ТОҶИКМАТЛУБОТ
ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН
ДАР ШАҲРИ ХУҶАНД

ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОЗОРИ МИНТАҚАВӢ ВА ҶАҲОНӢ

БАХШИДА БА 35 - СОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, БИСТСОЛАИ ОМӮЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ ВА ТАШАББУСҲОИ ГЛОБАЛИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР БОРАИ ҲИФЗИ ПИРЯХҲО ВА ЗАХИРАҲОИ ОБӢ

МАҶМУАИ МАҚОЛАҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ-АМАЛӢ

Хуҷанд, 2026

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ТОҶИКМАТЛУБОТ

ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАҲРИ ХУҶАНД

ФАКУЛТЕТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ

Кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон

ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОЗОРИ МИНТАҚАВӢ ВА ҶАҲОНӢ

БАХШИДА БА 35 - СОЛАГИИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН, БИСТСОЛАИ ОМӮЗИШ ВА РУШДИ ФАНҲОИ ТАБИАТШИНОСӢ, ДАҚИҚ ВА РИЁЗӢ ДАР СОҲАИ ИЛМУ МАОРИФ ВА ТАШАББУСҲОИ ГЛОБАЛИИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР БОРАИ ҲИФЗИ ПИРЯХҲО ВА ЗАХИРАҲОИ ОБӢ

МАҶМУАИ МАҚОЛАҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ-АМАЛӢ

22-апрели соли 2026

Хуҷанд, 2026

Бо қарори Шурои татбиқ ва нашри корҳои илмӣ- тадқиқотии МДТ ДИС ДДТТ ба чоп тавсия гаштааст. Протоколи № 5/1 аз 02.03.2026

ТДУ - 330+339+556

ТКБ – 65+26.22

П - 23

Муҳаррирони илмӣ: **Ҷалилзода А.А.**

Зокирхонзода М.З.

Бобоҷонова М.М.

Мухитдинова Ш.С.

Муҳаррири матн: **Мирпочоев Д.А.**

Муҳаррири техникӣ: **Панфилова М.В.**

Захираҳои обӣ ҳамчун омили рақобатпазирии иқтисоди Тоҷикистон дар бозори минтақавӣ ва ҷаҳонӣ.// Маҷмуаи мақолаҳои илмии иштирокчиёни конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ (22 апрели соли 2026).- Хуҷанд, Матбааи Парки технологии ДДҲ БСТ, 2026.-386с.

Дар маҷмӯаи корҳои илмӣ-тадқиқотӣ мақолаҳои илмие пешниҳод шудаанд, ки аз рӯи натиҷаҳои конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ бахшида ба нақши захираҳои обӣ дар таъмини рақобатпазирии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ таҳия гардидаанд. Маводҳо доираи васеи масъалаҳо истифодаи самараноки захираҳои обиро фаро мегиранд, аз ҷумла иқтисодиёти захираҳои обӣ ва пиряхҳо, механизмҳои истифодаи оқилонаи онҳо, танзими давлатӣ, ҷанбаҳои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ, инчунин ҳамкории байналмилалӣ дар шароити тағйирёбии иқлим.

Дар корҳои илмӣ диққати махсус ба равандҳои инноватсионӣ ва рақамӣ дар идоракунии захираҳои обӣ равона гардидааст. Маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ назарияҳои муосири илмӣ ва қарордодҳои амалиро инъикос менамояд, ки ба рушди устувор нигаронида шудаанд. Нашрияи мазкури маҷмӯаи мақолаҳои илмӣ барои олимон, омӯзгорон, донишҷӯён, аспирантон ва мутахассисоне, ки ба масъалаҳои иқтисодиёти об ва устувории экологӣ таваҷҷуҳ доранд, пешбинӣ шудааст.

ISBN 978-9906-710-02-2

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ТАДЖИКМАТЛУБОТ

ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ И ТОРГОВЛИ ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ В ГОРОДЕ ХУДЖАНДЕ

ФАКУЛЬТЕТ ЭКОНОМИКИ И ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Кафедра мировой экономики

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА НА РЕГИОНАЛЬНОМ И МИРОВОМ РЫНКЕ

ПОСВЯЩЁННОЙ 35-ЛЕТИЮ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН,
ДВАДЦАТИЛЕТИЮ ИЗУЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ, ТОЧНЫХ И МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАУК В СФЕРЕ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ И ГЛОБАЛЬНЫМ ИНИЦИАТИВАМ ЛИДЕРА НАЦИИ ПО ЗАЩИТЕ ЛЕДНИКОВ И ВОДНЫХ РЕСУРСОВ

СБОРНИК СТАТЕЙ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

22-апреля 2026г.

Худжанд, 2026

Рекомендовано к публикации решением Совета по внедрению и публикации научно-исследовательских работ ГОУ ИЭТ ТГУК. Протокол № 5/1 от 02.03.2026

УДК - 330+339+556

ББК – 65+26.22

П - 23

Научные редакторы: **Джалилзода А.А.**
Зокирхонзода М.З.
Бободжанова М.М.
Мухитдинова Ш.С.

Редактор: **Мирпочоев Д.А.**

Технический редактор: **Панфилова М.В.**

Водные ресурсы как фактор конкурентоспособности экономики Таджикистана на региональном и мировом рынке. // Сборник научных статей участников международной научно - практической конференции (22 апреля 2026 года). - Худжанд, типография технопарка, ТГУ ПБП 2026.-386с.

В сборнике представлены научные статьи, подготовленные по итогам Международной научно-практической конференции, посвящённой роли водных ресурсов в обеспечении конкурентоспособности экономики Таджикистана на региональном и мировом уровнях. Материалы охватывают широкий круг вопросов, включая экономику водных и ледниковых ресурсов, механизмы их рационального использования, государственное регулирование, инвестиционные и предпринимательские аспекты, а также международное сотрудничество в условиях изменения климата. Особое внимание уделено инновационным и цифровым подходам к управлению водными ресурсами. Сборник отражает современные научные взгляды и практические решения, направленные на устойчивое развитие. Издание предназначено для учёных, преподавателей, студентов, аспирантов и специалистов, интересующихся проблемами водной экономики и экологической устойчивости.

ISBN 978-9906-710-02-2

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

TAJIKMATLUB

INSTITUTE OF ECONOMICS AND TRADE OF THE TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE IN KHUJAND

FACULTY OF ECONOMICS AND INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Department of World Economy

WATER RESOURCES AS A FACTOR OF COMPETITIVENESS OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN IN THE REGIONAL AND GLOBAL MARKET

DEDICATED TO THE 35TH ANNIVERSARY OF THE STATE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
TWENTY YEARS OF STUDY AND DEVELOPMENT OF NATURAL, EXACT, AND MATHEMATICAL SCIENCES IN THE FIELD OF SCIENCE AND EDUCATION AND THE GLOBAL INITIATIVES OF THE LEADER OF THE NATION ON THE PROTECTION OF GLACIERS AND WATER RESOURCES.

COLLECTION OF ARTICLES OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

April 20, 2026

Khujand, 2026

By the decision of the council for the implementation and publication of scientific research works of the IET TSUC, the protocol No. №5/1 of 2.03.2026

UDC – 330+339+556

LBC – 65+26.22

P - 23

Scientific Editors: **Jalilzoda A.A.**
Zokirkhonzoda M.Z.
Bobodjanova M.M.
Mukhitdinova Sh. S.

Editor: **Mirpochoev D. A.**

Technical Editor: **Panfilova M.V.**

Water Resources as a Factor of Competitiveness of the Economy of Tajikistan in the Regional and Global Market // Collection of scientific articles by participants of the international scientific and practical conference (April 20, 2026).- Khujand, printing house of the Technopark, TSU LBP 2026.- 386p.

The collection presents scholarly articles prepared following the results of the International Scientific and Practical Conference dedicated to the role of water resources in ensuring the competitiveness of Tajikistan's economy at regional and global levels. The materials cover a wide range of issues, including the economics of water and glacier resources, mechanisms for their rational use, state regulation, investment and entrepreneurial aspects, as well as international cooperation in the context of climate change. Special attention is given to innovative and digital approaches to water resource management. The volume reflects contemporary scientific perspectives and practical solutions aimed at sustainable development. The publication is intended for researchers, lecturers, students, postgraduate students, and professionals interested in water economics and environmental sustainability.

ISBN 978-9906-710-02-2

ПЕШГУФТОР

Маҷмӯаи пешниҳодшудаи мақолаҳои илмӣ бар асоси натиҷаҳои Конфронси байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Захираҳои обӣ ҳамчун омили рақобатпазирии иқтисодиёти Тоҷикистон дар бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ», ки дар Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд баргузор гардид, таҳия шудааст. Конфронси мазкур доираи васеи олимону муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, намояндагони мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи соҳибкориро, ки ба дарки ҳамаҷонибаи нақши захираҳои обӣ дар таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ манфиатдоранд, ба ҳам овард.

Аҳамияти мавзуи интихобшуда, пеш аз ҳама, бо чолишҳои глобалии вобаста ба тағйирёбии иқлим, афзоиши фишор ба захираҳои табиӣ ва зарурати ташаккули моделҳои нави рушди устувор муайян мегардад. Дар ин замина, Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» (солҳои 2018–2028), ки аз ҷониби Созмони Милали Муттаҳид эълон гардидааст, аҳаммияти махсус касб менамояд ва ба муттаҳид сохтани талошҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ дар самти истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ равона шудааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бузурги обӣ буда, яке аз сарчашмаҳои асосии оби ширин дар минтақаи Осиёи Марказӣ ба шумор меравад, дар пешбурди рӯзномаи ҷаҳонии об мавқеи фаъол дорад. Ташаббусҳои обии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомали Раҳмон, дар арсаи байналмилалӣ эътирофи васеъ пайдо намуда, ҳамчун саҳми муҳим дар ташаккули низоми муосири ҳамкориҳои байналмилалӣ дар соҳаи захираҳои обӣ ва ҳифзи пиряхҳо хизмат мекунанд.

Омили муҳими дигар татбиқи ташаббуси давлатӣ — «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф» мебошад. Ин ташаббус заминаи мустаҳками илмӣ ва таълимиро барои омодасозии мутахассисони баландихтисос ва анҷом додани тадқиқотҳои бунёдӣ ва амалӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои иқтисодиёти об, экология ва рушди устувор фароҳам меорад.

Маводҳои дар маҷмӯаи мазкур пешниҳодшуда доираи васеи равишҳои илмӣ ва роҳҳалҳои амалӣ оид ба истифодаи самараноки захираҳои обӣ, рушди иқтисодиёти об ва пиряхҳо, такмили механизмҳои танзими давлатӣ, сиёсати сармоягузорӣ ва ҳамкориҳои байналмилалиро дар бар мегиранд. Ба масъалаҳои рақамисозӣ, инноватсия ва ҳамкории байнисоҳавӣ дар шароити чолишҳои муосир диққати махсус дода шудааст.

Бовар дорам, ки ин маҷмӯа ба рушди андешаи илмӣ саҳми назаррас гузошта, ҳамчун замина барои тадқиқотҳои минбаъда ва ташаббусҳои амалӣ хизмат хоҳад кард ва барои олимон, омӯзгорон, донишҷӯён, аспирантон ва ҳамаи шахсони манфиатдор дар масъалаҳои рушди устувор ва истифодаи иқтисодии захираҳои обӣ муфид хоҳад буд.

Ҷалилзода А.А. – н.и.и., дотсент

ПРЕДИСЛОВИЕ

Предлагаемый вниманию читателей сборник научных статей подготовлен по итогам Международной научно-практической конференции на тему «Водные ресурсы как фактор конкурентоспособности экономики Таджикистана на региональном и мировом рынке», проведённой в Институте экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде. Данная конференция объединила широкий круг отечественных и зарубежных учёных, исследователей, представителей государственных органов и бизнес-сообщества, заинтересованных в комплексном осмыслении роли водных ресурсов в обеспечении устойчивого социально-экономического развития.

Актуальность выбранной темы обусловлена, прежде всего, глобальными вызовами, связанными с изменением климата, ростом нагрузки на природные ресурсы и необходимостью формирования новых моделей устойчивого развития. В этом контексте особое значение приобретает Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития» (2018–2028 гг.), провозглашённое Организацией Объединённых Наций, которое направлено на консолидацию усилий мирового сообщества в сфере рационального использования водных ресурсов.

Республика Таджикистан, обладая значительным водным потенциалом и являясь одним из ключевых источников пресной воды в Центральной Азии, занимает активную позицию в продвижении глобальной водной повестки. Водные инициативы Президента Республики Таджикистан, многоуважаемого Эмомали Рахмон, получили широкое международное признание и стали важным вкладом в формирование современной архитектуры международного сотрудничества в области водных ресурсов и охраны ледников.

Не менее значимым фактором является реализация в стране государственной инициативы — «Двадцатилетие изучения и развития естественных, точных и математических наук в сфере науки и образования». Данная инициатива создает прочную научно-образовательную основу для

подготовки квалифицированных специалистов и проведения фундаментальных и прикладных исследований, в том числе в области водной экономики, экологии и устойчивого развития.

Материалы, представленные в настоящем сборнике, отражают широкий спектр научных подходов и практических решений по вопросам эффективного использования водных ресурсов, развития водной и ледниковой экономики, совершенствования механизмов государственного регулирования, инвестиционной политики и международного сотрудничества. Особое внимание уделено вопросам цифровизации, инноваций и междисциплинарного взаимодействия в условиях современных вызовов.

Уверен, что данный сборник станет значимым вкладом в развитие научной мысли, послужит основой для дальнейших исследований и практических инициатив, а также будет полезен для учёных, преподавателей, студентов, аспирантов и всех, кто интересуется проблемами устойчивого развития и экономического использования водных ресурсов.

Джалилзода А.А. – к.э.н., доцент

INTRODUCTION

The present collection of scientific articles has been prepared based on the results of the International Scientific and Practical Conference titled “Water Resources as a Factor of Competitiveness of the Economy of Tajikistan in Regional and Global Markets,” held at the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand. The conference brought together a wide range of domestic and international scholars, researchers, representatives of government institutions, and the business community interested in a comprehensive understanding of the role of water resources in ensuring sustainable socio-economic development.

The relevance of the chosen topic is primarily driven by global challenges associated with climate change, increasing pressure on natural resources, and the need to develop new models of sustainable development. In this context, particular importance is attached to the International Decade for Action “Water for Sustainable Development” (2018–2028), proclaimed by the United Nations, which aims to consolidate the efforts of the global community in the rational use of water resources.

The Republic of Tajikistan, possessing significant water potential and being one of the key sources of freshwater in Central Asia, plays an active role in advancing the global water agenda. The water-related initiatives of the President of the Republic of Tajikistan, the esteemed Emomali Rahmon, have gained wide international recognition and have made an important contribution to shaping the modern architecture of international cooperation in the field of water resources and glacier protection.

An equally important factor is the implementation of the national initiative — the “Twenty Years of Study and Development of Natural, Exact, and Mathematical Sciences in Science and Education.” This initiative creates a strong scientific and educational foundation for training highly qualified specialists and conducting both fundamental and applied research, including in the fields of water economics, ecology, and sustainable development.

The materials presented in this collection reflect a wide range of scientific approaches and practical solutions related to the efficient use of water resources, the

development of water and glacier economics, the improvement of state regulation mechanisms, investment policy, and international cooperation. Special attention is paid to issues of digitalization, innovation, and interdisciplinary interaction in the context of contemporary challenges.

I am confident that this collection will make a meaningful contribution to the advancement of scientific thought, serve as a basis for further research and practical initiatives, and be useful for scholars, educators, students, postgraduate researchers, and all those interested in sustainable development and the economic use of water resources.

Jalilzoda A.A. – c.e.s., associate professor

ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ВА КРИОСФЕРАИ ТОҶИКИСТОН: ЗАМИНАИ ИЛМӢ БАРОИ РУШДИ УСТУВОР

Хушвахтзода Қ.Х

академик, Президенти академияи илмҳои Тоҷикистон

kobil_barfiev@mail.ru

Дар мақола аҳамияти стратегии захираҳои обии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ баррасӣ мегардад. Нишон дода мешавад, ки Тоҷикистон ҳамчун кишвари кӯҳистонӣ манбаи асосии ташаккули обҳои рӯизаминӣ буда, зиёда аз 60 фоизи захираҳои обии минтақаро таъмин менамояд. Маълумоти оморӣ оид ба ҳаҷми обҳои рӯизаминӣ, тақсимоти онҳо байни ҳавзаҳои дарёҳои Сирдарё ва Амударё, инчунин захираҳои криосфера, аз ҷумла пиряхҳо, пешниҳод шудааст. Дар мақола ҳамчунин ҳолати кӯлҳо ва обанборҳо, нақши онҳо дар таъмини об ва танзими захираҳо таҳлил мегардад.

Вожаҳои калидӣ: *захираҳои обӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Осиёи Марказӣ, обҳои рӯизаминӣ, дарёи Амударё, дарёи Сирдарё, криосфера, пиряхҳо, кӯлҳо, обанборҳо, тағйирёбии иқлим, идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои об, гидроэнергетика, кишоварзӣ, мониторинг, моделсозии гидрологӣ, технологияҳои GIS, рушди устувор.*

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ И КРИОСФЕРА ТАДЖИКИСТАНА: НАУЧНАЯ ОСНОВА ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Хушвахтзода К.Х.

академик, Президент академии наук Таджикистана

kobil_barfiev@mail.ru

В статье рассматривается стратегическое значение водных ресурсов Республики Таджикистан в регионе Центральной Азии. Показано, что Таджикистан как горная страна является основным источником образования поверхностных вод, обеспечивая более 60 процентов водных ресурсов региона. Представлены статистические данные по объему поверхностных вод, их распределению между бассейнами рек Сырдарьи и Амударьи, а также по ресурсам криосферы, включая ледники. В статье также анализируется состояние озер и водохранилищ, их роль в водоснабжении и регулировании ресурсов.

Ключевые слова: *водные ресурсы, Республика Таджикистан, Центральная Азия, поверхностные воды, река Амударья, река Сырдарья, криосфера, ледники, озера, водохранилища, изменение климата, комплексное управление водными ресурсами, гидроэнергетика, сельское хозяйство, мониторинг, гидрологическое моделирование, ГИС-технологии, устойчивое развитие.*

TAJIKISTAN'S WATER RESOURCES AND CRYOSPHERE: SCIENTIFIC BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Khushvakhtzoda K.Kh.

Academician, President of the Academy of Sciences of Tajikistan

kobil_barfiev@mail.ru

The article considers the strategic importance of water resources of the Republic of Tajikistan in the Central Asian region. It is shown that Tajikistan, as a mountainous country, is the main source of surface water formation, providing more than 60 percent of the region's water resources. Statistical data on the volume of surface waters, their distribution between the basins of the Syrdarya and Amudarya rivers, as well as on cryospheric resources, including glaciers, are presented. The

article also analyzes the state of lakes and reservoirs, their role in water supply and resource management.

Keywords: *water resources, Republic of Tajikistan, Central Asia, surface waters, Amu Darya River, Syrdarya River, cryosphere, glaciers, lakes, reservoirs, climate change, integrated water resources management, hydropower, agriculture, monitoring, hydrological modeling, GIS technologies, sustainable development.*

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари кӯҳистонӣ дорои захираҳои бузурги обӣ мебошад ва дар ташаккули захираҳои обии минтақаи Осиёи Марказӣ нақши калидӣ дорад. Зиёда аз 60 фоизи обҳои рӯизаминии минтақа дар ҳудуди Тоҷикистон ташаккул меёбанд, ки ин кишварро таъминкунандаи асосии об дар минтақа табдил медиҳад.

Тибқи маълумоти илмӣ, дар Тоҷикистон ба ҳисоби миёна солона 64 км³ оби рӯизаминӣ ташаккул меёбад, ки аз он 1,1 км³ ба ҳавзаи дарёи Сирдарё ва 62,9 км³ ба ҳавзаи дарёи Амударё рост меояд. Ин нишондиҳанда аҳамияти стратегии Тоҷикистонро дар таъмини тавозуни гидрологии минтақа боз ҳам тақвият медиҳад.

Ҳамзамон, Тоҷикистон дорои яке аз захираҳои муҳимтарини криосфера дар минтақа мебошад. Дар кишвар 14 509 пирях мавҷуд аст, ки масоҳати умумии онҳо 11 146 км²-ро ташкил дода, тақрибан 8 фоизи қалamрави кишварро фаро мегирад. Ҳаҷми умумии ях дар ин пиряхҳо ба 845 км³ баробар буда, онҳо ҳамчун манбаи устувори оби тоза аҳамияти ҳаётӣ доранд.

Илова бар ин, дар Тоҷикистон зиёда аз 1300 кӯли табиӣ мавҷуд аст, ки ҳаҷми умумии оби онҳо 46,3 км³-ро ташкил медиҳад, аз ҷумла тақрибан 20 км³ оби ширин мебошад. Инчунин, дар кишвар 11 обанбор бо иқтидори умумии 15,3 км³ вуҷуд дорад.

Пиряхҳо (845 км³) + Боришот
↓
Захираҳои обӣ
↓

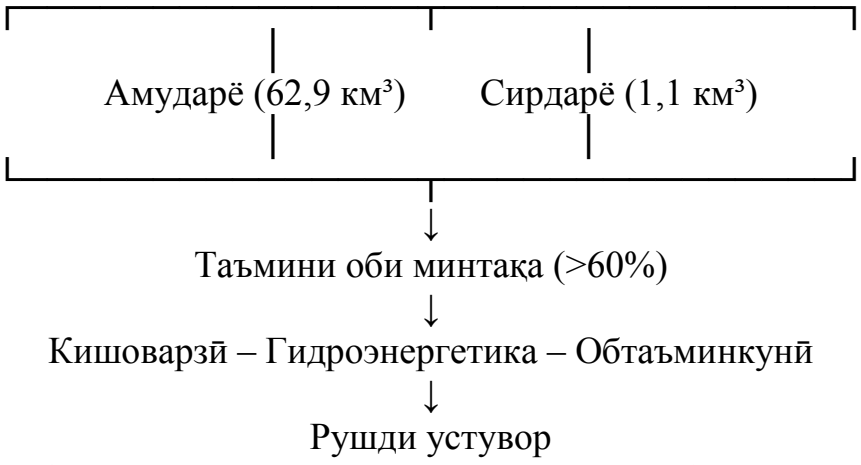

Расми 1. Схемаи ташаккул ва истифодаи захираҳои обии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об дар асоси ҳуҷҷатҳои стратегии миллӣ, аз ҷумла Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2040 амалӣ мегардад. Диққати махсус ба сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи об, аз ҷумла татбиқи Стратегияи миллии об то соли 2040 ва нақши илм дар идоракунии устувори захираҳои обӣ равона гардидааст. Саҳми муассисаҳои илмӣ дар рушди мониторинг, моделсозии гидрологӣ ва истифодаи технологияҳои муосир, аз қабили GIS ва маълумоти моҳворавӣ, арзёбӣ шудааст. Ҳамчунин, аҳамияти об дар рушди иқтисоди миллӣ, бахусус дар соҳаҳои кишоварзӣ ва гидроэнергетика, баррасӣ мегардад.

Дар заминаи тағйирёбии иқлим, масъалаҳои ҳифзи пиряхҳо ва коҳиши хатари вобаста ба онҳо мавриди таҳлил қарор гирифта, зарурати тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ таъкид мешавад. Хулоса, идоракунии самараноки захираҳои об ва истифодаи натиҷаҳои илмӣ ҳамчун омили асосии рушди устувор ва таъмини амнияти экологию иқтисодӣ муайян карда шудааст.

Ҳадафи асосии он таъмини истифодаи устувор ва самараноки захираҳои обӣ, рушди инфрасохтори муосири обтаъминкунӣ ва обёрӣ, татбиқи принсипҳои идоракунии ҳамгирошудаи захираҳои об, инчунин тақвияти иқтидори миллӣ дар самти мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим мебошад.

Дар доираи татбиқи нақшаи чорабиниҳои Стратегияи мазкур, бахусус ҷанбаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ мавқеи калидӣ доранд. Зерсохторҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ҳамчун такягоҳи асосии илмии кишвар,

ӯҳдадориҳои муҳими таҳия ва татбиқи таҳқиқоти бунёдӣ ва амалӣ, арзёбии захираҳои обӣ, моделсозии равандҳои гидрологӣ ва иқлимӣ, инчунин таҳияи тавсияҳои илмӣ-асоснок барои қабули қарорҳои идоракунӣ бар дӯш доранд.

Илова бар ин, муассисаҳои илмии Академия дар рушди низоми мониторинги ҳамгироёнаи захираҳои об, ворид намудани технологияҳои инноватсионӣ, аз ҷумла истифодаи маълумоти моҳворавӣ, системаҳои иттилоотии географӣ (GIS) ва моделҳои рақамӣ, саҳми назаррас мегузоранд. Натиҷаҳои ин таҳқиқот ҳамчун заминаи боэътимоди илмӣ барои таҳияи сиёсатҳо, барномаҳои давлатӣ ва стратегияҳои соҳавӣ хизмат намуда, ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии захираҳои об ва таъмини рушди устувори кишвар мусоидат мекунанд.

Об дар иқтисоди миллӣ нақши калидӣ дорад. Беш аз 85 фоизи истифодаи об ба соҳаи кишоварзӣ рост меояд, ки амнияти озуқавории кишварро таъмин менамояд. Ҳамзамон, Тоҷикистон дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ буда, рушди он метавонад ба таъмини амнияти энергетикӣ ва густариши содироти нерӯи барқ мусоидат намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун пешсаф дар пешбурди масъалаҳои об эътироф шудааст. Бо ташаббусҳои пайдарпайи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҷомеаи ҷаҳонӣ як қатор иқдомҳои муҳимро қабул намудааст.

Аз ҷумла, Соли байналмилалии оби тоза (2003), Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» (2005–2015), Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» (2018–2028), Даҳсолаи амал барои илмҳои криосферӣ (2025–2034) ва Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо (2025).

Ин ташаббусҳо ба таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба масъалаҳои об ва пешбурди рӯзномаи глобалии рушди устувор мусоидат намудаанд.

Имрӯз, дар шароити тағйирёбии иқлим, масъалаи ҳифзи пиряхҳо аҳамияти махсус пайдо кардааст. Обшавии онҳо метавонад ба тағйирёбии режими дарёҳо, афзоиши хавфҳои табиӣ ва коҳиши захираҳои об дар

дарозмуддат оварда расонад. Аз ин рӯ, ташаббусҳои Тоҷикистон дар ин самт аҳамияти на танҳо миллӣ, балки умумибашарӣ доранд. Идоракунии самараноки захираҳои об метавонад ба рушди соҳаҳои кишоварзӣ, энергетика, саноат ва хизматрасонӣ такони ҷиддӣ бахшад.

Дар ин раванд, нақши илм ва таҳқиқот бениҳоят муҳим мебошад. Қабули қарорҳои илмӣ асоснок, истифодаи технологияҳои муосир, мониторинг ва моделсозии равандҳои гидрологӣ заминаи рушди устуворро таъмин менамоянд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи об». – Душанбе, 2000 (бо тағйиру иловаҳо).

2. Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040. – Душанбе, 2021.

3. Ҳисоботи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба захираҳои об. – Душанбе: Кумитаи ҳифзи муҳити зист, 2018.

4. United Nations. Water for Sustainable Development 2018–2028. – New York: UN, 2017.

5. World Bank. Tajikistan Water Sector Note. – Washington, DC: World Bank, 2020.

6. UNECE. Our Waters: Joining Hands Across Borders. – Geneva: United Nations, 2018.

ВОСИТАҲОИ АСОСӢ: БАҲИСОБГИРИИ РАҚАМӢ ВА БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Ҳакимзода М.М.

д.и.и., декани факултети иқтисодиёт ва технологияҳои инноватсионии ДИС ДДТТ

Негматова М.Н.

магистранти курси 2, ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДИС ДДТТ

Дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ, истифодаи зеҳни сунъӣ идоракунии самараноки дороиҳои моддӣ, аз ҷумла воситаҳои асосӣ, аҳамияти калидӣ пайдо мекунад. Воситаҳои асосӣ — ин биноҳо, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар дороиҳое мебошанд, ки дар фаъолияти истеҳсолӣ ё хизматрасонӣ дар муддати дароз истифода мешаванд. Бо рушди технологияҳои рақамӣ, равандҳои баҳисобгирӣ ва баҳодиҳии онҳо низ тағйир ёфта, шакли муосир мегиранд. Мақсади ин мақола таҳлили хусусиятҳои баҳисобгирии рақамӣ ва усулҳои баҳодиҳии ҳолати воситаҳои асосӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Баҳисобгирии рақамӣ ин истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои сабт, нигоҳдорӣ ва таҳлили маълумот дар бораи воситаҳои асосӣ мебошад. Ин раванд имконият медиҳад, ки маълумот бо дақиқӣ ва суръати баланд коркард гардад.

***Калидвожаҳо**: иқтисодиёти рақамӣ, зеҳни сунъӣ, воситаҳои асосӣ, баҳисобгирии рақамӣ, инноватсия, баҳодиҳии воситаҳои асосӣ.*

ОСНОВНЫЕ СРЕДСТВА: ЦИФРОВОЙ УЧЕТ И ОЦЕНКА ИХ СОСТОЯНИЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Хакимзода М.М.

д.э.н., декан факультета “Экономика и инновационные технологии”

ИЭТ ТГУК

Негматова М.Н.

магистрант 2-ого курса, специальности "Бухгалтерский учёт, анализ и аудит" ИЭТ ТГУК

В условиях стремительного развития цифровой экономики все большее значение приобретает использование искусственного интеллекта для эффективного управления материальными активами, включая основные средства. Основные средства — это здания, сооружения, оборудование, транспортные средства и другие активы, используемые в производственной или сервисной деятельности в течение длительного времени. С развитием цифровых технологий процессы их учета и оценки также изменились и приобретают современную форму. Цель данной статьи — анализ особенностей цифрового учета и методов оценки состояния основных средств в цифровой экономике.

Цифровой учет — это использование информационных технологий для регистрации, хранения и анализа данных об основных средствах. Этот процесс позволяет обрабатывать данные с высокой точностью и скоростью.

Ключевые слова: *цифровая экономика, искусственный интеллект, основные средства, цифровой учет, инновации, оценка основных средств.*

FIXED ASSETS: DIGITAL ACCOUNTING AND ASSESSMENT OF THEIR CONDITION IN THE DIGITAL ECONOMY

Hakimzoda M.M.

Doctor of Economic Sciences, Dean of the Faculty of "Economics and Innovative Technologies" IET TSUC

Negmatova M.N.

2nd-year Master's student in the specialty "Accounting, Analysis and Audit" (IET TSUC)

In the context of the rapid development of the digital economy, the use of artificial intelligence for the effective management of tangible assets, including fixed assets, is becoming increasingly important. Fixed assets are buildings, structures, equipment, vehicles and other assets that are used in production or service activities for a long time. With the development of digital technologies, the processes of their accounting and assessment have also changed and are taking on a modern form. The purpose of this article is to analyze the features of digital accounting and methods for assessing the condition of fixed assets in the digital economy.

Digital accounting is the use of information technology to record, store, and analyze data about fixed assets. This process allows data to be processed with high accuracy and speed.

Keywords: *digital economy, artificial intelligence, fixed assets, digital accounting, innovation, fixed asset valuation.*

Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президнти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд “Рушди соҳаҳои мамлакат, истифодаи технологияҳои пешрафта ва инноватсия дар самти пешбурди иқтисодиёти рақамӣ ба рушди устувори некӯаҳволии мардум мусоидат менамояд” [8],. Ин гуфтаҳо баёнгари онанд, ки бе такмил ва мутобиқсозии заминаҳои институтсионалӣ ноил шудан ба рақобатпазирии устувор ва рушди устувори соҳаи реалии мамлакат ғайриимкон мебошад. Аз ин бар меояд, ки муҳити институтсионалӣ, махсусан институтҳои соҳаи кишоварзӣ, саноати коркарди махсулоти озуқаворӣ, соҳаи хизматрасонӣ, истифодаи зеҳни сунъӣ, қтисоди сабз ва рақамикунонӣ дар рушди комплекси озуқавории минтақа аҳамияти калон доранд.

Дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ, истифодаи зеҳни сунъӣ идоракунии самараноки дороиҳои моддӣ, аз ҷумла воситаҳои асосӣ, аҳамияти калидӣ пайдо мекунад. Воситаҳои асосӣ — ин биноҳо, иншоот, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт ва дигар дороиҳое мебошанд, ки дар фаъолияти истеҳсолӣ ё хизматрасонӣ дар муддати дароз истифода мешаванд [2]. Бо рушди

технологияҳои рақамӣ, равандҳои баҳисобгирӣ ва баҳодиҳии онҳо низ тағйир ёфта, шакли муосир мегиранд. Мақсади ин мақола таҳлили хусусиятҳои баҳисобгирии рақамӣ ва усулҳои баҳодиҳии ҳолати воситаҳои асосӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ мебошад.

Воситаҳои асосӣ қисми муҳими дороиҳои ғайримуомилотии корхона ба ҳисоб мераванд. Онҳо дар раванди истеҳсолот иштирок намуда, арзиши худро тадриҷан ба маҳсулот ё хизматрасонӣ интиқол медиҳанд. Хусусиятҳои асосии онҳо инҳоянд:

1. истифодаи дарозмуддат (зиёда аз як сол);
2. нигоҳ доштани шакли физикӣ дар ҷараёни истифода;
3. интиқоли арзиш тавассути амортизатсия.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ, мафҳуми воситаҳои асосӣ васеъ шуда, дороиҳои рақамӣ (масалан, серверҳо, инфрасохтори IT) низ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд [3].

Баҳисобгирии рақамӣ ин истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои сабт, нигоҳдорӣ ва таҳлили маълумот дар бораи воситаҳои асосӣ мебошад. Ин раванд имконият медиҳад, ки маълумот бо дақиқӣ ва суръати баланд коркард гардад.

Яке аз воситаҳои асосии баҳисобгирии рақамӣ системаҳои ERP мебошанд, ба монанди SAP ERP ва Oracle ERP. Ин системаҳо тамоми маълумотро дар як платформа муттаҳид намуда, назорати пурраро таъмин мекунанд.

Илова бар ин, технологияҳои зерин васеъ истифода мешаванд:

- ✓ **RFID ва QR-кодҳо** — барои пайгирии дороиҳо;
- ✓ **Интернети ашё (IoT)** — барои ҷамъоварии маълумоти воқеӣ дар бораи ҳолати таҷҳизот;
- ✓ **Блокчейн** — барои таъмини шаффофият ва амнияти маълумот;
- ✓ **Системаҳои абрӣ (cloud systems)** — барои нигоҳдорӣ ва дастрасии онлайн ба маълумот.

Баҳисобгирии рақамӣ норасогиҳо ва омилҳои инсониро коҳиш дода, самаранокии идоракуниро баланд мебардорад.

Баҳодиҳии ҳолати воситаҳои асосӣ барои муайян намудани арзиши воқеӣ ва дараҷаи фарсудашавии онҳо муҳим аст. Дар иқтисодиёти рақамӣ усулҳои анъанавӣ бо технологияҳои муосир такмил дода шудаанд.

Усулҳои асосии баҳодиҳӣ:

- **Баҳодиҳии ибтидоӣ** — муайян кардани арзиш ҳангоми ба истифода додан;
- **Баҳодиҳии ҷорӣ** — арзёбии даврии ҳолат;
- **Баҳодиҳии бозорӣ** — муайян кардани арзиш дар асоси нархи бозор;
- **Амортизатсия** — тақсимоти арзиш дар давраи истифода.

Бо истифода аз технологияҳои муосир, аз ҷумла Machine Learning ва таҳлили додаҳои калон (Big Data), имкон пайдо мешавад, ки фарсудашавии воситаҳо пешгӯӣ карда шавад. Ин ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки пеш аз ба амал омадани вайроншавӣ чораҳои зарурӣ андешанд [1].

Ҳамчунин, технологияи **Digital Twin** (нусхаи рақамии восита) барои моделсозӣ ва таҳлили ҳолати таҷҳизот истифода мешавад.

Баҳисобгирии рақамӣ як қатор афзалиятҳо дорад:

1. дақиқӣ ва шаффофияти баланд;
2. дастрасии фаврӣ ба маълумот;
3. беҳтар шудани идоракунии дороиҳо;
4. кам шудани хароҷотҳои амалиётӣ.
5. Бо вуҷуди ин, баъзе мушкилот низ вуҷуд доранд:
6. хароҷоти баланд барои ҷорӣ намудани технологияҳо;
7. зарурати тайёр намудани мутахассисони баландихтисос;
8. масъалаҳои амнияти иттилоотӣ.

Иқтисодиёти рақамӣ шароит фароҳам меорад, ки корхонаҳо равандҳои худро автоматӣ ва оптимизатсия намоянд. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар баҳисобгирии воситаҳои асосӣ ба баланд шудани рақобатпазирии корхонаҳо мусоидат мекунад.

Дар оянда интизор меравад, ки истифодаи зеҳни сунъӣ, таҳлили пешгӯишаванда ва системаҳои интеллектуалӣ боз ҳам бештар гардад.

Ҳамин тариқ, баҳисобгирии рақамӣ ва баҳодиҳии ҳолати воситаҳои асосӣ ҷузъи муҳими идоракунии муосири корхонаҳо ба ҳисоб меравад. Татбиқи технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки самаранокӣ баланд бардошта шуда, хавфҳо коҳиш дода шаванд ва қарорҳои идоракунӣ дар асоси маълумоти дақиқ қабул гарданд.

Адабиётҳои истифодашуда:

1. Абдуллоев О.О.. Тоҷзод Д.Ҳ., Саиджонов С.Ш. “Луғати мухтасари истилоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ”. – Хуҷанд – 2013. Нашрияи ДДҲБСТ. - С. 17-22.

2. Дадоматов Д.Н., Қӯзибоева Б.М., Нишонбоев А. Баҳисобгирии идоракунии муҳосибӣ. Комплекси таълимию методӣ. – Хуҷанд – 2021. “Ношир”. - С. 315.

3. Иқтисодиёти рақамӣ: назария ва амалия. – Душанбе, 2023.

4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбори МНМО. Садом мардум. Душанбе. 2021с., саҳифаи 21-22

5. Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.06.1999, №803.

6. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ахбори МНМО. Садом мардум. Душанбе. 2016 с., аз 23.07.2016 таҳти № 1329.

7. Мадаминов А.А. Уровень обеспеченности населения в растениеводческих продовольственных продуктах. / Теоретический и практический журнал Кишоварз (Земледелец). – Душанбе – 2019. №4(85). С. 114 – 119

8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 16.12.2025, Душанбе, «Шарки озод», 2026

9. Шарифов З.Р. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ. – Душанбе – 2011. “Ирфон”. - С. 87-91.

10. Шарифов З.Р., Ҷӯраев О. ва Расулов Н. Ҳисобдорӣ, таҳлил ва аудит дар корхонаҳо. – Душанбе – 2000. “Маориф”. - С. 103 – 106.

ЭКОСИСТЕМА ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ТАДЖИКИСТАНА

Мирпочоев Д.А.

кандидат экономических наук, доцент кафедры «Мировая экономика» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанде

E-mail:daler1@mail.ru

В статье рассматриваются теоретические и прикладные аспекты формирования экосистемы производственного предпринимательства в условиях рационального использования водных ресурсов Республики Таджикистан. Обоснована роль водных ресурсов как ключевого фактора устойчивого экономического развития и индустриализации. Выявлены основные проблемы водопользования, включая низкую эффективность, инфраструктурные ограничения и институциональные барьеры. Предложены направления развития экосистемы, включающие технологические, инвестиционные, кластерные и институциональные механизмы. Сделан вывод о необходимости внедрения экосистемного подхода для повышения эффективности использования ресурсов и обеспечения устойчивого роста национальной экономики

Ключевые слова: *экосистема предпринимательства, производственное предпринимательство, водные ресурсы, рациональное водопользование, индустриализация, устойчивое развитие, инвестиции, кластерный подход, Таджикистан.*

ЭКОСИСТЕМАИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ: МУШКИЛОТ ВА ИМКОНИЯТҲО БАРОИ ТОҶИКИСТОН

Мирпочоев Д. А.

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш.Хуҷанд

E-mail:daler1@mail.ru

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ оид ба ташаккули экосистемаи соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити истифодаи оқилонаи захираҳои обии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Нақши захираҳои обӣ ҳамчун омили муҳими рушди устувори иқтисодӣ ва индустриализатсия асоснок карда шудааст. Мушкилоти асосии истифодаи об, аз ҷумла самаранокии паст, маҳдудиятҳои инфрасохторӣ ва монеаҳои институтсионалӣ муайян гардидаанд. Самтҳои рушди экосистема пешниҳод гардида, механизмҳои технологӣ, сармоягузорӣ, кластерӣ ва институтсионалиро дар бар мегиранд. Хулоса мешавад, ки татбиқи равиши экосистемавӣ барои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ зарур мебошад

Калидвожаҳо*: экосистемаи соҳибкорӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, захираҳои обӣ, истифодаи оқилонаи об, индустриализатсия, рушди устувор, сармоягузорӣ, равиши кластерӣ, Тоҷикистон.*

ECOSYSTEM OF PRODUCTION ENTREPRENEURSHIP UNDER CONDITIONS OF RATIONAL USE OF WATER RESOURCES: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR TAJIKISTAN

Mirpochoev D. A.,

candidate of economic sciences, associate Professor, Department of World Economy, Institute of Economics and Trade of

Tajik State University of Commerce, Khujand (Tajikistan)

E-mail:daler1@mail.ru

The article examines theoretical and applied aspects of forming an ecosystem of production entrepreneurship under conditions of rational water resource management in the Republic of Tajikistan. The role of water resources as a key factor of sustainable economic development and industrialization is substantiated. The main challenges of water use are identified, including low efficiency, infrastructural constraints, and institutional barriers. The study proposes key directions for ecosystem development, including technological, investment, cluster, and institutional mechanisms. It concludes that the implementation of an ecosystem approach is essential for improving resource efficiency and ensuring sustainable economic growth.

***Keywords**: entrepreneurial ecosystem, production entrepreneurship, water resources, rational water use, industrialization, sustainable development, investments, cluster approach, Tajikistan.*

В современных условиях ускоренной индустриализации Республики Таджикистан особую актуальность приобретает формирование эффективной экосистемы производственного предпринимательства, способной обеспечить устойчивый экономический рост и повышение конкурентоспособности национальной экономики. Ключевым фактором такого развития выступают водные ресурсы, обладающие не только природно-ресурсной, но и стратегической экономической ценностью. [2,с.88]

Актуальность исследования обусловлена тем, что Республика Таджикистан обладает значительными запасами пресной воды и выступает одним из крупнейших водообразующих центров формируя до 70% водных ресурсов Центральной Азии. [6]. На территории страны формируется около 55,4% среднемноголетнего поверхностного стока бассейна Аральского моря, а общий объём речного стока достигает 64 км³ в год, из которых 62,9 км³ приходится на бассейн Амударьи и 1,1 км³ — на бассейн Сырдарьи. [1]

При этом около 90% территории страны относится к зоне формирования речного стока, что подчеркивает уникальное геоэкономическое положение Таджикистана как «водного донора» региона.

Однако эффективное использование данного потенциала требует перехода к рациональным моделям управления и интеграции предпринимательских структур в единую экосистему.

Теоретические основы экосистемы производственного предпринимательства. Экосистема производственного предпринимательства представляет собой совокупность взаимосвязанных субъектов (предприятия, государство, финансовые институты, научные организации), функционирующих в рамках единой институциональной среды.

К основным элементам экосистемы следует отнести:

Производственный сектор - совокупность предприятий, осуществляющих выпуск продукции и формирующих добавленную стоимость. Является ядром экосистемы, обеспечивающим экономический рост, занятость и внедрение технологий;

Институциональная среда - — система правовых, организационных и управленческих норм, регулирующих деятельность субъектов предпринимательства. Включает государственную политику, законодательство и механизмы поддержки бизнеса;

Инфраструктура и ресурсы - материально-техническая и ресурсная база, обеспечивающая функционирование предпринимательства, включая транспорт, энергетику, водные ресурсы, финансовые и трудовые ресурсы;

Инновационные механизмы - совокупность инструментов и процессов, направленных на внедрение новых технологий, цифровизацию, повышение эффективности производства и развитие конкурентоспособности.

Таким образом, в обобщённом виде экосистема производственного предпринимательства представляет собой целостную, взаимосвязанную систему, в которой производственный сектор выступает ядром создания добавленной стоимости, институциональная среда обеспечивает правила и условия функционирования, инфраструктура и ресурсы формируют материальную и ресурсную базу развития, а инновационные механизмы обеспечивают технологическое обновление и повышение эффективности. Взаимодействие

данных элементов способствует устойчивому развитию экономики, рациональному использованию ресурсов и повышению конкурентоспособности производственного предпринимательства.

В современных условиях экосистемный подход позволяет обеспечить:

- ✓ синергетический эффект
- ✓ устойчивость развития
- ✓ повышение эффективности использования ресурсов

В совокупности это означает, что применение экосистемного подхода обеспечивает согласованное взаимодействие всех участников и элементов хозяйственной системы, что приводит к усилению совокупного результата (синергии), формированию долгосрочной устойчивости экономического развития и более рациональному, экономически эффективному использованию имеющихся ресурсов.

Особую значимость приобретает интеграция природных ресурсов, включая воду, в структуру предпринимательской деятельности. Это обусловлено тем, что водные ресурсы выступают не только как фактор производства, но и как стратегический ресурс, определяющий направления развития ключевых отраслей экономики. Их эффективное включение в предпринимательскую деятельность способствует формированию новых производственных цепочек, повышению добавленной стоимости и усилению устойчивости хозяйственных систем. В условиях Таджикистана это особенно важно для обеспечения баланса между экономическим ростом и рациональным природопользованием.

Роль водных ресурсов в развитии производственного предпринимательства. Водные ресурсы являются системообразующим фактором развития национальной экономики. Их значение проявляется в следующих ключевых аспектах:

- ➢ **Энергетический сектор**: более 95% электроэнергии в стране вырабатывается на гидроэлектростанциях, что делает водные ресурсы основой энергетической безопасности государства .

- **Агропромышленный комплекс**: орошаемое земледелие обеспечивает около 80% сельскохозяйственной продукции, формируя продовольственную безопасность страны.
- **Занятость населения**: сельское хозяйство, основанное на орошении, обеспечивает занятость более половины сельского населения, что придаёт водным ресурсам социально-экономическое значение.
- **Промышленность и инфраструктура**: вода используется в перерабатывающей промышленности, энергетике и коммунальном секторе.
- Дополнительно следует отметить, что среднегодовое количество осадков в стране составляет около 760 мм, варьируясь от 100 мм в засушливых районах до 2400 мм в высокогорных регионах Памира, что обуславливает значительную территориальную неравномерность водообеспеченности

Несмотря на значительный природно-ресурсный потенциал, существующая модель использования водных ресурсов в Таджикистане характеризуется высокой степенью отраслевой диспропорции. Основной объём водопотребления сосредоточен в сельском хозяйстве (до 85–90%), тогда как доля промышленности остаётся крайне низкой (2–3%) [5].

Это свидетельствует о недостаточной интеграции водных ресурсов в экосистему производственного предпринимательства и ограничивает потенциал индустриализации страны.

Вызовы рационального использования водных ресурсов.

Несмотря на значительный ресурсный потенциал, Таджикистан сталкивается с рядом системных проблем:

1. Низкая эффективность водопользования. Ирригационная эффективность составляет около 30%, при этом значительная часть воды теряется.
2. Устаревшая инфраструктура. Открытые каналы приводят к потерям до 40% воды.
3. Климатические изменения. Таяние ледников и изменение сезонности стока создают угрозу водной безопасности.

Институциональные ограничения:

1. слабая координация
2. недостаток инвестиций
3. низкий уровень цифровизации

Дисбаланс в структуре экономики. Преобладание сельского хозяйства снижает потенциал промышленного роста.

Таким образом, совокупность указанных проблем свидетельствует о необходимости системной трансформации модели водопользования, ориентированной на повышение эффективности, модернизацию инфраструктуры и совершенствование институциональной среды. Без комплексного решения данных вызовов ограничивается потенциал формирования устойчивой экосистемы производственного предпринимательства и замедляется процесс индустриального развития страны.

Возможности развития экосистемы производственного предпринимательства.

1. Технологическое направление. Предусматривает внедрение водоэффективных технологий, включая системы капельного орошения, автоматизированные и цифровые системы управления водными ресурсами, а также технологии «умного» (smart) орошения, направленные на снижение потерь воды и повышение её продуктивного использования.

2. Производственно-индустриальное направление. Ориентировано на развитие гидроэнергетики, перерабатывающей промышленности и агропромышленных комплексов, что обеспечивает более глубокую переработку ресурсов и формирование добавленной стоимости в рамках национальной экономики.

3. Кластерное направление. Заключается в формировании предпринимательских кластеров, включая агроиндустриальные зоны и водно-энергетические кластеры, способствующие интеграции производства, переработки, энергетики и логистики в единую экосистему.

4. Инвестиционное направление. Предполагает активизацию привлечения внутренних и внешних инвестиций в водный сектор, в том числе через участие в международных программах и проектах, что способствует модернизации инфраструктуры и развитию предпринимательства.

5. Институциональное направление. Включает совершенствование нормативно-правовой базы, развитие механизмов государственно-частного партнёрства, цифровизацию управления водными ресурсами и усиление роли ассоциаций водопользователей.

Список использованной литературы

1. **Водные ресурсы Республики Таджикистан** [Электронный ресурс] // Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан. – Режим доступа: https://www.mewr.tj/?page_id=390 (дата обращения: 16.04.2026).
2. **Джабаров, Г. Н.** Формирование и использование водных ресурсов Таджикистана / Г. Н. Джабаров // Использование природных ресурсов, экология и устойчивое развитие. – 2022. – № 1. – С. 87–90.
3. **Муртазаев, У. И.** Социально-экономические аспекты управления водными ресурсами Таджикистана в условиях трансформируемой экономики / У. И. Муртазаев, Ш. У. Максумова // Водные ресурсы, энергетика и экология. – 2022. – Т. 2, № 3. – С. 63–68.
4. **Пулатов, Я. Э.** Интегрированное управление водными ресурсами Таджикистана / Я. Э. Пулатов, Я. П. Барбара, Ш. Я. Пулатов // Водные ресурсы, энергетика и экология. – 2023. – Т. 3, № 1. – С. 14–24.
5. **Facts and figures about water in Tajikistan** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://dushanbewaterprocess.org/facts-and-figures-about-water-in-tajikistan/ (дата обращения: 16.04.2026).
6. **Tajikistan** [Электронный ресурс] // SWITCH-Asia Programme. – Режим доступа: https://www.switch-asia.eu/countries/central-asia/tajikistan/ (дата обращения: 16.04.2026).

НАҚШИ БОНКИ ҶАҲОНӢ ДАР РУШДИ НЕРӮГОҲҲОИ БАРҚӢ -ОБИИ ТОҶИКИСТОН

Мухитдинова Ш.С.

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисоди ҷаҳонии Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд

E-mail: shoira_77@rambler.ru

Бобозода М.

Доктор PhD, дотсент, мудири шуъбаи омӯзиши таҳсилоти фосилавии Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд

Алибоева Ф.Р.

магистранти курси 2-юми ихтисоси «Иқтисоди ҷаҳон» Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд

Дар мақола нақши Бонки Ҷаҳонӣ дар рушди соҳаи гидроэнергетикии Тоҷикистон баррасӣ шудааст. Муҳимияти сармоягузорӣ ба ин соҳа арзёбӣ гардида, ба маблағгузорӣ ва навсозии иншоотҳои нерӯгоҳҳои барқӣ - обии мамлакат диққати махсус зоҳир карда шудааст. Маълумоти мушаххас оид ба ҳаҷми кӯмаки молиявӣ ва грантҳо дар ин соҳаи иқтисодиёт пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: *гидроэнергетика, Бонки Ҷаҳонӣ, нерӯгоҳи барқӣ - обӣ, сармоягузорӣ, амнияти энергетикӣ, навсозӣ.*

РОЛЬ ВСЕМИРНОГО БАНКА В РАЗВИТИИ ГИДРОЭЛЕКТРОСТАНЦИЙ ТАДЖИКИСТАНА

Мухитдинова Ш.С.

кандидат экономических наук, доцент, заведующая кафедрой мировой экономики Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде

E-mail: shoira_77@rambler.ru

Бобозода М.

доктор PhD, доцент, заведующий отделом дистанционного обучения Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде

Алибоева Ф.Р.

магистрант 2 курса специальности «Мировая экономика» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде

В статье рассматривается роль Всемирного Банка в развитии гидроэнергетики Таджикистана. Оценена важность инвестиций в эту сферу, уделено особое внимание финансированию и модернизации объектов гидроэлектростанций страны. Предоставлена конкретная информация об объемах финансовой помощи и грантов в этой области экономики.

Ключевые слова: *гидроэнергетика, Всемирный Банк, гидроэлектростанции, инвестиции, энергетическая безопасность, модернизация.*

THE ROLE OF THE WORLD BANK IN THE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN'S HYDROELECTRIC POWER PLANTS

Mukhitdinova Sh.S.

candidate of Economics, Associate Professor, Head of the Department of World Economy at the Institute of Economics and Trade,

Tajik State University of Commerce in Khujand
E-mail: shoira_77@rambler.ru

Bobozoda M.
PhD, *Associate Professor, Head of the Distance Education Department at the Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand.*

Aliboeva F.R.
2nd-year master's student in the specialty "World Economy" at the Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand

The article examines the role of the World Bank in the development of hydropower in Tajikistan. The importance of investments in this area was assessed, and special attention was paid to financing and modernizing the country's hydroelectric power plants. Specific information was provided on the amount of financial assistance and grants in this area of the economy.

Keywords: *hydropower, World Bank, hydropower plants, investments, energy security, modernization.*

Захираҳои обӣ яке аз муҳимтарин сарватҳои табиии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, дар таъмини рушди устувори мамлакат нақши калидӣ дорад. Дар шароити афзоиши аҳолӣ, тағйирёбии иқлим ва зиёдшавии истеъмоли об масъалаҳои истифодаи оқилона ва ҳифзи захираҳои обӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Тоҷикистон дорои зиёди захираҳои обӣ, аз ҷумла дарёҳо, кӯлҳо, пиряхҳо ва обҳои зеризаминӣ мебошад. Дар мамлакат тақрибан 947 адад дарёҳо ҷорӣ мешаванд, ки дарозии умумии онҳо ба 28500 км баробар мебошад. Илова бар ин, дар ҷумҳурӣ 1300 кулҳо бо масоҳати умумии 705 км^2 ва инчунин захираҳои

зиёди обҳои зеризаминӣ мавҷуданд. Пиряхҳо манбаи асосии ғизои дарёҳо ба шумор рафта, шумораи умумии пиряхҳо дар кишвар ба 14509 адад баробар аст.

Зиёда аз 90% нерӯи барқ дар кишвар аз нерӯгоҳҳои барқӣ - обӣ истеҳсол карда мешавад. Талабот ба неруи барқ дар ҷумҳурӣ дар як сол тақрибан 7,1% афзоиш меёбад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки идомаи тамаркуз ба неругоҳҳои обӣ чун самти ягона ва афзалиятноки таъминоти кишвар бо неруи барк, хатари ҷиддӣ ба амнияти энергетикии иқтисоди миллӣ аст [5].

Сохтмони неругоҳҳои барқӣ - обӣ самти муҳимтарин ва афзалиятноки таҳкими иқтидори энергетикии Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Шароити чугрофии Точикистон барои бунёди неругоҳҳои барқӣ - обӣ имкон медиҳад, ки он дар чаҳор категория насб карда шаванд:

1. Объектҳои паҳлуии сарбандҳо: пойгоҳи сарбанд аз сарбанди хурд ё сарбанди гардиш ва канали об, то сехи турбинаи тавлиди неруи барқ.

2. Дар роҳи хатти обгузар ва канаҳҳо: ин хатҳо дар ихтиёри хоҷагиҳои оби вилоят ва хоҷагиҳои обу корезӣ мебошанд.

3. Шабакаи тақсимоти шахрӣ: дар шаҳрҳо нишебиҳои қувваи фишоре, ки дар натиҷаи фаркияти баландии байни обанборҳо ва нишебии қубурҳо ба вуҷуд меояд, барои тавлиди неруи барқ истифода бурдан мумкин аст. Албатта, ин усул технологияхои муосирро тақозо мекунад ва нисбат ба дигар усулҳо гаронтар шуморида мешавад.

4. Дарёҳои тамоми кишвар: дарёҳо барои неругоҳҳои барқӣ - обӣ имконияти хуб доранд. Аксарияти дарёҳо дар минтақаи куҳистонӣ ҷараён доранд ва фишоре, ки аз суръати об хосил мешавад, барои таъсиси неругоххои барқӣ - обӣ хеле мувофиқ мебошанд [3].

Бевосита, барои бунёди неругоҳҳои барқӣ – обӣ ва ба истифода додани онҳо маблағҳои зиёдро талаб мекунад, инчунин ҳамасола барои таъмини зерсохторҳои неругоҳи ҳароратӣ бо сузишворӣ хароҷоти зиёд сарф мешавад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити имрӯза маҳдуд намудани ҷалби захираҳои сармоягузорӣ, таҷдиди фондҳои асосии корхонаҳои соҳа, сатҳи

баланди талаботи энергияи барқӣ, монеаи ҷиддии бознигоҳдорандаи рушди иқтисоди миллӣ ва соҳаҳои муҳими он ба ҳисоб меравад.

Раванди ҷалби сармоягузорӣ воситаи фаъол барои расидан ба соҳаҳои стратегии иқтисод, ки бахшҳои алоқамандкунанда миёни фаъолияти ҷории соҳаҳо, бо таъмин кардани рушди дарозмӯҳлат ва гирифтани даромади максималӣ аз ҳисоби истифодаи мақсадноки иқтидорҳои табиию захиравӣ дар сармоягузорӣ нав буда, таъминкунандаи баландшавии даромаднокии фаъолияти хоҷагидории комплекси энергетикианд. Дар ин ҳолат, баланд гардидани рақобатпазирии соҳаҳо аз модернизатсияи соҳаҳои энергетикӣ, татбиқи иқтидори сарфаи энергия ва баланд бардоштани даромаднокии энергетикӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаҳо ва бунёди НОБ-ҳои нав яке аз масъалаҳои калидии татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи даромаднокии энергетикӣ ба ҳисоб меравад [5, с. 12].

Тибқи маълумотҳои омории расмӣ, дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати амалисозии ҳадафи стратегии кишвар ва васеъ намудани имкониятҳои содиротӣ то соли 2025-ум 36 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ ба маблағи 2,7 миллиард доллар амалӣ карда шуда, айни замон 18 лоиҳаи дигар ба маблағи 1,6 миллиард доллари ИМА дар марҳилаи амалисозӣ қарор доранд. Муҳимтарин дастовардҳои соҳа ин мавриди истифода қарор гирифтани иқтидорҳои нави тавлиди неруи барқ, ба монанди неругоҳҳои барқи обии «Сангтӯда-1» (670 МВт), «Сангтӯда-2» (220 МВт), Маркази барқу гармидиҳии Душанбе-2 (400 МВт), ду агрегати аввали Неругоҳи барқи обии «Роғун» ва неругоҳҳои барқи обии хурд (30 МВт) бо иқтидори умумии 320 МВт, сохтмони дастгоҳҳои тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 500 кВ ва 220 кВ дар НБО «Норак», дастгоҳҳои тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 500 кВ ва 220 кВ Неругоҳи барқи обии «Роғун», дастгоҳи тақсимкунандаи пӯшидаи элегазии 220 кВ дар НБО «Қайроққум» ва амсоли онҳо мебошанд [9].

Инчунин яке аз лоиҳаҳои муҳимтарин ин навсозии нерӯгоҳи барқӣ - обии Норак мебошад, ки ҳаҷми умумии маблағгузории бонки Ҷаҳонӣ дар ин лоиҳа

тақрибан 341 миллион доллари ИМА - ро ташкил медиҳад. Ин маблағ дар бар мегирад:

1. 225,7 миллион доллар-барои марҳилаи аввали навсозӣ;
2. 50 миллион доллар-дар марҳилаи дуюм;
3. 65 миллион доллари иловагӣ барои пӯшонидани норасоии маблағгузорӣ.

Ин сармоягузорӣ ба навсозии гидроагрегатҳо, баланд бардоштани бехатарии сарбанд ва баланд бардоштани самаранокии кори истгоҳ равона шудааст. Татбиқи лоиҳа ба баланд бардоштани эътимоднокии таъминоти барқ ва кам кардани талафоти барқ мусоидат мекунад.

Дигар объекти муҳими стратегӣ нерӯгоҳи барқӣ - обии Роғун мебошад. Дар солҳои охир иштироки бонки Ҷаҳонӣ дар ин лоиҳа хеле афзоиш ефтааст. Аз ҷумла:

• дар соли 2024 гранти 350 миллион доллари ИМА барои марҳилаи аввали сохтмон тасдиқ карда шуд;

• дар доираи барномаи дарозмуддат барои давраи солҳои 2025-2035 то 650 миллион доллар маблағгузорӣ пешбинӣ шудааст.;

• барои кӯмаки техникӣ ва омодасозии лоиҳа 15 миллион доллари иловагӣ ҷудо карда шудааст.

Дастгирии умумии бонки Ҷаҳонӣ танҳо аз рӯи лоиҳаи нерӯгоҳи барқӣ - обии Роғун аллакай аз 1 миллиард доллари ИМА зиед аст (бо назардошти маблағгузории ба нақша гирифташуда). Ғайр аз маблағгузории мустақим, Бонки Ҷаҳонӣ дар гузаронидани экспертизаҳои техникӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ нақши муҳим мебозад.

Инчунин Бонки Ҷаҳонӣ барномаи "Рушди бозори нерӯи барқ ва ҳамгироии системаҳои энергетикӣ дар Осиёи Миёна" (REMIT) - ро тасдиқ намуд. Татбиқи барнома 10 солро дар бар мегирад. Он ба се марҳила тақсим шудааст, ки ҳадафи асосии онҳо рушди шарикӣ дар энергетикаи минтақа мебошад. Барнома ба таъсиси аввалин бозори энергетикии Осиеи Миёна, рушди тиҷорати минтақавӣ, васеъ кардани қобилияти интиқоли системаҳои интиқоли барқ ва

ташаккули замина барои ҳамгироии васеи манбаъҳои барқароршавандаи энергия ба системаҳои энергетикии кишварҳои минтақа равона шудааст.

Дар доираи марҳилаи аввали барномаи REMIT Ҷумҳурии Қирғизистон, Тоҷикистон ва Ӯзбекистон, инчунин маркази ҳамоҳангсозии Давлатҳои Осиёи Миёна "Энергия" барои татбиқи чорабиниҳои дахлдори барнома ба маблағи умумии 143,2 млн доллари ИМА грантҳо ва маблағгузории имтиёзнок мегиранд. Ин маблағҳо 140 миллион доллар аз захираҳои ассотсиатсияи Байналмилалии рушд (МАР) - и бонки Ҷаҳонӣ ва 3,2 млн доллари ИМА дар шакли грантҳои барномаи обу энергетикӣ барои Осиёи Миёна (CAWEP) ташкил медиҳанд [10].

Дастгирии лоиҳаҳои гидроэнергетикӣ ба баланд бардоштани амнияти энергетикии Тоҷикистон, кам кардани норасоии нерӯи барқ дар фасли зимистон ва афзоиши иқтидори содиротии кишвар мусоидат менамояд. Илова бар ин, рушди гидроэнергетика ба принсипҳои рушди устувор мувофиқат мекунад ва вобастагии мамлакатро аз манбаъҳои дигари энергия коҳиш медиҳад.

Ҳамин тавр, нақши Бонки Ҷаҳонӣ дар рушди нерӯгоҳҳои барқӣ - обии Тоҷикистон муҳим арзёбӣ мегардад. Ин сармоягузорӣ ба навсозии инфрасохтори энергетикӣ, таҳкими истиқлолияти энергетикӣ ва рушди устувори иқтисодии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Азизулоева М.Х. Возобновляемые источники энергии в Таджикистане: перспективы солнечной и ветровой энергии / М. Х. Азизулоева // Водные ресурсы, энергетика и экология. - 2023. - Т. 3, № 3. - С. 87-91.

2. Исайнов, Х,. Р. Дурнамои рушди бозори неруи барк дар микёси давлатхои Осиёи Марказй / Х. Р. Исайнов, Б. Х. Асоев // Идоракунии давлатй. - 2022. - N0. 2(56). - С. 75-85.

3. Махмудов, Б. Н. Сиёсати миллии самаранок истифодабарии иқтидори захираҳои энергетикии Тоҷикистон дар шароити муосир / Б. Н. Махмудов //Паёми молия ва иқтисод. - 2025. -№ 1(44). - С. 159-170.

4. Мухаббатов, Х. М. Региональные особенности использования природно-ресурсного потенциала Таджикистана / Х. М. Мухаббатов, Н. Х. Хоналиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2023. - № 4-1. - С. 24-29.

5. Набиев Б. А. Фаъолсозии ҷалби сармоягузориҳо дар комплекси энергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореф. диссеретатсия барои дарёти дараҷаи номзади илмҳои иқтисодӣ: ихтисос 08.00.05. - иқтисодиёт ва идоракунии хоҷагии халқ: иқтисодиёт, ташкил ва идоракунии корхонаҳо, соҳаҳо, муҷтамаъҳо (саноат). Душанбе, 2021 с. 56

6. Одинаев, Х. А. Развитие гидроэнергетики и перспективы водноэнергетической интеграции в Центральной Азии / Х. А. Одинаев // Водные ресурсы, энергетика и экология. -2023. - Т. 3, № 4. - С. 81-93.

7. Всемирный банк. Проект модернизации Нурекской ГЭС - официальные материалы.

8. Всемирный банк. Rogun Hydropower Project - официальная страница проекта.

9. https://www.mewr.tj/

10. https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2026/01/22/central-asia-regional-electricity-market-interconnectivity-and-trade-program

РУШДИ ИНСТИТУТҲОИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Абдулло-заде Н.Р.

номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи назарияи иқтисодии Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

E-mail: Nely.7777@mail.ru

Аз тарафи муаллиф рушди институтҳои сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ кушода дода шудааст. Муҳимияти институтҳои иқтисодӣ дар рушди сармояи инсонӣ, ки аз тарафи бисёр олимони шарқу ғарб пешниҳод шудааст, таҳлил карда шудааст.

Калидвожаҳо: *сармояи инсонӣ, инноватсия, самранокӣ, муносибатҳои бозорӣ.*

РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В КОНТЕКСТЕ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Абдулло-заде Н.Р.

кандидат экономических наук, заведующая кафедрой экономической теории Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанд

E-mail: Nely.7777@mail.ru

Автор исследует развитие институтов человеческого капитала в контексте инновационной экономики. Проанализирована роль экономических институтов в развитии человеческого капитала, как это предлагают многие зарубежные и отечественные ученые.

Ключевые слова: *человеческий капитал, инновация, эффективность, рыночные отношения.*

DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF AN INNOVATIVE ECONOMY

Abdullo-zoda N.R.

Candidate of Economic Sciences, Head of the Department of Economic Theory at the Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand
E-mail: Nely.7777@mail.ru

The author examines the development of human capital institutions in the context of an innovative economy. The role of economic institutions in the development of human capital, as suggested by many foreign and domestic scholars, is analyzed.

Keywords: *human capital, innovation, efficiency, market relations.*

Дар таҳияи илмӣ ба ҷанбаҳои институтсионалӣ, махсусан механизмҳои ҳамкории муҳити институтсионалӣ ва сармояи инсонӣ дар шароити табдили муносибатҳои иқтисодӣ ва шаклҳои идоракунӣ нисбатан кам таваҷҷуҳ дода мешавад. Муносибати статикии назарияи неоклассикӣ ба шарҳи падидаҳои иқтисодӣ имкон намедиҳад, ки равандҳои воқеие, ки дар иқтисодиёти гузариши як қатор кишварҳо ба амал меоянд, бо таъсири манфӣ ба рушди сармояи инсонӣ ҳамроҳ мешаванд. Муносибати неоинститутсионалӣ, ба андешаи мо, чунин имконият дорад, ки механизми динамикаи институтсионалӣ ва бунёди сохторҳои назариявии таъсири мутақобилаи муҳити институтсионалӣ ва сармояи инсониро шарҳ диҳад. Аз ин лиҳоз, назарияи институтсионалӣ барои мақсадҳои таҳқиқот сермаҳсул ба назар мерасад, ки тибқи он фаъолияти иқтисодии одамон аз ҷиҳати иҷтимоӣ шартӣ аст.

Ин вазъият инчунин аз он сабаб аст, ки таҳаввулоти илмию техникии муосир, шаклҳои ташкили истеҳсолот ва раванди ҷаҳонишавӣ хусусияти ҷамъиятии ташаккул ва такористеҳсолкунии сармояи инсониро бештар инъикос мекунанд. Аҳаммияти аввалиндараҷаи рушди сармояи инсонӣ дар макросатҳ ба далели эътирофи умум гашта истодааст. Бино ба ин, тозагии равиши аналитикии назарияи неоклассикӣ хусусияти раванди таҷдиди сармояи инсониро, ки ба он омилҳои институтсионалӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад, шарҳ дода натавонист. Асоси назарияи неоклассикӣ амсилаи интихоби оқилона дар доираи маҷмуи маҳдудиятҳо мебошад. Неоинститутсионализм ин амсиларо ҳамчун амсилаи

асосӣ қабул мекунад, вале онро аз як қатор шартҳои ёрирасоне, ки одатан ҳамроҳи он буданд, озод мекунад ва онро бо мазмуни нав ғанӣ мегардонад. Неоклассикҳо чунин мешуморанд, ки рафтори инсон аз сохтори институтсионалии ҷомеа вобаста нест ва ангезаи асосии рафтори ӯ принсипи ҳадди аксар расонидани фоида аст. Дар ин замина, муассисаҳо ба ҳеҷ вақҳ ба шумораи омилҳои муҳиме, ки рафтори инсонро муайян мекунанд, мувофиқат намекунанд. Аз нуқтаи назари неоинститутсионалистҳо, шахс, гарчанде пурра набошад ҳам, дар зери таъсири ниҳодҳое қарор мегирад, ки рафтори ӯро ислоҳ карда метавонанд. Аз як тараф, муассисаҳо ҳамчун маҳдудият дар рафтори ӯ амал мекунанд, аз тарафи дигар, онҳо самти ин амалҳоро муайян мекунанд. Бар асоси гуфтаҳои боло, нуқтаи назари намояндагони ин ду самт дар бораи ташаккули қобилиятҳои истеҳсолии инсон гуногун аст. Аз нуқтаи назари неоклассикӣ, шахс сармояи инсонии худро дар асоси принсипи ба ҳадди аксар расонидани фоида, яъне дар асоси имконияти дар оянда ба даст овардани даромади зиёд ташаккул медиҳад. Аз тарафи дигар, неоинститутсионалистҳо чунин мешуморанд, ки азбаски шахс зери таъсири институтҳо қарор дорад, ин ба интихоби ӯ дар роҳи ташаккули қобилиятҳои истеҳсолӣ низ таъсир мерасонад. Муассисаҳо то андозае интихоби шахсро ҳангоми сармоягузорӣ ба сармояи инсонии худ муайян мекунанд. Ҳамин тариқ, муассисаҳое, ки ба рафтори инсон таъсир мерасонанд, инчунин метавонанд ба тақсимоти сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ таъсир расонанд.

Ҳангоми баррасии маҷмуи институтҳо онҳо одатан ба расмӣ ва ғайрирасмӣ тақсим мешаванд. Институтҳои ғайрирасмӣ маҳсули амалҳои стихиявии субъектҳои иқтисодӣ мебошанд. Онҳо қисми таркибии ҳамкории стихиявии байни одамон мебошанд. Хусусияти қоидаҳои ғайрирасмӣ қобилияти тағйир додани онҳо ба таври ғайрирасмӣ, мисли қоидаҳои расмӣ, балки оҳиста-оҳиста, дар давоми даҳсолаҳо мебошад, аз ин рӯ, нақши муҳимтарини қоидаҳои ғайрирасмӣ дар иқтисодиёт таъмини рушди таҳаввулотии он мебошад. Институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, ки дар низоми мураккаб ва гуногунандешанд, асоси муносибатҳои мутақобилаи шахсони алоҳидаро ташкил медиҳанд.

Институтҳои расмиро метавон бо институтҳои ғайрирасмӣ ислоҳ кард ва баръакс, институтҳои ғайрирасмиро бо ёрии институтҳои расмӣ иваз кардан мумкин аст. Ба ин муносибат Р.М.Нуреев чор варианти пайдоиши институтҳоро муайян мекунад: дар натиҷаи бархурди институтҳои нав бо қоидаҳои расмӣ; институтҳои нав бо қоидаҳои ғайрирасмӣ; институтҳои кӯҳна бо қоидаҳои расмӣ ва институтҳои кӯҳна бо қоидаҳои ғайрирасмӣ. Муҳим аст, ки ҳамаи онҳо метавонанд ба тарзи амали ин ё он шахс таъсир расонанд, ба ибораи дигар, ба интихоби нуқтаи оптималии соҳаи афзалиятҳо таъсир расонанд[1, С.18].

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, институтҳо ба ҳамкории иқтисодӣ тавассути танзими қариб тамоми соҳаҳои ҳаёти иқтисодӣ, аз ҷумла равандҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мусоидат мекунанд.

Институтҳои давлатӣ қариб дар тамоми соҳаҳои ҳаёти инсон мавҷуданд ва инчунин қариб ҳамаи онҳо ба ташаккули сармояи инсонӣ таъсир мерасонанд. Инҳо давлатҳо, хоҷагии хонавода, низоми маориф ва илм, низоми тандурустӣ, корхона, расму оинҳои муқарраршуда мебошанд. А.А.Сиренова қайд мекунад, ки «Раванди такрористеҳсоли сармояи инсонӣ дар марҳилаҳои сармоягузорӣ, ташаккул ва татбиқи онҳо дар доираи ва таҳти таъсири институтҳои расмӣ ва ғайрирасмии иҷтимоию иқтисодӣ: давлат, минтақа, бозорҳо, фирмаҳои алоҳида, оилаҳо, стереотипҳои рафтор ба амал меояд». Ба фикри мо, ба он бисёр институтҳои дигарро низ илова кардан мумкин аст, масалан, институтҳои динӣ, сексияҳои варзишӣ, ҷамъиятҳои фарҳангӣ, ҳатто кӯча, умуман ҳамаи он чизе, ки ба ташаккули ҷаҳонбинии инсон ва қобилиятҳои психофизиологии он, дараҷаи маърифатнокӣ, саломатӣ ва ғайра таъсир мерасонанд.

Норт мафҳумҳои «институтҳо» ва «ташкилотҳо»-ро аз ҳам ҷудо карда, якумро қоидаҳои бозӣ ва дуюмиро бозигарон номидааст; ҳамин тариқ, ду тафсири институтҳо дар як формула муттаҳид карда мешаванд. Аз як тараф, институтҳо ҳамчун танзимкунанда, аз тарафи дигар ҳамчун «максимизаторҳо» - и танзимшавандаи фоидаи инфиродӣ ва «минимизаторҳо»-и хароҷоти транзаксия амал мекунанд. Ба «институтҳо-ташкилотҳо»-и такрористеҳсоли сармояи инсонӣ давлат, оила, низоми маориф, низоми тандурустӣ ва корхонаҳое

дохил мешаванд, ки аз як тараф ҳамчун танзимкунанда, аз тарафи дигар ҳамчун танзимшаванда, ба сифати объект ва субъекти идоракунии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ баромад мекунанд. Ҳамчун объекти назорат амали онҳо бо меъёрҳои махсуси расмӣ, инчунин урфу одатҳои ғайрирасмӣ маҳдуд карда мешавад. Онҳо ҳамчун субъекти идоракунӣ ҳамчун иҷрокунандагон амал мекунанд, ки одамон - аъзои онҳоро ба риояи ин ва дигар меъёрҳо ва дар ҳаёти воқеӣ татбиқ намудан водор мекунанд. Нуктаи муҳимми ин ҳамкорӣ муайян кардани ҳадафҳо ва вазифаҳои идоракунӣ мебошад [2, С.7].

Мо чунин мешуморем, ки гузариши иқтисодиёти Тоҷикистон ба рушди динамикӣ бояд ҳатман бо тағйири низоми институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, интихоб ва муттаҳидсозии онҳо аз нигоҳи афзалиятҳои рушди кишвар, таъсиси сохторҳои муассир дар рушди иқтисодиёт, қоидаҳои бозӣ барои ҳама агентҳои бозор, ташаккули механизмҳои ҳавасмандгардонии иқтисодӣ барои риояи қоидаҳои расмӣ нигаронида шавад. Дар ин ҷараён, ба фикри мо, бояд нақши асосӣ бояд ба давлат дода шавад. Давлат дар дороии худ тамоми воситаҳои зарурии фароҳам овардани муҳити институтсионалии рушд, ҳама гуна равандро дорад. Тибқи нуқтаи назари институтсионалӣ, давлат ҳамчун ташкилоти махсусе ҳисобида мешавад, ки шаҳрвандон қисми ҳуқуқҳои худро ба он вогузор мекунанд. Хусусияти дарки институтсионалии нақши давлат дар иқтисод дар он аст, ки фаъолияти мӯътадили иқтисоди бозорӣ бидуни иҷрои вазифаҳои давлат имконнопазир аст. Ҳамзамон фаъолияти мӯътадил ҳамчун мавҷудият ва риояи меъёрҳои муайяни ахлоқию ҳуқуқӣ ё «қоидаҳои бозӣ» фаҳмида мешавад. Ба ақидаи мо, хусусияти хоси давлат ҳамчун ташкилот ҳам қобилияти ташаккул додани қоидаҳои бозӣ ва ҳам зарурати риояи онҳо мебошад, ки хусусияти дугонаи давлатро (объект ва субъекти идоракуниро) тавсиф мекунад.

Боз як хусусияти муҳимми фарқкунандаи нақши давлат дар иқтисоди бозорӣ ин таваҷҷуҳ ба институтҳои ғайрирасмӣ аст, ҳатто ҳангоми таъсиси институтҳои расмӣ, танҳо таъсис додани институтҳои расмӣ кифоя нест, зеро онҳо танҳо дар сурати пурра шудан ва таҳкими онҳо бо меъёр ва муносибатҳои ғайрирасмӣ ба кор шурӯъ мекунанд. Дар акси ҳол, дар иқтисодиёт ихтилофи

институтҳо ва қонунҳо ба амал меояд. Ҳамзамон, вазифаи давлат аз он иборат аст, ки дар таъмини кафолатҳои ҳуқуқӣ ба муассисаҳое, ки дар асоси қонунҳои мавҷуда, инчунин қоидаву меъёрҳои ғайрирасмӣ, ки дар холигии институтсионалӣ ба вуҷуд меоянд, агар онҳо барои фаъолияти онҳо самти мусбӣ дошта бошанд, ҳамаҷониба мусоидат намояд. Ба хамин тарик, давлат доимо дар ҳолати зарурати муттаҳид намудани институтҳои муваққатӣ, давраи гузариш мебошад, ки бидуни онҳо инкишофи иқтисодиёти миллиро тасаввур кардан мумкин нест. Институтҳои кӯҳнашуда ва бесамар қодиранд дар иқтисодиёт дар шакли меъёрҳои маржиналӣ, боқимонда, қоидаҳо ё муносибатҳои кӯтоҳмуддат вуҷуд дошта бошанд, баъзан кӯшиш мекунанд, ки ба низоми нави институтсионалӣ дар шакли «домҳои институтсионалӣ» мутобиқ шаванд. Бинобар ин, ба назари мо, яке аз вазифаҳои давлат дар иқтисодиёт бояд ба вуҷуд овардани алтернативаи рақобатпазир ба «домҳои институтсионалӣ» ҳамчун ташаккул ва мустаҳкам намудани институтҳои нав, ки ба талаботи инкишофи иқтисодиёти миллӣ ҷавобгӯ бошанд[3, С.18].

Афзалиятҳои нақши давлат дар ташкили институтҳои нав, ба фикри мо, имконияти тезтар ҷорӣ намудани институтҳои нави расмӣ дар иқтисодиёт мебошад. Агар ташаккулёбии табиии институтҳо дар натиҷаи селексия муҳлати ба кофӣ дарозро талаб намояд, он гоҳ давлат метавонад дар давоми қариб чанд рӯз институти нави расмиро ҷорӣ намояд, ки ба сифати ташаббускори дигаргунӣ баромад мекунад. Мо чунин мешуморем, ки чунин имкониятҳо дар назди давлат дар соҳаи ислоҳоти иқтисодиёти миллӣ, ба эътидол овардани макроиқтисодӣ ва ташаккули самти мусбати рушди иқтисодиёти кишвар, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ ва худшиносии он дурнамои номаҳдуд мекушоянд.

Дар Тоҷикистон раванди институтсионаликунонии иқтисод ҳанӯз дар марҳалаи аввали рушди худ қарор дорад. Аксар муассисаҳо ҳанӯз вазифаҳои худро пурра иҷро карда наметавонанд, баъзеи онҳо нақши боздорандаро мебозанд. Ин, пеш аз ҳама, ба институтҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дахл дорад. Ба кор андохтани муассисаҳо тамаркузи ҷидду ҷаҳди илму амалияро пешбинӣ менамояд. Айни замон дар сохтори мақомоти идораи давлатии

Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯъбаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз омилҳои ҳалкунандаи рушди иқтисодиёт вуҷуд надоранд. Ҳамчунин механизмҳои танзимшавандаи ҳамоҳангсозии амалиёти мақомоти гуногуни идораи ҳудудӣ вуҷуд надоранд, ки динамикаи афзояндаи сармояи инсониро таъмин мекунанд. То кунун дар бораи раванди мақсадноки идоракунии ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисоди кишвар сухан гуфтан ғайриимкон аст. Дар баробари ин дар кишварҳои пешрафта тамоюлҳои равшани сиёсати мақсадноки ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мушоҳида мешаванд. Дар ин шароит интихоби равиши институтсионалии баррасӣ ва тавзеҳи динамикаи равандҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар бо назардошти тағйироти онҳо имкон медиҳад, ки механизмҳо ва омилҳои таъсиррасонии институтҳо ба истифодаи сармояи миллии инсонӣ ва рушди минбаъдаи он амиқтар омӯхта шавад.

Дар шароити рушди инноватсионии иқтисодиёт таваҷҷуҳ ба сармояи инсонӣ омили муҳимми татбиқи сиёсати оқилонаи иқтисодиву иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Сармояи инсонӣ - категорияи мураккаби иқтисодӣ мебошад, ки барои расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди устувори иқтисоди миллӣ муҳим аст. Дараҷаи самаранокии равандҳои истеҳсолӣ аз сифати сармояи инсонӣ вобаста аст. Дар баробари ин, сармояи инсонии баландсифат сармоягузории доимиро ба унсурҳои таркибии он, ба мисли маориф, тандурустӣ ва зудҳаракатӣ талаб мекунад. Асосҳои консептуалии ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ ба фароҳам овардани муҳити муассири институтсионалӣ барои ҳамкории оптималии байни низомҳои маориф, тандурустӣ ва танзими равандҳои муҳоҷират бо назардошти сифат ва нишондиҳандаҳои миқдори иқтидори инсонӣ, ҷиҳати оқилона истифода бурдани иқтидори табиии минтақаҳо мусоидат мекунад. Механизми сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ ташаккли муҳити ниҳодии самаранокро бо назардошти ҳамкории ниҳодҳои гуногун талаб мекунад. Давлат нақши ҳамоҳангсози тамоми кӯшишҳои ҷамъоварӣ ва рушди сармояи инсониро дар муҳити институтсионалӣ ба худ ихтисос медиҳад. Дар баробари ин хусусиятхои тараққиёти хозираро ба назар гирифтан лозим аст. Дар робита ба

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин амиқтар шудани равандҳои ҷаҳонишавӣ, афзоиши ҷараёни муҳоҷират, баланд шудани нақши дониш ҳамчун ядрои муҳимми гузариш ба модели инноватсионии рушд мебошад. Қобили қайд аст, ки дар сохтори мақомоти идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон шӯъбаҳои ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз омилҳои ҳалкунандаи рушди иқтисодиёт вуҷуд надоранд. Ҳамчунин механизмҳои танзимшавандаи ҳамоҳангсозии амалиёти мақомоти гуногуни идораи ҳудудӣ дар фазоли ниҳодии такорористеҳсоли сармояи иноснӣ вуҷуд надоранд, ки динамикаи афзояндаи сармояи инсониро бо таваҷҷуҳ ба танзими ниҳодҳои марбут таъмин мекунанд. То кунун дар бораи раванди мақсадноки идоракунии ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон ҳамчун омили муҳимтарини рушди иқтисоди кишвар сухан гуфтан ғайриимкон аст. Дар баробари ин дар кишварҳои пешрафта тамоюлҳои равшани сиёсати мақсадноки ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ мушоҳида мешаванд. Дар ин шароит интихоби равиши институтсионалии баррасӣ ва тавзеҳи динамикаи равандҳои иҷтимоию иқтисодии кишвар бо назардошти тағйироти онҳо имкон медиҳад, ки механизмҳо ва омилҳои таъсиррасонии ниҳодҳо ба истифодаи сармояи миллии инсонӣ ва рушди минбаъдаи он амиқтар омӯхта шавад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Нуреев Р. М. Трансформация экономических институтов в постсоветской России. М.: МОНФ, 2000.- С.18.
2. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа// Вопросы экономики. - 1997. - №3. – С.7.
3. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа// Вопросы экономики. - 1997. - №3. – С.18.
4. Одинаев А.М. Сармояи инсонӣ дар низоми омилҳои рушди иқтисодӣ.//Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе, 2022. - 4/2 (34). - С.195.
5. Хусусиятҳои рушди муҳити институтсионалӣ-инноватсионии ташаккули сармояи инсонӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт/Одинаев

А.М.// Методологияи арзёбӣ ва амсиласозии ҷанбаҳои мухталифи иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ/Маводи конференсияи байналмилалии илмӣ (ш. Душанбе, 24 ноябри соли 2023). – Душанбе, ДДМИТ, 2023. – С.122.

6. Хамидова С.Х.Человеческий капитал в системе инновационного развития//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 8. С. 154.

7. Ходиев Д.А. К вопросу о социальной инфраструктуре развития человеческого капитала регионов// Вестник Таджикского национального университета. 2017. № 2-5. - С.15.

ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЧИСТОЙ ВОДОЙ В УСЛОВИЯХ ТАЯНИЯ ЛЕДНИКОВ

Абдуллоева А.Т.

кандидат экономических наук, доцент,

заведующая кафедрой "Мировая экономика" Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики,

Email: adolatchon.abdulloeva@mail.ru

В статье исследуются современные проблемы обеспечения населения чистой питьевой водой в условиях глобального изменения климата. Особое внимание уделяется процессу таяния ледников как ключевому фактору трансформации водных ресурсов. Рассматриваются мировые тенденции и их влияние на водный потенциал Республики Таджикистан. Обосновывается необходимость совершенствования водной политики и внедрения устойчивых методов управления водными ресурсами.

Ключевые слова: *водные ресурсы, ледники, изменение климата, чистая вода, устойчивое развитие.*

МУАММОҲОИ ТАЪМИНИ АҲОЛӢ БО ОБИ ТОЗА ДАР ШАРОИТИ ОБШАВИИ ПИРЯХҲО

Абдуллоева А.Т.

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи "Иқтисоди ҷаҳонӣ"- и Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Email: adolatchon.abdulloeva@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои муосири таъмини аҳолӣ бо оби нӯшокии тоза дар шароити тағйирёбии глобалии иқлим мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Таваҷҷуҳи махсус ба раванди обшавии пиряхҳо ҳамчун омили калидии тағйирёбии захираҳои об равона шудааст. Тамоюлҳои ҷаҳонӣ ва таъсири онҳо ба иқтидори обии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Зарурати такмил додани сиёсати об ва ҷорӣ намудани усулҳои устувори идоракунии захираҳои об асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: *захираҳои об, пиряхҳо, тағйирёбии иқлим, оби тоза, рушди устувор.*

CHALLENGES OF CLEAN WATER SUPPLY IN THE CONTEXT OF GLACIER MELTING

Abdulloeva A.T.

candidate of economic sciences,

associate professor, head of the department of "World economy",

Tajik state university of Law, Business, and Politics

Email: adolatchon.abdulloeva@mail.ru

The article examines current challenges in ensuring access to safe drinking water under conditions of global climate change. Particular attention is paid to glacier melting as a key factor in the transformation of water resources. Global trends and

their impact on the water potential of the Republic of Tajikistan are analyzed. The necessity of improving water policy and implementing sustainable water resource management practices is substantiated.

Keywords: *water resources, glaciers, climate change, clean water, sustainable development.*

В современных условиях глобального развития проблема обеспечения населения чистой питьевой водой приобретает особую значимость и становится одним из ключевых вызовов XXI века. Вода выступает не только важнейшим природным ресурсом, но и основой устойчивого социально-экономического развития государств. Однако под воздействием изменения климата, роста населения и увеличения антропогенной нагрузки наблюдается постепенное сокращение доступных запасов пресной воды. По оценкам международных организаций, уже сегодня более двух миллиардов человек в мире испытывают дефицит безопасной питьевой воды и в ближайшие десятилетия мировой спрос на воду может превысить предложение примерно на 40%, что свидетельствует о формировании глобального водного кризиса [2].

Одним из наиболее значимых факторов, влияющих на состояние водных ресурсов, является таяние ледников, обусловленное глобальным потеплением. Особую роль в формировании водных ресурсов играют ледники, которые выступают в качестве стратегического резерва пресной воды. Ледники выполняют функцию естественных резервуаров пресной воды, обеспечивая стабильное питание рек, особенно в засушливые периоды. Однако под воздействием глобального потепления наблюдается их интенсивное сокращение. В связи с этим их деградация оказывает комплексное воздействие на гидрологические процессы и доступность водных ресурсов. Это приводит к изменению структуры водных ресурсов, снижению их устойчивости и увеличению экономических рисков. В частности, ежегодные потери пресной воды на глобальном уровне достигают сотен миллиардов кубических метров, что эквивалентно водоснабжению сотен миллионов человек. Согласно данным

международных исследований, за последние десятилетия темпы сокращения ледников существенно возросли, что связано с повышением среднегодовой температуры и изменением климатических условий.

Следует отметить, что ледники аккумулируют значительную часть мировых запасов пресной воды и играют важную роль в поддержании экологического баланса. Их сокращение приводит к изменению режима речного стока, увеличению риска наводнений на начальных этапах таяния и, напротив, к дефициту воды в долгосрочной перспективе. Кроме того, ухудшается качество воды, что связано с концентрацией загрязняющих веществ и нарушением природных экосистем.

В контексте рассматриваемой проблемы Республика Таджикистан занимает особое место, поскольку обладает значительным водным потенциалом и является одним из ключевых источников формирования водных ресурсов Центральной Азии. Переходя к региональному уровню, следует отметить, что Республика Таджикистан занимает ключевое место в водной системе Центральной Азии. На территории страны сосредоточено около 14,5 тыс. ледников, общий объем которых составляет порядка 845 км³ льда. Кроме того, ежегодный речной сток достигает 64 км³, что составляет более 55% водных ресурсов бассейна Аральского моря [3, с.75]. На территории страны сосредоточено более 13 тысяч ледников, которые обеспечивают значительную часть стока крупнейших рек региона. Это определяет стратегическую роль Таджикистана в обеспечении водной безопасности соседних государств

Таким образом, Таджикистан фактически выступает как «водный донор» региона, обеспечивая значительную часть водоснабжения соседних государств. При этом около 60% водных ресурсов Центральной Азии формируется именно на его территории [4, с. 54].

Вместе с тем, несмотря на наличие значительных водных ресурсов, республика сталкивается с серьезными вызовами, связанными с их рациональным использованием и сохранением. Так, уровень обеспеченности населения безопасной питьевой водой остается недостаточным: около 26%

населения (более 2,2 млн человек) не имеют доступа к безопасным источникам воды [4, с. 56]. Это свидетельствует о наличии структурных проблем в системе водоснабжения и инфраструктуры. За последние десятилетия наблюдается устойчивое сокращение площади ледников, что подтверждается данными научных исследований. По оценкам специалистов, значительная часть ледников уже исчезла, а оставшиеся продолжают интенсивно деградировать. Данный процесс оказывает прямое влияние на водный баланс страны и создает угрозу устойчивому водоснабжению в будущем.

Дополнительной особенностью является неравномерность распределения водных ресурсов. Среднегодовые возобновляемые водные ресурсы страны составляют около 22 млрд м³, или примерно 2450 м³ на человека в год [5, 48]. Несмотря на относительно высокий показатель в расчете на душу населения, фактическая доступность воды ограничена из-за сезонности, географических факторов и недостаточного уровня инфраструктуры.

Особую сложность представляет двойственный характер последствий таяния ледников. С одной стороны, в краткосрочной перспективе увеличивается объем воды в реках, что может способствовать развитию гидроэнергетики и сельского хозяйства. С другой стороны, в долгосрочной перспективе происходит снижение водных ресурсов, что ведет к дефициту воды, особенно в засушливые периоды. Это, в свою очередь, оказывает негативное влияние на экономику, сельское хозяйство и уровень жизни населения.

Кроме того, изменение гидрологического режима сопровождается ухудшением качества воды, что связано с увеличением содержания загрязняющих веществ и изменением химического состава водных ресурсов. Это создает дополнительные риски для здоровья населения и требует совершенствования систем водоочистки и контроля качества воды.

В сложившихся условиях особую актуальность приобретает формирование эффективной системы управления водными ресурсами, основанной на принципах устойчивого развития. Важным направлением является внедрение современных водосберегающих технологий, позволяющих

снизить потери воды и повысить эффективность ее использования. Не менее значимой является модернизация водохозяйственной инфраструктуры, включая системы водоснабжения и ирригации.

Существенную роль играет также развитие международного сотрудничества, поскольку водные ресурсы региона носят трансграничный характер. Координация действий между странами Центральной Азии позволит обеспечить более рациональное использование водных ресурсов и снизить риск возникновения конфликтов.

Наряду с этим необходимо развитие научных исследований в области изменения климата и мониторинга ледников. Это позволит своевременно выявлять тенденции их изменения и разрабатывать адаптационные меры. Важным элементом является также экологическая политика, направленная на снижение негативного воздействия на окружающую среду.

Кроме того, сельское хозяйство, на долю которого приходится значительная часть водопотребления, также зависит от стабильности водных ресурсов. Снижение водообеспечения приводит к падению урожайности, увеличению затрат на ирригацию и снижению доходов населения.

Таким образом, таяние ледников формирует комплекс экономических рисков, включая:

– снижение энергетической безопасности;

– рост издержек в сельском хозяйстве;

– ухудшение инвестиционной привлекательности;

– увеличение бюджетных расходов на инфраструктуру.

В этих условиях особую актуальность приобретает формирование эффективной водной политики. Одним из ключевых направлений является повышение эффективности использования воды. В настоящее время значительная часть водных ресурсов используется нерационально, особенно в сельском хозяйстве. Внедрение современных технологий орошения позволяет снизить потребление воды на 20–30% [4, с. 64], что имеет существенный экономический эффект.

Не менее важным направлением является модернизация инфраструктуры водоснабжения. Значительная часть систем была построена еще в советский период и требует обновления. Потери воды в сетях могут достигать значительных объемов, что снижает общую эффективность использования ресурсов.

С точки зрения макроэкономики, развитие водного сектора может стать одним из факторов экономического роста. Рациональное использование водных ресурсов, развитие гидроэнергетики и экспорт электроэнергии способны повысить доходы страны и укрепить ее позиции в регионе.

Важным аспектом является также международное сотрудничество, поскольку водные ресурсы Центральной Азии имеют трансграничный характер. Эффективное управление ими требует координации действий между странами региона.

Таким образом, проблема обеспечения чистой водой в условиях таяния ледников носит не только экологический, но и ярко выраженный экономический характер. Для Республики Таджикистан она имеет стратегическое значение, поскольку влияет на ключевые отрасли экономики и устойчивость развития страны. В условиях изменения климата особую важность приобретает переход к эффективной модели управления водными ресурсами, основанной на принципах устойчивого развития.

Список использованной литературы:

1. Послание Президента Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики страны» 16.12.2025, город Душанбе.

2. Всемирный банк. Климатические риски Таджикистана [Электронный ресурс]. – URL: https://www.worldbank.org (дата обращения: 10.04.2026).

3. Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан. Стратегия управления водными ресурсами до 2030 года. – Душанбе, 2024. – 88 с.

4. Хасанов Б. Б. Экологические последствия таяния ледников // Вестник Академии наук Таджикистана. – 2023. – № 2. – С. 45–52.

5. ЮНЕСКО. Доклад о мировых водных ресурсах 2025. – Париж, 2025. – 192 с.

6. IPCC. Climate Change 2024: The Physical Science Basis. – Cambridge: Cambridge University Press, 2024. – 2391 p.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА В СФЕРЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ

Даниярова М.М.

к.б.н., доцент кафедры общественных наук

Института экономики и торговли ТГУК

Email: muniradaniyarova0@gmail.com

Комилова Ф.А. –

старший преподаватель кафедры общественных наук

Института экономики и торговли ТГУК

Email: farangis.komilova@inbox.ru

В решении глобальных экологических проблем огромная заслуга принадлежит международным инициативам Основателя мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

В период независимости в нашем государстве было принято 25 отраслевых законов и большое количество важных стратегических и программных документов. Таджикистан присоединился к 11 международным

экологическим конвенциям, а Комитет по охране окружающей среды совместно с соответствующими государственными органами и учётом передового опыта принимает меры по совершенствованию отраслевого законодательства, в том числе по разработке Экологического кодекса Республики Таджикистан, а также новых отраслевых стратегий и программ.

Ключевые слова: *государственные Программы, экологическая культура, охрана, ледники, вода, природные ресурсы инициатива, международные резолюции, Конвенция, устойчивое развитие.*

ТАШАББУСҲОИ УМУМИҶАҲОНИИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР СОҲАИ МАСЪАЛАҲОИ ГЛОБАЛИИ ЭКОЛОГӢ

Даниярова М.М. –

н.и.б., дотсенти кафедраи ҷомеашиносии ДИС ДДТТ

Email: muniradaniyarova0@gmail.com

Комилова Ф.А. –

муаллимаи калони кафедраи ҷомеашиносии ДИС ДДТТ

Email: farangis.komilova@inbox.ru

Дар ҳалли масъалаҳои глобалии экологӣ саҳми ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон хеле арзанда мебошад. Дар даврони истиқлолият дар давлати мо 25 Қонуни соҳавӣ ва шумораи зиёди ҳуҷҷатҳои муҳими стратегӣ қабул шудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 11 Конвенсияи байналхалқии экологӣ шомил шуд.

Комитети ҳифзи муҳити атроф якҷоя бо сохторҳои давлатӣ бо назардошти таҷрибаҳои пешқадам чораҳои муҳим ба амал оварда истодааст

оид ба такмил додани қонунгузории соҳавӣ, аз ҷумла кор карда баромадани Кодекси экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барномаҳо ва стратегияҳои соҳавӣ.

Keywords: *overnment Programs, ecological culture, protection, glaciers, water, natural resources initiative, international resolutions, Convention, sustainable development.*

INTERNATIONAL INITIATIVES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN EMOMALI RAHMON IN THE FIELD OF GLOBAL ECOLOGICAL PROBLEMS

Daniyarova M.M. –

Candidate of Biological Sciences, Associate Professor of the Department of Social Sciences

Institute of Economics and Trade of TSUC

Email: muniradaniyarova0@gmail.com

Komilova F.A. –

Senior Lecturer of the Department of Social Sciences

Institute of Economics and Trade of TSUC

Email: farangis.komilova@inbox.ru

In solving global environmental problems, great merit belongs to the international initiatives of the Founder of Peace and national unity, Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon.

During the period of independence, our country adopted 25 sectoral laws and a large number of important strategic and programmatic documents. Tajikistan has joined 11 international ecological conventions, and the Committee on Ecological Protection, together with relevant government agencies and taking into account best practices, is taking measures to improve sectoral legislation, including the

development of the Ecological Code of the Republic of Tajikistan, as well as new sectoral strategies and programs.

Keywords: *government programs, ecological culture, protection, glaciers, water, natural resources initiative, international resolutions, Convention, sustainable development.*

Охрана окружающей среды, рациональное использование природных ресурсов и обеспечение экологической безопасности — важнейшие задачи мирового сообщества, в том числе и республики Таджикистан. За последние десятилетия из-за бесконтрольного использования природных богатств экологические системы деградировали, и эта тенденция приводит к серьёзным экологическим проблемам. Поэтому охрана окружающей среды, сохранение биологического разнообразия и рациональное использование природных ресурсов требуют принятия безотлагательных и эффективных мер. В связи с этим необходимо регулировать и управлять взаимоотношениями человека с природой посредством правовых норм.

В решении глобальных экологических проблем огромная заслуга принадлежит международным инициативам Основателя мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

В период независимости в нашем государстве было принято 25 отраслевых законов и большое количество важных стратегических и программных документов. Таджикистан присоединился к 11 международным экологическим конвенциям, а Комитет по охране окружающей среды совместно с соответствующими государственными органами и учётом передового опыта принимает меры по совершенствованию отраслевого законодательства, в том числе по разработке Экологического кодекса Республики Таджикистан, а также новых отраслевых стратегий и программ.[3]

Процесс глобального потепления в дальнейшем будет приводить к повышению температуры воздуха и чрезвычайным природным стихийным

бедствиям.

Глобальные инициативы Таджикистана, особенно в сфере чистой воды, изменения климата и сохранения ледников за последние два десятилетия объединили государства-члены Организации Объединённых Наций и её структур, а также региональные и международные организации, гражданское общество с целью поиска решения экологических проблем планеты. По инициативе Таджикистана Генеральной Ассамблеей ООН принято 14 резолюций по вопросам водных ресурсов и климата, которые являются основой для реализации конкретных целей, включая «Повестку дня в области Устойчивого развития на период до 2030 года».[1]

В Душанбе состоялись важные мероприятия высокого уровня по вопросам воды и климата, в рамках которых были приняты соответствующие международные Резолюции и решения. Например, в мае 2025 года в столице Таджикистана состоялась Международная конференция высокого уровня «Международный год защиты ледников» с участием представителей 90 стран мира, руководителей государств, региональных и международных организаций, научно-исследовательских учреждений и партнёров по развитию. В основном документе этой конференции — «Душанбинской резолюции по сохранению ледников», принятой государствами членами, как официальный документ Генеральной Ассамблеи ООН, подчёркивается необходимость включения вопроса сохранения ледников в глобальную повестку дня, продолжения Душанбинского процесса по их сохранению и привлечения большего финансирования в этом направлении. Следует отметить, что с этой целью на полях конференции Азиатский банк развития и Зелёный климатический фонд представили новую региональную программу «От ледников к хозяйствам» общим объёмом 3,5 миллиарда долларов.

Согласно Шестому докладу Межправительственной группы экспертов по изменению климата при ООН, к 2050 году наша страна столкнётся с засухами, нестабильностью водных ресурсов, увеличением числа паводков и пыльных бурь. По прогнозам Всемирной метеорологической организации к 2050 году

среднегодовая температура воздуха в регионе Центральной Азии в зависимости от географических условий может повыситься от 0,8 до 6,2 градусов. Также нас ожидает нестабильность осадков: в зависимости от регионов их количество в течение года может уменьшиться от нормы на 27 процентов или увеличиться до 24-х процентов.

В целях обеспечения устойчивости национальной экономики и общества к неблагоприятным воздействиям изменения климата Правительство Таджикистана в 2019 году приняло «Национальную стратегию по адаптации к изменению климата до 2030 года», а в 2025 году — «План её реализации на 2025-2027 годы».

По инициативе Лидера нации Эмомали Рахмона в связи с быстрым сокращением объёмов ледников была принята «Государственная программа по изучению и сохранению ледников на 2010-2030 годы», в рамках которой соответствующими государственными структурами реализуются эффективные меры. Комитет по охране окружающей среды и соответствующие государственные органы, учитывая глобальные инициативы Таджикистана, в том числе об объявлении 2025-2034 годов «Десятилетием действий по наукам о криосфере», дорабатывает эту программу и готовится представить её на утверждение Правительству страны.

Метеостанция по изучению крупнейшего ледника мира — ледника Ванджях (имени академика Федченко) — занимается мониторингом с 1933 года и имеет огромное научное и отраслевое значение. В этой связи необходимо принимать серьёзные меры по её оснащению современным оборудованием и включению в международные сети гидрометеорологических наблюдений.

Сохранение биологического разнообразия природы Таджикистана, защита редких видов флоры и фауны, осуществление строгого государственного контроля над рациональным использованием природных ресурсов являются важными направлениями деятельности структур по охране окружающей среды, профильных министерств и ведомств.

В 2024 году наша страна присоединилась к «Международному союзу охраны природы», что способствует привлечению большего объёма грантовых средств из международных экологических фондов.

В результате совершенствования государственного контроля и устойчивого управления особо охраняемыми природными территориями и сохранения биологического разнообразия в последние годы увеличилась численность редких видов животных, в том числе винторогого козла (мархура), горного барана - архара (Марко Поло) и снежного барса.
За последние три года с целью охраны редких животных в Мургабском районе созданы — «Центр реабилитации снежного барса», в биосферном резервате «Ромит» и природном парке «Сари Хосор» — питомники бухарского оленя, а в природном заповеднике «Дашти Джум» — питомник винторогого козла, которые внесены в Красную книгу Республики Таджикистана. В 2023 году по инициативе Таджикистана Генеральная Ассамблея Организации Объединённых Наций приняла резолюцию, согласно которой ежегодно 24 мая отмечается как «Международный день винторогого козла».

С целью точного определения динамики увеличения численности редких животных страны, в том числе снежного барса, винторогого козла (мархура) и архара, Комитет по охране окружающей среды и Национальная академия наук в сотрудничестве с «Международным союзом охраны природы» проводит реальный учёт этих редких животных и готов представить отчёт о результатах в Правительство Таджикистана.

Необходимо отметить, что экологический туризм является одним из приоритетных направлений национальной экономики, позволяя развивать местную инфраструктуру в отдалённых районах, включая дороги, жилые зоны и социальные услуги. Развитие экологического туризма также способствует созданию новых рабочих мест, более эффективной охране природы, сохранению культурного наследия и одновременно улучшению имиджа и престижа Таджикистана на международном уровне.

В настоящее время Республика Таджикистан под руководством Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона предпринимает устойчивые шаги по цифровизации отраслей национальной экономики и обеспечению прозрачности их деятельности. В этом контексте открыт центр цифровизации сферы охраны окружающей среды. Для развития этой системы активизируется деятельность соответствующих структур по подготовке программистов и других квалифицированных специалистов через переподготовку в отечественных и зарубежных образовательных и научных учреждениях.

В Таджикистане 98 процентов электроэнергии вырабатывается за счёт гидроресурсов, то есть из возобновляемых источников, а по доле выбросов «парниковых» газов наша страна занимает 130-е место — один из самых низких показателей в мире. С реализацией национальных планов и программ к 2032 году производство электроэнергии в нашей стране будет полностью обеспечено за счёт возобновляемых источников, то есть на 100 процентов «зелёной» энергией, а к 2037 году выбросы «парниковых» газов по международным стандартам будут сведены к минимальному уровню.[3]

Вместе с тем, несмотря на значительные достижения последних лет в области охраны окружающей среды, всё ещё остаются определённые экологические проблемы. Для эффективного выполнения «Государственной программы озеленения до 2040 года» необходимо принятие дополнительных мер.

В последние годы рост численности населения, интенсивное развитие промышленности, расширение строительства и увеличение количества транспортных средств приводят к росту разнообразных видов отходов. В связи с этим регулирование вопросов, связанных с отходами — включая их сбор, хранение, транспортировку, сортировку и вторичную переработку твёрдых бытовых отходов — требует серьёзного государственного подхода.

В Таджикистане всё ещё недостаточно малых предприятий по вторичной переработке отходов, которые, в основном связаны с пластиковыми отходами, бумагой, отработанными маслами транспортных средств, резиной,

металлоломом и др. Однако мощности таких предприятий незначительны для существенного сокращения объёмов всех видов отходов. Поэтому создание крупных предприятий по вторичной переработке производственно-бытовых отходов на территории действующих пунктов – мусоросборников может сократить площади сброса и объём отходов в окружающей среде. Для уменьшения негативного их воздействия на окружающую среду и здоровье человека необходимо внедрять механизмы стимулирования, переработки и повторного использования отходов. [2]

Рациональное использование природных ресурсов в нашей стране с соблюдением требований охраны окружающей среды имеет важное значение для развития национальной экономики и сохранения природных богатств для будущих поколений, что обеспечит Устойчивое развитие общества.

Республика Таджикистан по воздействию последствий глобального потепления является одним из самых уязвимых регионов. В условиях негативного влияния изменения климата для сохранения биологического разнообразия, улучшения видового состава мира флоры и фауны, замедления таяния ледников, охраны водных и земельных ресурсов, увеличения площадей озеленения, переработки отходов и решения других экологических проблем необходимо эффективно использовать все имеющиеся возможности. Например, обеспечить постоянный доступ к грантовым средствам «Глобального экологического фонда», Фонда «Зелёный климат», «Международного союза охраны природы» и других солидных финансовых организаций.

Правительство Республики Таджикистана каждые пять лет принимает «Государственную комплексную программу развития экологического воспитания и просвещения», в рамках которой реализуются конкретные меры по повышению экологической грамотности и образования населения.

В послании Главы государства Эмомали Рахмона от 28 декабря 2023 года подчёркивался недостаточный уровень экологической грамотности некоторых граждан, в частности, по проблемам роста отходов транспортных средств в окружающей среде, что требует существенных изменений и дополнений в

законодательстве страны. В связи с этим Министерству образования и науки, Комитету по охране окружающей среды, местным исполнительным органам государственной власти и другим соответствующим структурам поручено принять необходимые меры для повышения уровня экологической осведомлённости населения и с учётом передового опыта подготовить «Новую программу развития экологического просвещения на 2026-2030 годы».[1]

Подготовка высококвалифицированных специалистов международного уровня со знанием иностранных языков является одной из основных задач Правительства страны. По инициативе Лидера нации Эмомали Рахмона с целью укрепления кадрового потенциала органов сферы охраны окружающей среды, соответствия уровня квалификации сотрудников международным стандартам, проведения научно- исследовательских работ, подготовки специалистов в области изменения климата, метеорологии, гляциологии, биологического разнообразия, оценки экосистем, развития «зелёной» экономики и других экологических проблем считается целесообразным создать при Комитете по охране окружающей среды «Научно-исследовательский институт охраны окружающей среды, изменения климата и экосистем».

Уникальная природа Таджикистана, богатство водных ресурсов, чистая вода, целебные источники, красивые высокогорья с богатейшими подземными ресурсами во всём мире считаются уникальными. Мы должны гордиться этой прекрасной землёй, сохранять её чистой и полезной для будущих поколений, охранять её и передавать как наследие, ведь это главные условия Устойчивого развития.

Реализация стратегических целей государства в обеспечении экологической безопасности населения, охраны окружающей среды и повышения уровня и качества жизни жителей Таджикистана требует огромной ответственности Комитета по охране окружающей среды, который прикладывает все свои знания, опыт, умение и навыки на выполнение возложенных задач и будет выполнять свою миссию с высоким чувством

патриотизма.

Список использованной литературы

1. Выступление Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на встрече с сотрудниками Комитета по охране окружающей среды 17.09.2025.
2. Послание Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Маджлиси Оли от 28 декабря 2023 года.
3. Послание Основателя мира и национального единства - Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона на Маджлиси Оли от 16 декабря 2025 года.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ АГРАРНОЙ СФЕРОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: УРОКИ ФРАНЦИИ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Бухадиров Х.И.

кандидат экономических наук, доцент ИЭТ ТГУК

Статья посвящена анализу французского опыта государственного управления аграрным сектором и определению векторов его адаптации к условиям Республики Таджикистан. На основе статистических данных за 2022–2023 гг. выявлены ключевые проблемы производство товаров в небольших объёмах и фрагментации дехканских хозяйств (176 524 ед.). Автором обосновано, что внедрение французских институциональных инструментов, таких как кооперативы по использованию техники (CUMA) и системы взаимного агрострахования, позволит преодолеть техническую отсталость и повысить устойчивость аграрного сектора РТ, формирующего до 23% ВВП страны.

***Ключевые слова**: аграрная политика, Таджикистан, Франция, сельскохозяйственная кооперация, дехканские хозяйства, ВВП, продовольственная безопасность.*

ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИДОРАКУНИИ СОҲАИ АГРАРИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ: ДАРСҲОИ ФАРОНСА БАРОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бухадиров Ҳ.И.

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти ДИС ДДТТ

Мақола ба таҳлили таҷрибаи фаронсавии идоракунии давлатии бахши аграрӣ ва муайян намудани самтҳои мутобиқсозии он ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси маълумоти оморӣ барои солҳои 2022–2023 мушкилоти асосии истеҳсоли маҳсулот дар ҳаҷми хурд ва парокандагии хоҷагиҳои деҳқонӣ (176 524 адад) муайян карда шудаанд. Муаллиф асоснок менамояд, ки ҷорӣ намудани абзорҳои институтсионалии фаронсавӣ, аз ҷумла кооперативҳо оид ба истифодаи техника (CUMA) ва низоми суғуртаи мутақобилаи аграрӣ, имкон медиҳад ақибмонии техникӣ бартараф гардида, устувории бахши аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки то 23% ММД-и кишварро ташкил медиҳад, баланд бардошта шавад.

***Калидвожаҳо:** сиёсати аграрӣ, Тоҷикистон, Фаронса, кооператсияи кишоварзӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, ММД, амнияти озуқаворӣ.*

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN MANAGING THE AGRARIAN SECTOR OF THE NATIONAL ECONOMY: LESSONS OF FRANCE FOR THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Bukhadirov Kh.I.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, IET TSUC

The article is devoted to the analysis of the French experience of state management in the agrarian sector and the identification of directions for its adaptation to the conditions of the Republic of Tajikistan. Based on statistical data for 2022–2023, the key problems of small-scale production and fragmentation of dehkan farms (176,524 units) were identified. The author substantiates that the introduction of French institutional instruments, such as machinery-use cooperatives (CUMA) and mutual agricultural insurance systems, will help overcome technical backwardness and increase the sustainability of the agrarian sector of the Republic of Tajikistan, which forms up to 23% of the country's GDP.

Keywords: *agrarian policy, Tajikistan, France, agricultural cooperation, dehkan farms, GDP, food security.*

Научная новизна исследования заключается в обосновании возможности институциональной адаптации французской модели аграрной кооперации к условиям Республики Таджикистан с учётом высокой фрагментации дехканских хозяйств и климатических рисков. В работе впервые для национальной экономики Таджикистана систематизированы инструменты индикативного планирования, агрострахования и технической кооперации (CUMA) как единый механизм повышения устойчивости аграрного сектора.

В условиях глобальной нестабильности и климатических изменений обеспечение продовольственной безопасности становится императивом для Республики Таджикистан. Согласно «Национальной стратегии развития РТ на период до 2030 года» [1] , аграрный сектор призван стать локомотивом индустриально-аграрного развития.

Для Республики Таджикистан аграрный сектор является фундаментом национальной экономики: по данным на 2024 год, доля сельского хозяйства в ВВП страны составляет 21–23%, а доходы порядка 65% населения напрямую зависят от деятельности в этой сфере. Однако структура сектора характеризуется

[1] Национальной стратегии развития РТ на период до 2030 года. г Душанбе 2016

критической степенью фрагментации — в республике функционируют 176 524 дехканских хозяйства. Подобная производство товаров в небольших объёмах на фоне глобальных вызовов обуславливает необходимость поиска новых моделей управления, среди которых французский опыт кооперации видится наиболее адаптивным.

В соответствии с законом Республики Таджикистан «О дехканском (фермерском) хозяйстве, дехканские хозяйства - самостоятельный хозяйствующий субъект, деятельность которого как предпринимателя основывается на личном труде одного лица, членов одной семьи или группы лиц и которое базируется на земельном участке и другом имуществе, принадлежащем его членам[2].

Выявления и решение проблемы государственного регулирования АПК широко освещена в трудах отечественных ученых, таких как Х.М. Умаров, подчеркивающий необходимость институциональных преобразований в сельской местности, и Н.С. Кулов, исследующий вопросы продовольственной безопасности в условиях горного рельефа.

Зарубежная теоретическая база опирается на неоклассические теории аграрной кооперации (Ф. Витт, Ж. Лафон). Как отмечает французский исследователь Т. Пинсон, «кооперация во Франции — это не социалистический пережиток, а инструмент рыночной власти мелкого производителя». В Таджикистане же, как указывают современные аналитики, «дехканин остается один на один с рыночной стихией», что подтверждает актуальность трансфера западноевропейских институтов.

Несмотря на то, что с начала рыночных преобразований прошло более трёх десятилетий, однако ряд фундаментальных проблем аграрной политики и специфика их практического воплощения всё еще нуждаются в глубоком научном анализе. Современные реалии требуют переосмысления накопленного

[2] Закон РТ «О дехканском (фермерском) хозяйстве» от 15 марта 2016 года, № 1289

опыта на основе обновленных методологических позиций, свободных от идеологических стереотипов прошлого.

На наш взгляд, значительный научно-практический интерес для республики представляет опыт развития аграрного производства ведущих стран Европейского союза, в частности Германии, Испании и особенно Франции. Последняя по праву считается одним из лидеров аграрного сектора Европы, чьи успехи во многом обусловлены эффективной системой государственного регулирования и развитой нормативно-правовой базой, в том числе Законом о будущем сельского хозяйства (Loi d'Avenir).

Индикативное планирование: Государство не диктует цены, но задает векторы (например, переход на «зеленые» технологии), подкрепляя их субсидиями.

Агрострахование: Во Франции действует система взаимного страхования (Groupama), где риски распределяются между фермерами и государством.

Положения данного закона могут служить ориентиром при адаптации современных институциональных механизмов регулирования аграрной сферы в условиях Таджикистана. В частности, внедрение элементов индикативного планирования позволит республике отойти от жестких административных методов в пользу стимулирующих рыночных инструментов, концентрируя ресурсы на приоритетных экспортно-ориентированных отраслях. Адаптация французской модели агрострахования через создание обществ взаимного страхования (ОВС) критически важна для Таджикистана, учитывая высокую уязвимость нашего сельского хозяйства к природно-климатическим катаклизмам.

Таким образом, использование французского опыта Loi d'Avenir в отечественной практике будет способствовать не только укреплению продовольственной безопасности, но и созданию устойчивой правовой среды, обеспечивающий инвестиционную привлекательность аграрного сектора страны.

Таблица 1.

Валовой сбор сельскохозяйственных культур в дехканских хозяйствах за 2022-2023гг. (тонна)

Сельскохозяйственные культуры	Согдийский область		Хатлонский область		РРП	
	2022	2023	2022	2023	2022	2023
Валовой сбор урожая зерновых и зернобобовых культур	249224	266051	647284	649068	142539	151770
Пшеница	115138	123513	397214	357761	82172	85360
Рис	27145	26957	49337	55706	14752	14922
Кукуруза на зерно	30970	36088	124585	164070	29307	33208
Хлопок - сырец	88810	76321	212604	166510	3063	1834
Картофель	311073	333617	99828	97865	173500	163189
Овощи	317512	339664	909647	987050	275780	362886
Бахчи	118990	198559	487934	568269	13431	19838
Валовой сбор плодов и ягод	78916	160377	108501	131425	46962	57645
Валовой сбор винограда	41222	36418	41585	27769	83138	23436

Источник: составлено автором на основе данных Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2024.

Данная таблица представляет собой статистический отчет о сельскохозяйственном производстве в трех ключевых регионах Таджикистана (Согдийская область, Хатлонская область и Районы республиканского подчинения — РРП) за период 2022–2023 гг.

Приведение этой таблицы обосновано необходимостью проведения сравнительного анализа, оценки продовольственной безопасности и выявления динамики развития аграрного сектора.

Данные таблицы 2 демонстрируют структурный разрыв, требующий преодоления.

Таблица 2

Урожайность сельскохозяйственных культур в дехканских хозяйствах за 2022-2023гг. (центнеров с 1 га.)

Сельскохозяйственные культуры	Согдийский область		2023/ 2022	Хатлонская область		2023/ 2022	РРП		2023/2022
	2022	2023	%	2022	2023		2022	2023	
Урожайность зерновых и зернобобовых культур	29,4	31,0	105	38,4	33,3	86,7	28,7	29,2	102
Пшеница	33,0	34,3	104	38,1	32,4	85	27,9	28,6	102
Рис	60,1	85,3	142	55,4	55,4	100	53,1	59,3	111

Кукуруза на зерно	57,8	60,8	105	56,2	57,0	101	65,1	66,5	102
Хлопок - сырец	22,1	23,8	107.7	22,0	18,4	83,6	24,3	22,7	93
Картофель	302,2	306,4	101	179,6	180,3	100	207,5	224,8	108
Овощи	357,9	363,5	101.5	325,4	348,1	107	271,2	327,4	121
Бахчи	364,8	362,6	99,3	318,9	336,5	105	177,7	229,7	129
Плодов и ягод	22,7	45,4	200	67,9	74,1	109	36,8	43,8	119
Винограда	53,2	46,7	88	71,7	47,7	66,5	136,7	38,4	28

Источник: составлено автором на основе данных Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2024

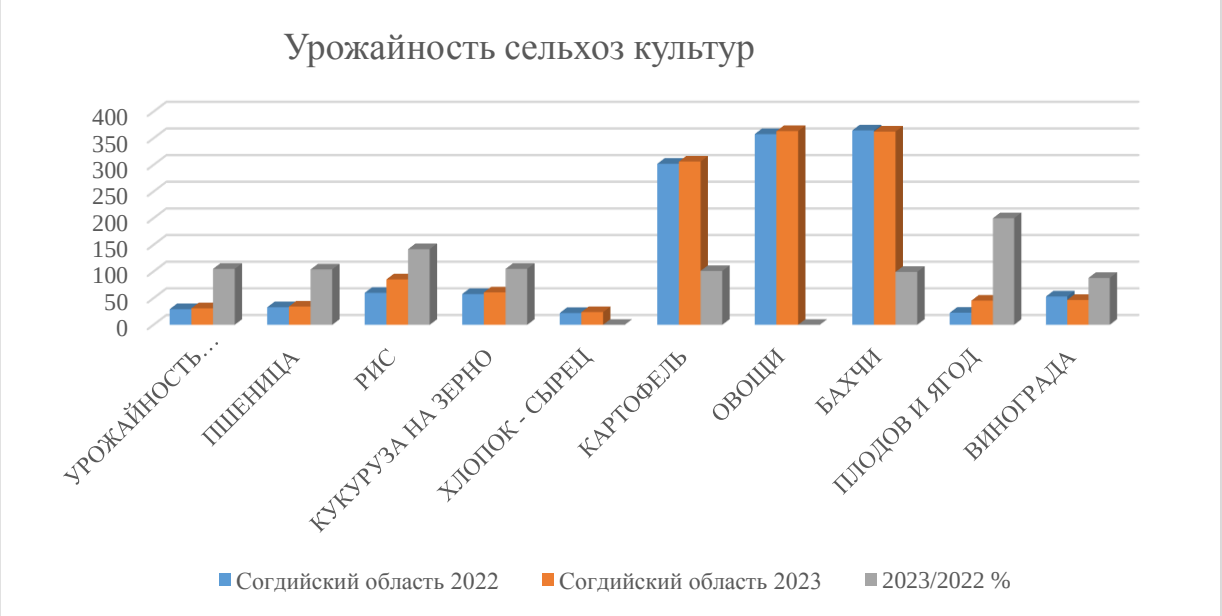

Источник: составлено автором на основе данных таблице 2.

Рис. 1. Урожайность сельхоз культур в Согдийской обл.

Источник: составлено автором на основе данных таблице 2.

Рис. 2. Урожайность сельхоз культур в Хатлонской обл.

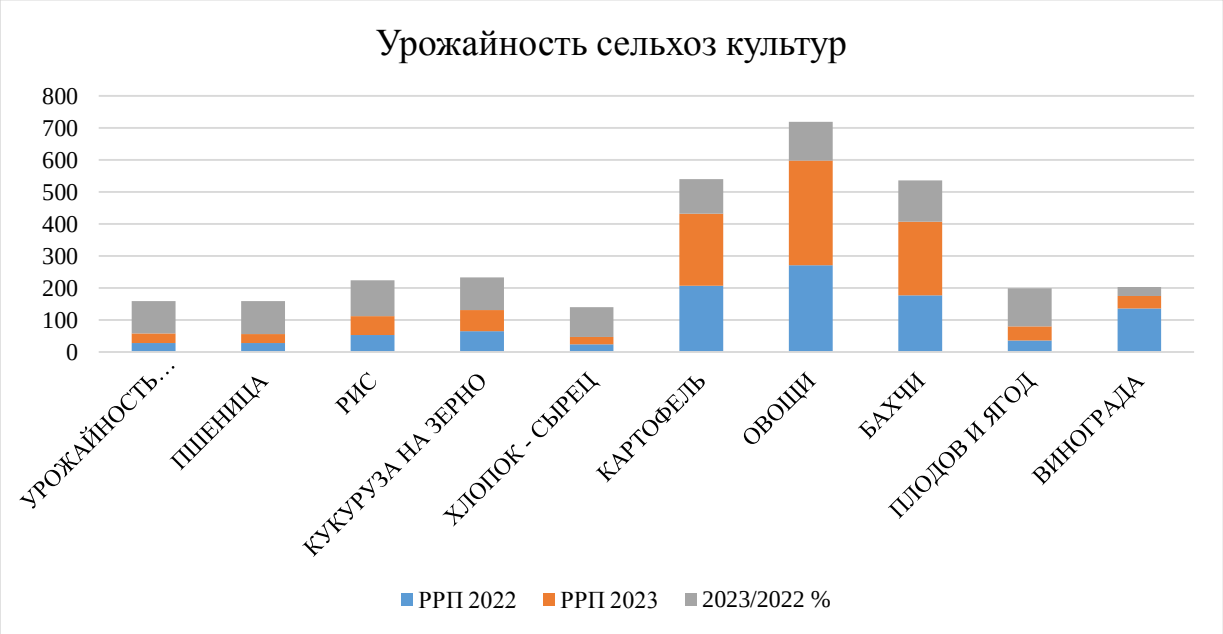

Источник: составлено автором на основе данных таблице 2.

Рис. 3. Урожайность сельхоз культур в РПП.

Анализ динамики сельскохозяйственного производства (см. Табл. 1 и 2) позволяет выявить ряд критических факторов, определяющих современное состояние аграрного сектора Республики Таджикистан. Несмотря на сохранение лидерских позиций Хатлонской области по производству зерновых и овощных культур, а также рост урожайности картофеля в Согдийской области, в 2023 году зафиксирована негативная тенденция в ряде под отраслей. Особое внимание заслуживает катастрофическое падение валового сбора винограда в районах республиканского подчинения (РРП) — с 83,1 тыс. до 23,4 тыс. тонн. Данная деградация показателей обусловлена синергией двух факторов:

- Климатические аномалии: экстремальная засуха 2023 года и общее глобальное потепление существенно ограничили вегетационные возможности культур, чувствительных к водному стрессу.

- Инфраструктурный кризис: высокая зависимость 60% пахотных земель от насосного орошения при неудовлетворительном состоянии материально-технической базы. Не функционирование 56 крупных насосных станций

(включая 18 в Хатлонской и 16 в Согдийской областях) в периоды критического маловодья привело к нарушению графиков полива и, как следствие, к существенной потере урожая.

Выявленная волатильность производства подтверждает тезис о том, что существующая модель управления рисками в производство товаров в небольших объёмах дехканских хозяйствах исчерпала свой ресурс. Это актуализирует необходимость внедрения французского опыта коллективного управления ирригационными системами и создания фондов взаимного агрострахования.

Такой подход позволит трансформировать дехканские хозяйства из разрозненных субъектов в консолидированную экономическую силу, способную не только минимизировать климатические риски, но и обеспечивать стабильный приток инвестиций в модернизацию сельской инфраструктуры. Кооперация по французскому образцу создаст эффект масштаба, превращая управление природными ресурсами из фактора неопределенности в фундамент долгосрочного планирования.

Таблица 3.

Сравнительная характеристика аграрных систем

Параметр	Франция (Модель ЕС)	Таджикистан (Текущее состояние)	Пути адаптации
Доминирующая форма	Мощные агрокооперативы (70% рынка), цикл «от поля до прилавка».	176 524 дехканских хозяйства (высокая фрагментация).	Создание региональных сбытовых кооперативов.
Доля в ВВП / Занятость	~2% ВВП при высокой экспортной выручке.	23–30% ВВП, 70% населения зависят от сектора.	Повышение производительности через концентрацию капитала.
Механизм поддержки	Прямые выплаты при условии соблюдения эко-норм.	Точечное льготное кредитование.	Внедрение погектарного субсидирования.
Управление рисками	Государственное софинансирование страхования.	Риски лежат на фермере (низкий охват).	Создание фонда перестрахования.

Феномен производство товаров в небольших объёмах в Таджикистане

Наличие 176.5 тысяч хозяйств означает, что средний размер надела невелик. Это делает невозможным покупку комбайна или строительство холодильного склада одним хозяйством. Французская система CUMA (кооперативы по использованию сельскохозяйственной техники) позволяет 10-15 фермерам владеть общим парком машин, что крайне актуально для Согдийской и Хатлонской областей.

Кейс кооператива Limagrain: Вертикальная интеграция

Пример французского кооператива Limagrain является эталонным для трансформации аграрного сектора Таджикистана. Основанный как небольшое объединение фермеров в центре Франции, сегодня это четвертая по величине семенная компания в мире.

- Механизм управления: Фермеры являются одновременно поставщиками сырья и акционерами перерабатывающих мощностей. Это исключает посредников, которые в Таджикистане забирают до 40% маржи.
- Инвестиции в R&D: Кооператив тратит 15% оборота на научные исследования. Для Таджикистана это путь к созданию собственных семенных фондов, адаптированных к засушливому климату, вместо полной импорт зависимости.

Модель CUMA: Решение проблемы технического перевооружения

Для 176. 5 дехканских хозяйств Таджикистана критической проблемой является износ техники. Французская модель CUMA (Coopérative d'utilisation de matériel agricole) предлагает следующее:

Групповые закупки: Кооператив из 10-20 хозяйств закупает современные комбайны и системы точного земледелия.

Экономика совместного потребления: Стоимость обслуживания распределяется пропорционально обработанным гектарам, что снижает себестоимость продукции на 20-25%.

Учитывая, что аграрный сектор формирует до 23% ВВП страны и обеспечивает занятость большей части населения, адаптация французского

опыта требует системного подхода. На основе проведенного анализа предлагаются следующие векторы реформ:

Несмотря на наличие Закона РТ «О кооперативах», текущая правовая среда не учитывает специфику сельскохозяйственного производства. Рекомендуется разработка и принятие Закона «О сельскохозяйственной кооперации» в новой редакции, который должен закрепить:

- особый статус кооперативов как некоммерческих организаций, действующих в интересах своих членов,

- пакет налоговых преференций для новых объединений (в частности, освобождение от налога на прибыль сроком на 5 лет для стимулирования процесса консолидации).

Для преодоления технологического дефицита 176,5 тыс. дехканских хозяйств предлагается внедрение модели «Кооперативов по использованию техники» (CUMA).

Механизм: Государственное софинансирование (через лизинговые программы) закупок техники для групп фермеров.

Эффект: Снижение капитальных затрат на одно хозяйство и повышение коэффициента использования современной сельхозтехники, что позволит минимизировать потери при уборке урожая.

Опираясь на опыт французской системы Groupama, необходимо инициировать создание Национального фонда взаимного агрострахования.

Принцип: Распределение рисков между государством (субсидирование страхового взноса) и кооперативным сектором. Это создаст «подушку безопасности» на случай климатических шоков (засух, заморозков), ставших критическими в 2023 году.

Переход к модели «от поля до прилавка» требует создания кластеров, подобных Limagrain.

Экспортный потенциал: Консолидация мелких производителей в крупные кооперативы позволит формировать товарные партии международного стандарта для рынков ЕАЭС, Китая и ЕС.

Цифровизация: Внедрение системы Eco-Scheme (цифровой кадастр и мониторинг водопользования) обеспечит рациональное распределение ресурсов в условиях дефицита поливной воды и неисправности насосных станций.

Переход от разрозненного производство товаров в небольших объёмах к консолидированной кооперативной модели является не просто экономической опцией, а стратегической необходимостью для Республики Таджикистан.

Адаптация французских механизмов позволит трансформировать потенциал 176524 дехканских хозяйств в устойчивый агропромышленный кластер.

Реализация предложенных мер обеспечит рост доли добавленной стоимости в структуре ВВП (сверх текущих 30%) и создаст барьер против климатических шоков. Будущее аграрного сектора Таджикистана — в синергии национального трудолюбия и европейских институциональных технологий.

Список использованной литературы

Нормативно-правовые акты:

1. Конституция Республики Таджикистан. — Душанбе, 1994 (с изм. и доп.).

2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. — Душанбе, 2016.

3. Закон Республики Таджикистан «О дехканском (фермерском) хозяйстве». — Душанбе, 2016.

4. Закон Республики Таджикистан «О кооперативах». — Душанбе, 2013.

5. Статистические и официальные издания:

6. Сельское хозяйство Республики Таджикистан: Статистический сборник. — Душанбе: Агентство по статистике при Президенте РТ, 2024.

7. Регионы Республики Таджикистан: Статистический ежегодник. — Душанбе, 2023.

Труды отечественных и зарубежных ученых:

1. Кулов, Н. С. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в горных регионах Таджикистана / Н. С. Кулов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. — 2012. — № 4. — С. 45–52..

2. Умаров, Х. М. Аграрная реформа в Республике Таджикистан: теория, методология, проблемы и решения / Х. М. Умаров. — Душанбе: Ирфон, 1998. — 280 с

3. Умаров Х. М. Экономические реформы в аграрном секторе Таджикистана: проблемы и перспективы // Экономика Таджикистана. — 2022. — № 2.

4. Пириев Д. С. Институциональные основы развития дехканских хозяйств. — Душанбе: Дониш, 2020.

5. Pinson T. L'agriculture française : entre tradition et modernité. — Paris: Presses Universitaires de France, 2019.

6. Lafont J. Économie de la coopération agricole. — Paris: Editions de l'Organisation, 2021.

7. Витт Ф. Теория аграрной кооперации в рыночных условиях. — М.: Экономика, 2018 (пер. с нем.).

8. Ахмедов Р. А. Зарубежный опыт государственного регулирования АПК: уроки для Центральной Азии // Вестник ТГУПБП. — 2023. - № 4.

9. Статьи и материалы по французскому опыту и кооперации:

10. Королев А. Ю. Модель CUMA во Франции как инструмент технической модернизации АПК // Аграрная экономика. — 2021. — № 11.

11. Саидов М. С. Проблемы ирригации и водопользования в условиях изменения климата в РТ // Вестник Национального университета. — 2024. — № 1.

12. Le Gal P. Y., Reau R. CUMA: a success story of collective action in French agriculture // Journal of Rural Studies. — 2020. — Vol. 78.

13. Маджонов Ш. Развитие кластерных подходов в аграрном секторе Таджикистана // Экономика региона. — 2022.

14. Limagrain Annual Report 2023. [Электронный ресурс]. — URL: limagrain.com (дата обращения: 10.12.2024).

15. Groupama: Agricultural Insurance Models. Case study France // World Bank Agriculture Papers. — 2022.

16. Рахимов З. Продовольственная независимость Таджикистана: вызовы и решения // АПК: Экономика, управление. — 2023.

17. Шерматов Т. Экономическая эффективность дехканских хозяйств в Хатлонской области // Научный вестник. — 2023.

18. Dumont M. Agricultural Cooperatives and the Common Agricultural Policy (CAP) // European Review of Agricultural Economics. — 2021.

19. Гафуров Х. Проблемы технической оснащенности аграрного сектора РТ // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических наук. — 2024.

20. Boucher F. Territorialized Agri-food Systems in the face of Global Crisis. — London: ISTE Press, 2022.

21. Одинаев Х. Цифровизация сельского хозяйства как фактор роста ВВП // Цифровая экономика. — 2023. — № 3.

РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ ОСНОВА ПРОМИШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ.

Маджидов А.

кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономическая теория» ИЭТ ТГУК

В статье рассмотрены и обоснованы теоретико-методические основы повышения качества рабочей силы в контексте применение в условиях инновационного развития Республики Таджикистан, проведен анализ состояния занятости и безработных в Республике Таджикистан по уровню профессионального образования, а также разработаны предложения по

совершенствованию его организационно-экономического механизма в региональном аспекте.

***Ключевые слова**: инновационное развитие, занятость, безработица, качество рабочей силы, развития промышленной экономики, благосостояние населения, рынок труда.*

ИСТИФОДАИ ОҚИЛОНАИ ҚУВВАИ КОРӢ — АСОСИ СОҲАИ САНОАТИИ ИҚТИСОДИЁТ.

Маҷидов А.

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДИС ДДТТ

Дар мақола асосҳои назариявӣ ва методии баланд бардоштани сифати қувваи корӣ дар заминаи татбиқи он дар шароити рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ ва асоснок карда шудаанд. Ҳамчунин таҳлили вазъи шуғл ва бекорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сатҳи таҳсилоти касбӣ гузаронида шуда, пешниҳодҳо оид ба такмили механизми ташкилию иқтисодии он дар ҷанбаи минтақавӣ таҳия гардидаанд.

***Калидвожаҳо:** рушди инноватсионӣ, шуғл, бекорӣ, сифати қувваи корӣ, рушди иқтисоди саноатӣ, некӯаҳволии аҳолӣ, бозори меҳнат.*

RATIONAL USE OF LABOR FORCE AS THE FOUNDATION OF THE INDUSTRIAL SECTOR OF THE ECONOMY.

Majidov A.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Theory, Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand

The article considers and substantiates theoretical and methodological foundations for improving the labor resources quality in the context of applying the green economy in the condition of innovative development of the Republic of Tajikistan,

analyzes the state of employment and unemployment in the Republic of Tajikistan by level of vocational education, and develops proposals for improving its organizational and economic mechanism in the regional aspect.

Key words: *innovative development, employment, unemployment, quality of labor resources, green economy, welfare of the population, labor market.*

В современном мире динамичное развитие промышленного развития является одним из главных стратегических факторов экономического роста страны, конкурентоспособности экономики и национальной безопасности.

В силу этого, процессы качественного воспроизводства человеческих ресурсов для Республики Таджикистана имеют первостепенное значение. Поэтому фактором промышленного развития экономики является наличие в стране качественных трудовых ресурсов.

С этой целью в Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» от 16 декабря 2025 года отмечено «О необходимости решении вопросов расширения процесса цифровизации экономики, особенно ускоренной индустриализации, использования инновационных технологий и развития человеческого потенциала, и на этой основе обеспечивать устойчивое и качественное развитие национальной экономики. В частности в течение 7 грядущих лет необходимо обеспечить среднегодовое развитие экономики на уровне не менее 8.0 процентов, и увеличить объем валового внутреннего продукта на душу населения в 2 раза с учетом того, что число населения к тому времени достигнет 11,5 млн. человек» [1].

Основу превентивного, индустриального и инновационного развития Республики Таджикистана будет составлять и природный капитал.

Огромный гидроэнергетический потенциал, чистая вода, благоприятные земля и климат, растительный мир, значительные трудовые ресурсы, богатейшие запасы минеральных ресурсов и горных недр, создают возможности для

развития экспортоориентированных и импортозамещающих производств, создания современных секторов добывающей и обрабатывающей промышленности, цветной и черной металлургии, экологически чистого агропромышленного комплекса.

Богатое историко-культурное наследие Таджикистана, его уникальная природа с неповторимыми озерами, редкими животными и растениями, а также высокие горы являются важными условиями развития сферы туризма и увеличения вклада этой отрасли в ВВП страны.

Общеизвестно, что развитые страны значительно уступают развивающимся государствам по численности трудовых ресурсов. В них сосредоточено всего 16% экономически активного населения мира.

И сегодня практически все технологически развитые страны разрабатывают свои стратегии по формированию трудовых ресурсов, имеющих инновационное мышление.

В Таджикистане в последние годы развития делается акцент на развития промышленности. В связи с этим провозглашены новые принципы подготовки кадров и определены новые векторы развития науки и образования. Так за последние 2 года почти в 2,3 раза увеличилось финансирование науки. В перспективном плане развития намечено значительное увеличение объема инвестиций в сферу науки и образования. Это было отмечено в очередном Послание Основателя мира и национального единства - лидера нации Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон: «В государственном бюджете 2025 года по сравнении с 2021 годом в науку и образовании направлено больше 14% инвестиции. [1].

Однако нужно признать, что конструктивные преобразования в области науки и образования и меры, направленные на реализацию программы индустриально-инновационного развития Таджикистана, заметного прорыва в области инновационного развития не произвели.

Одной из причин является то, что для дальнейшего развития промышленности Таджикистана нуждается в высококвалифицированных

кадрах, обладающих способностями создавать новые импортозамешаемых продуктов.

С другой стороны, сложившаяся экспортно-сырьевая ориентация экономики не способствует научному и промышленному развитию страны. В этих условиях сохранение имеющегося и наращивание интеллектуального кадрового потенциала наукоемких отраслей, безусловно, позволит перейти экономике республики с сырьевого пути на путь высокотехнологичный. Именно квалифицированные трудовые ресурсы развитые страны рассматривают в качестве ключевого элемента, определяющего их развитие. Поэтому большинство развитых стран производят значительное вливание финансовых ресурсов в отрасли, обеспечивающие развитие качества трудовых ресурсов.

Из этих позиций важнейшей стратегической задачей развития промышленного развития Таджикистана является не только формирование и рациональное использование кадрового потенциала общества, но и обеспечение общества качественными трудовыми ресурсами.

Как известно, трудовые ресурсы – это трудоспособная часть населения, которая принимает активное участие в производстве материальных благ и оказании услуг.

Эволюция категории «трудовые ресурсы» обусловила возникновение другой категории – «трудовой потенциал», который может существовать безотносительно к процессу производства. Кроме того, появление данной категории было вызвано общим развитием экономической науки, в которой уже сформировалось ключевое понятие «потенциал». В теории и практике термин «трудовой потенциал» нашел широкое применение в начале 80-х годов, хотя отдельные его свойства и компоненты исследовались еще А. Смитом, . [3 стр 33]. Д. Рикардо, К. Марксом.

Ведь общеизвестно, что на уровень трудового потенциала непосредственное влияние оказывают вкладываемые в работников инвестиции, улучшающие их образование и повышающие уровень профессиональной подготовки.

В плановой экономике зачастую трудовой потенциал рассматривался как категория, близкая к трудовым ресурсам.

Трудовой потенциал как экономическая категория имеет количественные и качественные характеристики.

К количественным характеристикам относятся:

-численность трудоспособного населения;

-количество рабочего времени, которое отрабатывает работающее население при сложившемся уровне производительности;

- показатели естественного движения населения и т.д.

К качественным характеристикам относятся:

-состояние здоровья;

- физическая дееспособность;

-образовательный и квалификационный уровни;

-уровень нравственного состояния трудоспособного населения;

-половозрастная структура;

-национально-этническая структура;

-соотношение занятых преимущественно умственным и преимущественно физическим трудом;

-показатели миграции;

-культурный уровень и др.

С точки зрения качественных аспектов под трудовым потенциалом следует понимать совокупность природных и накопленных свойств, запасов знаний и опыта, а также качеств человека. В целом они формируют силы, осуществляющие производительную трудовую деятельность для создания жизненных благ и удовлетворения потребностей людей. В количественном измерении численность трудового потенциала не совпадает с численностью трудовых ресурсов и даже намного их превышает.

В настоящее время официально признано, что в Таджикистане профессиональное образование не имеет устойчивой связи с рынком труда, т.е. нарушена связь между рынком образовательных услуг и потребностями рынка

труда. Основное несоответствие системы образования с рынком труда связано с отсутствием методики прогноза по кадрам и несовершенством механизмов социального партнерства, с недостаточным финансированием образовательных учреждений, отсутствием гарантий трудоустройства выпускников.

Более того, низкий уровень образования экономически активного населения в профессионально - квалификационном плане и недостаточно развитая система переквалификации безработных и практическое отсутствие специализированных профессионально-технических школ по подготовке квалифицированных рабочих для инновационных отраслей экономики способствовали образованию дисбаланса на рынке труда, т.е. при общем количественном преобладании предложения рабочей силы над спросом, важнейшие отрасли экономики оказались не обеспеченными в требуемом объеме квалифицированными кадрами.

В результате во многих промышленных предприятий отраслях экономики ощущается острый дефицит специалистов, обладающих инновационным мышлением.

Анализ состояния рынка трудовых ресурсов в Республики Таджикистан позволил сделать следующие выводы: для этого рынка труда характерны специфические особенности формирования и функционирования. К ним относятся:

-высокий уровень безработицы в сельской местности;

-высокий удельный вес женщин и молодежи в числе безработных;

-в общем числе безработного и занятого населения области преобладает доля лиц, не имеющих квалификацию;

-снижение качества образования;

-отсутствие квалифицированных кадров, способных к инновациям;

-медленные темпы роста экономически активного населения;

-в общем числе безработного населения области преобладает доля лиц, имеющих самую низкую квалификацию, что является одной из причин безработицы и, соответственно, отражается на качестве жизни населения;

-высокая миграция населения за пределы Республики Таджикистана;

-высокий уровень эмиграции высококвалифицированных специалистов;

-несовершенство социального партнерства;

-отсутствие взаимного сотрудничества образовательных учреждений с работодателями в вопросах подготовки и переподготовки кадров, востребованных на рынке труда;

-слабый уровень развития системы образования по подготовке кадров рабочих специальностей и несоответствие их качества современным требованиям.

В условиях перехода к рыночной экономике происходят существенные перемены в социальной сфере жизни населения, а именно: появление безработицы, миграция населения, изменения в уровне доходов и расходов, объемах и направлениях их использования. В основе этих процессов лежат неравномерность в развитии общества, социальные потрясения и сопутствующее им снижение уровня жизни, которые в конечном итоге влияют на режим воспроизводства населения.

В современной рыночной экономике человек выполняет многообразные экономические функции. В качестве живого носителя производительных сил он обладает множеством свойств и качеств, совокупностью разнообразных потребностей и способностей.

В контексте рассматриваемого вопроса темы важно отметить, что трудовые ресурсы выступают в качестве обобщающей характеристики количества, качества и меры реализации совокупной способности к труду, трудовые ресурсы определяют возможности, как отдельных работников, так и различных их групп участвовать в трудовой деятельности.

Многочисленные исследования показывают, что в современной рыночной экономике уровень развития и технологии настолько высок, что невозможно получить значительное преимущество только за их счет. Необходимо задействовать более мощный и перспективный ресурс, в качестве

которого выступает человек, обладающий огромным потенциалом и имеющий способность к саморазвитию.

В настоящее время соотношение источников экономического роста было таково: за счет повышения уровня обученности работников и роста качества рабочей силы обеспечивалось 2,1% его роста, за счет роста населения – 0,4%; за счет увеличения капитала 0,5%[6 стр11-13]. Эти данные свидетельствуют о том, что именно качество человеческих ресурсов уже сегодня определяет конкурентные преимущества и обеспечивает перспективы развития отдельных фирм и национальной экономики.

Поэтому проблема эффективного использования рабочей силы является и создание рабочих мест для Таджикистана имеет жизненно важное значение, поскольку создание новых рабочих мест приводит к сокращению бедности, уровень безработицы в стране.

Все это является свидетельством того, что в Таджикистане еще очень рано говорить о соотношении между числом людей, ищущих рабочие места, и количеством свободных рабочих мест.

Таким образом факторам рационального использования трудового потенциала относятся:

1). Ожидаемый приток прямых иностранных инвестиций. Такие инвестиции, как известно, воплощаются в технологическом оборудовании и других элементах основного капитала с более высокими технико-экономическими показателями, нежели действующие или действовавшие средства труда;

2). Легализация неформальной экономики, масштабы которой для Таджикистана разные эксперты оценивают до 50 %.

3) Повышение уровня дешёвой энергообеспеченности реального сектора экономики, в особенности, промышленности. Многие предприятия в Хатлонской области, ГБАО и даже в относительно благополучной Согдийской области нуждаются в дешёвой электроэнергии . Ввод в действие Рогунской ГЭС, а также целой серии малых ГЭС в горных районах Таджикистана позволит не только

снизить уровень частичной безработицы, но и оживить предприятии которые работают не польную мощность, создать уверенность у предпринимателей в создании новых предприятий и дополнительного найма новых контингентов работников из числа безработных;

4). Снижение процентной ставки и повышение доступа к долгосрочным кредитам.

5). Расширение масштабов промышленного развития. Данная ситуация требует радикального изменения, что возможно на путях развития экономики и роста ее потребностей в научно-технических разработках. Восстановление инновационной деятельности в промышленном секторе выступает в качестве самостоятельного фактора снижения безработицы представителей интеллектуального труда;

6) Необходимо повсеместно расширить самозанятость населения трудоспособного возраста, определить льгот по налоговой системы особенно в сельской местности так как сельское население вследствие неудовлетворенности сложившимися экономическими отношениям все более втягивается в русло внешней трудовой миграции и определит, что такой подход способствует росту занятости трудоспособного населения как в сельской так и городской местности.

Дальнейшее развитие гидроэнергетических мощностей и реализация региональных транспортно-коммуникационных проектов позволит Таджикистану стать региональным лидером в производстве и транзите дешевой и экологически чистой энергии, расширить транзитные возможности страны, тем самым внести свой достойный вклад в устойчивое развитие развивающихся стран Южной и Юго-Восточной части Азиатского региона, в том числе стран Центральной Азии, а также в активизацию сотрудничества в коридоре Юг-Юг.

Отмеченные и другие мероприятия, безусловно, выступают и в качестве фактора ускорения динамики экономического роста, и в качестве фактора снижения уровня безработицы.

Список использованной литературы:

1. Послание Основоположника мира и национального согласия, Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли Республики Таджикистан (16. 12.2025)

2. Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года.

3. Ашмаров И.А. Трудовой потенциал и его особенности в трансформационной экономике// Научные ведомости. 2009. - №9 (64). – С.59.

4. Комиссарова Т. А. Управление человеческими ресурсами. – М.: Дело, 2002.

5. Рахимов Р.К. Проблемы развития переходной экономии Республики Таджикистан. Душанбе 2012.

6. Статистический ежегодник юбилейный за 30 лет Независимости Республики Таджикистана. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2021г.

7. Статистический ежегодник за 2024 год. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан 2025г.

БАНАҚШАГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО.

Исмоилова Д.М.

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи ДИС ДДТТ

Убайдуллоев У.

магистранти курси 2-юми ихтисоси 250104- молия ва қарзи ДИС ДДТТ

Дар мақолаи мазкур нақши банақшагирии молиявӣ ҳамчун механизми бунёдии таъмини суботи молиявӣ ва амнияти иқтисодии корхона дар ҷаҳони имрӯза баррасӣ мешавад. Муҳимияти мавзуи зерин аз зарурати мутобиқ шудан корхонаҳо ба муҳити беруна, хатарҳо ва тағйирёбии муҳити иқтисодӣ бармеояд. Низоми самараноки банақшагирии молиявӣ на танҳо ба нигоҳ доштани қобилияти пардохти ҷорӣ мусоидат мекунад, балки барои рушди

устувори дарозмуддат ва истифодаи самараноки сармоя ва маблағҳои қарзӣ замина фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: *банақшагирии молиявӣ, фаъолияти корхона, иқтисоди бозорӣ, рақобат, менеҷмент, маркетинг, манбаъҳои молиявӣ, самаранокии молиявӣ, фоида, харочот, нақшаи молиявӣ, буҷетсозӣ, буҷет, сармоягузорӣ, ҷараёни молиявӣ, пардохтпазирӣ, дороиҳо, ӯҳдадориҳо, сармояи худӣ, стратегияҳои молиявӣ.*

ФИНАНСОВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ КАК ОСНОВА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Исмоилова Д.М.

к.э.н., доцент, заведующая кафедрой "Финансы и кредит" ИЭТ ТГУК

Убайдуллоев У.

магистрант 2 –го курса специальности 250104- финансы и кредит ИЭТ ТГУК

В данной статье рассматривается роль финансового планирования как фундаментального механизма обеспечения финансовой устойчивости и экономической безопасности предприятия в современных условиях. Актуальность темы обусловлена необходимостью адаптации бизнеса к внешним условиям, рискам и изменению экономической среды. Эффективная система финансового планирования позволяет не только поддерживать текущую платежеспособность, но и создавать базу для долгосрочного устойчивого развития и эффективного использования собственных и заемных средств.

Ключевые слова: *финансовое планирование, деятельность предприятия, рыночная экономика, конкуренция, менеджмент, маркетинг, финансовые ресурсы, финансовая эффективность, прибыль, расходы, финансовый план, бюджетирование, бюджет, инвестиции, денежный поток, платежеспособность, активы, обязательства, собственный капитал, финансовые стратегии..*

FINANCIAL PLANNING OF ENTERPRISE ACTIVITIES AS A BASIS FOR ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE ENTERPRISE

Ismoilova D.M.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of "Finance and Credit" of the Institute of Economics and Trade of TSUC

Ubaydulloev U.

Second-year Master's Student, Specialty 250104 – Finance and Credit, Institute of Economics and Trade of TSUC

This article examines the role of financial planning as a fundamental mechanism for ensuring the financial stability and economic security of an enterprise in today's world. The relevance of this topic stems from the need for businesses to adapt to external conditions, risks, and changing economic environments. An effective financial planning system not only helps maintain current solvency but also creates a foundation for long-term sustainable development and the efficient use of equity and borrowed funds.

Keywords: *financial planning, enterprise activity, market economy, competition, management, marketing, financial resources, financial efficiency, profit, expenses, financial plan, budgeting, budget, investment, cash flow, solvency, assets, liabilities, equity capital, financial strategies.*

Банақшагирии фаъолияти корхона як навъи тамсилаи фаъолияти иқтисодӣ буда, дар он усулҳои анъанавӣ якҷоя бо истилоҳи иқтисоди бозоргонӣ, аз ҷумла, рақобат, фаъолияти умури бозоршиносӣ, хатари стратегияи ба дастоварии нуқтаи безарари истеҳсол, сатҳи зарури фоиданокӣ, хидматрасонии хушсифати истеъмолгарон истифода бурда мешавад. Асоси идоракунии фаъолияти молиявии корхонаро банақшагирӣ ташкил медиҳад. Банақшагирии молиявӣ ҷараёни коркарди низоми нақшаҳои молиявӣ ва нишондиҳандаҳои нақшаро аз рӯи таъминкунии инкишофи корхона бо манбаъҳои зарури молиявӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти молиявии онро дар марҳилаи дар

пешистода дарбар мегирад. Объекти банақшагирии молиявӣ фаъолияти молиявии субъектҳои хоҷагӣ ва давлат ба ҳисоб меравад.

Мақсади банақшагирӣ бо манбаъҳои молиявӣ таъмин намудани раванди такрористеҳсол вобаста ба марҳилаи силсила аст, ки якҷоя фоидаи чашмдошт ва ба рақобат тобоварии соҳибкориро таъмин менамояд. Мақсади ниҳоӣ бо ёрии банақшагирӣ на танҳо баланд бардоштани самаранокии истифодабарии манбаъҳои молиявӣ, балки банақшагирии даромад ва хароҷоти корхонаҳо, гардиши воситаҳои пулӣ мебошад.

Банақшагирӣ дар миқёси корхона мустақиман аз ҷониби шӯъбаҳои менеҷменту маркетинг ва шӯъбаҳои дигар ба роҳ монда мешавад.

Ҳангоми банақшагирӣ як қатор мушкилотро ҳал намудан зарур меояд, ки инҳоанд:

– муайян намудани нақш ва мавқеи ширкат дар бозор, ояндабинии шароити молиявии вай вобаста ба вазъи иқтисодёт;

– муайян ва ҳал кардани вазифаҳои мушаххаси даври такрористеҳсол барои беҳтар намудани вазъи молиявии ширкат;

– пешбинӣ намудани вазъи молиявии корхона вобаста ба натиҷахои таҳқиқи даври такрористеҳсол.

Таҳияи нақшаи молиявӣ аз мутахассисони соҳа талаб мекунад, ки ҳангоми банақшагирӣ аз усулҳои меъёрӣ, ҳисобу таҳлил, тавозунӣ, тамсилаҳои (моделирование) иқтисодӣ ва риёзӣ истифода намоянд.

Истифодаи усули меъёрӣ дар асоси меъёрҳои техникӣ ва иқтисодии пешакӣ муайянкарда, ки ҳаҷми истеҳсол ба он зарб карда мешавад ва талаботи хоҷагидориро ба маблағҳои зарур ва сарчашмаи вай аниқ мекунад, муайян карда мешавад.

Меъёри андоз, ҳақ ва пардохтҳо, меъёри истеҳлок, меъёри воситаҳои гардони барои истеҳсолот зарур, меъёри истифодаи нерӯи барқ барои ҳар як воҳиди маҳсулот ва ғайра асоси банақшагирии меъёрӣ аст. Ҳар як корхона меъёри воситаҳои гардону барқарорнамоии фондҳои асосӣ, захираҳои ашёи хому мавод ва ғайраро дорад.

Усули ҳисобу таҳлил дар банақшагирии молиявӣ барои муайян намудани ҳаҷми фурӯш, ҳаҷми даромад, ҳаҷми фоида ва фонди истеъмолу андӯхт васеъ истифода мегардад.

Нишондиҳандаҳои молиявӣ дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои ба дастомадаи соли гузашта, муқоисаи шохис ё намояи (индекс) инкишоф, баҳои мумайизон (экспертҳо) оид ба инкишоф дар даври нақша муайян карда мешавад.

Яке аз усулҳои мувофиқи банақшагирии молиявӣ усули тавозунӣ аст. Бо ёрии тавозуни тартибдода бо ҳам алоқаманд кардани захираҳои молиявие, ки дар ихтиёри соҳибкор ҳастанд, ба талаботи воқеии ҷойдошта нисбат ба манбаъҳои молиявӣ таъмин карда мешавад.

Усули тавозунӣ дар мавриди банақшагирии тақсимоти воситаҳои молиявии ба дастомада истифода мегардад.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ тавозуни молиявӣ бо чунин формула ифода карда мешавад.

Бва + Внв – Хди + Бво

дар ин ҷо:

Бва – воситаҳои боқимондаи аввали сол;

Внв – воситаҳои дар даври нақшавӣ вориди корхонагардида;

Хди – хароҷоти корхона барои даври нақшавӣ;

Бво – боқимондаи воситаҳо дар охири сол.

Усули мувофиқсозии ҳалли нақшаҳо тақозо менамояд, ки якчанд варианти ҳисоб кардани нақшаҳо тартиб дода, яке аз онҳо ҳамчун варианти мувофиқ интихоб карда шавад. Меъёри интихоб гуногун буда, ба мушкилоти мавҷудаи корхона алоқаманд аст.

Одатан чунин меъёрҳои интихобро ҷудо мекунанд:

– ба ҳадди ақал (минимум) расонидани хароҷот;

– ба ҳадди аксар расонидани фоида;

– таъмини сатҳи ақали харҷоти ҷорӣ;

– таъмини фоидаи ҳадди аксар ба ҳар як сомонии сармояи сарфшуда;

– кам кардани вақти гардиши сармоя;

– ҳифзи ҳадди аксари захираҳои молиявӣ ва ғайра.

Моҳияти тамсилаҳои (модел) иқтисодию риёзӣ дар банақшагирии молиявӣ аз он иборат аст, ки имкони ифодаи миқдори алоқамандкунандаи байни нишондиҳандаҳои молиявӣ ва омилҳоеро, ки онҳоро муайян месозанд, пайдо менамояд.

Алоқамандии номбурда бо ёрии тамсилаҳои иқтисодию риёзӣ ифода карда мешавад.

Тамсилаи иқтисодию риёзӣ дар худ ҳақиқати равандҳои иқтисодиро таҷассум менамояд. Бо ибораи дигар, вай омилҳоеро дарбар мегирад, ки хусусияти сохти таркибӣ ва қонунияти тағйирёбии зуҳуроти иқтисодиро бо ёрии аломатҳо (рамзҳо) ва услубҳои риёзӣ (баробарӣ, нобаробарӣ, ҷадвалҳо, каҷхатҳо) ифода менамояд.

Тамсилаҳои ҳисоби таносуб (коррелятсия) талаб менамоянд, ки барои банақшагирӣ даври тадқиқоти интихобшуда аҳамияти асосӣ мебозад.

Даври тадқиқот бояд нишондиҳандаҳои якхела дошта, на хурди хурд ва на калони калон бошад. Даври хурди тадқиқот имкони муайяннамоии қонунияти умумиро таъмин намекунад. Даври калони тадқиқотро низ интихоб кардан мувофиқи мақсад нест, зеро қонуниятҳои иқтисодӣ доимӣ нестанд ва ҳамеша тағйир меёбанд. Мӯҳлати хуби тадқиқоти рақамҳо даври панҷсола мебошад.

Дар таҷрибаи хоҷагидорӣ асосан се намуди банақшагирӣ васеъ истифода бурда мешавад: ҷорӣ; ояндадор; ояндабинӣ.

Нақшаи ҷорӣ барои як сол тартиб дода, дар навбати худ ба моҳҳо тақсим мешавад.

Нақшаи ояндадор дар асоси ҳисобу китоби нисбатан калони даромад ва хароҷоти корхона, ки аз 1 то 3 солро дарбар мегирад, таҳия карда мешавад.

Нақшае, ки дар асоси тамсилаҳои нарх ва қурби пул вобаста ба ояндабинии ширкат дар бозор аз соли саввум сар карда, минбаъд 5–10 ва 10–15 солро дарбар мегирад, нақшаи ояндабинӣ ном дорад.

Нақшаи молиявӣ якбора барои 3–5 сол тартиб дода, сол ба сол ҷудо карда мешавад.

Тартибдиҳии нақшаи молиявӣ ба зиммаи шӯъбаҳои иқтисоди корхона вогузор аст.

Ҳангоми банақшагирии молиявии корхонаҳо ҳатман чунин вазифаҳо ҳал мешаванд:

– муайян намудани нишондиҳандаҳои асосии молиявӣ барои даври нақшагирӣ;

– ба ҳам алоқаманд будани нақшаи молиявӣ барои даври нақшагирӣ;

– муайян намудани захираҳои афзоиши даромад ва фоидаи корхонаҳо;

– пешниҳоди роҳҳои баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ.

Барои тартиб додани нақшаи молиявӣ дар навбати аввал нақшаи даромад ва воридоти воситаҳо таҳия карда мешавад, ки чунин таркиб дорад:

– фоида аз фурӯши маҳсулот, анҷоми кор ё хидматрасонӣ;

– фоида аз дигар намуди фурӯшҳо (фондҳои асосӣ, дигар дороиҳо);

– даромадҳое, ки аз манбаи ғайримолӣ (фурӯш) фароҳам меоянд, яъне даромад аз саҳми иштирок дар сармояи оинномавии дигар корхонаҳо; даромадҳои аз ҳисоби коғазҳои қиматнок таъминшаванда; даромадҳои аз нигоҳдории пул дар ҳисобҳои амонатии дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои молиявӣ ва қарзӣ ҷойгиршуда; даромад аз иҷорадиҳии амволи корхона;

– таъсиси маблағ ба фонди истеҳлок барои пурра барқарор кардани фондҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ.

Банақшагирии молиявӣ дар корхонаҳои тиҷоратӣ аз се низоми асосӣ сарчашма мегирад:

а) нақшагирии дурнамои фаъолияти молиявии корхона;

б) нақшагирии ҷории фаъолияти молиявӣ;

в) нақшагирии фаврии фаъолияти молиявии корхона.

Низоми банақшагирии молиявӣ нисбати низомҳои дигар мураккабтар буда, тахассуси баланди касбӣ талаб мекунад. Ин нақшагирӣ аз коркарди пешгӯии нишондиҳандаҳои асосии фаъолият ва ҳолати молиявии корхонаро дар

марҳилаи дарозмуддат дарбар мегирад. Нақшаи молиявии дарозмуддат самтҳои зарури фаъолияти молиявии корхона, стратегияи молиявии корхона мебошад.

Нақшаи дарозмуддати молиявӣ аз рӯи равияҳои муҳими фаъолияти молиявии корхона чун анъана барои се сол тартиб дода мешавад. Марҳилаи пешгӯишаванда бо солҳои чудогона ба амал бароварда мешавад. Чунин шакли тартиб додани нақша хислати озод дорад, лекин дар он бузургиҳои (параметрҳо) аз ҳама зарури инкишофи молиявии корхона бояд инъикос ёбанд, ки бо мақсадҳои стратегии молиявӣ муайян карда мешавад.

Чунин бузургиҳои зарури он вуҷуд доранд:

- ҳаҷми пешгӯишавандаи дороиҳои корхона;
- таркиби пешгӯии сармоя;
- ҳаҷми пешгӯишавандаи сармоягузории саҳеҳи ташкилот;
- даромади софи ташкилот, нишондиҳандаҳои даромаднокии сармояи хусусии оянда дар назардошта;
- мувофиқаткунии даромади софи ташкилот барои истеъмол ва барои захиракунӣ дар оянда;

Маънои банақшагирӣ барои субъекти роҳбарикунанда аз он иборат аст, ки вай:

- ✓ мақсадҳои стратегии коркардро ба шакли нишондиҳандаҳои аниқи молиявии нақша табдил медиҳад;
- ✓ имкониятҳои муайян намудани қобилияти асосии лоиҳаи корхонаро дар шароити рақобат пешниҳод менамояд;
- ✓ чун дастгоҳи ба дастоварандаи дастгирии молиявӣ аз ҳисоби сармоягузорони беруна хидмат мерасонад.

Банақшагирии молиявӣ дар корхона бо нақшагирии фаъолияти хоҷагӣ алоқаманд аст ва дар асоси дигар нишондиҳандаҳои нақша бунёд меёбад.

Намудҳои асосии нақшаи ҷории молия, ки дар корхона коркард мешаванд, инҳоанд:

1. Нақшаи даромад ва хароҷот аз рӯи фаъолият яке аз намудҳои асосии нақшаи ҷории молиявии корхона маҳсуб меёбад, ки дар зинаи аввал нақшаи

ҷории фаъолияти молиявии он тартиб дода мешавад. Мақсади коркарди ин нақша муайян намудани даромади соф аз рӯи фаъолияти корхона мебошад. Дар ҷарёни тартиб додани ин нақша бояд алоқаи саҳеҳи нишондиҳандаҳои ба нақшагирифтаи даромадҳо аз пешниҳоди маҳсулот таъмин карда шавад.

2. Нақшаи воридшавии воситаҳои пулӣ бояд натиҷаи пешгӯикунии ҷараёни молиявии корхонаро инъикос кунад. Вай нақшаи пештараи дар корхона ташаккулёфта, инчунин, истифодаи манбаъҳои молиявии онро иваз менамояд.

Мақсади тартиб додани нақша аз инҳо иборат аст:

- муайян намудани ҳаҷм ва сарчашмаи ташаккули манбаъҳои молиявии корхона, тақсимкунии манбаъҳои молиявӣ аз рӯи намуд ва самти фаъолияту роҳбарии он;
- таъмини қобилияти пардохти ҳамешагии корхона дар ҳамаи зинаҳои марҳилавӣ.

Дар ин нақша бояд алоқаи саҳеҳи нишондиҳандаҳои боқимондаи воситаҳои пулӣ дар ибтидои марҳилаи расидани онҳо дар марҳилаи нақша ва боқимондаи воситаҳои пулӣ дар интиҳои марҳила таъмин карда шавад.

3. Нақшаи тавозунӣ натиҷаи пешгӯишавандаи таркиби дороиҳо ва сохтори сармояи истифодашавандаи корхонаро дар интиҳои марҳилаи нақшагирӣ инъикос мекунад.

Мақсади коркарди нақшаи тавозунӣ муайян намудани афзоиши лозимаи намудҳои ҷудогонаи дороиҳо бо таъмини мувозинати онҳо, инчунин, ташаккули сохтори мусбати сармоя аст, ки устувории корхонаро дар марҳилаи дар пешистода таъмин менамояд.

Ҷараёни банақшагирии ҷории молиявӣ дар корхона бо ҷараёни нақшагирии фаъолияти амалиёти он ба иҷро мерасад.

Низоми банақшагирии фаврии молиявӣ аз нақшаҳои коркардшавандаи ҷорӣ сарчашма мегирад. Ин банақшагирӣ дар коркарди маҷмӯи масъалаҳои нақшаи кӯтоҳмуддат бо таъмини самтҳои асосии фаъолияти роҳбарикунандаи корхона ба воситаҳои пулӣ аст. Шакли асосии масъалаи нақшаи молиявӣ

таъмини молиявии самтҳои асосии фаъолияти роҳбарикунандаи ташкилот мебошад. Шакли асосии чунин нақшаи молиявӣ буҷет аст.

Буҷет намуди фаврии нақшаи молиявии марҳилаи кӯтоҳмуддатест, ки одатан то як сол таҳия мешавад, сарфаҳо ва расишҳои молиявиро дар ҷараёни ба иҷро расондани намудҳои аниқи фаъолияти хоҷагӣ инъикос мекунад. Ин нақша нишондиҳандаҳои нақшаи ҷории молиявиро қисмат мекунад ва ҳуҷҷати асосии нақшаи молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Коркарди буҷетҳои нақшавӣ дар ташкилот бо истилоҳи «буҷетсозӣ» тавсиф мешавад ва барои ҳалли ду масъалаи асосӣ равона гардидааст:

- муайян намудани ҳаҷм ва таркиби хароҷот, ки ба фаъолияти ягонаи ташкилот ва зерқисматҳои он алоқаманд мебошад;
- таъмини манбаъҳои молиявии зарурӣ барои рӯйпӯшкунии ин хароҷот аз сарчашмаҳои мухталиф.

Ҷараёни буҷетсозӣ хислати бемаҳдуд ё лағжанда дорад. Дар ҷараёни банақшагирии молиявии фаврӣ буҷетҳо бо як қатор аломатҳо тасниф мешаванд. Дар доираи фаъолияти корхона буҷетҳо ба амалӣ, маблағгузорӣ ва фаъолияти молиявӣ ҷудо мешаванд.

Ин буҷет дар низоми қисмат кардани нақшаҳои молиявии ҷорӣ ба семоҳа ва моҳи дар пешистода тартиб дода мешавад.

Буҷет аз рӯи фаъолияти амалӣ дар чаҳорчӯбаи марҳилаи вақти тибқи мавҷудияти нишондиҳандаҳо қисмат карда мешавад, ки дар нақшаи ҷории даромадҳо ва хароҷотҳо аз рӯи фаъолияти мазкур инъикос меёбад.

Нақшаи молиявӣ чун қисмати асосии нақшаи соҳибкории корхона амал мекунад. Вай ҳамчун воситаи нақшагирии дохили истеҳсолот ва воситаи асосноки қарзҷудокунӣ аз ҳисоби маблағҳои беруна (бонк, буҷет ва дигар корхонаҳо) хидмат мекунад. Нақшаи соҳибкорӣ қисмҳои зеринро дарбар мегирад:

а) имкониятҳо (хулоса);

б) қисми асосӣ;

в) стратегияи сармоягузорӣ. Дар қисми аввал имкониятҳо ба тариқи мухтасар мақсади асосии нақша, ҳаҷми захираҳои молиявии зарурӣ барои амалӣ гардонидани он нишон дода мешаванд.

Қисми дуюм ҳамчун қисми асосӣ сурат гирифта, чунин унсурҳоро дарбар мегирад:

а) тавсифи навъи фаъолият;

б) тавсифи маҳсулот (хидматрасонӣ);

в) баҳои соҳа;

г) бозор;

ғ) маркетинг;

д) нақшаи истеҳсол;

е) нақшаи ташкилотчигӣ;

ё) нақшаи ҳуқуқ;

ж) таҳлили таваккал;

з) нақшаи молиявӣ.

Қисми муҳимтарини нақшаи соҳибкорӣ нақшаи молиявӣ буда, дар он арзиши ҳамаи қисмҳои нақшаи соҳибкорӣ ифода мегардад.

Нақшаи молиявӣ ба соҳибкорон ва сармоягузорон (қарздиҳандаву соҳибкорон) дахл дорад. Вай имкон медиҳад, ки соҳибкорон сарчашмаву ҳаҷми захираҳои молиявии заруриро барои таъмини истеҳсолот, истифодаи воситаҳо, миқдори пули нақди муҳим, натиҷаи фаъолияти ҷорӣ ва интиҳои истеҳсоли он сари вақт дарк намоянд.

Дар навбати худ сармоягузорон бояд самараи воситаҳо, ҳаҷми фоида, дивиденд, мӯҳлати харочот ва худпӯшонии воситаҳоро сари вақт сарфаҳм раванд.

Ҳангоми таҳияи нақшаи молиявӣ таҳлили чунин ҳуҷҷатҳо заруранд:

– тарзи ҳисобу китоби ҳаҷми фурӯши маҳсулот;

– нақшаи даромад ва харочот;

– нақшаи интиқоли пул ва пардохтҳо;

– тавозуни дорой ва қарзҳо;

– нақшаи манбаъ ва истифодаи воситаҳо;

– нақшаи муайян кардани нуқтаи безарари истеҳсолот.

Нақшаи номбурда ба мӯҳлати на кам аз се сол тартиб дода мешавад. Нақшаи соли аввал моҳ ба моҳ, соли дуюм барои ҳар семоҳа ва соли саввум барои сол пурра дар шакли ояндабинӣ тартиб дода мешавад.

I. Тарзи ҳисоби ҳаҷми фурӯши маҳсулот. Ҳаҷми фурӯши маҳсулот муҳимтарин унсури нақшаи молиявӣ буда, барои тартиб додани нақшаи молиявӣ бештар аз иттилоти омор, маводи махсуси тадқиқот, раъйпурсии субъектони бозор, андешаи коршиносон (экспертҳо) васеъ истифода бурда мешавад.

II. Нақшаи даромадҳо ва хароҷот чунин нишондиҳандаҳоро дарбар магирад:

– даромад аз фурӯши маҳсулот;

– арзиши аслии маҳсулоти фурӯхта;

– фоида аз фурӯши маҳсулот;

– хароҷоти умумихоҷагӣ

– хароҷоти рифоҳӣ (коммуналӣ), суғурта;

– фоида то супурдани андоз;

– андозҳо;

– фоида баъди пардохти андозҳо.

Нақшаи тартибдода ба соҳибкор имкон медиҳад, ки даромади маҳсулоти истеҳсолшуда, сатҳи хароҷоти истеҳсолию ғайриистеҳсолӣ, муносибатҳои корхона бо низоми буҷет ва ҳаҷми фоидаи софи чашмдоштро муайян намояд.

III. Нақшаи воридшавии пул ва пардохтҳо. Мақсади асосии нақшаи мазкур муайян намудани баҳои талаботи корхонаҳои дорои фаъолияти мӯътадили молиявӣ ба воситаҳои пул, тафтиши воридшавии мунтазами пул ва пардохт аз ҳисоби он ва пардохтпазирии корхона мебошад. Вобаста ба вай чунин ҷузъиётро ҷудо мекунанд:

– пули нақд (дар аввали моҳ);

– воридшавии маблағҳо;

– маблағи пули нақди воридшуда;

– пардохтҳои пул.

IV. Тавозуни дороӣ ва қарзҳо. Тавозуни дороӣ ва қарзҳо ҳар сол як маротиба тартиб дода мешавад. Гуногуниҳои ҳисобҳои дороӣ ва қарз имкон медиҳад, то ҳаҷми сармояи худи соҳибкор муайян карда мешавад.

Тавозуни дороӣ ва қарзҳо аз унсурҳои зерин иборат аст:

А. Дороиҳо.

1) Дороии ҷорӣ (пули нақд, пулҳои дар суратҳисоб будаю пешниҳодшуда, захираҳои маҳсулоти тайёр, ашёи хом, мавод, коғазҳои қиматнок).

2) Дороиҳои бақайдгирифта.

Б. Қарзҳо ва сармояи худии корхона:

а) ӯҳдадориҳои дарозмуддат;

б) ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддат;

в) ҷамъи қарзҳо;

г) сармояи худии корхона;

ғ) ҷамъи пассивҳо ва сармояи худии корхона.

Адабиёти истифодабурдашуда:

1. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». ш. Душанбе, 28 июни соли 2011

3. Бобоев О., Умаров Х. «Нақшаи соҳибкорӣ» (бизнес-план). Душанбе, 1999, 93 саҳ.

4. Бойматов А., Қодиров А. «Асосҳои соҳибкорӣ ва маркетинг». Хуҷанд, 2002

5. Раҳимзода Ш. «Муомилоти пулӣ ва қарз». Душанбе, «ЭР – граф», 2018, 450 саҳ.

6. Ковалёв В. В., Ковалёв В. В. «Финансы предприятий». М., «Проспект», 2004, 352.

7. Тӯрақулова Л.Т., Исмоилова Д.М. Маҷмааи таълимӣ –методӣ аз фанни молияи корхонаҳо. Хуҷанд, “МТХ-Даврон”, 2016, 316 с.

МЕНЕҶМЕНТИ МОЛИЯВӢ БА ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОНИ ДОХИЛИВУ БЕРУНИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО.

Исмоилова Д.М.

н.и.и., дотсент, мудири кафедраи молия ва қарзи ДИС ДДТТ

Убайдуллоев У.

магистранти курси 2-юми ихтисоси 250104- молия ва қарзи ДИС ДДТТ

Мақолаи мазкур ба нақши менеҷменти молиявӣ дар таъмини устувории корхонабахшида шудааст. Дар мақола механизми таъсири қарорҳои идоракунӣ ба омилҳои дохилӣ (сохтори сармоя, пардохтпазирӣ) ва мутобиқшавӣ ба омилҳои беруна (таваррум, андозҳо, шароити бозор) дида баромада мешавад.

Асоснок шудааст, ки менеҷменти самаранок гардиши мутавозини пули нақдро таъмин мекунад, дараҷаи хавфро паст мекунад, ва қобилияти пардохтро баланд мегардонад. Менеҷменти молиявӣ сохтори сармояро мӯътадил мегардонад, воситаҳои гардонро идора менамояд, сармоягузорӣ ва тахассуси кормандонро танзим мекунад, ки бевосита ба натиҷаҳои молиявӣ таъсир мерасонад. Менеҷменти самараноки корхонаҳо имкон медиҳад, ки аз ҳолати ноустувор ба суботи молиявии муқаррарӣ ё мутлақи молиявӣ гузашта шавад.

Калидвожаҳо: *менеҷменти молиявӣ, сиёсати молиявӣ, механизми молиявӣ, идоракунии молиявӣ, захираҳои молиявӣ, банақшагирии молиявӣ, сармоягузорӣ, таваккали молиявӣ, стратегия ва тактика, фишангҳои молиявӣ, назорати молиявӣ, бозори молиявӣ, фоида, коғазҳои қиматнок, сармоя, қарздиҳӣ, андозбандӣ, суғурта, муҳосибот, менеҷери молия.*

ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА НА ВНЕШИН И ВНУТРЕННИЕ ФАКТОРЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Исмоилова Д.М.

к.э.н., доцент, заведующая кафедрой "Финансы и кредит" ИЭТ ТГУК

Убайдуллоев У.

магистрант 2 –го курса специальности 250104- финансы и кредит ИЭТ ТГУК

Данная статья посвящена анализу роли финансового менеджмента в обеспечении устойчивости предприятия. В статье рассматриваются механизмы воздействия управленческих решений на внутренние (структура капитала, ликвидность) и адаптации к внешним (инфляция, налоги, рыночная конъюнктура) факторам. Обосновано, что эффективный менеджмент обеспечивает баланс денежных потоков, минимизируя риски и повышая платежеспособность. Финансовый менеджмент оптимизирует структуру капитала, управляет оборотными средствами, инвестициями и квалификацией персонала, что напрямую влияет на финансовый результат. Эффективный менеджмент предприятия позволяет перейти от неустойчивого или кризисного состояния к нормальной или абсолютной финансовой устойчивости.

Ключевые слова: *финансовый менеджмент, финансовая политика, финансовый механизм, финансовое управление, финансовые ресурсы, финансовое планирование, инвестиции, финансовый риск, стратегия и тактика, финансовые рычаги, финансовый контроль, финансовый рынок, прибыль, ценные бумаги, капитал, кредитование, налогообложение, страхование, бухгалтерский учет, финансовый менеджер.*

THE INFLUENCE OF FINANCIAL MANAGEMENT ON EXTERNAL AND INTERNAL FACTORS OF ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF AN ENTERPRISE

Ismoilova D.M.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of "Finance and Credit" of the Institute of Economics and Trade of TSUC

Ubaydulloev U.

Second-year Master's Student, Specialty 250104 – Finance and Credit, Institute of Economics and Trade of TSUC

This article analyzes the role of financial management in ensuring enterprise sustainability. It examines the mechanisms by which management decisions influence internal factors (capital structure, liquidity) and adapt to e It has been proven that effective management ensures balanced cash flows, minimizing risks and increasing solvency. Financial management optimizes the capital structure, manages working capital, investments, and personnel qualifications, which directly impacts financial results. Effective enterprise management enables the transition from an unstable or crisis state to normal or absolute financial stability.

Keywords: *financial management, financial policy, financial mechanism, financial administration, financial resources, financial planning, investments, financial risk, strategy and tactics, financial leverage, financial control, financial market, profit, securities, capital, lending, taxation, insurance, accounting, financial manager.*

Менеҷменти молиявӣ ҳамчун қисми таркибии сиёсати молиявӣ, ки дар асоси истифодаи стратегию тактика, ки қисмҳои таркибии механизми молиявӣ мебошанд, ба роҳ монда мешавад. Истифодаи механизмҳои молиявӣ на танҳо воситаи идораи молиявианд, балки таъминкунандаи мавҷудият ва арзёбии вай дар шароити иқтисоди бозор аст.

Дар механизми молиявӣ қобилияти созмондиҳӣ доштани менеҷери молиявӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд. Ташкилотчигӣ воситаи мувофиқи қобилияти ақлонии мутахассисону соҳибкорон, механизму фишанг ва технологияи истеҳсолӣ мебошад.

Идораи молиявии аз ҷиҳати илмӣ асоснок дар асоси истифодаи механизмҳои молиявӣ (таҳлил, банақшагирӣ, баҳодиҳӣ, маблағгузорӣ, қарздиҳӣ, андозбандӣ, суғуртанамоӣ, ҳавасмандгардонӣ, муайян намудани таваккал,

назорату шаклҳои ҳисоббаробаркунӣ) ва истифодаи фишангҳои молиявӣ (меъёрҳо, фоида, истеҳлок, ҷаримабандӣ, вазифадорнамоӣ, нарх, дивиденд, ҳиссагузорӣ, меъёри андозу фоиз, таҳлили берунаю дохилаи истеҳсолӣ, имтиёзҳо) имконпазир аст.

Дар корхонаву ташкилотҳо зинаи ибтидоии менеҷменти молиявӣ вуҷуд дорад. Барои таъмини идораи молия менеҷери молияи сатҳи ибтидоӣ бояд нисбат ба иқтисодиёти корхона дониши хуби касбӣ дошта бошад.

Сатҳи дуюми идора ташкили менеҷменти молияро дар сохтори молия дарбар мегирад.

Сохтори молия фаъолияти шӯъбаҳои молия, суғурта, андоз, аудит, қарзи давлат ва бозори молияро фаро мегирад.

Мутахассисе, ки дар ин бахши иқтисодиёт фаъолият мебарад, бояд дониши касбӣ нисбат ба зинаи ибтидоии соҳаҳои иқтисодиёт ва фаъолияти молия дошта бошад.

Мутахассиси дар ин бахш фаъолиятбаранда бояд бо дониши худ тарзи дуруст ба роҳ мондани фаъолияти молияро дар ҳолати ҷой доштани камбудиву норасоӣ фаҳмонда, нишон дода тавонад, яъне, тавонад, ки фаъолияти менеҷменти зинаи ибтидоиро дуруст арзёбӣ намояд.

Сатҳи сеюми идораи молия фаъолияти менеҷерҳои молиявиеро дарбар мегирад, ки стратегияи инкишофи мамлакатро барои 10–20 сол муайян намуда, онро бо захираҳои молиявии лозима таъмин мегардонад. Вай дар сатҳи ҳукумат фаъолият намуда, на танҳо сатҳи дониши менеҷерони сатҳи якуму дуюмро, балки ба замми он бояд сиёсатмадор, дипломант, стратег ва лаёқати фавқулодаи ҳалли мушкилотро низ дошта бошад.

Менеҷменти соҳа, новобаста аз сатҳи идора, асосан чунин масъалаҳои молияро бояд ҳал намояд:

а) банақшагирии фаъолияти молиявӣ вобаста ба давр ва мавқеи марҳилаи силсила, истиқрори иқтисодиёт ва қурби пул;

б) ташкилу истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ вобаста ба мақсад ва талаботи соҳибкорӣ;

в) мутобиқи тақозои бозор муайян кардани тамоюли бартарии инкишофи иқтисод ва таъмини он бо манбаъҳои молиявии худию қарзӣ;

г) тақсими мувофиқи (оптималии) манбаъҳои молиявӣ ва истифодаи самаранокии онҳо;

ғ) пешниҳоди чорабиниҳое, ки харҷи истеҳсолиро кам карда, вақти гардиши сармояро метезонанд ва даромаднокию фоидагириро зиёд менамоянд;

д) омӯзиши таҷрибаи менеҷменти байналхалқӣ ва истифодаи он бо мақсади такомули самаранокии идораи молиявӣ.

Менеҷменти молиявӣ он гоҳ натиҷаи дилхоҳи асоснок медиҳад, ки бо назардошти чунин принсипҳо ба роҳ монда шуда бошад: ташкилу истифодаи самарабахш ва назорат оид ба захираҳои пули таъйиноти махсус; ташкил ва ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси муайян намудани баҳои ширкатҳо, ки воситаи барқарор кардани алоқаҳои иқтисоди байни субъектҳои хоҷагист; мутобиқсозии идораи маъмурию иқтисодӣ бо мақсади ба даст овардани натиҷаи дилхоҳи молиявӣ; барқарор намудани фазои ягонаи равонӣ (психологӣ) ва муносибати инфиродӣ дар ҷомеа бо мақсади истифодаи қобилияти ақлонии онҳо; баҳисобгирии сатҳи таваккали молиявӣ дар мавриди вуҷуд, фаъолият ва хуруҷ аз бозори молиявӣ ва ғайра.

Менеҷмент амалиёти касбӣ мебошад ва барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ дар шароити иқтисодиёти бозор нигаронида шудааст. Бо ибораи дигар, менеҷмент идора кардани корхонаҳо дар шароити бозор ҳангоми таъсири омилҳои дохиливу беруна аст ва чунин масъалаҳоро дарбар мегирад:

– мутобиқ кардани амалиёти корхонаҳо ба талаботи бозор ва истеъмолкунандагон, ташкили истеҳсоли маҳсулоте, ки ба он талабот ҳаст ва барои корхонаҳо фоидаовар аст;

– кӯшиши доимӣ барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва бо хароҷоти камтарин ба даст овардани фоида;

– вобаста ба талаботи бозор ба таври доимӣ дигаргун сохтани мақсад ва барномаи амалиёт;

– дар асоси таҳлили маълумоти мушаххас ва эътимоднок қабул кардани қарорҳои зарур.

Менеҷменти молиявӣ ҳангоми таъсири омилҳои гуногун идора кардани амалиёти молияи корхонаҳоро ифода мекунад ва чунин масъалаҳоро дарбар мегирад:

– муайян ва татбиқ кардани сиёсати молияи корхона бо роҳи истифодаи васеи фишангҳо ва олатҳои молиявӣ;

– қабул кардани қарор оиди муаммоҳои (проблемаҳо) молиявӣ, ошкор кардани онҳо ва пайдо намудани роҳҳои ҳалли онҳо;

– баҳо додан ба лоиҳаҳои сармоягузорӣ, хароҷоти сармоя, банақшагирии молиявӣ ва назорати молиявӣ;

– дар асоси таҳлили ҳисоботи молиявии корхона бо маълумоти молиявӣ таъмин кардани роҳбарият ва дигар истифодабарандагони маълумоти молиявӣ;

– ташкил кардани мақомоти молиявии ширкат.

Менеҷменти молиявӣ имкон медиҳад, ки хавфу фоидаи ин ё он тарзҳои сармоягузорӣ (сарфи маблағҳои пулии корхона, самаранокии амалиёти молиявӣ, суръати гардиши сармоя ва маҳсулнокии он) муайян карда шаванд.

Мақсади менеҷменти молиявӣ инҳоанд:

– таъмини афзоиши фоида ва сатҳи устувори фоиданокӣ;

– таъмини афзоиши даромади саҳмдорон;

– зиёд гардондани моликияти саҳҳомӣ бо роҳи баланд бардоштани қурби бозори саҳмияҳо ва дигар коғазҳои қиматноки корхонаҳо.

Менеҷменти молия, пеш аз ҳама, барои баланд бардоштани қурби коғазҳои қиматноки корхонаҳои саҳҳомӣ хидмат мекунад ва ин мақсади стратегии менеҷменти молия мебошад. Баъзеҳо фикр мекунанд, ки мақсади асосии амалиёти корхонаҳо ҳарчӣ зиёдтар ба даст овардани фоида мебошад. Аммо, ин ақида бемубоҳиса нест.

Зиёд кардани фоида мақсади ҷорист. Масалан, сармоягузориҳои калон дар муддати кӯтоҳ як миқдор талафот меоварад, аммо минбаъд афзоиши мунтазами фоидаро таъмин месозад. Корхонае, ки бо мақсади беҳбудии оянда

сармоягузорӣ мекунад, беш аз пеш техника ва технологияи нав ҷорӣ мегардонад, фавран фоидаи калон ба даст намеоварад. Натиҷаи молиявии ин сармоягузориҳо дар ояндаи наздик ва дур аён мешавад. Баръакс, корхонае, ки бо мақсади лаҳзаи ҷорӣ ба даст овардани фоидаи калон аз сармоягузорӣ барои тараққиёти истеҳсолот даст мекашад, дар оянда ба ҳолати ногувори молиявӣ гирифтор мегардад, фондҳои асосиаш кӯҳна мешаванд, сифати маҳсулот ва ҳосилнокии меҳнат паст мераванд, қобилияти рақобатнокии маҳсулоти ширкат суст мегардад, фоида кам мешавад ва қурби бозори саҳмияҳои ин корхонаи саҳҳомӣ паст мегардад.

Вазифаҳои менеҷменти молия аз ду қисм – беруна ва дохилӣ иборатанд.

Вазифаи берунаи менеҷменти молия аз он иборат аст, ки муносибатҳои корхонаро бо дигар субъектҳои мустақил (шахсони ҳуқуқӣ), ки ҳамчун мизоҷон, қарздиҳандагон, молфиристондагон, харидорон, саҳмдорон ва бозорҳои молия амал мекунанд, танзим менамояд. Ҳисоббаробарсозӣ бо мизоҷон, ташкили пардохти музди кор, дивидендҳо, фоизҳо, андозҳо, ҷалб кардани сарчашмаҳои берунаи ба пултаъминкунии эҳтиёҷи кӯтоҳмӯҳлат ва дарозмӯҳлати ширкат аз қабили вазифаҳои берунаи менеҷменти молия мебошанд. Вазифаҳои дохилии менеҷменти молия масъалаҳои банақшагирии молиявӣ, сармоягузорӣ, идора кардани таркиби сармоя, захираҳои молиявӣ, пулҳои нақди ширкат, қарзи дебиторӣ, захираҳои моддиро дарбар мегиранд. Назорат аз болои хароҷоти истеҳсолот ва тартиб додани сметаи хароҷот, ташкили муҳосибот, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ва таҳлили онҳо, баҳо додан ба ҳолати молиявии ширкат ва муайян кардани захираҳои афзоиши самаранокӣ вазифаҳои муҳими дохилии менеҷменти молия мебошанд.

Ошкор намудани таносуби хавф ва даромад қисми таркибии вазифаи менеҷменти молия мебошад ва менеҷменти молия имкон медиҳад, ки хавфу фоидаи тарзҳои гуногуни сармоягузорӣ, роҳҳои амалиёти самараноки корхонаҳо муайян карда шаванд, суръати гардиши сармояи ширкат ва маҳсулнокии он баланд гардад.

Муайян намудан ва ба амал татбиқ кардани сиёсати ягонаи молиявии корхонаҳо вазифаи муҳими менеҷменти молия мебошад.

Чорабиниҳои мақомоти идоракунии корхонаҳо оид ба истифода бурдани молия бо мақсади ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ сиёсати молия номида мешавад.

Сиёсати молия аз стратегия ва тактика иборат аст.

Стратегия самтҳои амалиёти молияи корхонаҳоро ба мӯҳлати дурудароз ва тактика ташкили амалиёти ҷории молияи корхонаҳоро бо роҳи сари вақт, вобаста ба шароит, тағйир додани сарчашма ва таъиноти захираҳои молиявӣ муайян мекунанд.

Сиёсати молия дар пешрафти корхонаҳо аҳамияти калон дорад, зеро бо ҳама паҳлӯҳои амалиёти онҳо истеҳсолот, тиҷорат, таъминоти моддию техникӣ ва илмию тадқиқотии корхонаҳо зич алоқаманд мебошад.

Ба сиёсати молияи корхонаҳо омилҳои дохила ва беруна таъсир мерасонанд. Бо назардошти таъсири ин омилҳо муайян кардани сарчашмаҳои захираҳои молиявӣ ва тақсимоти онҳо дар ҳудуди корхонаҳо вазифаи асосии сиёсати молия мебошад.

Ҳар корхона, вобаста ба имкониятҳои мавҷуда, сиёсати молияи худро пеш мебарад ва ҷорӣ намудани сиёсати ягонаи молиявӣ, ки ба эҳтиёҷи ҳамаи корхонаҳо мувофиқ бошад, аз имкон берун аст. Ба ин нигоҳ накарда, шартҳо ва воситаҳои ягонаи сиёсати молияро қайд кардан зарур аст, ки масъалаҳои тақсимоти фоида, молиякунонӣ ва қарздиҳӣ ба ҷузъҳои алоҳидаи ширкат, ҳисоббаробарсозӣ дар дохили ширкат ва дигарҳоро дарбар мегиранд.

Идора кардан маҷмӯи усулҳо ва тарзҳои таъсиррасонии мақсаднок ба объектҳои молия барои ба даст овардани натиҷаи мушаххас мебошад.

Яке аз соҳаҳои муҳими фаъолияти идоракунӣ ин идоракунии молиявӣ мебошад, ки онро мақомоти махсус ба воситаи тарзу усулҳои махсус ба вуҷуд меоваранд.

Дар корхонаҳо ба сифати объекти идоракунӣ муносибатҳои пулӣ ва ба сифати субъекти идоракунӣ мақомоти молиявӣ баромад мекунанд.

Раванди идоракунии молияи корхонаҳо чунин сурат мегирад: субъекти идоракунӣ – олатҳо ва усулҳои идоракунӣ; объекти идоракунӣ – мақсади ниҳоӣ.

Субъекти идоракунии молия сохторҳое мебошанд, ки бо идоракунии ҳаракати пул машғуланд. Идоракунии фаъолияти молиявӣ дар сатҳи корхонаҳо аз ҷониби хадамоти молиявии дохилӣ ташкил карда мешавад, ки қисми таркибии хадамоти идоракунии умумӣ мебошад.

Мақсади ҷорӣ ва стратегии мақомоти молиявии корхонаҳо ба даст овардани натиҷаи беҳтарин (максималӣ) бо хароҷоти камтарин (минималӣ) мебошад. Ин мақсад дар амал ба даст овардани фоидаи калонтарин (максималӣ) мебошад. Аммо, ҳаёти иқтисодӣ мураккаб ва пурзиддият мебошад. Дар бозор чунин вазъияти объективӣ ба вуҷуд меояд, ки ба корхона барои кӯшиши доимӣ бо мақсади ба даст овардани фоидаи калонтарин имкон намедиҳад.

Сохтори хадамоти молиявии корхонаҳо, вобаста ба ҳаҷми амалиёти молиявӣ, гуногун аст ва дар ҷадвали 1 сохтори намунавии хадамоти молияи корхонаи калон оварда шудааст.

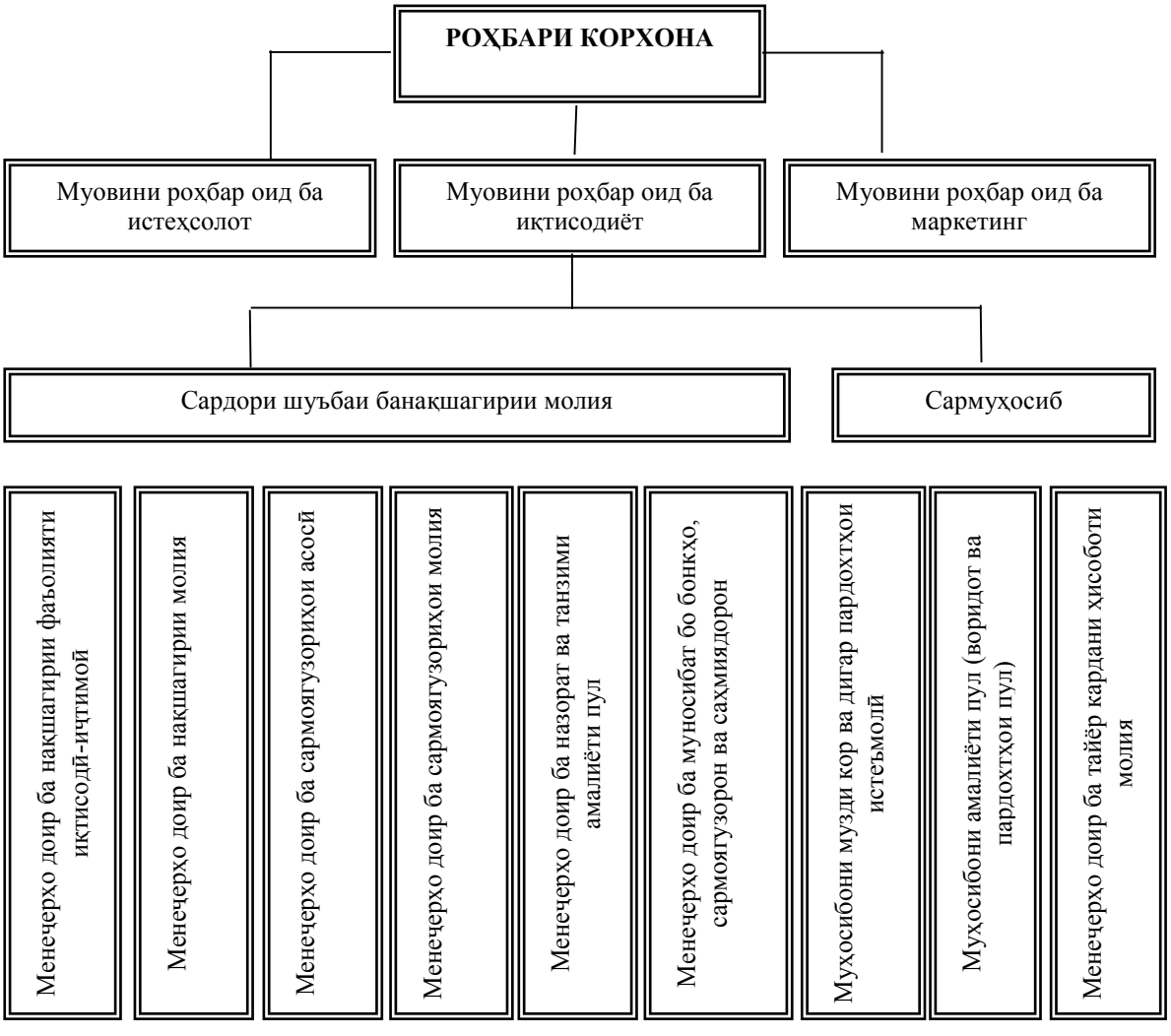

Ҷадвали 1. Сохтори хадамоти молиявии корхона

Муовини роҳбар оид ба иқтисодиёт(сариқтисодчӣ)мушовири раиси корхона доир ба масъалаҳои иқтисодиву молиявӣ мебошад. Сардори шӯъбаи банақшагирии молиявӣ ва сармуҳосиб тобеи муовини Роібар оид ба иқтисодиёт мебошанд. Сардори шӯъбаи банақшагирии молия (дар баъзе корхонаҳо шӯъбаҳои банақшагирӣ ва молия алоҳида, яъне мустақилона амал мекунанд) сармояи корхонаро идора мекунад ва бо сармоягузорон, саҳмиядорон, қарздиҳандагон, суғуртакунандагон, мақомоти андоз сарукор дорад. Сардори шӯъбаи банақшагирии молиявӣ доир ба вазъияти қарзи дебиторӣ, захираҳои пулӣ, сармоягузорӣ, пайдо кардани сарчашмаҳои захираҳои молиявӣ ҷавобгар аст. Сардори шӯъбаи молия доир ба самаранок истифода бурдани захираҳои пулии корхона чораҳои зарур меандешад.

Вазифаҳои сармуҳосиб, ба монанди вазифаҳои сардори шӯъбаи молия, асосан аз масъалаҳои молиявӣ иборат аст. Вазифаи асосии сармуҳосиб ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибӣ ва молиявӣ мебошад, ҳуҷҷатгузории муҳосибӣ ва назорат карданро аз болои натиҷаҳои амалиёти молиявии ҷорӣ ва гузаштаи корхона ба ӯҳда дорад. Тайёр кардани ҳисоботи молиявӣ, эъломияи андоз, маълумоти зарур ба роҳбарияти корхона ва ғайра ба доираи фаъолияти сармуҳосиб тааллуқ дорад. Вай мълумоти молиявиро ҷамъ менамояд, ба тартиб медарорад ва ба истифодабарандагон пешниҳод мегардонад.

Вазифаҳои сардори шӯъбаи молия ва сармуҳосиб дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Вазифаҳои сардори шӯъбаи молия	**Вазифаҳои сармуҳосиб**
Ба даст овардани маблағҳои молиявӣ	Ба роҳ мондани муҳосибот
Таъмини алоқа бо бонкҳо	Тайёр ва пешниҳод кардани ахбори

	молиявӣ
Ташкил ва истифода бурдани захираҳои пулӣ барои сармоягузорӣ	Тайёр кардан ва нигоҳ доштани ҳисобот
Таъмини алоқа бо сармоягузорон	Коркарди маълумоти молиявӣ
Ташкили кори хазина	Баҳо додан ва пешниҳоди таклифҳо доир ба вазъияти молиявии корхонаҳо
Баҳо додан ба қарзҳои корхонаҳо ва дарёфт кардани маблағҳои пулӣ	

Ҷадвали 2. Вазифаҳои сардори шӯъбаи молия ва сармуҳосиб

Дар шароити нави хоҷагидорӣ муовинони роібар оид ба иқтисодиёт, сардори шӯъбаи молия, сармуҳосиб ва кормандони онҳоро менеҷер меноманд. Кормандони шӯъбаи молия ва муҳосибот ба менеҷерҳои молия маҳсуб мешаванд. Онҳо бояд маҳорати сарфаҳм рафтан ба масъалаҳои молиявӣ, қобилият ва дониши кифоя барои ҳисоб кардани фоида ва хароҷоти тарзҳои гуногуни сармоягузорӣ дошта бошанд. Менеҷерҳои молия бояд ахбори молиявиро таҳлил намоянд, хулосаҳои дуруст бароранд ва роҳҳои ҳалли босаводонаи муаммоҳои молиявиро пешниҳод кунанд.

Вазифаҳои менеҷерҳои молия аз инҳо иборатанд:

а) банақшагирӣ;

б) қарзгирӣ;

в) назорат ва танзими амалиёти пулӣ;

г) муҳосибот ва назорат;

ғ) ҳимояи амвол;

д) супурдани андозҳо;

е) муносибат бо сармоягузорон (инвесторҳо).

Дар шароити муносибатҳои бозор вазифаи асосии менеҷерҳои молия таъмин намудани устувории доимии вазъияти молиявии корхонаҳо мебошад. Ин натиҷа дар асоси таҳлили маҷмаавии доимии нишондиҳандаҳои молиявӣ, тартиб

додану иҷро кардани нақшаҳои молиявӣ, қарзӣ, хазина ва солимгардонии вазъияти молияи корхонаҳо ба даст меояд.

Адабиёти истифодабурдашуда:

1. Паёмҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

2. Акобиров Х. Н., Одинаев Д. Н. «Молия». Душанбе, «Контраст», 2011, 260 саҳ.

3. Бобоев М.У. Таҳлили молиявӣ. Маҷмӯаи масъалаҳо ва тестҳо. Дастури таълимӣ.-Хуҷанд, Ношир, 2019.-116 с.

4. Бригхем Ю., ЭрхардтМ. Финансовый менеджмент. 10-е изд./пер с англ.-СПб: Питер.2007.-960с.

5. Раҳимзода Ш. «Муомилоти пулӣ ва қарз». Душанбе, «ЭР – граф», 2018, 450 саҳ.

6. Тӯрақулова Л.Т., Исмоилова Д.М. Маҷмааи таълимӣ –методӣ аз фанни молияи корхонаҳо. Хуҷанд, “МТХ-Даврон”, 2016, 316 с.

ОҚИБАТҲОИ ИҶТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ КАСРИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ВА РОҲҲОИ ИДОРА НАМУДАНИ ОН

Рахматова З.И.

н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарзи МД “Донишкадаи байналмилалии Хуҷанд”-и МД “ДБССТ”,

E-mail: zarinalev_83@mail.ru

Қурбонбоев Х.Ш.

магистранти курси якуми ихтисоси 1-250104 – молия ва қарзи МД “Донишкадаи байналмилалии Хуҷанд” -и МД “ДБССТ”

Мақолаи мазкур ба таҳлили ҳолати буҷети давлатӣ ҳамчун унсури калидии низоми молиявии давлат бахшида шудааст. Дар он моҳият, сохтор ва

нақши буҷети давлатӣ дар татбиқи сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ баррасӣ гардида, шаклҳои асосии он - буҷети мутавозин, касрнок ва зиёдатӣ - аз нигоҳи илмӣ шарҳ дода мешаванд. Таваҷҷуҳи махсус ба сабабҳои ба вуҷуд омадани касри буҷет, аз ҷумла афзоиши хароҷоти давлатӣ, коҳиши даромадҳо, таъсири буҳронҳои иқтисодӣ ва омилҳои идорӣ равона шудааст.

Муаллифон дар мақолаи мазкур қайд менамоянд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ мутобиқати пурраи даромад ва хароҷоти буҷет бештар хусусияти нисбӣ дошта, касри буҷет дар доираи меъёрҳои муайян метавонад ҳамчун омили ҳавасмандкунандаи рушди иқтисодӣ хизмат намояд. Ҳамзамон, оқибатҳои иҷтимоию иқтисодии касри буҷет, аз ҷумла афзоиши қарзи давлатӣ, таваррум, коҳиши сатҳи зиндагии аҳолӣ ва сустшавии сармоягузорӣ таҳлил карда мешаванд. Дар заминаи ин, роҳҳои идора ва коҳиш додани таъсири манфии касри буҷет, аз қабили такмили сиёсати буҷетӣ, баланд бардоштани самаранокии андозбандӣ, идоракунии қарзи давлатӣ ва рушди бахши хусусӣ пешниҳод мегарданд.

Калидвожаҳо: *буҷети давлатӣ, даромад ва хароҷоти буҷет, касри буҷет, барзиёдатии буҷет, мутавозини буҷет.*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЕФИЦИТА ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА И ПУТИ ЕГО УПРАВЛЕНИЯ

Рахматова З.И.

к.э.н., доцент кафедры финансов и кредита Государственного учреждения «Худжандский международный институт» Государственное учреждение «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»

E-mail: zarinalev_83@mail.ru

Қурбонбоев Х.Ш.

магистрант первого курса специальности 1-250104-финансы и кредит Государственного учреждения «Худжандский международный институт»

Государственное учреждение «Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана»

Данная статья посвящена анализу состояния государственного бюджета как ключевого элемента финансовой системы государства. В ней рассматриваются сущность, структура и роль государственного бюджета в реализации экономической и социальной политики, а также с научной точки зрения объясняются его основные формы - сбалансированный бюджет, дефицитный и профицитный. Особое внимание уделяется причинам возникновения бюджетного дефицита, включая рост государственных расходов, снижение доходов, влияние экономических кризисов и управленческие факторы.

Авторы в данной статье отмечают, что в условиях рыночной экономики полное соответствие доходов и расходов бюджета носит скорее относительный характер, а бюджетный дефицит в определённых пределах может выступать фактором, стимулирующим экономическое развитие.

В то же время анализируются социально-экономические последствия бюджетного дефицита, включая рост государственного долга, инфляцию, снижение уровня жизни населения и замедление инвестиционной активности. На этой основе предлагаются пути управления и снижения негативного влияния бюджетного дефицита, такие как совершенствование бюджетной политики, повышение эффективности налогообложения, управление государственным долгом и развитие частного сектора.

Ключевые слова: *государственный бюджет, доходы и расходы бюджета, дефицит бюджета, профицит бюджета, сбалансированный бюджет.*

SOCIO-ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE STATE BUDGET DEFICIT AND WAYS TO MANAGE IT

Rakhmatova Z.I.

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Credit the State Institution "Khujand International Institute" of the State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan"
E-mail: zarinalev_83@mail.ru

Kurbonboev Kh.Sh.

first-year master's student in specialty 1-250104 - finance and credit the State Institution "Khujand International Institute" of the State Institution "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan"

This article analyzes the state budget as a key element of the state's financial system. It examines the essence, structure, and role of the state budget in implementing economic and social policy, and provides a scientific explanation of its main forms-balanced, deficit, and surplus budgets. Particular attention is paid to the causes of budget deficits, including rising government spending, declining revenues, the impact of economic crises, and governance factors.

The authors note in this article that, in a market economy, a complete match between budget revenues and expenditures is rather relative, and a budget deficit, within certain limits, can act as a factor stimulating economic development.

At the same time, the socioeconomic consequences of a budget deficit are analyzed, including rising public debt, inflation, declining living standards, and a slowdown in investment activity. Based on this, ways to manage and reduce the negative impact of a budget deficit are proposed, such as improving budget policy, increasing tax efficiency, managing public debt, and developing the private sector.

Keywords: *state budget, budget revenues and expenditures, budget deficit, budget surplus, balanced budget.*

Ҳолати буҷети давлатӣ яке аз унсурҳои калидии низоми молиявии ҳар як давлат ба шумор меравад ва ҳамчун абзори асосии татбиқи сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ хизмат мекунад. Буҷети давлатӣ маҷмӯи даромадҳо ва хароҷоти

давлатро дар як давраи муайян инъикос намуда, имконият медиҳад, ки захираҳои молиявӣ ба таври самаранок тақсим ва истифода бурда шаванд. [1]

Аз нуқтаи назари илмӣ, ҳолати буҷети давлатӣ метавонад дар се шакли асосӣ зоҳир гардад: буҷети мутавозин, буҷети касрнок ва буҷети бешомад.

Буҷети мутавозин ҳолатест, ки дар он ҳаҷми даромадҳо ба хароҷот баробар мебошад. Касри буҷет (дефитсит) ҳангоми зиёд будани хароҷот нисбат ба даромадҳо ба вуҷуд меояд, ки ин ҳолат метавонад боиси оқибатҳои ногувори иҷтимоию иқтисодӣ гардад.

Баръакс, буҷети зиёдатӣ (профитсит) замоне ба назар мерасад, ки даромадҳо аз хароҷот бештар мебошанд.

Даромадҳои буҷети давлатӣ асосан аз ҳисоби андозҳо, боҷҳои гумрукӣ, даромад аз моликияти давлатӣ ва дигар манбаъҳо ташаккул меёбанд. Хароҷоти буҷет бошад, барои маблағгузории соҳаҳои муҳим, аз қабили маориф, тандурустӣ, мудофиа, инфрасохтор ва ҳифзи иҷтимоӣ равона карда мешаванд. Самаранокии идоракунии буҷет аз сатҳи шаффофият, ҳисоботдиҳӣ ва назорати давлатӣ вобастагии зич дорад.

Дар шароити иқтисодиёти муосир, таъмини устуворӣ ва мутавозини буҷети давлатӣ аҳамияти хоса дорад. Барои ин, давлат бояд сиёсати оқилонаи андозбандӣ, идоракунии қарзи давлатӣ ва банақшагирии дурусти хароҷотро пеш барад. Ҳамзамон, истифодаи механизмҳои муосири молиявӣ ва ҷалби сармоягузориҳо метавонанд ба беҳтар гардидани ҳолати буҷет мусоидат намоянд.

Ҳолати буҷети давлатӣ нишондиҳандаи муҳими сатҳи рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар буда, идоракунии дурусти он барои таъмини суботи макроиқтисодӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии аҳолӣ аҳамияти стратегӣ дорад.

Ба ҳам мувофиқ омадани даромад ва хароҷоти буҷет ҳаргиз маънои онро надорад, ки иқтисодиёт аз мушкилот озод буда, солим аст. Ҳар яке аз тарафҳои буҷет (даромад ё хароҷот) ҳамеша ба тарафе моил менамояд ва ҳолати онро барои соли молиявӣ муайян месозад. Ин ҳолат ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ

барои бартараф намудани оқибатҳои таъсири онҳо роҳҳо ва усулҳои назаррасро бештар истифода барад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андозаи ниҳоии ҳаҷми умумии касри Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2026 ба андозаи 1,0 дарсади Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ё ба маблағи 1954,6 млн. сомонӣ муқаррар карда шудааст. Манбаъҳои пӯшонидани касри буҷети давлатӣ дар соли 2026, аз ҳисоби фурӯши коғазҳои қиматноки давлатӣ 1000,0 млн. сомонӣ, сарфаи маблағи озмунҳои хариди давлатии мол, кор ва хизматрасонӣ 50,0 млн. сомонӣ, иҷрои барзиёди нақшаи даромади буҷетҳои маҳаллӣ 70,1 млн. сомонӣ, маблағҳои озоди буҷети ҷумҳуриявӣ ба ҳолати 10,0 млн. сомонӣ, маблағҳои грантию қарзии созмонҳои байналмилалии молиявӣ 764,4 млн. сомонӣ муқаррар карда шуданд. [2]

Аз натиҷаҳои буҷети давлатӣ бармеояд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ба ҳам мувофиқ омадани даромад ва хароҷоти буҷет ҳолати тасодуфӣ аст. Дар дохили Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба сатҳи инкишофи ноҳияҳо даромаду хароҷоти буҷетӣ аз ҳамдигар фарқи куллӣ доранд. Дар баъзеи онҳо даромад зиёд ва дар баъзеи дигари он камтар мебошад.

Назарияи молия пешниҳод менамояд, ки агар касри буҷет яъне даромад аз хароҷот ба андозаи 2-3% нисбат ба ҳаҷми Маҷмӯи маҳсулоти миллӣ кам бошад, ҳолати иқтисодиёт назоратшаванда ба ҳисоб меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамасола касри буҷет ба андозаи аз 0,5-1% нисбат ба МУД ба нақша гирифта мешавад.

Мувофиқи таҷрибаи давлатҳои Ғарб касри 2-3% буҷет меъёри бавуҷудорандаю таъминкунандаи инкишофи иқтисодиёт мебошад. Ҳангоми тасдиқи лоиҳаи Қонуни ҶТ “Дар бораи буҷети давлатии ҶТ барои соли молиявии навбатӣ” инчунин роҳҳои рӯйпӯшкунии он нишон дода шуда, сарчашмаҳо бо маблағҳо пурра дар қонун инъикос мегарданд.

Масалан: дар ҳолати қабули буҷет барои соли навбатии молиявӣ бо барзиёдии хароҷот нисбати даромад манбаъҳои маблағгузории касри буҷети мазкур дар қонун дар бораи буҷети дахлдор тасдиқ карда мешаванд.

Хароҷоти ҷории буҷетҳои маҳаллӣ аз маҷмӯи даромадҳои буҷетҳои мазкур зиёд шуда наметавонанд.

Маҷмӯи касри буҷети ҷумҳуриявӣ аз ҳаҷми умумии маблағгузории буҷетӣ ва хароҷот барои пардохти хизматрасонии қарзи давлатӣ зиёд шуда наметавонад.

Маҷмӯи касри буҷетҳои маҳаллӣ аз ду фоизи ҳаҷми даромади онҳо ба истиснои кӯмаки молиявӣ аз буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шуда наметавонад.

Воридот аз манбаъҳои маблағгузории хароҷоти сармоягузорӣ равона карда мешаванд. Истифодаи он барои маблағгузории хароҷоти *хизматрасонӣ, пӯшонидан ва пардохти қарзи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ манъ аст.*

Сабабҳои муҳими бавуҷудоии касри буҷети давлатӣ аз инҳо иборат аст:

- ✓ Афзоиши хароҷоти давлатӣ вобаста ба азнавсозии иқтисодиёт ва зарурати тараққиёти саноат.
- ✓ Афзоиши қарзи пардохтнашудаи давлатӣ.
- ✓ Коҳиши даромади буҷети давлатӣ дар давраи бӯҳрони иқтисодӣ.
- ✓ Ҳолатҳои фавқулодда (ҷангҳо, ошӯбҳо, офатҳои калон, офатҳои табиӣ, эпидемия).
- ✓ Бесамар будани низоми молиявии давлат.
- ✓ Популизми сиёсӣ, ки дар афзоиши барномаҳои иҷтимоӣ, ки бо захираҳои молиявӣ таъмин нестанд, ифода меёбад.
- ✓ Коррупсия дар бахши давлатӣ.
- ✓ Бесамар будани сиёсати андоз, ки боиси афзоиши иқтисодиёти пинҳонӣ мегардад.

Муаммоҳои кам кардани ҳаҷми касри буҷет бо як катор сабабҳо хеле ҷиддӣ аст.

Якум, маблағи хароҷоти давлатӣ калон аст. Ин уҳдадориҳо дар давоми даҳҳо сол ҷамъ шуда истодаанд, бисёрии онҳо кам карда намешаванд, кам

кардани сарчашмаҳои дигар тадбири номатлуб буда, ба манфиатҳои гуруҳҳои гуногуни аҳолӣ дахл мекунад.

Инчунин, пайдо кардани манбаҳои нави пур кардани буҷет хеле душвор аст. Афзоиши андозҳо ба фаъолияти соҳибкорӣ дар иқтисодиёт таъсири манфӣ мерасонад, ба ҷиноятқорӣ шудани иқтисодиёт (саркашӣ аз андоз, афзоиши иқтисоди пинҳонӣ) мусоидат мекунад.

Касри буҷети давлатӣ яке аз масъалаҳои муҳими макроиқтисодӣ ба шумор меравад, ки таъсири он на танҳо ба соҳаи молия, балки ба тамоми низоми иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар паҳн мегардад. Дар мақолаи мазкур мо оқибатҳои асосии иҷтимоӣ-иқтисодии касри буҷети давлатиро пешниҳод менамоем:

Аввалан, касри буҷет боиси афзоиши қарзи давлатӣ мегардад. Ҳукуматҳо барои пӯшонидани норасоии маблағҳо маҷбур мешаванд аз манбаъҳои дохилӣ ва хориҷӣ қарз гиранд, ки ин дар дарозмуддат ба зиёдшавии сарбории қарзӣ ва харочоти хизматрасонии он оварда мерасонад. Дар натиҷа, қисми зиёди буҷет ба пардохти фоизҳо равона гардида, имкониятҳои сармоягузорӣ ба соҳаҳои муҳим маҳдуд мешаванд.

Дуюм, касри буҷет метавонад ба баланд шудани сатҳи таваррум мусоидат намояд, хусусан дар ҳолате, ки он тавассути эмиссияи пулӣ маблағгузорӣ карда шавад. Афзоиши таваррум ба коҳиши қобилияти харидории аҳолӣ ва ноустувории бозори молу пул оварда мерасонад.

Сеюм, чунин вазъ метавонад ба таназзули сармоягузории хусусӣ сабаб гардад. Баланд шудани меъёри фоизӣ дар натиҷаи қарзгирии давлат, дастрасии бахши хусусиро ба захираҳои молиявӣ маҳдуд намуда, рушди соҳибкориро суст мекунад.

Аз нигоҳи иҷтимоӣ, касри буҷет ба коҳиши сатҳи хизматрасониҳои давлатӣ оварда мерасонад. Ҳангоми маҳдуд шудани захираҳои молиявӣ, давлат маҷбур мегардад харочотро дар соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ кам намояд. Ин ҳолат ба паст шудани сифати зиндагии аҳолӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Инчунин, афзоиши касри буҷет метавонад ба зиёд шудани сатҳи бекорӣ ва камбизоатӣ оварда расонад. Кам шудани сармоягузориҳои давлатӣ ва хусусӣ имкониятҳои ҷойи кориро маҳдуд намуда, вазъи иҷтимоии қишрҳои осебпазирро бадтар месозад.

Ҷоизи қайд аст, ки идомаи касри буҷет метавонад ба ноустувории иқтисодӣ ва молиявии кишвар оварда расонад. Боварии сармоягузорони хориҷӣ коҳиш ёфта, ҷалби сармоя душвортар мегардад. Илова бар ин, вобастагии аз ҳад зиёди иқтисод аз қарзҳои хориҷӣ метавонад истиқлолияти иқтисодии давлатро зери хатар гузорад.

Ҳамин тариқ, касри буҷети давлатӣ падидаест, ки таъсири гуногунҷанба дошта, ҳам ба рушди иқтисодӣ ва ҳам ба суботи иҷтимоӣ таъсири ҷиддӣ мерасонад. Барои коҳиш додани таъсири манфии он, татбиқи сиёсати молиявии мутавозин, баланд бардоштани самаранокии ҷамъоварии андозҳо ва идоракунии оқилонаи хароҷоти давлатӣ аҳамияти калидӣ доранд.

Дар замони муосир идора намудани оқибатҳои ногувори касри буҷети давлатӣ яке аз самтҳои муҳими сиёсати молиявии давлат ба ҳисоб меравад. Барои коҳиш додани таъсири манфии он, татбиқи маҷмӯи тадбирҳои ҳамоҳангшудаи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ зарур аст. Дар замони муосир роҳҳои асосии идора намудани чунин оқибатҳо васеъ истифода шуда, барои ба таназзул мубаддал нагаштани иқтисодиёти миллӣ Ҳукумати кишвар бояд онро самаранок истифода бурд.

Расми 1. Роҳҳои асосии идора намудани оқибатҳои касри буҷети давлатӣ

Яке аз роҳҳои муассири коҳиш додани таъсири касри буҷет, баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ мебошад. Ин ба маънои бознигарии сохтори харочот, кам намудани харочоти ғайримақсаднок ва афзалият додан ба соҳаҳои стратегӣ, аз қабили маориф, тандурустӣ ва инфрасохтор мебошад.

Тақвияти низоми андозбандӣ, васеъ намудани базаи андоз ва беҳтар кардани механизми ҷамъоварии андозҳо метавонад дар кам кардани касри буҷет нақши муҳим бозад. Ҳамзамон, коҳиш додани иқтисодиёти сояфкан ва баланд бардоштани сатҳи шаффофият дар муносибатҳои молиявӣ зарур аст.

Қарзгирии давлатӣ бояд бо назардошти устувории молиявӣ ва қобилияти пардохт анҷом дода шавад. Ҷалби қарзҳо бо шартҳои имтиёзнок ва истифодаи самараноки онҳо барои лоиҳаҳои даромадзо метавонад таъсири манфии касри буҷетро коҳиш диҳад.

Татбиқи сиёсати мутавозини пулию қарзӣ барои нигоҳ доштани сатҳи устувори таваррум аҳамияти калон дорад. Ҳамоҳангсозии сиёсати буҷетӣ бо сиёсати пулию қарзӣ метавонад аз зиёдшавии фишори таваррумӣ ҷилавгирӣ намояд.

Фароҳам овардани муҳити мусоиди сармоягузорӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ метавонад рушди иқтисодиро суръат бахшад. Ин, дар навбати худ, ба зиёд шудани даромадҳои буҷет ва коҳиши вобастагӣ аз қарз мусоидат мекунад.

Гузаронидани ислоҳоти сохторӣ барои кам кардани вобастагӣ аз як ё чанд соҳаи иқтисодӣ муҳим аст. Диверсификатсияи иқтисодиёт ба устувории даромадҳои давлатӣ ва коҳиши таъсири омилҳои беруна мусоидат менамояд.

Барои коҳиш додани таъсири манфии касри буҷет ба аҳолии осебпазир, татбиқи барномаҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва дастгирии қишрҳои ниёзманд аҳамияти калон дорад. Ин тадбирҳо метавонанд сатҳи камбизоатиро коҳиш дода, суботи иҷтимоиро таъмин намоянд.

Дар маҷмӯъ, идора намудани оқибатҳои ногувори касри буҷети давлатӣ талаб менамояд, ки давлат сиёсати мутавозин, шаффоф ва дарозмуддати молиявиро роҳандозӣ намояд. Танҳо тавассути ҳамоҳангсозии тадбирҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ метавон таъсири манфии касри буҷетро коҳиш дода, рушди устувори иқтисодиро таъмин кард.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси намояндагон Маҷлиси олии ҶТ дар солҳои 2023-2025.

2. Сомонаи расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон http:// www.moliya.tj.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИЙ НА РАЗВИТИЕ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ

Баратова Н.Б.

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанде.

Развитие зеленой экономики является ключом к устойчивому росту страны. "Зеленый" переход рассматривается как ключ к экономическому возрождению Таджикистана и повышению его устойчивости к изменению климата. Существуют определенные проблемы в формировании и развитии зеленой экономики, которые обсуждаются на различных уровнях, включая научные конференции и круглые столы.

Ключевые слова: *зеленая экономика, экономический рост, предпринимательство, цифровизация, технология, природное богатство, земельные ресурсы*

РАҚАМИКУНОНӢ ЯКЕ АЗ ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОНИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Баратова Н.Б.

номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд

Рушди иқтисоди сабз калиди рушди устувори кишвар аст. Гузариши сабз ҳамчун калиди эҳёи иқтисодии Тоҷикистон ва афзоиши устуворӣ ба тағирёбии иқлим ҳисобида мешавад. Дар ташаккул ва рушди иқтисоди сабз мушкилоти мушаххасе вуҷуд доранд, ки дар сатҳҳои гуногун, аз ҷумла конфронсҳои илмӣ ва мизҳои мудаввар, баррасӣ мешаванд.

Калидвожаҳо*: иқтисоди сабз, рушди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, рақамикунонӣ, технология, захираҳои табиӣ, захираҳои замин*.

DIGITALIZATION AS ONE OF THE FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF THE GREEN ECONOMY

Baratova N.B.

Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor of the Department of Economic Theory
Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand

The development of a green economy is a key factor for sustainable economic growth of a country. The "green" transition is considered a crucial pathway for the economic revival of Tajikistan and for increasing its resilience to climate change. However, there are certain challenges in the formation and development of the green economy, which are actively discussed at various levels, including scientific conferences and round tables.

Keywords: *green economy, economic growth, entrepreneurship, digitalization, technology, natural resources, land resources.*

Зеленая экономика – это модель экономического развития, предполагающая ответственное отношение человека к ресурсам. Она направлена на поиск разумного компромисса между экономическим ростом и сохранением природных богатств. Это устойчивость развития и она остается важнейшей долгосрочной целью многих стран мира, в том числе РТ.

Для ее достижения необходимо использовать цифровизацию, новые технологии в этой сфере. Поэтому основными направлениями системы «зеленой» экономики являются:

1) внедрение возобновляемых источников энергии;
2) совершенствование системы управления отходами;
3) совершенствование системы управления водными ресурсами;
4) развитие «чистого» транспорта;
5) органическое земледелие в сельском хозяйстве;
6) энергоэффективность в сфере ЖКХ;
7) сохранение и эффективное управление экосистемами.

Зеленая экономика - экономическая модель, которая подразумевает сохранение окружающей среды, сокращение выбросов парниковых газов и

эффективное использование ресурсов. Её развитие в экономике показывает нам избежание экологического кризиса, подвергая будущее поколения возникновению экологическим риском или экологическому дефициту.

Таджикистан сталкивается с серьезными климатическими проблемами и рисками, которые могут привести к необратимому экономическому, социальному и экологическому ущербу. Развитие зеленой экономики является ключом к устойчивому росту страны.

В условиях роста населения нехватка пахотных земель в Таджикистане привела к большой зависимости от импортируемых продуктов питания, ослабляя продовольственную безопасность и повышая уязвимость населения к стихийным бедствиям. За последние 34 года страна потеряла около 20% своих ледников. Это представляет собой серьезную угрозу для экономики, поскольку страна в значительной степени зависит от рек, питаемых ледниками, для производства гидроэлектроэнергии.

В РТ понимание зеленой экономики определено как экономики, которая приводит к повышению благосостояния людей и укреплению социальной справедливости при одновременном существенном снижении рисков для окружающей среды, сохраняющей и преумножающей природный капитал, эффективно использующей ресурсы и стимулирующей сохранение естественных экосистем страны.

В зеленой экономике рост доходов и занятости обеспечивается государственными и частными инвестициями, направляемыми на уменьшение выбросов углерода и загрязнения, создание «зеленых» рабочих мест, доступных для женщин и мужчин, и благоприятной среды для жизни и здоровья населения, повышение эффективности использования энергии, ресурсов и экосистемных услуг.

"Зеленый" переход рассматривается как ключ к экономическому возрождению Таджикистана и повышению его устойчивости к изменению климата.

Несмотря на значительные шаги, существуют определенные проблемы в формировании и развитии зеленой экономики, которые обсуждаются на различных уровнях, включая научные конференции и круглые столы. Тем не менее, международные партнеры, такие как АБР, позитивно оценивают перспективы роста экономики Таджикистана (прогноз роста на 6,5% в 2024 и 2025 годах) и считают зеленую экономику основой устойчивого развития страны.

Программа ООН по окружающей среде указывает на то, что зеленая экономика должна улучшать благосостояние человека, укреплять социальное равенство и вместе с тем снижать дефицит природных ресурсов и риски для окружающей среды.

2 декабря 2022 года Министерство экономического развития и торговли как уполномоченный государственный орган в направлении развития «зеленой» экономики представило «Стратегию развития «зеленой» экономики в Республике Таджикистан». на 2023-2037 годы», которая утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 сентября 2022 года №482.

Целью настоящей Стратегии является проведение институциональных реформ, обеспечение эффективного использования природного капитала, привлечение инвестиций, внедрение современных и инновационных технологий и укрепление международного сотрудничества в направлении «зеленой» экономики, а также обеспечению устойчивого развития в сферах экономики, социальной стабильности, экологического равновесия и повышению уровня благосостояния народа Таджикистана.

Реализация целей и задач Стратегии будет обеспечиваться в рамках средств республиканского бюджета, финансовых институтов, партнеров по развитию, предпринимательства и за счет других источников финансирования, не запрещенных законодательством Республики Таджикистан. Объем финансирования «Стратегии развития зеленой экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы» составляет 21586,3 млн.сомони.

Важным источником развития зеленой экономики в стране является цифровизация, использование новых технологий, инвестиционная поддержка предпринимателей и партнеров по развитию, финансовое сотрудничество которых вносит ключевой вклад в развитие «зеленой» экономики Республики Таджикистан на 2023-2037 годы.

В течение длительного времени развитие РТ , также как и большинства стран мира, было ориентировано на достижение экономического роста, в основном за счет интенсивного и нерационального использования природных ресурсов. В последние годы стало очевидным, что дальнейшее движение по пути экономического роста, без должного учета экологических и социальных факторов, таит угрозы как для нынешнего, так и для будущих поколений.

Что необходимо для развития зеленой экономики в Республике Таджикистан?

Эксперты выделяют четыре основных фактора, которые существенно помогают развиваться зеленой экономики в РТ.

Первый фактор -это адекватные, учитывающие потребности предпринимательства, законы, в особенности налоговая система, которая должна быть прозрачной и понятной.

Второй фактор —стабильная банковская система и, соответственно, доступные кредиты с адекватными процентами и сроками погашения. В Таджикистане банковские кредиты для предпринимателей, занимающихся в сфере зеленой экономики не менее 26-28% годовых.

Третьим фактором - отсутствие частых, порой безосновательных проверок со стороны различных органов.

Четвертый – наличие на рынке грамотных специалистов, хорошо знающие свою сферу.

Основными причинами нестабильной деятельности в сфере зеленой экономики являются:

–отсутствия государственного заказа на продукции отраслей зеленой экономики;

–нехватка оборотных средств, в частности энергоносителей;

– рост цен на импортное и местное сырьё;

– моральный и физический износ основных фондов;

– отток квалифицированных кадров;

–пополнение рынка продовольственными и промышленными товарами низкого качества, в результате происходящих глобализационных процессов;

–недостаточное привлечение внутренних и иностранных инвестиций для создания новых рабочих мест;

–не эффективная разгосударствления предприятий, низкая ответственность частных предприятий;

–высокий уровень коррупции и другие причины. Из-за высоких процентных ставок банковского кредита, сфера зеленой экономики лишено использовать кредитными ресурсами коммерческих банков. Большинство предпринимателей, воспользовавшиеся кредитными ресурсами банков впоследствии стали банкротами.

Исходя из проведенного анализа, мы пришли к выводу, что Республика Таджикистан нуждается в реформе, которая использует цифровизацию, новые технологии для достижения успехов в развитии зеленой экономики.

Для этого необходимо:

–разработать конкретные мероприятия по повышению уровня занятости, путём создания новых рабочих мест, подъёма престижа труда и достойной заработной платы;

развивать прогрессивных отраслей экономики, прежде всего трудоемких, наукоемких отраслей и предотвращающих деиндустриализацию и дезурбанизацию страны;

–сбалансировать рабочие места и трудовые ресурсы, обеспечить нуждающихся в трудоустройстве на более гибких условиях труда;

–предотвратить массовой безработицы регионов страны, путём разработки социально-экономических программ развития регионов.

Реализация вышеперечисленных мероприятий сможет, на наш взгляд, смягчить остроту проблем и создать предпосылки для эффективного использования их в сфере зеленой экономики, будущем

Список использованной литературы

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Э.Рахмона. Маджлиси Оли Республики Таджикистан 16.12. 2025 г.
2. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика, изд. «Дело сервис». Москва – 2004.
3. Баратова Н. Малое и среднее предпринимательство: проблемы развития и их решение. Вестник ТГУПБП. Худжанд. № 3 (3) 2018. С.38-44.
4. Баратова Н. Общественная среда, необходимая для развития малого и среднего бизнеса. Экономика и развитие общества. Сборник статей профессорско – преподавательского состава, ИЭТ при ТГУК на тему:
5. «Формирование и развитие экономики Республики Таджикистан», Худжанд. – 2019. - С.255-257.
6. Комилов С. Формирование человеческого капитала и развитие интеллектуальной собственности в условиях перехода к инновационной экономики. Таджикистан и современный мир. Душанбе, 2015, с.21,
7. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе, 2024 .С. 466.

ВОЗДЕЙСТВИЕ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ТАЯНИЕ ЛЕДНИКОВ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ходжабекова Г.А.

кандидат экономических наук дотцент кафедры мировой экономики Таджикского Государственного Университета Права политики и бизнеса

E-mail: arifovna1964@mail.ru

В статье рассмотрены основные показатели источников образования пресной питьевой воды, к которым относятся ледники Таджикистана, отмечено, что сегодня они вызывают большую озабоченность не только у нас в стране, но и во всем мире, в связи с глобальным потеплением и быстрым их таянием. Предложены меры по бережному отношению к водным ресурсам, с целью недопущения масштабных наводнений и стихийных бедствий, связанных с ростом численности населения и изменением климата на Земле.

Ключевые слова: *Водные ресурсы, ледники, реки, климат, экологические проблемы, сельское хозяйство, хозяйственная деятельность человека.*

ТАЪСИРИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ БА ОБШАВИИ ПИРЯХҲО ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ходжабекова Г.А.

номзади илмҳои иқтисодӣ дотсенти кафедраи иқтисодӣ ҷаҳонӣ Донишгоҳи Давлатии ҳуқуқ бизнес ва сиёсати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд

E-mail: arifovna1964@mail.ru

Дар мақола нишондиҳандаҳои асосии сарчашмаҳои оби тозаи ошомиданӣ, ки пиряхҳои Тоҷикистонро дар бар мегиранд, мавриди баррасӣ қарор дода, қайд карда мешавад, ки онҳо имрӯз бо сабаби зуд обшавии онҳо на танҳо дар кишвари мо, балки дар тамоми ҷаҳон нигарониии зиёд доранд. Тадбирхо оид ба сарфаи захирахои об бо максади пешгирй намудани обхезихои калон ва офатхои табиии вобаста ба афзоиши ахоли ва тагйирёбии иклим дар руи замин пешниход карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *Захираҳои об, пиряхҳо, дарёҳо, иқлим, мушкилоти экологӣ, кишоварзӣ, фаъолияти иқтисодии инсон.*

THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON THE MELTING OF GLACIERS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khodzhabekova G.A.

c.e.s., docent of the Department of the World Economy of Tajik State University of Law Business and Politics

E-mail: arifovna1964@mail.ru

The article examines the main indicators of the sources of fresh drinking water, which include the glaciers of Tajikistan, and notes that today they are of great concern not only in our country, but throughout the world, due to their rapid melting. Measures have been proposed to conserve water resources in order to prevent large-scale floods and natural disasters associated with population growth and climate change on Earth.

Key words: Water resources, glaciers, rivers, climate, environmental problems, agriculture, human economic activity.

В развитие современной мировой экономики, на сегодня одной из основных важных и острых глобальных проблем является изменение климата, что связано с глобальным потеплением, которые оказывают значительное влияние на ледники, они стремительно начинают таять.

Изменение климата, и таяние ледников могут привести к сокращению водных ресурсов и оказывать негативное влияние на производство энергии, а также на развитие сельского хозяйства и обеспечение продовольственной безопасности.

Следовательно, ледники занимают важное значение в формирование климатических условий планеты и от его состояния зависит обеспечение миллиардов людей пресной питьевой водой и продовольствием.

Ледник представляет собой крупное скопление льда и снега, и они встречаются на всех континентах, в горных регионах, а также в Гренландии и Антарктиде, в мире их насчитывается более 200 тысяч, занимают 700 тысяч квадратных километров, и в них хранится около 70% глобальных запасов пресной воды.

В современных условиях Республики Таджикистан насчитывается около 8500 ледников, общая площадь оледенения которого достигает 8,5 тыс. кв. км, что превышает всю посевную площадь республики и занимает 6% всей территории страны, где сформировано более 60% водных объектов суши, и которые являются основным источником образования воды. [1, с.2].

Объем льда во всех ледниках составляет 457 куб. км, а запасы пресной воды в них около 400 куб. км, это почти в 8 раз больше годового стока всех рек Таджикистана. Ледники дают 1/3 годового и до половины летнего стока рек. Основным источником образования водных ресурсов на сегодня являются ледники Таджикистана, и основная доля оледенения находится на территории, примыкающей к высочайшим вершинам Памиро-Алая - пикам Исмоили Сомони и Ленина. В бассейнах рек Ванч, Муксу, Обихингоу, Вахш, Язгулем сосредоточено более 5 тыс. кв. км площади оледенения - более двух третей общей площади. [14, с.17]. Окраинные районы, расположенные к западу и востоку от этого центра, имеют незначительную степень оледенения

К сожалению, в последние десятилетия из - за глобального потепления ледники стали буквально таять «на глазах» не только в Таджикистане, но и во всех частях планеты, что могут стать причинами климатических бедствий.

К примеру, один из крупнейших ледников Федченко в Таджикистане имея протяженность 75 километров, за последние 70-80 лет длина, которого уменьшилось более чем на один километр, а площадь оледенения на 44 квадратных километров вызывает большую озабоченность.

По некоторым утверждениям и новым проведенным исследованиям ученых из университета Ньюкасла в Великобритании, последствия таяния ледников в ближайшей перспективе могут вызвать наиболее разрушительные последствия для более чем миллионов жителей четырех стран Индии Пакистана, Перу и Китая, потому как ледниковые озера там многочисленны.

Следовательно, таяние ледников могут вызвать увеличение объема воды в ледниковых озерах, которые могут взорваться и вызвать масштабные наводнения, в результате чего жертвами могут быть тысячу людей и эти

разрушения могут растянуться на более чем 100 километров и это сегодня приобретает глобальный характер.

Осознавая важность решения проблем в области таяния ледников и обеспечения водой правительство Республики Таджикистан начало активно реализовывать меры по бережному отношению к источнику образования воды.

«Быстрое таяние ледников, а также увеличение водопотребления, связанное с увеличением численности населения и экономическим развитием, угрожает жизни и благополучию сотен миллионов людей», -отметил» Лидера нации, президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон и предложил ООН создать Международный фонд по защите ледников.

Таким образом, 07.11. 2022 года в Шарм – эш – Шейхе Арабской Республики Египет, была проведена 27 - Конференции сторон Конвенции ООН по экологическим проблемам и изменении климата в мире, где было отмечено об ускоренном таяние ледников Таджикистана, например как было отмечено выше уже сегодня из 13 тысяч ледников одна тысяча полностью растаяла, а объем самого крупного континентального ледника – Федченко значительно уменьшился. Это и деградация земельных ресурсов, сокращение стока рек и все это происходит на фоне роста цен на энергоресурсы. За последние 50 лет площадь ледников в республике сократилась на 1/3, согласно прогнозам специалистов, значительная часть мелких ледников могут исчезнуть к концу столетия, и если ледники будут таять с такой интенсивностью, то страны Центральной Азии могут столкнутся с дефицитом водных ресурсов, потому как более 50% водных ресурсов региона формируются в горах Таджикистана.

В своем выступление на Генеральной Ассамблеи ООН Эмомали Рахмон отметил, что Таджикистан в последние годы столкнулся с множеством экологических проблем, это и таяние ледников, и оползни с частыми экстремальными погодными явлениями и постоянными стихийными бедствиями, связанные с температурными изменениями в климате.

В связи с этим, на международной конференции были обсуждены вопросы не только водных ресурсов но и сформулированы концепция

устойчивого стабильного развития мирового сообщества, которую подписало большинство стран мира, включая и Республику Таджикистан но в реализации важнейших аспектов экономической жизни, в том числе в сфере образования, транспорта ирригации и других, приоритетных социально- экономических секторов Таджикистана.

Следовательно, основные положения этой конвенции сводятся к следующему: непротиворечивость интересов настоящих и будущих поколений, равенство экологических прав народов всех стран; взаимопомощь и сотрудничество в решении экологических проблем. Главная идея конференции состоит в том, что XXI в. для человечества должен быть «Веком Экологии», а не «Веком Экономики». При этом, важное значение имеет то что должны быть применены эффективные методы при строительстве высотных труб, разносящих вредные вещества на большие расстояния, и строительство которых должны быть запрещены в большинстве странах мира.

Отрадно то что, Генеральная Ассамблея ООН по предложению Таджикистана приняла 8 резолюций по воде среди них: объявление 2003 года «Международным годом чистой воды», 2025-2015 годы «Международным десятилетием действий «Вода для жизни», 2013 год «Международным годом водного сотрудничества». Генеральная Ассамблея ООН приняла Резолюцию о международном десятилетие действий «Вода для устойчивого развития» на 2018-2028 годы. Эти мероприятия эффективно способствовали продвижению водных вопросов на глобальном уровне и внесли весомый вклад в привлечении все большего внимания международного сообщества к необходимости их решения. [1, с.2].

В процессе встречи сторон, было отмечено, что Таджикистан является главным инициатором объявления 2025 года в рамках Альянса воды и климата «Международным годом защиты ледников» являющиеся одним из основных источников образования пресной воды.

На наш взгляд, в последние десятилетия наблюдаются колебания ледников с преобладанием отрицательного баланса ледниковой массы, что

связано ускорением глобального таяния ледников Таджикистана вследствие выбросов парниковых газов, и изменения климата. При современных климатических условиях площадь ледников Памиро-Алая ежегодно сокращается на 1,2 кв. км, и уже сегодня из 13 тысяч ледников Таджикистана одна тысяча полностью растаяла, а объем самого крупного континентального ледника – Федченко значительно уменьшился. [5, с.2].

Следовательно, быстрое таяние ледников, которые на сегодня являются основным источником образования пресной воды, наряду с увеличением водопотребления и в связи с ростом численности населения, а также развитием экономики в целом, может вызвать весьма непредсказуемые последствия. В связи с чем, мы должны относится бережно к воде использовать её рационально и по назначению, особенно в сельском хозяйстве, где проживает более половины населения страны.

Таким образом, ледники дают начало практически всем крупным рекам республики, воды которых интенсивно используются в различных отраслях народного хозяйства, и являются основным фактором развития национальной экономики, потому как 98% электроэнергии вырабатываются из возобновляемых источников «зеленой энергии» особенно за счет гидроэнергетики и по данному показателю мы занимаем 6 место в мире.

При этом, основным источником питания горной речной сети является обилие количества рек, ручьев и временных водостоков в республике которые составляет более 25000 общей протяжённостью около 90000 км. Количество рек превышающих длину 10 км – 947, при общей протяжённости более 28500 км. Густота речной сети изменяется в значительных пределах: от нуля в устьевых частях рек до 2 км/кв. км в верховьях рек. В среднем для всей территории Таджикистана густота речной сети составляет около 0,6 км/кв. км. Гидрографическая речная сеть республики относится к бассейнам двух рек: Амударьи и Сырдарьи, причём большинство рек входит в бассейн Амударьи, охватывающий в пределах республики обширные горные районы, где

формируется основная доля стока этой реки. Бассейн Амударьи в пределах Таджикистана состоит из нескольких характерных частей. [13, с.9].

В свою очередь река Пяндж, основная составляющая Амударьи, делится на две различные в гидрологическом отношении области: сравнительно многоводный Таджикский Памир и очень маловодную афганскую часть бассейна. Наиболее крупными притоками Пянджа являются реки Кызылсу, Вахш и Кафирниган.

Важное значение, в управление водными ресурсами имеет река Зеравшан, относящаяся по орогидрографическим и гидрологическим признакам к бассейну Амударьи, но давно до неё не доходит (полностью разбирается на орошение), поэтому она может рассматриваться как самостоятельный объект. Она в пределах Таджикистана протекает на протяжении 300 км, затем стекает на территорию – Республики Узбекистан.

На Севере Республики Таджикистан протекает река Сырдарья - Бахри точик. По существу, это сравнительно небольшой транзитный участок реки, так как её притоки в пределах Ферганской долины, большей частью не доходят до Сырдарьи и разбираются на орошение. Как отдельные самостоятельные части на Восточном Памире, находятся замкнутые бассейны озёр Рангкуль, Шоркуль и Каракуль. Основным фактором, определяющим колебание годового стока рек Таджикистана, являются запасы воды в снежном покрове к началу интенсивного снеготаяния, подверженные наибольшим изменениям из года в год.

Распределение пресной воды по земному шару крайне неравномерно. В Европе и Азии, где проживает 70% населения мира, сосредоточено лишь 39% речных вод. Многие страны находятся на грани кризиса по степени обеспеченности водными ресурсами - например, страны Персидского залива, и малые островные государства.

Напомним, что проблема с обеспечением водой находится под постоянным вниманием Правительства Республики Таджикистан особенно Основателя мира и национального единства – Лидера нации, президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона, и по его инициативе

2018-2028 годы были объявлены годами «Вода для устойчивого развития», 21 марта «Всемирным днем защиты ледников», и в 2025 году по этой тематике в Душанбе пройдет конференция высокого уровня ООН.

Таким образом, Таджикистан по запасам водных ресурсов занимает одно из ведущих мест в мире и от рационального использования водных ресурсов зависит социально – экономическое развитие Республики Таджикистан, к сожалению, ускоренное таяние ледников в результате глобального потепления является для многих стран на земле вопросом жизни и смерти, и вода является необходимым условием существования всех живых организмов и если не принять меры, последствия будут долгосрочными и серьезными как для Республики Таджикистан, так и для всей Центральной Азии. С использованием водных ресурсов связана не только жизнь, но и хозяйственная деятельность человека, и над его решением должны задуматься все страны мира.

Список использованной литературы

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дата сообщения (28.12.2024с) .

2. Давлятов Р., Рауфов Р., Кулматова Л. Водные ресурсы Таджикистана: глобальное потепление или аномальные явления на леднике Федченко\\ Международный сельскохозяйственный журнал. -2019.

3. Петров Г.Н. Деградация ледников Таджикистана и её влияние на речной водный сток\\ Энергия: экономика, техника, экология. -2022.-№11.-С.40-45

4. Давлатова М., Наврузшоев Х. Дистанционный мониторинг пульсирующих ледников бассейна реки Ванч\\ География и водные ресурсы.-2025.

5. Назирзода Р.Э., Гафуров Ф.Г. Закономерности размещения и режим ледников Юго-Восточного Памира \\ Материалы международной научно-практической конференции.-Душанбе,2025.

6. Боев Б.М. Орографические факторы современного оледенения Таджикистана\\ Вестник ТНУ.-2019.

7. Саидов С.С. Устойчивое управление водными ресурсами: региональные аспекты// Вестник ТГУК. – 2023.- 1 (46). – С.38-39.

8. Давлятов Р., Рауфов Р., Кулматова Водные ресурсы Таджикистана: глобальное потепление или аномальное явление на леднике Федченко // Международный журнал. – 2019. С.-24.

9. Исломов С. И., Умаров Х. У. ва дигарон. Асосҳои демография Д. 2002.

10. Кабутов М. К. «Географияи иқтисодӣ ва иҷтимоии Тоҷикистон», Душанбе, 2005

11. Камолиддинов С. Географияи аҳолӣ бо асосҳои демография ва этнография. Хуҷанд, 2009

12. Қурбонов А., Муҳаббатов Х. Таджикистан – основной источник пресной воды Центральной Азии. Душанбе, 2003

13. Муҳаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных регионах Таджикистана. Душанбе, «Дониш», 2015. С.-210

14. Петров Г.Н. Дегродация ледников Таджикистана и её влияние на речной водный сток// Энергия: экономика, техника, экология. – 2022.- №11.-С.40 -45

15. Муҳаббатов Х., Раҳимов М. «Географияи Тоҷикистон» (барои мактабҳои олӣ), Душанбе, 2011

16. Муҳаббатов Х.М. Акобиров Ш. Дастури таълимӣ-методӣ аз фанни Географияи Тоҷикистон. Душанбе, 2010. С.-52.

17. Худойбердиев С. Раҳимов М. Ҷуғрофияи Тоҷикистон. Хуҷанд. с.2012.

18. Экономическая и социальная география, часть I и II. Общая часть курса.

19. Учебное пособие для студентов / В.Я. Ром, Л.А. Василян, Э.Г.Григорьева- Москва. ДРОФА, 2012, География «Мир» 2014г.

20. Мусоев З.М., Каландаров А.А., Наимов Х. Гляциология Душанбе: Ирфон, 2020.- 208 с.

ТОҶИКИСТОН САРЗАМИНИ ПИРЯХҲО

Арабова Р.Ғ.

н.и. и., муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳон Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

arabova.rayona82@mail.ru

Пиряхҳо сарфи назар аз мавкеи географиашон мероси умумии башарият буда, қисми таркибии системаи иқлими сайёра ва манбаи ҳаёти миллиардҳо одамон мебошанд.Ташаббуси Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷомеаи ҷаҳониро бо ҳам муттаҳид намудани талошҳо ҷиҳати ҳифзи ин неъмати нодири табиӣ, ки ояндаи тамоми кишварҳо ва халқҳо, новобаста аз минтақаи ҷойгиршавӣ ва системаҳои кӯҳӣ ба шарти он вобаста аст, даъват менамояд.

Калидвоҷаҳо: *иқлим, ҳаво, об, ҳифзи пиряхҳо, муаммоҳои глобалӣ, тағйирёбии иқлим, обшавии пирях, офатҳои табиӣ, ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҳамкориҳои байналмилалӣ, СММ.*

РЕСПУБЛИКА ТАДҶИКИСТАН, СТРАНА ЛЕДНИКОВ

Арабова Р.Г.

кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры мировой экономики Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанд.

arabova.rayona82@mail.ru

Ледники, независимо от их географического положения, являются общим достоянием человечества, неотъемлемой частью климатической системы планеты и источником жизни для миллиардов людей. Инициатива лидера нации Эмомали Рахмона призывает международное сообщество объединить усилия для защиты этого уникального природного ресурса, от состояния которого зависит будущее всех стран и народов, независимо от их местоположения и горных систем.

Ключевые слова: *климат, воздух, вода, защита ледников, глобальные проблемы, изменение климата, таяние ледников, стихийные бедствия, международное сообщество, международное сотрудничество, ООН.*

TAJIKISTAN, THE LAND OF GLACIERS

Arabova R.G.

Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of World Economy" at the Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand

arabova.rayona82@mail.ru

Glaciers, regardless of their geographical location, are a common heritage of humanity, an integral part of the planet's climate system and a source of life for billions of people. The initiative of the Leader of the Nation, Emomali Rahmon, calls on the international community to unite efforts to protect this unique natural resource, on whose condition the future of all countries and peoples, regardless of their location and mountain systems, depends.

Keywords: *climate, air, water, glacier protection, global problems, climate change, glacier melting, natural disasters, international community, international cooperation, UN.*

Мувофиқи маълумоти академик В.М. Котяков, пиряхҳо метавонанд то 700 соли дигар дарёҳои оламро бо об таъмин намоянд. Майдони умумии пиряхҳои ҷаҳон ба 16 млн км² мерасад. Бо ибораи дигар, пиряхҳо 11 фоизи сатҳи хушкиро ташкил медиҳанд.

Об - неъмати бебаҳо буда, ҳаёт аз он оғоз мегардад ва тамоми мавҷудоти рӯи замин аз он вобастагӣ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар истифода ва идоракунии захираҳои об ҳамчун давлати ташаббускор дар арсаи ҷаҳон шинохта шудааст.

Пирях – тӯдаи яхҳои табии рӯи заминӣ, солҳои сол аз бориши барф зам шудаанд, ки ҳамеша дар ҳаракат буда, дар як шабонарӯз якчанд сантиметр то даҳҳо метр ҳаракат мекунад. Пиряхҳо сарвати гаронбаҳо манбаи асосии оби тозаи ошомиданӣ на барои кишварҳои Осиёи Миёна, балки барои аҳолии тамоми сайёра ба ҳисоб меравад. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ ба ҳифзи муҳити зист ва муҳофизати пиряхҳо таваҷҷуҳи бештар равона гардид. Ташаббусҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самт, ки бо ибтикори Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳандозӣ мегарданд, аз ҷониби созмонҳои байналхалқӣ ҳам бо ҷонибдории зиёде қабул ва мавриди амал қарор дода мешаванд. Пешниҳодҳои Тоҷикистон дар мавриди оби тоза чандин сол боз дар кишварҳои зиёде амалӣ шуда истодаанд, ки дар ҳифзи табиат, тозаву озода нигоҳ доштани муҳити сайёра саҳми беандоза муҳимро доро мебошад.Ташаббуси кишварамон дар самти муҳофизати пиряхҳо ҳам айни ҳол аҳамияти калонеро молик аст. Зеро Тоҷикистон дорои беш аз сенздаҳ ҳазор пирях мебошад ва солҳои охир гармшавии ҳарорати сайёра ба обшавии босуръат ва дар ин замина азбайнравии ин пиряхҳо, ки манбаи асосии на танҳо оби тозаи ошомиданӣ, балки умуман об

ҳам барои соҳаи кишоварзӣ ва ҳам саноат, мисли гидроэнергетика мебошанд, оварда мерасонад.

Дар ин робита Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод карданд, ки соли 2025-ум Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо эълон гардида, санаи Рӯзи ҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо муайян карда шавад. Пешниҳоди дигари ҷониби Тоҷикистон таъсис додани Бунёди махсуси байналмилалии ҳифзи пиряхҳо аст . Қисми зиёди пиряхҳо пиряхҳои миёна ва хурд мебошанд.Майдони яхбандии имрузаи Тоҷикистон осори ками яхбандии қадим ба ҳисоб меравад. Дар тули даҳҳо ҳазор сол масоҳати яхҳо кам гардидааст. Ба ин таҳнишастҳои пиряхӣ (монеаҳо) шаҳодат медиҳанд.

Дар шароити ҷаҳонишавиии муосир ва бархурди манфиатҳои миллӣ, ҳифзи муҳити солим ҳамчун заминае мебошад, ки ҳаёти наслҳои ояндаи инсониятро таъмин менамояд. Ба ин муносибат дар соҳаи муносибатҳои экологӣ ҳамаи проблемаҳои мавҷуда ба соҳаҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд. Дар байни ин мушкилоти экологӣ, яке аз тамоюлҳои муосир ин проблемаи обшавии пиряхҳо ҳамчун манбаи асосии оби тозаи ошомиданӣ мебошад.

Пиряхҳо индикатори табии буда, тағйирёбии иқлимро муайян мекунад. Тағйирёбии иқлим ба тамоми унсурҳои табиат таъсир мерасонад.Гарм шудани иқлим бештар дар ноҳияҳои қутбӣ ва наздиқутбӣ эҳсос мешаванд.

Таҳқиқоти олимон ва коршиносон гувоҳӣ медиҳанд, ки майдони яхҳо дар кӯҳҳои Алп, Тиёншон, Кафкоз, Гибет, Ҳимолой ва ғайраҳо коҳиш ёфтааст.Чунин ҳолат дар ҷумҳурии мо мушоҳида мерасад.Оид ба ин масъала Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар СММ иброз дошта буданд, ки дар даҳсолаи охир дар кишвар беш аз 1000 пиряхи хурд нобуд гардидааст. Солҳои охир кам шудани майдони пиряхҳо ва босуръат об шудани онҳо оқибатҳои вазнини иҷтимоӣ, иқтисодӣ дошта, норасоии оби ошомиданӣ,паст шудани маҳсулоти кишоварзӣ, авҷ гирифтани фақр, доман паҳн кардани бемориҳои сирояткунанда ва ғайраҳо номгӯйи нотамоми пайомадҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва коҳиш ёфтани босуръати пиряхҳо ба ҳисоб меравад. Оқибатҳои экологии он низ ташвишовар аст, аз ҷумла, ба амал омадани селҳо ва

обхезиҳои шиддатнок мисоли ин гуфтаҳост. Бояд гуфт, ки 80 фоизи дарёҳои Тоҷикистон аз пиряхҳо сарчашма мегиранд. Кам шудани майдони пиряхҳо метавонад ба сарчашмаҳои обии тамоми Осиёи Миёна таъсири манфӣ расонад.

Дар натиҷаи деградатсияи пиряхҳои кишвар кулҳо ва релефи пиряхӣ ба амал омадаанд.Яке аз масъалаҳои муҳимми замони муосир, ҳифзи пиряхҳо маҳсуб мешавад.Баҳри ҳифзи пиряхҳо тадбирҳои зерро роҳандозӣ бояд кард:

Кам кардани партови газҳои гулхонаӣ ба атмосфера

Оид ба ин масъала даҳҳо ҳамоиши илмӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ баргузор гардида ва то ҳануз натиҷае надодааст. Маълум аст, ки ҳиссаи Тоҷикистон дар партоби ин газҳо ба ҳаво ниҳоят ночиз аст, аммо табиат сарҳад надорад.

Афзоиш додани майдони ҷангалзорҳо дар ҳавзаҳои дарёҳо

Истифодаи оқилонаи обҳои ҷорӣ

Истифода аз иқтисодиёти сабз ва энергияи сабз

Ҷорӣ намудани обдиҳии қатрагӣ

Баланд бардоштани фарҳанги истифодаи он

Мақсади ин амалҳои мушаххас дар соҳаи об ва санитария чораҳои зарурӣ андешидан ва ҳамкориро дар соҳаи об пурсамару натиҷабахш роҳандозӣ намудан аст. Захираҳои обии сайёра бояд ба таври оқилона ва барои нигоҳ доштани тараққиёти устувории тавозуни экологӣ равона карда шаванд. Қабули ин пешниҳод имкон медиҳад, ки муносибатҳои байнидавлатиро беҳтар намуда, яке аз марҳилаҳои муҳими ҳалли проблемаи об дар сатҳи минтақа ва ҷаҳон қарор ҳоҳад гирифт.

Масъалаҳои истифодаи захираҳои обӣ бо проблемаҳои афзоиши аҳолии сайёра, тағйироти глобалии иқлим, бӯҳронҳои молиявӣ, ҳифзи муҳити зист, энергетика ва озуқаворӣ алоқамандии зич дорад. Қайд намудан бамаврид аст, ки дар кураи замин маҳз дар минтақаи ҳавзаҳои дарёи сарҳадгузар 40 фоиз аҳолии ҷаҳон зиндагӣ дорад.

Аз қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 70 фоизи захираҳои обии Осиёи Марказӣ, маншаъ мегирад дарёҳои бузурги Панҷ, Вахш, Сирдарё, Амударё, Сурхоб, Кофарниҳон, Оби – Хингоб ҷорианд.

Агар Тоҷикистон дар ҷаҳон аз рӯи масоҳат ҷои 85–ро ишғол намояд, пас аз рӯи иқтидори захираи гидроэнергетикӣ дар ҷои 8–ум қарор дорад (яъне баъди кишварҳои Чин, Русия, ИМА, Бразилия, Зоир, Ҳиндустон ва Канада). Нерӯи захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон ба 527 миллиард килловат – соат дар як сол баробар аст. Айни замон қисми хеле ночизи ин нерӯи бузург (зиёда аз 5 фоиз) мавриди истифода қарор ёфтааст.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон 55,4 фоизи ҷараёни солонаи оби минтақаи Осиёи Марказӣ ташаккул меёбад, ки ин ба 64 километри мукааб баробар аст.

Пиряхҳоро захираи асосии оби соф буда, обшавии босуръати онҳо дар баробари зиёдшавии истеъмоли об, ки бо афзоиши аҳолӣ ва рушди иқтисодӣ вобастагӣ дорад, метавонад ба оқибатҳои ниҳоят манфӣ оварда расонад.

Дар ҳудуди Тоҷикистон пиряхҳо дар мавзеи кӯҳҳои баланд, дар он ҷойҳое, ки ҳарорати ҳаво доимо аз 0° паст аст, пайдо шудаанд. Аз сабаби он, ки 93%-и ҳудуди Тоҷикистонро кӯҳҳо ишғол кардаанд ва қариб 50%-и онҳо зиёда аз 3 000 м баландӣ доранд, кӯҳҳои Тоҷикистон яке аз калонтарин марказҳои яхбандии доимӣ мебошанд. Ҳоло масоҳати умумии пиряхҳои Осиёи Миёна 1 7000–1 8000 км² буда, 65%-и он (зиёда аз 13 ҳазор пирях) ба Тоҷикистон рост меоянд. Марказҳои асосии яхбандии ҳудуди Тоҷикистон – силсилакӯҳҳои Помир, Ҳисору Олой, Туркис¬тону Зарафшон мебошанд.Лекин ба фаровонии захираҳои обӣ нигоҳ накарда, дар кишварамон норасоии оби тоза эҳсос мешавад.

Президенти кишварамон Ҷаноби олӣ мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон борҳо аз минбарҳои баланд таъкид кардаанд, ки об ҳам дар қатори нафту газ арзиши баланд касб мекунад. Мувофиқи ҳисоби мутахассисони хазинаи байналхалқии ҳифзи Арал солҳои 60 – ум меъёри истифодаи об ба як нафар инсон дар як сол ба 8,4 ҳазор. литри мукааб баробар буд, ҳоло бошад талабот 2,5 ҳазор мукааб-литрро ташкил медиҳад.

Мувофиқи пешгӯиҳо дар ояндаи наздик яъне норасогии об боз ҳам шадид гардида он ба 1,7 ва дар соли 2040–ум як ҳазор литри мукаабро ташкил ҳоҳад дод.

Ҳифзи пиряхҳо ба принсипҳои асосии зерин асос меёбад:

1) афзалияти нигоҳ доштани системаҳои экологии ба пиряхҳо алоқаманд, баинобатгирии аҳаммияти стратегии пиряхҳо;

2) ошкорбаёнӣ ва шаффофият;

3) мутаносибии манфиатҳои ҷомеа ва тадбирҳои пешгирикунандаи хатари эҳтимолӣ ба коҳишёбии пиряхҳо;

4) ҳавасмандгардонии таҳқиқоти илмии пиряхшиносӣ.

Тибқи маълумот, дар Тоҷикистон давоми 20 соли охир 15 пиряхи дорои дарозии аз 4 то 5 км комилан об шудааст. Олимон ва муҳаққиқон аксари пиряхҳои ҳудуди Тоҷикистонро ба намуди лағҷанда мансуб медонанд. Ба қайд гирифта шудааст, ки пиряхи калонтарини Тоҷикистон – (Ванҷях) Федченко солҳои 1868, 1910–13 ва соли 1963 ҳаракат карда, сипас дар муддати 40–50 соли охир аз лағҷидан монда аст. Лағҷиши пиряхҳо, дар натиҷаи воқеъ будан дар нишебии маҳал, қувваи фишори қабати нави барф (солҳое, ки барф аз ҳад зиёд меборад), таконхӯрии кӯҳҳо, зилзила ва ғ. рух медиҳад. Зери таъсири ин омилҳо агар забонаи пирях аз хатти барфӣ ҳудудест, ки аз он болои ях босуръат об намешавад) поин фарояд, зуд об мешавад, зеро ҳарорати ҳавои пасттар аз хатти барфӣ нисбатан баланд мебошад. Дар ҳолати танзими табиӣ ҳаракати онҳо 0,3–0,8 м-ро ташкил медиҳад. Пиряхи (Ванҷях) Федченко дар як шабонарӯз бо суръати 0,7 м, Ҷамъияти географӣ 0,28 м, Зарафшон 0,25 м ҳаракат мекунанд. Аз ин сабаб онҳо ҳамчун захираи табиии ҷараёни дарёҳо аҳаммияти бузурги иқтисодӣ доранд. Дар фасли тобистон, ҳангоми об шудан сатҳи оби дарёҳоро баланд бардошта, дар шароити иқлими континентии хушки Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, барои обёрии заминҳо ва парвариши зироат аҳаммияти калон доранд. Дар назди пиряхи (Ванҷях) Федченко (дар баландии 4169 м) пойгоҳи обуҳавосанҷии «Пиряхи (Ванҷях) Федченко» бунёд шудааст.

Дар шароити ҷаҳонишавиии муосир ва бархурди манфиатҳои миллӣ, ҳифзи муҳити солим ҳамчун заминае мебошад, ки ҳаёти наслҳои ояндаи инсониятро таъмин менамояд. Ба ин муносибат дар соҳаи муносибатҳои экологӣ ҳамаи проблемаҳои мавҷуда ба соҳаҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд. Дар байни

ин мушкилоти экологӣ, яке аз тамоюлҳои муосир ин проблемаи обшавии пиряхҳо ҳамчун манбаи асосии оби тозаи ошомиданӣ мебошад.

Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ собит намуданд, ки дар ҷараёни ҳалли проблемаҳои мавҷудаи экологӣ ба мақсади устувории экологии танҳо як кишвари алохида ноил шудан имконнопазир аст. Дар ҳамин ҳол, барои ҷилавгирӣ аз мушкилоти экологӣ зарурат ба миён омад, ки якҷоя бо тамоми кишварҳои минтақа ва тамоми ҷаҳон корҳои ташаббускор анҷом дода шавад. Мо ин вазъиятро дар ҳалли масъалаи обшавии пиряхҳои калонтарини минтақа ва ҷаҳон равшан мушоҳида мекунем.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви Ассотсиатсияи байналмилалии онҳое, ки ба мушкилоти мавҷудаи экологӣ бетафовут нестанд, дар аудити дохилӣ ва берунии худ тадбирҳои гуногуни таъсири экологӣ ба таъсири инсон ба табиат муқаррар ва амалӣ менамояд. Аз ҷумла, масоили тағйири иқлим, камбуди оби ошомиданӣ, обшавии пиряхҳо ва таъмини амнияти экологии башар дар меҳвари паёмҳои солонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Бояд қайд намуд, давоми солҳои охир таъсири манфии гармшавии иқлим, тасодуфан обшавии пиряхҳо мушоҳида мегардад, ки метавонад оқибатҳои номатлуберо чун, тақсимоти нодурусти об дар обанборҳои сунъӣ, неругоҳҳои барқии обӣ, киштзорҳо, маҳалҳои ахолинишин ба миён орад. Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 таъкид шудааст: «Дар давоми чанд даҳсолаи охир дар кишвари мо қариб сеяки ҳаҷми умумии пиряхҳо аз байн рафт, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби минтақаи Осиёи Миёна аз он ташкил карда мешавад. Бо дарназардошти ин, кишвари мо дар якҷоягӣ бо шарикони байналмилалии худ барои эълони соли 2025 Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо, таҷлил намудани Рӯзи умумиҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо ва таъсиси Хазинаи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо саъй дорад. Дар робита ба тағйирёбии иқлим, бесобиқа боло рафтани ҳарорати миёнаи сайёраи Замин ва оқибатҳои манфии ҳаёти инсон, олами набототу ҳайвонот ва пиряхҳои кишвар олимони

моро зарур аст, ки дар ин минтақаҳо якҷо бо олимон тадқиқот, ва мониторинги доимиро ба роҳ монанд».

Дар Паёми навбатии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 декабри соли 2025ин масъала махсус таъкид шудааст: "...Соли 2025 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ташаббусҳои ҷаҳонии худ ҷиҳати амалисозии қатъномаи Созмони Милали Муттаҳид оид ба "Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо"нахустин Конфронси байналмилалии сатҳи баланд оид ба ҳифзи пиряхҳоро мизбонӣ кард. Қобили зикр аст, ки соли рӯзи 12 декабри соли ҷорӣ бо ташаббуси Тоҷикистон дар ҷаласаи 7 уми Маҷмаи Умумии Созмони милали Муттаҳид оид ба муҳити зист қатънома доир ба "Ҳифзи пиряхҳо ва криосфера, бахусус, минтақаҳои кӯҳӣ қабул карда шуд."

Ҷанбаи дигари муҳими тағирёбии ҷаҳонии иқлим таъсири он ба захираҳои оби тозаи ҷаҳон мебошад. Маълум аст, ки об манбаи ивазнашавандаи дорои аҳамияти бузург барои рушди устувор, таъмини ҳаёт дар сайёра, таъмини саломатӣ ва некӯаҳволии аҳолии сайёра мебошад.

Бинобар тағйирёбии иқлим, мушоҳидаҳои бесобиқаи ҳарорати миёнаи сайёраи Замин ва муайян намудани окибатҳо барои ҳаёти инсон, олами набототу ҳайвонот ва пиряхҳои кишвар зарур аст, ки тадқиқотҳои муҳим анҷом дода шавад. Ҷанбаи дигари муҳими тағирёбии ҷаҳонии иқлим таъсири он ба захираҳои оби тозаи ҷаҳон мебошад. Маълум аст, ки об манбаи бебаҳоест, ки барои рушди устувор, таъмини ҳаёти сайёра, саломатӣ ва зиндагии мардуми сайёра зарур аст.

Дар айни замон дар шароити тағйирёбии иклим дар замин, махсусан дар ноҳияҳои хушки сайёра масъалаи бо об таъмин намудани соҳаҳои иктисодиёт, ки ба захираҳои оби ширин вобастаанд, хеле тезутунд аст. Ташвишовараш дар он аст, ки захираи оби тоза кам шуда, солҳои охир сифати он бад мешавад.

Дар ин замина Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ таъкид доштанд: «Дар баробари ин мамлакати мо ба масъалаи тағйири ҷаҳонии иқлим

ва зарурати талошҳои муштарак барои рафъи оқибатҳои он ҳамчун мушкилоти ҷиддии замони мо таваҷҷӯҳи хоса дорад».

Дар робита ба масъалаҳои экологӣ, махсусан ҳифзи ғизо, токсикологияи ғизо мушоҳида мешавад. Бинобар ин алоқаҳои беруниро барои беҳтар намудани вазъияти ҳозираи захираҳои пиряххо, нигох доштан ва мухофизат намудани пиряххо пурзур намудан, аз аҳамият холӣ буда наметавонад.

Тоҷикистон низ дар ду даҳсолаи ахир барои пешбурди рӯзномаи ҷаҳонии об талошҳои қобили назар анҷом додааст. Бо ибтикори Тоҷикистон Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ҳашт қатънома қабул кард ва кишвари мо борҳо анҷуманҳои сатҳи баланди ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои муҳими об баргузор намудааст. Ҳамзамон бо ибтикори кишвари мо, аз ҷумла дар соли 2016, Қатъномаи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» қабул гардид. Асоси ин талошҳо суръат бахшидан ба амалҳои соҳаи об барои ноил шудан ба ҳадафҳои устувор мебошад. Бояд афзуд, ки тамоми мақсадҳои мамлакати мо ҷиҳати рафъи оқибатҳои экологӣ барои рушди ҷомеаи ҷаҳони буда, характери олӣ доранд ва тамоми чорабиниҳо бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, дурнамои миёнамуҳлат ва пешбинишудаи ин бахшро фаро мегиранд.

Мутаассифона, масъалаҳои ҳалталаби муосир, аз ҷумла мушкилоти тағйирёбии иқлим ин равандро ба таври ҷиддӣ суст кардааст. Ин вазъият таваҷҷуҳи махсусро тақозо мекунад, зеро таъсири он ба захираҳои об, махсусан ба пиряххо хеле равшан ва ташвишовар аст.

Қобили зикр аст, ки ҳанӯз моҳи марти соли 2021 зимни ҷаласаи нахустини сарони давлатҳо оид ба иқлими об Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфта буданд, ки обшавии босуръати пиряххо дар муқоиса бо афзоиши истеъмоли об, ки ба афзоиши аҳолӣ ва рушди иқтисодӣ вобаста аст, метавонад боиси оқибатҳои манфӣ гардад.

Дар робита ба ин, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ифтитоҳи Ҳамоиши чоруми оби кишварҳои минтақаи Осиё ва уқёнуси Ором (Душанбе, дар реҷаи виртуалӣ) 23 апрели соли 2022 таъкид доштанд, ки

Тоҷикистон низ дар доираи таъсири таъсири тағйирёбии иқлим тайи чанд даҳсолаи охир беш аз ҳазор пиряхро аз даст дода, ҳамасола аз обхезӣ, хушксолӣ ва камшавӣ, ки бо ин раванд вобаста аст, азият мекашад.

Бо дарназардошти ин, Президенти кишвар пешниҳод намуданд, ки барои таваҷҷуҳ ба ин масъала дар сатҳи байналмилалӣ соли 2025 Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо ва Рӯзи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо муайян карда шуда, хазинаи махсуси байналхалкии мухофизати пиряххо ташкил карда шавад. Дурустии андешаҳои болоро аз суханони Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон равшан дидан мумкин аст: «Қобили зикр аст, ки конфронси соли 2023 дар Ню-Йорк, ки таҳти раёсати Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор мегардад. Интизориҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ин ҳамоиши ҷаҳонии об хеле баланд аст ва кишварҳои мо бо омодагии ҳамаҷониба талош доранд, то ин конфронс воқеан муассир гардад. Бовари дорам, ки дар иҷрои ин масъулияти бузург ҳамаи тарафҳои манфиатдор, аз ҷумла мамлакатҳои аъзои Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳид моро дастгирӣ мекунанд».

Зимнан ҳамаи кӯшишҳои сарвари давлат ва ҳукумати кишвар натиҷа доданд. Дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид Антони Гутерриш ба Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон барқия ирсол карда, дар он Пешвои Миллатро ба муносибати эълон шудани соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо шодбош намуда, афзуд, ки Тоҷикистон имрӯз дар пешбурди ҳифзи пиряхҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ ва ҳамзамон ҷонибдори фаъоли ҳалли масъалаҳои таъмини мардум бо оби тоза ва мубориза бо тағйири иқлим мебошад.

Боиси хушнудист, ки дар асоси ин қатънома пешниҳодҳои Президенти кишвар аз ҷониби кишварҳои узви СММ дастгирӣ ёфтанд, аз ҷумла:

— Эълони 21 март Рӯзи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо;

— Эълони соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо;

— Таъсиси фонди байналмилали дар СММ барои мусоидат ба ҳифзи пиряхҳо;

– Баргузории Конфронси байналмилалӣ оид ба ҳифзи пиряхҳо дар шаҳри Душанбе дар соли 2025.

Дар қатънома аҳамияти пиряхҳо ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи давраи гидрологӣ ва таъсири ҷиддии онҳо ба иқлим, муҳити зист, саломатии инсон ва рушди устувор таъкид шудааст. Дар он ҳамчунин таъкид шудааст, ки таъсири гармшавии глобалӣ омили коҳиши назарраси криосфера шуда, боиси коҳиши устувории минтақаҳои баландкӯҳ ва тағйири миқдор ва мавсими маҷро ва захираҳои об дар ҳавзаҳои дарёҳои барфу пирях шудааст. Ин омил ба коҳиши истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии маҳаллӣ, афзоиши норасоии об ва баланд шудани сатҳи миёнаи баҳр таъсир мерасонад.

Албатта, ишораҳои боло бар омӯзиш ва таҳлилҳо асос ёфта, вобаста ба ин барои ноил шудан ба ҳадафу вазифаҳои созанда оид ба ҳифзи муҳити зист ва махсусан захираҳои пиряхҳо ҳар як субъекти ин раванд бояд ташаббускорӣ нишон диҳад, то ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ин ҳадафҳои олии худ расида бошад.

Ҳифзи пиряхҳо дар Тоҷикистон ва ҷаҳон муҳим аст, зеро онҳо захираҳои асосии оби тоза мебошанд, аммо дар натиҷаи тағйирёбии иқлим босуръат об мешаванду кам мешаванд, ки ин метавонад оқибатҳои нохуше ба бор орад; бинобар ин, ташаббусҳои байналмилалӣ ва миллии Тоҷикистон, аз ҷумла пешниҳоди Президент Эмомалӣ Раҳмон дар соли 2025 ҳамчун соли умумиҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо, барои пешгирӣ аз ин вазъият равона шудаанд.Омӯзиши обшавӣ ва ҳаракати пиряхҳо на фақат аҳамияти илмӣ , балки аҳамияти амалӣ низ дорад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 декабри соли 2025.

2. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021.

3. Х.М.Муҳаббатов ., Р.Д.Диловаров ., Ш.З. Акобиров. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он. Душанбе “Донишварон”-2019 Сах – 66.

4. С. Худойбердиев М. Рахимов. Чугрофияи Точикистон Хучанд 2002.

5. Хамдам Очилов, Хусейн Ароров. Об хаёт аст. Хучанд 2003.

6. Хафтаномаи Омӯзгор №11- 12, аз 16 марти соли 2023.

КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ И ДИАГНОСТИКА СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛИКВИДНОСТИ ОАО «БАНК ЭСХАТА»

Коситова У.О.,

к.э.н., доцент кафедры “Финансы и кредиты” ИЭТ ТГУК

Ганиева М.А.

магистрантка 2-ого курса специальности “Финансы и кредиты” ИЭТ ТГУК

В работе проведено комплексное исследование системы управления ликвидностью ОАО «Банк Эсхата» в периоде 2024–2025 гг. с прогнозом на 2026 год. Анализируется динамика структуры активов и обязательств банка, оценивается их сбалансированность по срокам и качеству. Особое внимание уделено расчету ключевых пруденциальных нормативов Национального банка Таджикистана (мгновенная, текущая и долгосрочная ликвидность). Установлено, что банк демонстрирует высокий «запас прочности», значительно превышая установленные регулятором минимумы (К1.1 достиг 62,7%). В работе раскрыты механизмы работы Комитета по управлению активами и пассивами (ALCO), внедрение IT-систем на базе искусственного интеллекта для прогнозирования кассовых потоков и результаты стресс-тестирования. Автор обосновывает вывод об устойчивом финансовом положении банка и его способности противостоять внешним шокам.

Ключевые слова: *Ликвидность, платежеспособность, управление активами и пассивами (УАП), пруденциальные нормативы, ОАО «Банк Эсхата», финансовая устойчивость, стресс-тестирование, Национальный банк Таджикистана (НБТ), цифровизация банковских услуг*

ТАҲЛИЛИ КОМПЛЕКСӢ ВА ДИАГНОСТИКИ НИЗОМИ ТАЪМИНОТИ БОЗОРГИРИИ ҶСК “БОНКИ ЭСХАТА”

Коситова У.О.,

н.и.и., дотсенти кафедраи молия ва қарзи ДИС ДДТТ

Ғаниева М.А.

магистранти курси 2-юми ихтисоси молия ва қарзи ДИС ДДТТ

Дар кор таҳқиқи маҷмӯии низоми идоракунии пардохтпазирии ҶСП «Бонки Эсхата» дар давраи солҳои 2024–2025 бо дурнамо барои соли 2026 гузаронида шудааст. Динамикаи сохтори активҳо ва уҳдадориҳои бонк таҳлил гардида, мутавозинии онҳо аз рӯи муҳлат ва сифат арзёбӣ карда шудааст. Таваҷҷуҳи махсус ба ҳисоби меъёрҳои асосии пруденсиалии Бонки миллии Тоҷикистон (пардохтпазирии фаврӣ, ҷорӣ ва дарозмуҳлат) зоҳир шудааст. Муайян карда шуд, ки бонк дорои «захираи устуворӣ» баланд буда, аз ҳадди ақали муқаррарнамудаи танзимгар ба таври назаррас зиёд мебошад (К1.1 ба 62,7% расид). Дар кор механизмҳои фаъолияти Кумитаи идоракунии активҳо ва пассивҳо (ALCO), ҷорисозии системаҳои ТИ дар заминаи зеҳни сунъӣ барои пешгӯии ҷараёни нақдӣ ва натиҷаҳои стресс-тестҳо нишон дода шудаанд. Муаллиф хулосаро дар бораи вазъи устувори молиявии бонк ва қобилияти он барои тоб овардан ба шокҳои беруна асоснок мекунад.

Калидвожаҳо: п*ардохтпазирӣ, қобилияти пардохт, идоракунии активҳо ва пассивҳо, меъёрҳои пруденсиалӣ,,ҶСП «Бонки Эсхата», устуворӣ молиявӣ, стресс-тест, Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ), рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ.*

COMPREHENSIVE ANALYSIS AND DIAGNOSTICS OF THE LIQUIDITY ASSURANCE SYSTEM AT OJSC "BANK ESKHATA"

Kositova U.O.

candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of "Finance and Credit" IET TSUC

Ganieva M.A.

2nd-year Master's student in the specialty "Finance and Credit" IET TSUC

The paper presents a comprehensive study of the liquidity management system of OJSC "Bank Eskhata" for the period 2024–2025, including a forecast for 2026. The dynamics of the bank's assets and liabilities structure are analyzed, and their balance in terms of maturity and quality is assessed. Particular attention is paid to the calculation of key prudential ratios of the National Bank of Tajikistan (instant, current, and long-term liquidity). It was established that the bank demonstrates a high "safety margin," significantly exceeding the minimums set by the regulator (K1.1 reached 62.7%). The work reveals the operational mechanisms of the Asset and Liability Management Committee (ALCO), the implementation of AI-based IT systems for cash flow forecasting, and the results of stress testing. The author substantiates the conclusion about the bank's stable financial position and its ability to withstand external shocks.

Abstract: *Liquidity, solvency, asset and Liability Management (ALM), prudential Ratios OJSC "Bank Eskhata", financial Stability, stress Testing, National Bank of Tajikistan, digital Banking Services*

Ликвидность выступает фундаментальным атрибутом финансовой устойчивости ОАО «Банк Эсхата», определяя его способность к мгновенной и бесперебойной платежеспособности [1]. В современной банковской практике ликвидность активов рассматривается не просто как наличие денежных средств, а как динамическая способность баланса трансформировать ресурсы в

наличность для поддержания абсолютной платежеспособности. Оценка ликвидности в ОАО «Банк Эсхата» базируется на прецизионной группировке активов по вектору убывания их ликвидности, что позволяет банку минимизировать риски несбалансированной ликвидности [3].

Для обеспечения высокого уровня ликвидности и подтверждения текущей платежеспособности, банк распределяет свои ресурсы на четыре ключевые категории, соотношение которых в 2024–2026 гг. демонстрирует вектор на укрепление «подушки» ликвидности (см. таблицу 1) [4].

Таблица 1

Динамика структуры активов ОАО «Банк Эсхата» по степени ликвидности (2024–2025 гг.)*

Группы активов по степени ликвидности	На конец 2024	На конец 2025	Влияние на платежеспособность
Высоколиквидные активы (денежные средства, счета в НБТ)	28,4%	31,2%	Гарантия мгновенной платежеспособности
Ликвидные активы (краткосрочные ссуды, межбанковские депозиты)	32,5%	34,8%	Обеспечение текущей ликвидности
Активы долгосрочной ликвидности (инвестиционные кредиты)	31,2%	27,5%	Формирование будущей ликвидности
Низколиквидные и неликвидные активы (ОС, НМА, просрочка)	7,9%	6,5%	Ограничение общей ликвидности
ИТОГО	**100%**	**100%**	**Абсолютная ликвидность**

*Источник: составлено автором по данным финансовой отчетности ОАО «Банк Эсхата» за 2024–2025 гг. и стратегического плана на 2026 г.

Анализ представленных данных показывает, что общая ликвидность ОАО «Банк Эсхата» имеет тенденцию к росту. Увеличение доли высоколиквидных активов до уровня 31,2% к 2026 году свидетельствует о приоритете банка в области мгновенной платежеспособности. Это обусловлено ростом объемов цифровых транзакций и необходимостью поддержания избыточной ликвидности для обеспечения клиентских платежей в режиме 24/7. Рисунок 5 наглядно демонстрирует, что совокупная доля ликвидных и высоколиквидных активов банка превышает 65%, что является эталонным

показателем для обеспечения платежеспособности в условиях волатильного рынка Таджикистана (см. рисунок 1).

Рисунок 1

Динамика структуры активов ОАО «Банк Эсхата» по степени ликвидности (2024-2025гг.)*

*Источник: составлено автором по данным финансовой отчётности ОАО «Банк Эсхата» и стратегического плана.

В таблице 2 приведены данные по группировке обязательств ОАО «Банк Эсхата». На основании данных таблицы 2 можно сделать следующие выводы о качестве ресурсной базы ОАО «Банк Эсхата» в 2026 году:

Таблица 2

Группировка обязательств ОАО «Банк Эсхата» по степени срочности (Прогноз на 2026 г.)*

Группы обязательств по срочности	**Удельный вес (%)**	**Характеристика стабильности**
До востребования (текущие счета)	15,2%	Высокая волатильность («летучие» средства)
Краткосрочные (до 30 дней)	7,1%	Низкая стабильность

Группы обязательств по срочности	Удельный вес (%)	Характеристика стабильности
Среднесрочные (от 1 месяца до 1 года)	38,5%	Стабильный ресурсный костяк
Долгосрочные (свыше 1 года)	32,7%	Инвестиционный ресурс (наивысшая стабильность)
Прочие обязательства	6,5%	Операционные пассивы
ИТОГО:	**100,0%**	**Сбалансированная структура**

*Источник: Составлено автором на основе финансовой отчетности ОАО «Банк Эсхата» за 2024–2025 гг. и прогнозных показателей Программы стратегического развития банка на 2026 год.

1. Качественный рост долгосрочного потенциала: в отличие от ретроспективных данных (2008 г.), текущая структура характеризуется значительным увеличением доли долгосрочных пассивов (32,7%). Рост этого показателя более чем в три раза по сравнению с историческими значениями (было 10,4%) свидетельствует об успешном привлечении банком «длинных денег» — как от населения, так и в виде кредитных линий от международных финансовых институтов (ЕБРР, МФК). Это позитивно оценивает кредитный потенциал, позволяя банку уверенно финансировать ипотеку и крупные инвестиционные проекты[2].

2. Доминирование устойчивых пассивов: Совокупная доля наиболее стабильных ресурсов (среднесрочные и долгосрочные обязательства) составляет 71,2%. Это основной индикатор финансовой устойчивости банка. Превалирование данных категорий обеспечивает банку защиту от рисков мгновенной потери ликвидности и создает надежный фундамент для размещения средств на длительные сроки.

3. Оптимизация краткосрочных рисков: Удельный вес средств «До востребования» и краткосрочных пассивов снизился до 22,3% (против 48,1% в 2008 году). Такое снижение «летучей» части обязательств благоприятно характеризует качество ресурсной базы, так как банк больше не ограничен в возможности кредитования реального сектора экономики на длительные сроки из-за риска внезапного оттока средств.

Структура обязательств ОАО «Банк Эсхата» в 2026 году является зрелой и сбалансированной. Высокая доля срочных ресурсов позволяет банку эффективно трансформировать пассивы в доходные активы, поддерживая при этом все нормативы ликвидности Национального банка Таджикистана[5,6].

Для объективной оценки финансовой устойчивости кредитной организации воспользуемся методикой расчета ключевых пруденциальных нормативов и коэффициентов. Актуальные данные по состоянию на конец 2024 и 2025 годов отражены в таблице 3.

Таблица 3

Динамика коэффициентов ликвидности ОАО «Банк Эсхата» за 2024–2025 гг., %*

Показатель	На конец 2024 г.	На конец 2025 г.	Отклонение (+/-)	Норматив (НБТ)
Норматив мгновенной ликвидности (К1.1)	58,4	62,7	+4,3	не менее 30%
Норматив текущей ликвидности (К1.2)	72,1	75,3	+3,2	не менее 50%
Норматив долгосрочной ликвидности (К4)	84,6	78,2	-6,4	не более 100%
Коэффициент общей ликвидности	28,9	31,4	+2,5	—
Доля высоколиквидных активов в привлеченных средствах	24,5	27,8	+3,3	—
Показатель зависимости от межбанковского рынка	4,2	3,8	-0,4	—
Показатель крупных кредитных рисков	12,4	15,6	+3,2	—
Обобщающий результат по группе показателей	1,92	2,15	+0,23	—

*Источник: Составлено автором на основе ежеквартальных пруденциальных отчетов ОАО «Банк Эсхата» перед Национальным банком Таджикистана за 2024–2025 гг. и данных аудированной финансовой отчетности, подготовленной в соответствии с МСФО (Международными стандартами финансовой отчетности).

Детальный анализ представленных данных позволяет сделать фундаментальный вывод о том, что в течение отчетного периода 2024–2025 гг. система управления ликвидностью ОАО «Банк Эсхата» функционировала в режиме повышенной надежности. Ключевой индикатор — норматив мгновенной ликвидности — выполнялся со значительным «запасом прочности» относительно жестких требований Национального банка Таджикистана. Динамика роста данного показателя до отметки 62,7% к завершению 2025 года является беспрецедентной для банковского сектора региона и свидетельствует о способности кредитной организации мгновенно удовлетворить более шестидесяти процентов обязательств до востребования. Это достигается за счет поддержания существенного объема наличности в кассах, остатков на корреспондентских счетах в НБТ и высоколиквидных краткосрочных ценных бумаг. Такая стратегия указывает на исключительную оперативную платежеспособность, что критически важно в условиях глобальной экономической турбулентности. Тем не менее, финансовый менеджмент банка осознает, что избыточная мгновенная ликвидность влечет за собой определенные альтернативные издержки в виде снижения общей доходности активов. Удержание значительного объема неработающих высоколиквидных средств ограничивает процентную маржу, однако в анализируемом периоде руководство ОАО «Банк Эсхата» сознательно сделало выбор в пользу минимизации рисков потери репутации и стабильности перед лицом возможных внешних шоков.

Параллельно с мгновенной ликвидностью, коэффициент текущей ликвидности банка демонстрирует устойчивое превышение порогового значения в 50%, установленного регулятором. Достижение уровня 75,3% является качественным индикатором того, что в горизонте планирования до 30 дней банк обладает ресурсами для покрытия трех четвертей своих краткосрочных обязательств [7]. Важно отметить качественный сдвиг в философии управления активами: ОАО «Банк Эсхата» окончательно отошел от стратегии поддержания минимально допустимых резервов, которая была характерна для прошлых

десятилетий. Теперь приоритет отдается финансовой безопасности, что позволяет банку не только исполнять обязательства перед вкладчиками, но и бесперебойно проводить платежи корпоративных клиентов даже в моменты пиковых нагрузок. Удельный вес ликвидной части активов, позволяющий единовременно погасить почти треть всех совокупных обязательств, выступает весомым аргументом в пользу долгосрочной стабильности ресурсной базы и инвестиционной привлекательности банка для международных партнеров.

Фундаментальным фактором, обеспечившим такие показатели, стало глубокое качественное изменение структуры пассивов банка. Процесс дедолларизации и повышение доверия населения к национальной валюте привели к заметному снижению доли средств «до востребования» (так называемых «летучих» пассивов) и существенному росту объема срочных вкладов. Активные маркетинговые кампании и цифровизация депозитных продуктов обеспечили банку устойчивый приток долгосрочных ресурсов. В результате ресурсная база стала более предсказуемой, что позволило казначейству более эффективно планировать размещение средств. Примечательно, что зависимость от межбанковского кредитования в этот период сохранялась на крайне низком уровне — всего 3,8%. Это практически нивелирует риски «инфекционного» кризиса ликвидности, когда проблемы одного участника рынка мгновенно передаются другим. Даже в условиях агрессивного расширения кредитного портфеля, особенно в стратегически важном сегменте малого и среднего бизнеса (МСБ), норматив долгосрочной ликвидности остался на уровне 78,2%. Это подтверждает идеальную сбалансированность сроков размещения активов и привлечения пассивов, исключая риск разрыва ликвидности на длительных горизонтах.

Современная система управления ликвидностью в ОАО «Банк Эсхата» представляет собой многоуровневый механизм, базирующийся на деятельности Комитета по управлению активами и пассивами (АЛКО). Решения комитета опираются на данные высокотехнологичных автоматизированных систем, которые позволяют прогнозировать кассовые потоки с точностью до 95%.

Контроль за состоянием ликвидности интегрирован во все бизнес-процессы и осуществляется через три ключевых вектора. Во-первых, это жесткое лимитирование активных операций по секторам экономики, что предотвращает концентрацию рисков в одной отрасли. Во-вторых, банк поддерживает диверсифицированный портфель ценных бумаг, который служит «подушкой безопасности» второго уровня: в случае необходимости эти активы могут быть быстро реализованы или заложены в НБТ для получения рефинансирования. В-третьих, внедрен ежедневный мониторинг разрывов ликвидности (Gap-анализ) в разрезе основных валют (сомони, доллар, рубль). Это позволяет казначейству видеть «узкие места» в структуре баланса и оперативно принимать меры по их устранению до того, как они станут критическими [9].

Казначейство банка, работая в режиме реального времени, выступает в роли центрального хаба, аккумулирующего информацию о каждом движении средств. Оно формирует портфель краткосрочных инструментов, который служит буфером для покрытия любых непредвиденных оттоков. Значительным достижением 2025 года стало успешное внедрение новых модулей системы ИТ-мониторинга на базе искусственного интеллекта. Эти модули анализируют поведение различных групп вкладчиков и предсказывают возможные аномальные снятия средств, что позволило сократить время реакции на потенциальные кассовые разрывы до нескольких минут. Обобщающий результат оценки ликвидности на уровне 2,15 по внутренней шкале риска характеризует состояние банка как «хорошее» и полностью соответствует международным стандартам банковского надзора. Этот результат отражает не только математическую точность расчетов, но и реальный прогресс в культуре управления финансовыми рисками на всех уровнях организации.

Углубляясь в методологию анализа, стоит подчеркнуть, что ОАО «Банк Эсхата» активно применяет стресс-тестирование ликвидности. В рамках этих процедур моделируются различные сценарии: от умеренного оттока вкладов до полномасштабного системного кризиса. Результаты тестов показывают, что банк обладает достаточным запасом ликвидных активов, чтобы автономно

функционировать в условиях кризиса без внешней поддержки в течение как минимум 90 дней. Это значительно превышает рекомендации Базельского комитета по банковскому надзору. Также банк уделяет пристальное внимание управлению концентрацией заемных средств. Политика диверсификации источников финансирования привела к тому, что обязательства перед десятью крупнейшими вкладчиками составляют менее 15% от общего объема привлеченных средств. Это делает банк неуязвимым к поведению отдельных крупных клиентов и обеспечивает высокую степень демократизации ресурсной базы.

Подводя итог, можно с полной уверенностью констатировать, что ОАО «Банк Эсхата» в период 2024–2025 гг. продемонстрировал модель уверенного и стабильного развития, став образцом устойчивости для финансового сектора Таджикистана. Стратегия формирования ресурсов была четко сфокусирована на укреплении собственного капитала и глубокой диверсификации депозитной базы через цифровые каналы обслуживания. Несмотря на доминирование долгосрочных кредитных активов, которые являются основным источником дохода, банк сохраняет филигранный баланс между требованиями прибыльности и императивами надежности. Действующие процедуры контроля ликвидности не просто соответствуют национальному законодательству, но и интегрируют в себя лучшие мировые практики. Это обеспечивает ОАО «Банк Эсхата» непоколебимое положение в финансовой архитектуре страны и создает прочный фундамент для дальнейшей экспансии на рынке финансовых услуг, сохраняя при этом доверие миллионов клиентов и международных инвесторов. В будущем, при сохранении текущих темпов технологического развития, банк способен еще больше оптимизировать объем высоколиквидных активов, высвобождая ресурсы для кредитования реального сектора экономики без ущерба для своей платежеспособности.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Таджикистан «О банковской деятельности» (в редакции 2022 г.). — Душанбе, 2022.

2. Раҳимзода, Ш. Молия: Китоби дарсӣ барои мактабҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. — Нашри 3-юм. — Душанбе: Эр-граф, 2024. — 520 с.

3. Инструкция №176 Национального банка Таджикистана «О порядке регулирования деятельности кредитных организаций» от 24.05.2022 (в актуальной редакции на 2025 г.). — Душанбе: НБТ, 2025.

4. Международный стандарт финансовой отчетности (IFRS) 9 «Финансовые инструменты». — М.: Аскери-АССА, 2023.

5. Годовой отчет ОАО «Банк Эсхата» за 2024 год. — Худжанд, 2025. — 84 с.

6. Стратегический план развития ОАО «Банк Эсхата» на период 2024–2026 гг. — Худжанд, 2023.

7. Цифровизация банковского сектора Республики Таджикистан: тенденции и перспективы // Вестник Худжандского государственного университета. — Худжанд, 2025. — № 1. — С. 112–118.

8. Базель III: Глобальные регуляторные подходы к повышению устойчивости банков и банковских систем. — Базельский комитет по банковскому надзору, 2023.

9. Программа цифровой трансформации банковских услуг в Республике Таджикистан на период до 2030 года. — Душанбе, 2024.

Нақши забон, маориф ва коммуникатсияи байналмиллалӣ дар тарғиби истифодаи захирахои обӣ ва ҳифзи пиряхҳо

Саидова С.Н.

номзади илми фалсафӣ,

муаллими калони кафедраи ҷомеашиносии

ДИС ДДТТ дар ш.Хуҷанд

Мақолаи мазкур ба таҳлили аҳамияти стратегии маҷмӯи пиряхҳои Тоҷикистон, ки то 60%-и ҷараёни оби дарёҳои ҳавзаи баҳри Аралро ташкил медиҳанд, бахшида шудааст. Ҳолати муосири зиёда аз 13 ҳазор пиряхи кишвар, аз ҷумла бузургтарин пиряхи қитъавӣ — Федченко, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола маълумоти нигаронкунанда дар бораи таназулли криосфера оварда шудааст: дар давоми 50 соли охир бинобар тағйирёбии антропогении иқлим беш аз 1000 пиряхи хурд аз байн рафта, ҳаҷми умумии яхҳо қариб 30% кам шудааст.

Тарҳи махсус ба нақши ҷаҳонии Тоҷикистон ҳамчун ташаббускори «дипломатияи об» нигаронида шудааст. Аҳамияти қатъномаи Маҷмаи Умумияти СММ дар бораи эълон гардидани соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» ва таъсиси Фонди байналмилалии мақсаднок ба таври муфассал шарҳ дода мешавад. Муаллиф барномаҳои дохилии давлатиро то соли 2030 таҳлил намудааст, ки онҳо ба ташкили системҳои мониторинг, зондкунии фосилавӣ ва ҳифзи қонунгузории экосистемаҳои пиряхӣ ҳамчун омили асосии рушди устувор, амнияти озуқаворӣ ва энергетикии тамоми Осиёи Марказӣ равона шудаанд.

Калидвожаҳо: *Захираҳои об, пиряхҳои Тоҷикистон, гармшавии глобалӣ, криосфера, пиряхи Федченко, дипломатияи об, қатъномаи СММ 2025, тағйирёбии иқлим, дарёҳои фаромарзӣ, мониторинги экологӣ, рушди устувор.*

Роль языка, образования и международной коммуникации в пропаганде рационального использования водных ресурсов и защиты ледников

Саидова С.Н.

к.ф.н., старший преподаватель кафедры "Общественные науки"

ИЭТ ТГУК в г. Худжанде

Данная статья посвящен анализу стратегического значения ледниковых комплексов Таджикистана, которые формируют до 60% стока рек бассейна Аральского моря. Рассматривается современное состояние более 13 тысяч ледников страны, включая крупнейший континентальный ледник Федченко. В работе приводятся тревожные данные о деградации криосферы: за последние 50 лет исчезло более 1000 малых ледников, а общий объем льда сократился почти на 30% из-за антропогенного изменения климата.

Особый акцент сделан на глобальной роли Таджикистана как инициатора «водной дипломатии». Подробно разбирается значение резолюции ГА ООН об объявлении 2025 года Международным годом сохранения ледников и учреждение Всемирного целевого фонда. Автор анализирует внутренние государственные программы до 2030 года, направленные на создание систем мониторинга, дистанционного зондирования и законодательной защиты ледниковых экосистем как ключевого фактора устойчивого развития, продовольственной и энергетической безопасности всей Центральной Азии.

Водные ресурсы, ледники Таджикистана, глобальное потепление, ледник Федченко, экологическая безопасность, ООН, сохранение ледников, изменение климата, Центральная Азия, пресная вода.

The role of language, education, and international communication in promoting water resource management and glacier preservation

Saidova S.N.

Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Social Sciences, Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand.

This article is devoted to the analysis of the strategic importance of Tajikistan's glacial complexes, which generate up to 60% of the river flow in the Aral Sea basin. The study examines the current state of more than 13,000 glaciers in the country, including the Fedchenko Glacier, the largest continental glacier in the world. The paper presents alarming data on the degradation of the cryosphere: over the past 50 years, more than 1,000 small glaciers have disappeared, and the total ice volume has decreased by nearly 30% due to anthropogenic climate change.

Particular emphasis is placed on the global role of Tajikistan as an initiator of "water diplomacy." The significance of the UN General Assembly resolution declaring 2025 the International Year of Glaciers' Preservation and the establishment of the International Trust Fund is analyzed in detail. The author examines domestic state programs through 2030 aimed at developing monitoring systems, remote sensing, and legislative protection of glacial ecosystems as a key factor for sustainable development, as well as food and energy security across Central Asia.

Keywords: *Water resources, Tajikistan glaciers, global warming, cryosphere, Fedchenko Glacier, environmental security, UN, glacier preservation, climate change, Central Asia, fresh water.*

Тоҷикон яке аз мардумони қадими Осиёи Марказӣ мебошанд, ки фарҳанги бостонӣ ва муассисаҳои таълиму тарбияи дар замони қадим ва ибтидои асрҳои миёна ташаккулёфта (дабистон, дабиристон ва ғайра) доштанд. Дар асрҳои миёна ин низоми таълиму тарбия дар шакли мактабу мадрасаҳо, ки барои омӯзонидани шариати ислом ва дигар улуми мутадовилаи вақт роиҷ буд, амал менамуданд. Дар мактабҳо таълими ибтидоӣ ва дар мадрасаҳо таълими миёна ва олӣ марсум буд.[2] Пас аз истиқрори Ҳокимияти Шӯравӣ масоили маориф,

омӯзишу парвариш, сохтмони мактабҳо, муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ дар мадди аввал қарор гирифтанд. Аз рӯзи аввали барпо гардидани сохти нав дар ин сарзамин ба масъалаи маориф ва низоми таълиму тарбия диққати махсус дода мешуд. Моҳҳои март ва апрели соли 1918 мувофиқи қарори намояндагони ташкилотҳои ҷамъиятии шаҳри Хуҷанд дар ин шаҳр ва дигар шаҳру ноҳияҳои ин минтақа Шӯрои маорифи халқ ташкил шуд, ки онҳо дар таъсиси мактаби нав, таълими ҳатмии бачагон ва маҳви бесаводӣ нақши муассир гузоштанд.[3]

Бо вуҷуди ҳамагуна мушкилиҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар ин минтақа дар охири соли 1918 19 мактаб ва соли 1919 73 мактаби дараҷаи якум ва дуюм амал мекард. Соли 1920 аввалин мактаби ибтидоии духтарона дар Хуҷанд таъсис дода шуд. Шӯроҳои маҳаллӣ вазифадор гардиданд то ҳамаи биноҳоеро, ки барои эҳтиёҷоти соҳаи маориф сохта шудаанд, новобаста аз тобеияташон ба ихтиёри шӯроҳои маҳаллии маорифи халқ вогузор намоянд.

Ба мақсади ҷалб намудани фарзандони меҳнаткашон ба мактаби шӯравӣ ва афзудани нуфузи он дар байни аҳолӣ Комитети инқилобии Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 сентябри соли 1925 «Дар бораи имтиёзу бартарии оилаҳое, ки фарзандонашон дар мактаби советӣ мехонанд» қарор қабул намуд. Мувофиқи он падару модароне, ки бе монеъият фарзандони худро ба мактаби нави шӯравӣ ба хондан мефиристоданд, аз давлат ёрдампулӣ, тухмӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва ғайраро бепул мегирифтанд. Дар натиҷаи ташкилшавии мактабҳои нав дар ҷумҳурӣ дар назди таълиму тарбияи насли наврас вазифаҳои нав гузошта шуд. Вазифаҳои нави мактаб дар барномаи қабулкардаи анҷумани VIII умумииттифоқии Ҳизби коммунист равшану возеҳ муайян шуда буд. Барнома таърифи аниқи моҳияту мазмуни мактаби шӯравиро дар худ тачассум мекард. Дар равиши таълиму тарбияи бачагон бештар ба тарбияи ахлоқӣ диққат дода, дар хонандагон тарбия намудани ҳисси ёрию дӯстӣ, бародарию баробарӣ, коллективизм дар дараҷаи аввал меистод.

Дар мактабҳо ячейкаҳои аввалини ташкилоти бачагон ташкил гардиданд ва фанҳои нави таълимӣ, аз ҷумла забони модарӣ, арифметика, ҷуғрофия, таърих ба хонандагон омӯзонида мешуданд. Дар мактабҳо имтиҳонҳои чорякӣ, нимсола

ва солона гузаронида мешуд. Ҳамаи ин чорaҷӯиҳо ба равиши таълиму тарбияи бачагон таъсири хуб расонида, обрӯ ва эътибори мактаби нави тоҷикро дар байни аҳолӣ дучанд намуд.

Дар давраи соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф муносибатҳои сифатан нав ба вуҷуд омаданд, ки онҳо дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои амалкунанда ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикос ёфтаанд. Сарфи назар аз мураккабиҳо ва мушкилоти замони гузариш Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи афзалиятноки кишвар зери назар ва пуштибонии худ қарор дод. Дар ин муддат барои ба танзим даровардани фаъолияти муассисаҳои таълимӣ зиёда аз 400 санади меъёрии ҳуқуқӣ тағдиди назар, таҳия ва тасдиқ гардиданд. Дар ин давра бори сеюм аст, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» бо тағйироту иловаҳо аз нав таҳия мешавад. Дар баробари ин, барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот қонунҳои алоҳидаи соҳавӣ таҳия гардидаанд. Дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ ба вазорат муяссар гардид, ки дар кушодани муассисаҳои томактабӣ бо номи «Марказҳои инкишофи кӯдакон» муваффақ гардад.

Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон низомномаҳои ҳамаи намудҳои мактабҳои таҳсилоти умумиро вобаста ба талаботи замони нав тағдиди назар намуд. Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ заминаи боэътимоди амалӣ сохтани ислоҳоти куллии соҳаи маориф ва таъмини пешрафти соҳа дар давраи гузариш гаштанд ва барои такмилу таҳкими соҳаи маориф шароиту имконият фароҳам оварданд. Сохтмони мактабҳои замонавӣ афзоиш ёфт. Шумораи мактаб-интернатҳо ҳам зиёд гардид. Тамоми муассисаҳои таълимӣ бо техника ва технологияи нав муҷаҳҳаз гардонида шуданд. Маҳз дар даврони Истиқлолият муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ба таълими бисёрзинагии таҳсилот гузаштанд. Анҷом додани корҳои илмию таҳқиқотӣ яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ маҳсуб меёбад. Ҳоло ба аспирантураи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва илмии тобеи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи 30 ихтисос довталабон қабул карда мешаванд. Вазорати

маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тақвият бахшидани робитаи оила бо мактаб ва баланд бардоштани ҳисси масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд»-ро таҳия ва ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод намуд.

Дар давраи ҳамкориҳои Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои дуру наздики хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ густариш ёфт. Байни Вазорати маорифи ҶТ ва вазоратҳои маориф (ва илм)-и кишварҳои хориҷӣ ва созмонҳои байналмилалӣ созишномаю тафоҳумномаҳои зиёде оид ба ҳамкорӣ ба имзо расиданд. Маҳз тавассути ин ҳамкориҳо тайёр намудани кадрҳои болаёқат дар хориҷи кишвар ба роҳ монда шуд. Дар ин давра бо мақсади дастгирии ҷавонони болаёқат ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисос барои соҳаҳои мухталифи ҷомеа бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Стипендияи байналмилалии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ба мақсади танзими қабули шаҳрвандони Тоҷикистон барои таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олии кишварҳои хориҷӣ Муассисаи давлатии «Маркази барномаҳои байналмилалӣ» таъсис дода шуд.

Тавре аз маркази матбуоти Вазорати маориф ва илми ҷумҳурӣ хабар доданд, хонандагони Тоҷикистон аз аввали соли ҷорӣ то имрӯз дар 14 олимпиадаи байналмилалӣ, ки дар Қазоқистон, Ҳиндустон, Руминия, Русия, Малайзия, Булғористон, Беларус, Ветнам, Италия, Тоҷикистон ва ИМА баргузор шуданд, сазовори 201 медал (47 тило, 71 нуқра ва 83 биринҷӣ) гардиданд.[6]

Ташаббусҳои ҷаҳонӣ ва таъкидҳои доимии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масъалаи обу иқлим, аз ҷумла, доир ба масоили ҳифзи пиряхҳо ва манбаву сарчашмаҳои оби тоза дар тамоми дунё тарафдорон ва ҳамфикрони зиёде дарёфт намудаанд. Дар замони муосир бинобар сабаби тағйирёбии иқлим, баландшавии ҳарорати ҳаво, тӯфону обхезиҳо, сел, зилзила, тармафароӣ, обшавии пиряхҳо ва дигар ҳодисаҳои табиат, чи тавре ки огаҳем, тариқи васоити ахбори омма ва шабакаҳои иҷтимоӣ дар тамоми сайёра ва кишварамон ба

мушоҳида мерасад, ки ин ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардааст. Инчунин, ин ҳама сабаби ба вуҷуд омадани ҳодисаҳои гуногуни табиӣ, хавфу хатарҳои зиёди экологӣ гашта истодааст.

Дар робита ба ин, пайи ҳалли мушкилот бо ташаббусҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар сатҳи байналмилалӣ якчанд пешниҳод пуштибонӣ ёфт. Аз ҷумла, соли 2003 «Соли оби тоза» пешниҳод шуда, дар асоси ин пешниҳод 20 сентябри соли 2000 дар Иҷлосияи 55-уми Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид соли 2003 ҳамчун «Соли байналмилалии оби тоза» эълон гардид. 23 декабри соли 2003 Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро зери назар гирифта, Қатъномаи дахлдорро қабул ва солҳои 2005 – 2015-ро ҳамчун Даҳсолаи байналмилалии амал «Об – барои ҳаёт» эълон намуд.
Бо пешниҳоди Сарвари давлат соли 2025 «Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» ва ҳамасола 21-уми март ҳамчун Рӯзи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо дар сар то сари ҷаҳон ҷашн гирифта мешавад. Ин панҷумин ташаббуси Пешвои тоҷикони ҷаҳон аст, ки аз тарафи 153 давлати дунё қабул гардидааст.

Пиряхҳо, асосан, дар Помири Шимолию Ғарбӣ ва кӯҳистони Ҳисору Олой воқеъ гардидаанд. Бештари пиряхҳо дар баландиҳои 3000-3500 то баландиҳои 3500-5300 м ҷой гирифтаанд. Дар пиряхҳои кишварамон 456,9 километри мукааб об захира шуда, соле ин пиряхҳо ба дарёҳо 61,8 километри мукааб об медиҳанд. Дарёҳои калонтарини Тоҷикистон: Сир, Зарафшон ва Панҷ аз пиряхҳо ибтидо мегиранд. Аҳамияти пирях дар масъалаи ба об таъмин кардани соҳаҳои гуногуни халқи мамлакат бузург аст. Барои омӯзиши пиряхҳои Тоҷикистон танҳо ду маротиба – солҳои 1928 ва 1957 маъмурияти бузурги илмию пажуҳишӣ созмон дода шуда, ҳолати қабатҳои пиряхҳо бар асари тағйири ҳаво ба вазъи онҳо ба таври ҳамаҷониба таҳқиқ шуда буд. Дар зарфи 50 соли охир майдони пиряхи Федченко (Ванҷях) то ба якуним километр ва пиряхи Гармо то ба 7 километр коҳиш ёфта, аз 14 ҳазор пирях 1000 адади он пурра нобуд гардидааст. Аз ин рӯ, ин ва дигар масъалаҳо, махсусан, мушкилоти тағйирёбии

иқлим, норасоии оби нӯшокӣ, обшавии пиряхҳо ва таъмини амнияти экологии инсоният дар меҳвари ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифтааст.

Имрӯз барои ҳифзи пиряхҳо амалӣ кардани тадбирҳои зерин зарур аст: – ҷиҳати маҳдуд кардани тағйирёбии иқлим ва наҷот додани пиряхҳо, партовҳои ҷаҳонии CO2 дар даҳсолаи оянда бояд 45% кам карда шуда, пас аз соли 2050 ба сифр баробар карда шаванд; барои пешгирии обшавии пиряхҳо дар наздикии онҳо сохтани сарбандҳои сунъӣ зарур мебошад; аз қаъри пирях бо насосҳои бо неруи шамол коркунанда ҷамъоварӣ кардани ях ва дар болои пирях тақсим кардани он ва ба ин васила, тақвият додани зичии он муҳим мебошад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, бархурди тамаддунҳо ва манфиатҳои миллӣ, ҳифзи муҳити солим ҳамчун заминае мебошад, ки ҳаёти наслҳои ояндаи инсониятро таъмин менамояд. Вобаста ба ин дар соҳаи муносибатҳои ҷамъият ва табиат ҳамаи мушкилоти мавҷуда ба соҳаҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд. Яке аз он мушкилоти экологӣ, ин тамоюлҳои муосири мушкилоти обшавии босуръати пиряхҳо ҳамчун манбаи асосии оби тоза дар сайёра ба ҳисоб меравад.

Масъалаи дигари муҳимми ҷаҳони муосир, ҳифзи захираҳои об, одилонаю оқилона истифодабарии захираҳои обӣ ва бо оби тоза таъмин намудани аҳолии сайёра низ мебошад.

Таҷрибаҳои ҷаҳонӣ нишон медиҳанд, ки дар бартараф намудани мушкилоти экологӣ танҳо як кишвари алоҳида новобаста аз имкониятҳои доштааш, ноил шуданаш ба бартарафсозии равандҳои манфии табиат ғайриимкон аст. Дар ҳамин ҳол, барои пешгирӣ аз ин мушкилоти экологии аср зарурат ба миён омад, ки якҷоя бо тамоми кишварҳои минтақа ва ҷаҳон корҳои ташаббускор анҷом дода шавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон худ ҳамчун узви фаъоли Ассотсиатсияи байналмилалии экологӣ буда, ҷиҳати бартараф намудани мушкилоти мавҷудаи экологӣ бетараф набуда, дар аудити дохилӣ ва берунии худ тадбирҳои гуногуни таъсири экологиро ба инсон – табиат муқаррар ва амалӣ менамояд. Аз ҷумла, масоили тағйирёбии иқлим, камбуди оби ошомиданӣ, обшавии пиряхҳо ва

таъмини амнияти экологии башар дар меҳвари сиёсати доимии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад.

Дар давоми солҳои охир таъсири манфии гармшавии иқлим, обшавии босуръати пиряхҳо дар хушкӣ мушоҳида мегардад, ки он метавонад оқибатҳои номатлуберо чун, тақсимоти нодурусти об дар обанборҳои сунъӣ, неругоҳҳои барқии обӣ, киштзорҳо, маҳалҳои аҳолинишин ба миён орад. Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 таъкид шудааст: «Дар давоми чанд даҳсолаи охир дар кишвари мо қариб сеяки ҳаҷми умумии пиряхҳо аз байн рафт, ки зиёда аз 60 фоизи захираҳои оби минтақаи Осиёи Миёна аз он ташаккул меёбад.

Бо ибтикор ва пешниҳоди Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати ҳифз ва самаранок истифодабарии захираҳои обӣ соли 2025 Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо ва 21-уми март Рӯзи умумиҷаҳонии ҳифзи пиряхҳо ва таъсиси Хазинаи байналмилалии ҳифзи пиряхҳо аз ҷониби СММ қабул ва мавриди дастгирӣ қарор ёфт.

Бесобиқа боло рафтани ҳарорати миёнаи сайёраи Замин ва оқибатҳои манфии он ба ҳаёти инсон, олами набототу ҳайвонот ва пиряхҳои кишвар олимону муҳаққиқони мамлакат ва ҷаҳонро вазифадор менамояд, ки дар минтақаҳои ҷойгиршавии пиряхҳо ва захираи бузурги оби ошомиданӣ тадқиқоти муштараки илмӣ ва мониторингҳои доимиро ба роҳ монанд.

Ҷанбаи дигари муҳимми тағйирёбии ҷаҳонии иқлим, таъсир ба захираҳои оби тозаи ҷаҳон мебошад. Маълум аст, ки об манбаи ивазнашавандаи дорои аҳаммияти бузург барои рушди устувор, таъмини ҳаёт дар сайёра, нигоҳдорандаи саломатӣ ва некӯаҳволии аҳолии сайёра мебошад.

Бинобар тағйирёбии иқлим, мушоҳидаҳои бесобиқаи болоравии ҳарорати миёнаи сайёраи Замин ва муайян намудани оқибатҳо барои ҳаёти инсон, олами набототу ҳайвонот ва пиряхҳои кишвар зарур аст, ки тадқиқоти муҳим аз ҷониби муҳаққиқон анҷом дода шавад. Ҷанбаи дигари муҳимми тағйирёбии ҷаҳонии

иқлим, таъсири он ба захираҳои оби тозаи ҷаҳон, ки он ҳам бошад дар шакли пиряхҳост мебошад.

Айни замон дар шароити тағйирёбии иқлим дар сайёра, махсусан дар ноҳияҳои хушкӣ ва баландкӯҳии сайёра масъалаи бо об таъмин намудани соҳаҳои иқтисодиёт, ки ба захираҳои оби ширин вобастаанд, хеле тезутунд аст. Раванди дигари ташвишовараш дар он аст, ки захираи оби тоза кам шуда, солҳои охир сифати он низ бад мешавад.

Дар баробари ин Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи тағйирёбии ҷаҳонии иқлим ва зарурати талошҳои муштарак барои рафъи оқибатҳои он ҳамчун мушкилоти ҷиддии замони муосир таваҷҷуҳи хосса дорад.

Вобаста ба масъалаҳои экологӣ, махсусан рушди мунтазами соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маҳсулоти хӯрока зарурати беҳтар намудани вазъи ҳозираи пиряхҳо ва нигоҳ доштану муҳофизат кардани онҳо аз аҳаммият холӣ буда наметавонад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи ду даҳсолаи охир барои пешбурди рӯзномаи ҷаҳонии об талошҳои назаррас анҷом додааст. Бо ибтикори Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид даҳ қатънома қабул кард ва кишвари мо борҳо анҷуманҳои сатҳи баланди ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои муҳимми обро дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе баргузор намудааст. Ҳамзамон бо ибтикори Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла соли 2016, Қатъномаи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028» аз ҷониби СММ қабул гардид. Асоси ин талошҳо суръат бахшидан ба амалҳои соҳаи об барои ноил шудан ба ҳадафҳои устувор мебошад. Бояд иброз намуд, ки ҳадафи Тоҷикистон ҷиҳати бартараф намудани оқибатҳои экологӣ барои рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, характери олӣ доранд ва тамоми чорабиниҳо бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи муҳити зист, дурнамои миёнамуҳлат ва пешбинишудаи ин бахшро фаро мегиранд.

Табиист, ки тамоюли дигари кам гардидани масоҳати пиряхҳои Тоҷикистон ва Осиёи Миёна дар баробари таъсири манфии баландшавии ҳарорати иқлим ба мушкилоти баҳри Арал низ алоқаманд аст. [4] Чуноне ки

маълум аст, аз сатҳи хушкшудаи баҳри Арал ҳар сол зиёда аз 1 млн. тонна намак ба ҳавои атмосфера дохил мешавад. Ин яке аз нишонаҳои мушкилоти минтақавии баҳри Арал мебошад, ки таъсири он ба пиряхҳои Зарафшону Помир мушоҳида мегардад. Ин аломатҳо хусусияти ба бӯҳрони захираҳои обӣ дучор шудани манотиқи Осиёи Марказиро инъикос менамоянд.

Пиряхҳо сарвати бебаҳои табиат мебошанд. Дар шароити иқлими хушке, ки дар қисми ҳамвори Осиёи Миёна ва Тоҷикистон ҳукмфармо аст, пиряхҳо ва барфҳои баландкӯҳ ягона манбаи об мебошанд, ки аз онҳо дарёҳои хурду калон ибтидо мегиранд ва замини водиҳои хурду калонро обшор мегардонанд. Муҳиммияти дигари пиряхҳо аз он иборат аст, ки онҳо дар ҳамон маврид бештар об мешаванд, ки заминҳои обёришаванда ба об эҳтиёҷ дошта, миқдори зиёди обашонро хусусан, дар солҳои камоб, ки дар ин вақт бо барфи мавсими пушидашавӣ тез аз байн меравад, медиҳанд. Инчунин дар шароити ниҳоят зарур пиряхҳо метавонанд захираи оби дар ҷараёни якчанд сол ғункардаашонро сарф намоянд.

Мутаассифона, масъалаҳои ҳалталаби муосир, аз ҷумла мушкилоти тағйирёбии иқлим ин равандро ба таври ҷиддӣ суст кардааст. Ин вазъият таваҷҷуҳи махсусро тақозо мекунад, зеро таъсири он ба захираҳои об, махсусан ба пиряхҳо хеле равшан ва ташвишовар аст.

Бояд зикр намуд, ки ҳанӯз моҳи марти соли 2021 зимни ҷаласаи нахустини саронии давлатҳо оид ба иқлим ва об Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфта буданд, ки обшавии босуръати пиряхҳо дар муқоиса бо афзоиши истеъмоли об, ки ба афзоиши аҳолӣ ва рушди иқтисодӣ вобаста аст, метавонад боиси оқибатҳои манфӣ гардад.

Созмони Милали Муттаҳид вобаста ба таҳаввулоти босуръати вазъ дар арсаи байналмилалӣ бори дигар гувоҳӣ медиҳад, ки бештари кишварҳои ҷаҳон ба таҳкими муносибатҳои бисёрҷониба дар қатори масъалаҳои обу иқлим, ҳифзи пиряхҳо, таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳо ниёз доранд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ метавонад танҳо

тавассути муколама ва ҳамкории созанда дар пайдо кардани роҳҳои рафъи хатарҳои муосир комёб гарданд.

Дар шароити имрӯзаи мураккаб, таҳкими тавсеаи ҳамкориҳо ҷиҳати расидан ба чор ҳадафҳои Стратегиии рушди устувор аз иқдомҳои муштарак дар роҳи таъмини сулҳу суботи пойдор вобастагии зиёд дорад. Аз ин лиҳоз, мо халқи бунёдкору созанда ва ташаббускор дар ҳалли масъалаҳои байналмилалии бо роҳбарии Пешвои муаззами миллат дар сатҳи ҷаҳонӣ андешидани тадбирҳои муштаракаро бо мақсади пурзӯр кардани ҳамкориву ҳамёрӣ барои таъмини амнияти фарогир, аз он ҷумла, ҳалли масъалаҳои обу иқлим, таъмини ҳифзи пиряхҳо, гирифтани пеши таъсири гармшавии иқлими сайёраи замин ба потенсиали захираҳои обӣ-энергетикии кишварҳо муҳим мешуморем.

Боварӣ ва итминони комил дорем, ки бо эълон гардидани соли 2025 «Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» дар оянда, як платформае ба вуҷуд меояд, ки олимон, сиёсатмадорон ва ҷомеаи ҷаҳониро муваззаф месозад, ки ба масъалаи роҳҳои омӯзиш ва ҳифзи пиряхҳо ҷидди машғул гардида, онро дар амал татбиқ намоянд.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф». Моддаи 3.
2. Донишномаи Душанбе. — Д.: СИЭМТ, 2016. — С. 70. — 732 с. — ISBN 978-99947-33-89-7
3. Инқилоби Октябр ва таҳаввули соҳаи маориф (солҳои 1917-1940) (тоҷ.). Вазорати илм ва маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. maorif.tj. 13 феврали 2018 санҷида шуд. Баргирифта аз сарчашмаи аввал 4 августи 2020.
4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон(тоҷ.). president.tj. 20 феврали 2018 санҷида шуд.
5. Сомонаи расмии Маркази Миллии Тестии Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (тоҷ.). ntc.tj. 15 июни 2019 санҷида шуд.
6. Тоҷикистон: 201 медал аз олимпиадаҳои байналмилалӣ

Влияние общественного и личностного сознания на эффективность правового регулирования и международного сотрудничества в сфере водных ресурсов и охраны ледников

Саидова З.З.

к.ф.н., старший преподаватель кафедры «Общественные науки»
ИЭТ ТГУК в г. Худжанде

В статье рассматривается влияние общественного и личностного сознания на эффективность правового регулирования и международного сотрудничества в сфере водных ресурсов и охраны ледников. Анализируется диалектический характер взаимодействия общественного и индивидуального сознания, их роль в формировании экологической культуры, правового поведения и социальной ответственности личности. Особое внимание уделяется значению человеческого фактора в реализации государственной политики и международных инициатив, направленных на устойчивое управление водными ресурсами и защиту ледников в условиях глобальных климатических изменений. Делается вывод о необходимости развития экологического мышления, правовой культуры и активной гражданской позиции как ключевых условий повышения эффективности экологической политики.

Ключевые слова: *общественное сознание, индивидуальное сознание, правовое регулирование, международное сотрудничество, водные ресурсы, охрана ледников, экологическая политика, экологическое сознание, устойчивое развитие, правовая культура, социальная ответственность*

Таъсири шуури ҷамъиятӣ ва инфиродӣ ба самаранокии танзими ҳуқуқӣ ва ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи захираҳои обӣ ва ҳифзи пиряхҳо

Саидова З.З.

н.и.ф., муаллими калони кафедраи ҷомеашиносии
ДИС ДДТТ дар ш.Хуҷанд

Дар мақола таъсири шуури ҷамъиятӣ ва шуури шахсӣ ба самаранокии танзими ҳуқуқӣ ва ҳамкории байналмилалӣ дар соҳаи захираҳои обӣ ва ҳифзи пиряхҳо баррасӣ мешавад. Хусусияти диалектикии ҳамкории шуури ҷамъиятӣ ва инфиродӣ, нақши онҳо дар ташаккули фарҳанги экологӣ, рафтори ҳуқуқӣ ва масъулияти иҷтимоии шахс таҳлил мегардад. Ба аҳамияти омили инсонӣ дар татбиқи сиёсати давлатӣ ва ташаббусҳои байналмилалӣ, ки ба идоракунии устувори захираҳои обӣ ва ҳифзи пиряхҳо дар шароити тағйирёбии глобалии иқлим равона шудаанд, диққати махсус дода мешавад. Хулоса бароварда мешавад, ки рушди тафаккури экологӣ, фарҳанги ҳуқуқӣ ва мавқеи фаъоли шаҳрвандӣ шарти асосии баланд бардоштани самаранокии сиёсати экологӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *шуури ҷамъиятӣ, шуури инфиродӣ, танзими ҳуқуқӣ, ҳамкории байналмилалӣ, захираҳои обӣ, ҳифзи пиряхҳо, сиёсати экологӣ, шуури экологӣ, рушди устувор, фарҳанги ҳуқуқӣ, масъулияти иҷтимоӣ*

.

The Influence of Public and Individual Consciousness on the Effectiveness of Legal Regulation and International Cooperation in the Field of Water Resources and Glacier Protection

Saidova Z.Z.
Candidate of Philosophical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Social Sciences, Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand.

The article examines the influence of social and individual consciousness on the effectiveness of legal regulation and international cooperation in the field of water

resources and glacier protection. It analyzes the dialectical nature of the interaction between social and individual consciousness, as well as their role in shaping environmental culture, legal behavior, and social responsibility. Particular attention is paid to the importance of the human factor in the implementation of state policies and international initiatives aimed at sustainable water resource management and glacier protection in the context of global climate change. The study concludes that the development of environmental awareness, legal culture, and active civic engagement are key factors in enhancing the effectiveness of environmental policy.

Keywords: *social consciousness, individual consciousness, legal regulation, international cooperation, water resources, glacier protection, environmental policy, environmental awareness, sustainable development, legal culture, social responsibility*

В условиях глобальных экологических трансформаций и нарастающего дефицита водных ресурсов проблема эффективного правового регулирования и международного сотрудничества в сфере водопользования и охраны ледников приобретает особую теоретическую и практическую значимость. В этом контексте возрастает роль человеческого фактора, а именно взаимодействия общественного и индивидуального сознания как важнейшего условия реализации государственной политики и международных инициатив в данной области.

Современные вызовы, связанные с изменением климата, деградацией ледников и неравномерным распределением водных ресурсов, требуют не только институциональных и правовых решений, но и формирования соответствующих ценностных установок в общественном и индивидуальном сознании. Общественное сознание в данном случае выступает носителем экологических норм, правовых принципов и коллективной ответственности за сохранение природных ресурсов. Оно формирует нормативную основу для принятия и реализации государственных стратегий, направленных на рациональное водопользование и защиту ледников.

В то же время индивидуальное сознание играет ключевую роль в практической реализации этих норм. Оно определяет уровень экологической культуры личности, её готовность следовать правовым предписаниям и участвовать в международных и национальных инициативах по охране окружающей среды. Таким образом, эффективность правового регулирования напрямую зависит от степени интериоризации общественных ценностей на уровне личности.

Историко-философский анализ показывает, что взаимодействие общественного и индивидуального сознания носит диалектический характер. С одной стороны, общественное сознание задаёт рамки правового и экологического поведения, формируя стандарты рационального природопользования. С другой стороны, индивидуальное сознание способно выступать источником инновационных подходов к решению экологических проблем, включая разработку новых технологий водосбережения и моделей международного сотрудничества.

Индивидуальное сознание в контексте экологической проблематики представляет собой сложную систему, включающую рациональные знания о состоянии окружающей среды, эмоциональное отношение к экологическим угрозам и личностные смыслы, связанные с ответственностью за будущее. В отличие от общественного сознания, оно более вариативно и зависит от уровня образования, культурной среды и личного опыта взаимодействия с природой.

Несмотря на свою автономию, индивидуальное сознание формируется в рамках конкретных социально-исторических условий. В этой связи можно говорить о формировании определённого типа экологического сознания, отражающего уровень развития общества, его правовой культуры и степень включённости в международное сотрудничество. Для государств, обладающих значительными ледниковыми ресурсами, формирование такого сознания имеет стратегическое значение.

Особую значимость приобретает анализ взаимодействия общественного и индивидуального сознания в условиях экологических кризисов. В периоды

обострения проблем, связанных с таянием ледников и дефицитом воды, происходит переоценка ценностных ориентиров, усиливается роль индивидуальной ответственности и возрастает потребность в активном участии граждан в решении экологических задач. В таких условиях формируется новый тип сознания, характеризующийся экологической ориентированностью, критическим мышлением и готовностью к сотрудничеству на международном уровне.

Вместе с тем возможны и негативные тенденции, такие как экологическая апатия, недоверие к государственным институтам и международным организациям, что снижает эффективность реализуемых мер. Это подчёркивает необходимость формирования устойчивой системы экологического образования и правового воспитания, направленной на развитие осознанного отношения к природным ресурсам.

Особую сложность представляет обеспечение согласованности действий различных государств в сфере водных ресурсов, поскольку трансграничные водные системы требуют высокого уровня координации и доверия. Международное сотрудничество в данной области невозможно без формирования общего экологического и правового сознания, основанного на принципах устойчивого развития, справедливости и взаимной ответственности.

Современные государственные политики в сфере водных ресурсов и охраны ледников направлены на активизацию участия общества в решении экологических проблем. Однако их эффективность во многом ограничивается инерцией прежних моделей поведения, недостаточным уровнем экологической культуры и слабой вовлечённостью граждан. Это обусловливает необходимость развития механизмов формирования активной жизненной позиции личности, ориентированной на устойчивое развитие.

Творчество в данном контексте выступает как важнейший фактор повышения эффективности правового регулирования и международного сотрудничества. Оно проявляется как в разработке новых правовых механизмов и технологий управления водными ресурсами, так и во внутреннем стремлении

личности к экологически ответственному поведению. Внутреннее осмысление экологических проблем способствует формированию устойчивых ценностных установок и повышению уровня саморегуляции.

Существенную роль в этом процессе играют механизмы самодетерминации личности, включая образ «Я» как экологически ответственного субъекта. Осознание собственной причастности к решению глобальных экологических проблем способствует согласованию индивидуальных действий с общественными и международными целями. В условиях внутреннего конфликта между экономическими интересами и экологическими требованиями важную функцию выполняют механизмы психологической адаптации, позволяющие вырабатывать новые стратегии поведения.

Таким образом, эффективность правового регулирования и международного сотрудничества в сфере водных ресурсов и охраны ледников определяется сложным взаимодействием общественного и индивидуального сознания. Их диалектическое единство обеспечивает не только реализацию существующих норм, но и их дальнейшее развитие в соответствии с новыми экологическими вызовами.

В современных условиях особое значение приобретает формирование личности, способной к экологически ответственному поведению, критическому осмыслению правовых норм и активному участию в международных инициативах. Это предполагает совершенствование системы образования и воспитания, направленной на развитие экологического мышления, правовой культуры и чувства глобальной ответственности за сохранение природных ресурсов.

Список исполӣзованной литературы

1. Сиваков Д.О. Водное право России и зарубежных государств. – М., 2010.

2. Берлинские правила по водным ресурсам. – 2004.

3. Водный кодекс Республики Таджикистан. – 2000.

4. Руководство по интегрированному управлению водными ресурсами. – 2009.

5. Вода и изменение климата. – ООН, 2010.

6. Ермолина М.А. Международно-правовая охрана окружающей среды. – 2017.

7. Материалы конференции «Вода для устойчивого развития Центральной Азии». – Душанбе, 2018.

ФОРМИРОВАНИЕ И ВНЕДРЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Гафурова Ф.К.

старший преподаватель кафедры "Экономическая теория"

Института экономики и торговли Таджикского государственного

университета коммерции в городе Худжанде

Данная статья посвящена анализу механизмов формирования и внедрения зелёной экономики в аграрном секторе Таджикистана и оценка их влияния на продовольственную безопасность. В контексте Таджикистана, где сельское хозяйство занимает стратегическое место в экономике и является основой продовольственной безопасности, интеграция принципов зелёной экономики становится приоритетной задачей государственной политики. Приведены государственные меры по усилению продовольственной безопасности через зелёную экономику, а также даны целевые программы, ориентированные на устойчивое развитие аграрного сектора с элементами зелёной экономики.

Ключевые слова: *«зеленая» экономика, проблемы глобального масштаба, ускоренная индустриализация, окружающая среда, природные ресурсы.*

ТАШАККУЛ ВА ТАТБИҚИ ИҚТИСОДИ САБЗ БАРОИ ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Ғафурова Ф.К.

муаллимаи калони кафедраи назарияи иқтисоди

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

Дар ин мақола механизмҳои таҳия ва татбиқи иқтисоди сабз дар бахши кишоварзии Тоҷикистон таҳлил ва таъсири онҳо ба амнияти озуқаворӣ арзёбӣ карда мешавад. Дар шароити Тоҷикистон, ки кишоварзӣ дар иқтисодиёт мавқеи стратегӣ дорад ва асоси амнияти озуқаворӣ мебошад, ҳамгироии принсипҳои иқтисоди сабз ба муаммоҳои муҳими сиёсати давлатӣ табдил меёбад. Дар ин нашрия чораҳои Ҳукумат барои тақвияти амнияти озуқаворӣ тавассути иқтисоди сабз, инчунин барномаҳои мақсаднок, ки ба рушди устувори бахши кишоварзӣ бо унсурҳои иқтисоди сабз нигаронида шудаанд, шарҳ дода шудаанд.

Калидвожаҳо: *иқтисоди сабз, мушкилоти ҷаҳонӣ, саноатикунонии босуръат, муҳити зист, захираҳои табиӣ*

FORMATION AND IMPLEMENTATION OF GREEN ECONOMY RESULTS IN ENSURING FOOD SECURITY IN TAJIKISTAN IN MODERN CONDITIONS

Gafurova F.K.

Senior Lecturer at the Department of Economic Theory, Institute of Economics and Trade, Tajik State Business University

This article analyzes the mechanisms for developing and implementing a green economy in Tajikistan's agricultural sector and assesses their impact on food security. In the context of Tajikistan, where agriculture occupies a strategic position in the economy and is the foundation of food security, integrating green economy principles is becoming a priority for public policy. The publication outlines government measures to enhance food security through a green economy, as well as targeted programs aimed at sustainable development of the agricultural sector with elements of a green economy.

Keywords: *green economy, global challenges, accelerated industrialization, environment, natural resources*

Актуальность темы исследования заключается в том, что в XXI веке устойчивое развитие экономики становится ключевым направлением государственной политики многих стран и одним из его элементов является зелёная экономика, ориентированная на рациональное использование природных ресурсов, снижение негативного воздействия на окружающую среду и повышение социальной устойчивости. В контексте Таджикистана, где сельское хозяйство занимает стратегическое место в экономике и является основой продовольственной безопасности, интеграция принципов зелёной экономики становится приоритетной задачей государственной политики. [1.6]

Целью исследования является анализ механизмов формирования и внедрения зелёной экономики в аграрном секторе Таджикистана и оценка их влияния на продовольственную безопасность. При рассмотрении данной цели следует дать решение следующих задач:

Определить теоретическую сущность понятий «зелёная экономика» и «продовольственная безопасность».

Проанализировать состояние сельского хозяйства Таджикистана и его роль в обеспечении продовольственной безопасности.

Исследовать механизмы внедрения принципов зелёной экономики в аграрный сектор.

Сформулировать рекомендации по усилению устойчивости продовольственной системы республики.

При решении поставленных задач пользовались следующими методами исследования, как анализ статистических данных, сравнение, системный подход, методы графического представления информации.

«Зелёная экономика» предполагает экономическую систему, ориентированную на устойчивое использование ресурсов, снижение негативного воздействия на окружающую среду и социальную справедливость. Основные принципы включают:

- сбалансированное потребление ресурсов;
- снижение выбросов загрязняющих веществ;
- внедрение экологически чистых технологий;
- поддержка биоразнообразия;
- устойчивое управление территориями и водными ресурсами.

В аграрном секторе зелёная экономика ориентирована на устойчивое сельское хозяйство, сохранение плодородия почв, оптимизацию орошения и экологически безопасные технологии выращивания культур. [2.12]

Продовольственная безопасность характеризует способность государства обеспечивать своих граждан доступной, безопасной и полноценной пищей. Основные компоненты продовольственной безопасности включают:

- наличие достаточного объёма производства продовольствия;
- доступность и стабильность поставок;
- качество продукции;
- устойчивость к внешним и внутренним изменениям.

Для Таджикистана, где значительная часть населения занята в аграрном секторе, продовольственная безопасность является стратегически важной задачей государственной политики.

Сельское хозяйство является ключевым сектором экономики Таджикистана. Около 60% населения занято в сельском хозяйстве, а доля сектора в ВВП составляет порядка 22-25 % — значительная часть экономики страны. Производство сельхозпродукции умеренно растёт: валовой объём в 2025 г. увеличился примерно на 5 % по сравнению с предыдущим годом.

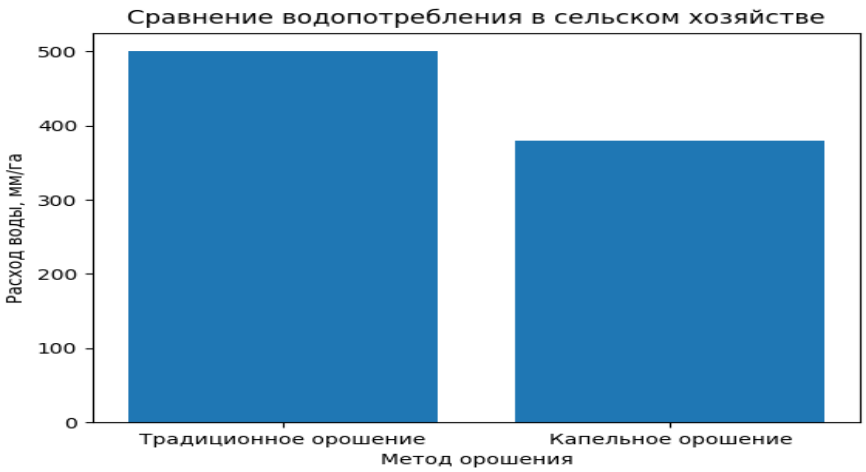

Диаграмма 1. Доля органического земледелия в % от общей площади

Несмотря на рост отечественного производства, Таджикистан продолжает зависеть от импорта ключевых продуктов, таких как пшеница, сахар и масло. По оценкам, до 80 % потребностей в продовольствии обеспечивается собственным производством, но остаётся импортозависимость по ряду категорий.

Климатические изменения оказывают существенное воздействие на сельское хозяйство: учащаются засухи, меняются погодные условия, что снижает урожайность традиционных культур. Эти факторы делают продовольственную систему более уязвимой и требуют перехода к устойчивым агротехнологиям.

В Таджикистане разработаны целевые программы, ориентированные на устойчивое развитие аграрного сектора с элементами зелёной экономики:

Продовольственная программа 2026–2030 гг. — направлена на достижение полной продовольственной независимости, модернизацию сельхозпроизводства и повышение устойчивости к климатическим и экономическим шокам.

Программа цифровизации аграрного сектора 2025–2029 гг. — внедряет цифровые технологии для повышения эффективности сельского хозяйства.

Таблица 1. Доля сельского хозяйства в ВВП страны в%

Годы	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Доля сельского хозяйства в ВВП	23,5	23,1	22,8	22,4	22,0	23,2	22,7	22,3	22,1	21,9

Диаграмма 2. Доля сельского хозяйства в ВВП Республики Таджикистан (2015–2024 гг.)

Внедрение экологически безопасных методов, таких как органическое земледелие и интегрированное управление вредителями, способствует снижению химических нагрузок и улучшению качества продукции.

В условиях ограниченности водных ресурсов рациональное использование орошения остаётся ключевым элементом зелёной экономики. Это включает современные системы капельного орошения и водосберегающие технологии. Внедрение цифровых решений (к примеру, датчики почвы,

метеорологический мониторинг, агрономические дроны) позволяет оптимизировать использование ресурсов. Анализ результатов внедрения зелёной экономики в сельское хозяйство Таджикистана показывают положительные эффекты.

Таблица 2

Основные показатели результатов внедрения зелёной экономики в сельское хозяйство Таджикистана

Показатель	До внедрения зелёных технологий	После внедрения
Использование воды (мм/га)	500	380 (капельное орошение)
Уровень химических удобрений (кг/га)	150	90 (органическое удобрение)
Урожайность основных культур (ц/га)	25	30
Доля органических продуктов (%)	0,5	1,4 (рост)

***Источник**. Анализ от автора на основе статистических данных. Агентство по статистике при Президенте РТ*

Несмотря на положительные сдвиги, существуют следующие ограничения:

- высокий уровень зависимость от импорта сельхозтехники и удобрений;
- ограниченный доступ мелких фермеров к кредитам и инновациям;
- недостаточный уровень подготовки специалистов в области устойчивого земледелия.

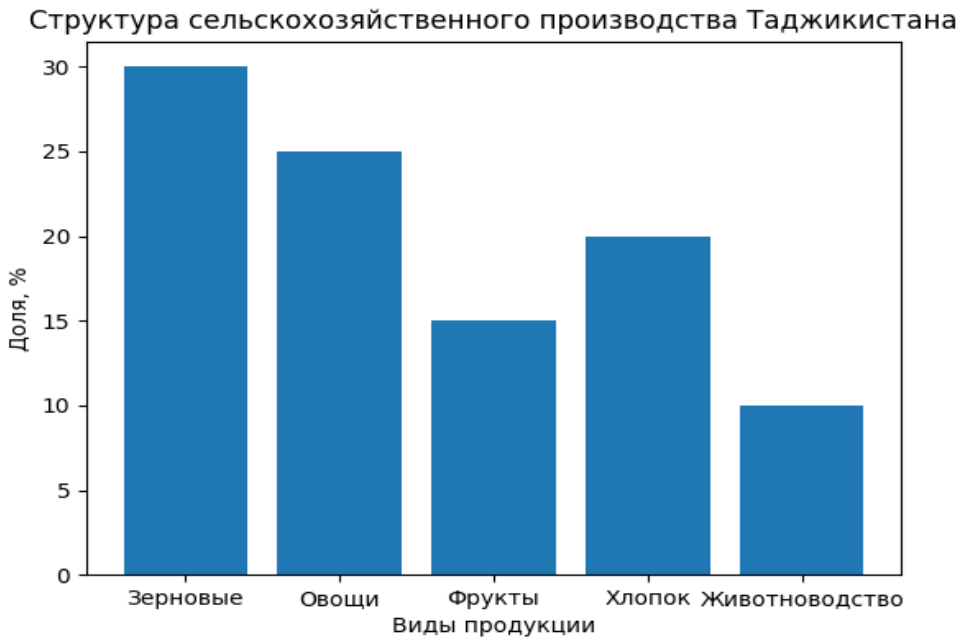

Диаграмма 3. Структура использования водных ресурсов в сельском хозяйстве Таджикистана

Исходя из предоставленных исследований рассматриваются рекомендации, а также государственные меры по усилению продовольственной безопасности через зелёную экономику:

Развитие инфраструктуры хранения и переработки, применение и использование холодильников, складов — для уменьшения потерь продукции.

Поддержка малого фермерства через субсидии и микрокредиты на зелёные технологии.

Образовательные программы по устойчивой агрономии и сельскохозяйственным инновациям.

Международные инвестиции и проекты с участием ООН, Всемирного банка и других партнеров могут существенно ускорить переход к зелёной экономике и достижение продовольственной независимости.

В заключении отметим, что зелёная экономика представляет собой не только концепцию экологического развития, но и стратегический инструмент укрепления продовольственной безопасности Таджикистана. Государственные программы и международные инициативы уже создают основу для устойчивых аграрных практик, однако для полного достижения продовольственной

независимости и устойчивости необходимы согласованные действия государственных органов, частного сектора, научного сообщества и международных партнёров.

Список использованных источников

1. Продовольственная безопасность и сельское хозяйство в Таджикистане — Агентство по статистике при Президенте РТ.
2. Программа продовольственной безопасности Республики Таджикистан 2026–2030.
3. Программа цифровизации аграрного сектора 2025–2029
4. Органическое сельское хозяйство и устойчивые технологии в Таджикистане.
5. Обучение IPM и устойчивое сельское хозяйство.

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Шораджабова Ш.З.

старший преподаватель кафедры «Мировая экономика»
Института экономики и торговли Таджикского
государственного университета коммерции в городе Худжанд

E-mail: shahnoza-1979@mail.ru

Статья посвящена анализу водных ресурсов Таджикистана и их роль в экономическом развитии страны. Рассматриваются основные источники водных ресурсов, включая реки, озёра и ледники.

Раскрывается значение водных ресурсов для гидроэнергетики, химической промышленности, сельского хозяйства, и водоснабжения населения.

Также рассматриваются существующие проблемы, связанные с изменением климата, износом инфраструктуры и необходимостью рационального водопользования. Делается вывод о стратегической важности водных ресурсов для устойчивого развития экономики страны и укрепления её роли в регионе.

Ключевые слова: *водные ресурсы, гидроэнергетика, промышленность, химическая промышленность, сельское хозяйство, ирригация, водохранилища, изменение климата, экономическое развитие.*

ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН ВА АҲАМИЯТИ ИҚТИСОДИИ ОНҲО

Шораджабова Ш.З.

муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд

E-mail: shahnoza-1979@mail.ru

Дар мақола захираҳои обии Тоҷикистон ва нақши онҳо дар рушди иқтисоди кишвар таҳлил шудааст. Сарчашмаҳои асосии об, аз ҷумла дарёҳо, кӯлҳо ва пиряхҳо мавриди тащлил царор дода шудааст. Аҳамияти захираҳои об барои гидроэнергетика, саноати химия, хоҷагии қишлоқ ва бо об таъмин намудани аҳолӣ таҳлил карда шудааст. Масъалаҳои мавҷудаи марбут ба тағйирёбии иқлим, бад шудани инфрасохтор ва зарурати истифодаи оқилонаи об низ баррасӣ мешаванд. Дар бораи аҳамияти стратегии захираҳои об барои рушди устувори иқтисоди кишвар ва таҳкими нақши он дар минтақа хулоса бароварда мешавад.

Калидвожаҳо: *захираҳои обӣ, гидроэнергетика, саноат, саноати кимиё, кишоварзӣ, обёрӣ, обанборҳо, тағирёбии иқлим, рушди иқтисодӣ.*

WATER RESOURCES OF TAJIKISTAN AND THEIR ECONOMIC IMPORTANCE

Shoradzhabova Sh.Z.

Senior Lecturer, Department of Global Economy

Institute of Economy and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand

Email: shahnoza-1979@mail.ru

This article analyzes Tajikistan's water resources and their role in the country's economic development. The main sources of water are examined, including rivers, lakes, and glaciers.

The paper explores the importance of water resources for hydropower, the chemical industry, agriculture, and water supply.

The article also examines existing challenges related to climate change, deteriorating infrastructure, and the need for rational water management. It concludes that water resources are strategically important for the sustainable development of the country's economy and strengthening its role in the region.

Keywords: *water resources, hydropower, industry, chemical industry, agriculture, irrigation, reservoirs, climate change, economic development.*

В условиях глобальной нестабильности ресурсных рынков вода становится ключевым стратегическим активом.

Для Республики Таджикистан, обладающей 60% водных ресурсов Центральной Азии, эффективное управление этим потенциалом является единственным путем к достижению энергетической независимости, обеспечению продовольственной безопасности, и развития секторов промышленности.

По запасам водных ресурсов Таджикистан занимает одно из ведущих мест в регионе Центральной Азии, а также в мире. Реки – самое сокровенное богатство Таджикистана. Реки и озера имеют системно - ледниковое питание.

Общая протяженность 947 рек, имеющих длину более 10 километров, превышает 28500 километров [4].

Главными водными артериями страны являются Амударья и Сырдарья с их притоками. В целом, среднемноголетний сток рек, формирующийся в Таджикистан составляет 64 км³ /год, в том числе по бассейну Амударьи 62,9 км³ и Сырдарьи 1,1 км³. Реки Таджикистана дают 55,4% среднемноголетнего поверхностного стока бассейна Аральского моря [2].

Таблица 1

Крупнейшие реки Таджикистана

Название рек	Длина водотока, км
Амударья-Пяндж	1415-921
Заравшан	877
Бартанг-Мургаб-Оксу	558
Вахш	524
Кофарнихон	387

Источник: https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/11/tadzhikistan-v-czifrah-2024-1.pdf. Таджикистан в цифрах, 2024 г.

Одна из крупнейших рек, **Пяндж,** протекает на расстоянии 921 км вдоль южной границы республики. Почти на 525 км протянулась по Таджикистану его главная водная артерия - **Вахш.** При слиянии Пянджа и Вахша образуется самая многоводная река республики - **Амударья.** Но Таджикистану принадлежит небольшой отрезок ее течения - всего 85 км.

Другая крупная река Центральной Азии, **Сырдарья,** пересекает Северный Таджикистан на участке длиной 105 км. В центре республики течет стремительный и бурный Зеравшан. На юге несет свои воды в Амударью, Кафарниган [5].

Особое значение имеют ледники, крупнейший из которых — Ледник Федченко. Ледники служат естественными резервуарами пресной воды и питают реки в течение всего года.

Количество ледников в стране – 14509, с общей площадью оледенения 11146 км², составляющие 8% территории страны. Суммарный запас льда в ледниках составляет около 845км³ [2].

Таблица 2

Крупнейшие ледники Таджикистана

Название ледников	Площадь, км2	Объем ледника, км³
Федченко	156,0	93,6
Гармо	114,6	-
Витковского	50,2	6,882
АН СССР	48,1	5,242
Наливкин	45,2	8,588
Бывачий	37,1	8,05
Грумм-Гржимайло	142,9	22,5

Источник: https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/11/tadzhikistan-v-czifrah-2024-1.pdf. Таджикистан в цифрах, 2024 г.

Таджикистан богат также озерами. Их насчитывается около 1300 общей площадью 705 квадратных километров. Крупнейшие из них - Каракуль и заваленного происхождения - Сарез, Яшилкуль. Озера в основном расположены на высоте 3500 метров [4].

Диаграмма 1

Крупнейшие озера Таджикистана

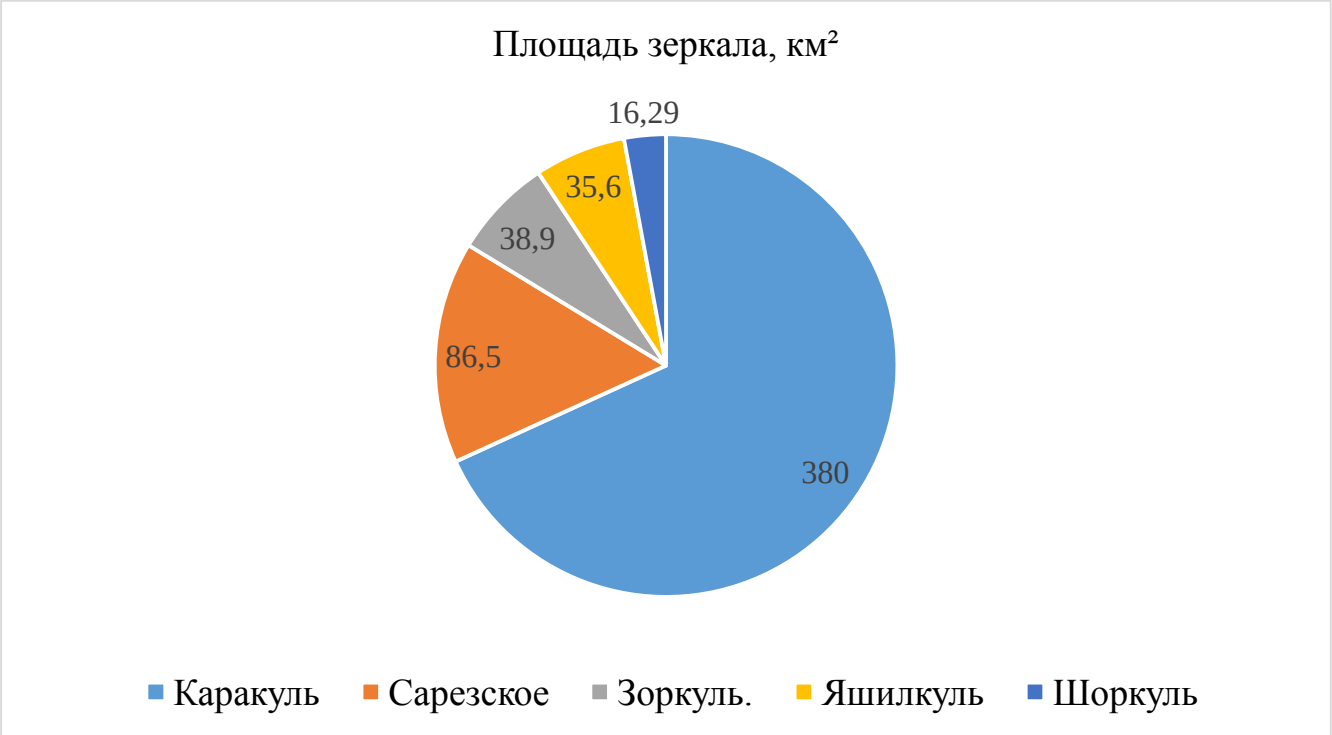

Источник: https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/11/tadzhikistan-v-czifrah-2024-1.pdf. Таджикистан в цифрах, 2024 г.

Водохранилища не являются природными источниками водных ресурсов, но они играют важную роль в регулировании стока рек для его рационального использования в интересах экономики стран бассейнов рек. Это значение водохранилищ становится более очевидным на фоне происходящего изменения климата. Не малое значение водохранилища имеют в предотвращении паводков и защиты народнохозяйственных объектов от разрушительного воздействия паводков, которые нередки в условиях Центральной Азии.

В Таджикистане построены и эксплуатируется 11 водохранилищ различного назначения. Наиболее крупные из них: Кайраккумское, расположенное в северной части, и Нурекское – в центральной части Таджикистана. Общая акватория всех водохранилищ составляет 664 км², полный объем 15,344 км³, в том числе полезный 7,63 км³, что составляет 13% среднемноголетнего стока рек бассейна Аральского моря [6].

Таблица 3

Крупнейшие водохранилища страны

Название водохранилища	Площадь зеркала, км2	Объем, млн. куб. м.
Кайраккумское	520,0	4160
Нурекское	106,0	10500
Муминабадское	3,4	30
Сельбурское	2,31	20

Источник: https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/11/tadzhikistan-v-czifrah-2024-1.pdf. Таджикистан в цифрах, 2024 г

Несмотря на то, что Таджикистан богат водой, ее потребление здесь сравнительно скромно: из всего стока, формируемого стране, потребляется только 18 % или всего 11,3 % объема стока вод бассейна Аральского моря.

Из этого объема более 83 % приходится на орошаемое земледелие, на нужды промышленности лишь 4,5 % на хозяйственно-питьевое водоснабжение 3,5 % на другие нужды 8,2 % [1, с. 46].

Удельные показатели формирующихся поверхностных вод на душу населения составляет около 6400 м³/чел/год, что значительно выше показателя 1700 м³/чел/год, считающегося достаточным на душу населения.

Вместе с тем, следует иметь ввиду, что выделенный на основе региональных соглашений лимит Таджикистану составляет всего около 1400 м³/чел/год, что естественно является ограничивающим фактором для достаточного водопользования в стране. Потенциальные запасы подземных вод составляют 18,7 км3/год, при этом эксплуатационные оцениваются 2,8 км3/год [2].

Водные ресурсы в Таджикистане в основном используются для нужд питьевого водоснабжения, сельского хозяйства, гидроэнергетики, промышленности, рыбного хозяйства, рекреации и окружающей среды. Приоритетным видом водопользования является питьевое водоснабжение.

Водные ресурсы являются основой энергетики страны. Таджикистан обладает огромным гидроэнергетическим потенциалом, который реализуется через строительство гидроэлектростанций, таких как Нурекская ГЭС и Рогунская ГЭС.

Гидроэнергетический потенциал Таджикистана оценивается в 527 млрд. кВт.ч в год, что в три раза превышает нынешнее электропотребление стран Центральной Азии. По общим потенциальным запасам гидроэнергоресурсов Таджикистан занимает восьмое место в мире, после Китая, России, США, Бразилии, Индии и Канады. По удельным показателям гидроэнергопотенциала на один квадратный километр территории (3696,9 тыс.кВт.ч. в год/км²) и на душу населения (65,9 тыс. кВт.часов год/чел.) страна занимает первое и второе места в мире, соответственно [7].

Современное использование гидроэнергетических ресурсов позволяет вырабатывать в Таджикистане более 18 млрд. кВт.часов электроэнергии в год, что составляет порядка 3-4% от имеющегося потенциала. Доля гидроэнергетики в общей схеме топливно-энергетического баланса страны составляет более 95%. Основными потребителями электроэнергии в стране являются промышленность, сельское хозяйство, транспорт и связь, хозяйственно-бытовой сектор. В принципе, именно эти сектора и являются ключевыми для экономического развития, о чем свидетельствует структура ВВП страны.

Вода рассматривается не просто как природный дар, а как основной стратегический актив, позволяющий развивать кластеры тяжелой и химической промышленности с низким углеродным следом.

Использование воды в химической промышленности Таджикистана является частью общего промышленного водопотребления, которое включает производственные нужды, хозяйственно-питьевые цели и орошение подсобных хозяйств. Химическая отрасль, наряду с металлургией, требует значительных объемов воды для технологических процессов.

Технологическая связка. Химическая отрасль Таджикистана неразрывно связано с водой. Она выступает и как сырье, и как необходимый реагент, и как источник энергии для энергетических процессов.

Производства минеральных удобрений. Для аграрной страны производство азотных удобрений (карбамида, аммиака) приоритетом.

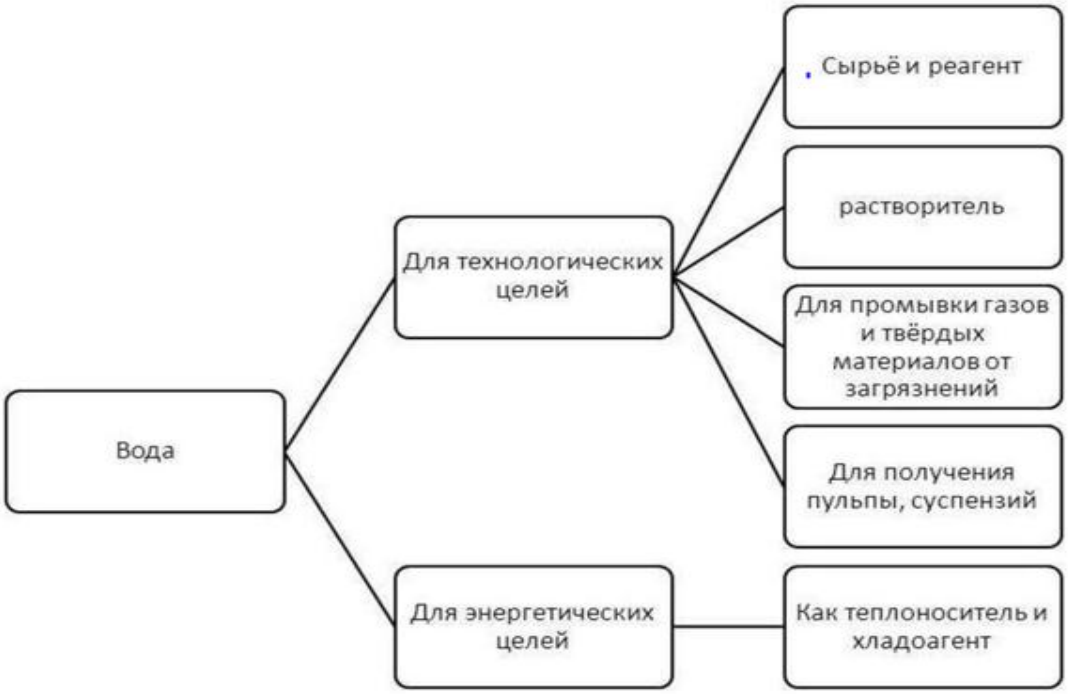

Рисунок 1. Вода в химической промышленности

Технологический процесс: Производства аммиака требует огромных объёмов воды для охлаждения и технологических нужд. Возрождение и модернизация предприятий, таких как «Таджик Азот» (ныне «Нурихои Осиё»), напрямую зависит от стабильного водоснабжения и дешевой электроэнергии, получаемой от ГЭС Вахщского каскада.

Таджикистан богат минеральными ресурсами, переработка которых невозможно без воды. Например, Талко используют воду для охлаждения системы и технологических циклов. Хотя это металлургия, она тесно связана с электрохимией (электролиз).

Таджикистан активно рассматривает проекты по производству водорода методом электролиза воды. Это может стать основой для создания экологически чистых видов топлива и химических соединений.

Развитие химической промышленности и повышение эффективности использования воды в ней является важной частью устойчивого экономического развития республики.

Сельское хозяйство и ирригация. Более 90% питьевой и поливной воды используется в аграрном секторе.

Основными потребителями воды в Таджикистане являются орошаемое земледелие, на долю которого приходится 85 % от всего объема используемых вод, хозяйственно-питьевое водоснабжение – 5%, промышленность — 5%, рыбное хозяйство — 2% и другие сектора – 3% [7].

Сельское хозяйство — главный потребитель, расходующий около 70% доступной воды, в то время как промышленность потребляет около 22%, а домохозяйства — 8% [8].

Орошаемое земледелие обеспечивает продовольственную безопасность и экспорт, основной культурой остается хлопок, а также выращиваются зерновые, овощи и бахчевые. Выращивание хлопка, требующего интенсивного полива, обеспечивает сырьем текстильную промышленность.

Переход на капельное орошение позволяет экономить до 30-40% ресурса, направляя высвободившиеся объёмы в промышленный сектор.

Таблица 4.

Сравнительная значимость водных ресурсов

Сектор	Роль воды	Экономический вклад
Гидроэнергетика	Основной ресурс (кинетическая энергия)	Около 20-25% (с учетом экспорта)
Химическая промышленность	Хладагент, растворитель, сырье для H2	Рост доли в индустриальном секторе

Сельское хозяйство	Ирригация (основа жизни)	Около 20%

Источник: составлено автором.

Орошаемое земледелие является стратегически важным направлением экономики страны. Оно обеспечивает до 90% объемов сельскохозяйственного производства, что составляет до 20% национального ВВП. Таким образом, орошаемое земледелие вносит существенный вклад в развитие экономики и достижении продовольственной безопасности. Значимость орошаемого земледелия является существенным и в обеспечении занятости сельского населения, составляющего более 70% населения страны [7].

Несмотря на богатство водных ресурсов, существуют определённые проблемы:

- неравномерное распределение воды;
- износ ирригационной инфраструктуры;
- влияние изменения климата и таяние ледников;
- региональные водные споры.
- В перспективе важными направлениями являются:
- модернизация гидротехнических сооружений;
- рациональное использование воды;
- развитие международного сотрудничества в сфере водопользования.

Водные ресурсы Таджикистана являются главным стратегическим активом. Таджикистана, определяющим его экономический суверенитет и экспортный потенциал.

Таким образом, будущее устойчивое развитие экономики Таджикистана напрямую зависит от внедрения инновационных технологий водосбережения и комплексного, рационального управления этим «голубым золотом».

Список использованных источников:

1. Бобоев Б.Р. /Водные ресурсы Таджикистана: проблемы их использования. – Душанбе, 2025

2. Национальная водная стратегия Республики Таджикистан на период до 2040 года от «29» ноября 2024 года, №627

3. Салимов Т.О. Таджикистан – страна истоков вод. – Душанбе, 2013. – С. 62.

4. https://www.stat.tj/wp-content/uploads/2024/11/tadzhikistan-v-czifrah-2024-1.pdf. Таджикистан в цифрах, 2024 г.

5. https://www.orexca.com/rus/tajikistan/nature/rivers_lakes.htm

6. https://tajncid.tj/ru/%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D1%8B%D1%82%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0/. Водные ресурсы Таджикистана // Национальный комитет по ирригации и дренажу.

7. https://dushanbewaterprocess.org/fakty-i-czifry-o-vode-v-adzhikistane/?lang=ru.

8. https://www.vsemirnyjbank.org

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ДИНАМИКИ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ РЫНКОВ ГОСУДАРСТВ ЕАЭС В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИОННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ

Хафизова Р.А.

старший преподаватель кафедры «Финансы и кредит»

Института экономики и торговли Таджикского государственного

университета коммерции в г. Худжанде

Email: ranohon_61@mail.ru

Аюбзода М.

студент 2-го курса Института магистратуры по направлению экономика,

специализация международная экономика

Санкт-Петербургского государственного экономического университета

Email: miryusuf2001@mail.ru

В статье представлен комплексный ретроспективный анализ развития агропродовольственных рынков государств – членов ЕАЭС за период 2015–2024 гг. На основе статистических данных Евразийской экономической комиссии выявлены ключевые этапы трансформации экономики союза: от шоковой адаптации к инвестиционному росту и структурной перестройке. Особое внимание уделено детерминированности аграрного производства климатическими факторами и состоянием водных ресурсов. Автором доказано, что высокая волатильность агрорынков России и Казахстана напрямую коррелирует с гидрологическими циклами, что делает управление водными ресурсами критическим фактором коллективной продовольственной безопасности. В работе обоснован тезис об «индустриализации» аграрного сектора, выраженной в опережающих темпах роста крупных сельскохозяйственных организаций (до 141,3% в отдельных странах) на фоне стагнации частных хозяйств. Впервые в контексте евразийской интеграции рассматривается концепция «виртуальной воды» как инструмента оптимизации взаимной торговли. Сформулирован прогноз, согласно которому устойчивость агрорынка ЕАЭС до 2030 года будет зависеть от технологической конвергенции в сфере мелиорации и создания единого производственно-инвестиционного контура, адаптированного к климатическим вызовам.

Ключевые слова: *ЕАЭС, агропродовольственный рынок, ретроспективный анализ, продовольственная безопасность, водные ресурсы, виртуальная вода, инвестиции в АПК, климатическая адаптация, импортозамещение.*

ТАҲЛИЛИ РЕТРОСПЕКТИВИИ РУШДИ БОЗОРҲОИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗИИ ИА ВА ВОБАСТАГИИ ОНҲО АЗ ТАМОЮЛИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

Ҳафизова Р.А.

Муаллими калони кафедраи молия ва қарз

Донишкадаи иқтисод ва савдои

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд

E-mail: ranohon_61@mail.ru

Аюбзода М.

донишҷуи курси 2-юми Донишкадаи магистратура аз руи самти иқтисодиёт, ихтисоси иқтисодиёти байналмиллалӣ

Донишгоҳи давлатии иқтисодии Санкт-Петербург

E-mail: miryusuf2001@mail.ru

Дар ин мақола таҳлили ҳамаҷонибаи ретроспективии рушди бозорҳои кишоварзӣ дар кишварҳои узви ИИАО барои давраи солҳои 2015-2024 пешниҳод шудааст. Бар асоси маълумоти омории Комиссияи иқтисодии Авруосиё, марҳилаҳои асосии табдили иқтисодии иттиҳод муайян карда шудаанд: аз мутобиқшавӣ ба зарбаҳо то афзоиши сармоягузорӣ ва таҷдиди сохторӣ. Таваҷҷӯҳи махсус ба муайянкунии истеҳсоли кишоварзӣ аз ҷониби омилҳои иқлимӣ ва вазъи захираҳои об зоҳир карда мешавад. Муаллиф нишон медиҳад, ки ноустувории баланди бозорҳои кишоварзӣ дар Русия ва Қазоқистон мустақиман бо даврaҳои гидрологӣ алоқаманд аст, ки идоракунии захираҳои обро омили муҳим дар амнияти озуқавории коллективӣ мегардонад. Дар мақола тезиси "саноатӣ кардани" бахши кишоварзӣ, ки дар суръати афзоиши босуръати ташкилотҳои калони кишоварзӣ (то 141,3% дар баъзе кишварҳо) дар заминаи рукуди хоҷагиҳои хусусӣ инъикос ёфтааст, асоснок карда шудааст. Бори аввал мафҳуми "оби виртуалӣ" ҳамчун абзоре барои беҳсозии тиҷорати мутақобила

дар заминаи ҳамгироии Авруосиё баррасӣ мешавад. Пешгӯие таҳия шудааст, ки мувофиқи он устувории бозори кишоварзии ИИАО то соли 2030 аз ҳамгироии технологӣ дар мелиоратсия ва эҷоди чаҳорчӯбаи ягонаи истеҳсолӣ ва сармоягузорӣ, ки ба мушкилоти иқлим мутобиқ карда шудааст, вобаста хоҳад буд.

Калидвожаҳо: *ИИАО, бозори маҳсулоти кишоварзӣ, таҳлили ретроспективӣ, амнияти озуқаворӣ, захираҳои об, оби виртуалӣ, сармоягузории кишоварзӣ, мутобиқшавии иқлим, ивазкунии воридот.*

A RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE EAEU AGRIFOOD MARKETS AND THEIR DEPENDENCE ON WATER RESOURCE USE DYNAMICS

Khafizova R.A.

Senior Lecturer, Department of Finance and Credit

Institute of Economy and Trade,

Tajik State University of Commerce in Khujand

Ayubzoda M.

second-year student at the Institute of Master's Degrees in Economics, specializing in International Economics St. Petersburg State University of Economics

This article presents a comprehensive retrospective analysis of the development of agricultural markets in the EAEU member states for the period 2015–2024. Based on statistical data from the Eurasian Economic Commission, key stages of the union's economic transformation are identified: from shock adaptation to investment growth and structural restructuring. Particular attention is paid to the determinacy of agricultural production by climatic factors and the state of water resources. The author demonstrates that the high volatility of agricultural markets in Russia and Kazakhstan directly correlates with hydrological cycles, making water

resource management a critical factor in collective food security. The paper substantiates the thesis of "industrialization" of the agricultural sector, reflected in the accelerated growth rates of large agricultural organizations (up to 141.3% in some countries) against a backdrop of stagnation among private farms. For the first time, the concept of "virtual water" as a tool for optimizing mutual trade is considered in the context of Eurasian integration. A forecast has been formulated according to which the sustainability of the EAEU agricultural market until 2030 will depend on technological convergence in land reclamation and the creation of a unified production and investment framework adapted to climate challenges.

Keywords: *EAEU, agrifood market, retrospective analysis, food security, water resources, virtual water, agricultural investment, climate adaptation, import substitution.*

Устойчивость агропродовольственного рынка ЕАЭС в ретроспективном периоде прямо детерминирована эффективностью трансграничного управления водными ресурсами, где дефицит поливной воды в странах-экспортерах выступает главным нетарифным барьером для роста физических объемов взаимной торговли. Вода — это не просто «экология», а жесткое экономическое ограничение, сравнимое с таможенными пошлинами. Интеграционное взаимодействие в рамках ЕАЭС привело к формированию скрытого механизма перераспределения водных ресурсов, при котором водообеспеченные государства-члены (РФ, РБ) через экспорт водоемкой продукции фактически компенсируют водный дефицит стран Центральной Азии и Кавказа, стабилизируя их внутренние рынки. Динамика агропродовольственных рынков ЕАЭС в долгосрочной перспективе будет определяться не расширением посевных площадей, а темпами конвергенции национальных аграрных политик в сфере внедрения водосберегающих технологий и цифровизации мелиоративных систем.

Цель статьи — провести ретроспективный анализ развития агропродовольственных рынков ЕАЭС и выявить степень их зависимости от

динамики использования водных ресурсов, обосновав необходимость координации водной политики для обеспечения долгосрочной интеграционной устойчивости.

Показатели динамики аграрного рынка позволяют оценить, насколько эффективно сельское хозяйство стран ЕАЭС (России, Беларуси, Казахстана, Киргизии и Армении) растет, трансформируется и справляется с внешними вызовами. Анализ показателей динамики аграрного рынка позволяет понять не только «сухие цифры» роста, но и фундаментальные сдвиги в том, как производится продовольствие. В этом контексте критически важным фактором трансформации становится управление водными ресурсами. В условиях глобального изменения климата динамика аграрного рынка ЕАЭС перестает быть только вопросом экономики и технологий, превращаясь в вопрос эффективного распределения "виртуальной воды" и адаптации мелиоративных систем к природным аномалиям [6, с.67].

Оценка влияния коллективной продовольственной безопасности комплексный анализ того, насколько страны ЕАЭС способны совместно обеспечить своих граждан качественной едой в достаточном объеме, независимо от внешних санкций, мировых кризисов или климатических аномалий. В таблице 1 приведены основные экономические показатели ЕАЭС за последнее десятилетие. Основные экономические показатели ЕАЭС стандартизированный набор макроэкономических индикаторов, которые использует Евразийская экономическая комиссия (ЕЭК) для оценки состояния экономики всего союза и каждой страны-участницы в отдельности.

Таблица 1

Основные экономические показатели ЕАЭС (в процентах к предыдущему году, в сопоставимых ценах)

Показатели	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
Валовой внутренний продукт	96,9	99,8	101,8	102,5	101,7	97,1	104,6	98,4	103,8	104,4

Промышленное производство	96,6	101,0	102,7	103,1	103,3	98,1	106,2	100,4	104,3	105,4
Производство продукции сельского хозяйства	102,9	104,5	102,6	99,9	103,6	102,2	99,0	110,4	99,3	99,3
Инвестиции в основной капитал	92,7	98,8	104,6	105,7	102,6	98,1	106,9	104,2	110,3	107,6
Грузооборот транспорта	99,2	100,7	106,2	104,3	100,2	98,1	103,4	93,7	99,6	100,8
Оборот розничной торговли	90,9	95,8	101,5	103,2	102,3	96,8	107,8	94,5	107,9	108,1

*Расчеты автора. По данным Статистический ежегодник Евразийского экономического союза; Евразийская экономическая комиссия. – Москва: 2025. – 426 с.

В соответствии с данными таблицы 1 общая динамика ВВП можно охарактеризовать как качели кризисов. Экономика союза за этот период прошла через три четко выраженных спада: 2015 год (96,9%) резкое падение, вызванное обвалом цен на нефть и введением первых масштабных санкций против РФ, 2020 год (97,1%) «Ковидный» кризис, парализовавший торговлю и сферу услуг, 2022 год (98,4%) реакция на начало масштабного геополитического кризиса и структурную перестройку логистики, 2023–2024 гг. (103,8% – 104,4%) наблюдается уверенный восстановительный рост, превышающий средние показатели прошлых лет.

Главными драйверами являются промышленность и инвестиции. Промышленность показывает завидную устойчивость. Даже в сложные 2022–2023 годы сектор оставался в «плюсе» (100,4% и 104,3%), что говорит об активном импортозамещении и гособоронзаказе. Инвестиции в основной капитал самый позитивный показатель таблицы. Рост в 110,3% (2023 г.) и 107,6% (2024 г.) указывает на то, что бизнес и государство активно вкладывают деньги в инфраструктуру и новые заводы, несмотря на внешнее давление.

Сектор сельское хозяйство демонстрирует стабильность и природные циклы. В отличие от промышленности, сельское хозяйство живет по своим законам (зависимость от урожая). Эта зависимость в первую очередь обусловлена гидрологическим циклом. Ретроспективный анализ показывает, что

периоды коррекции (2021, 2023 гг.) совпадают с циклами маловодья в ключевых зерновых поясах. Таким образом, инвестиции в основной капитал (110,3% в 2023 г.) должны рассматриваться, в том числе, как вложения в водную безопасность и модернизацию ирригации, без которых устойчивый рост ВВП в агрозависимых странах союза невозможен.

Оборот розничной торговли только за последние два года имеет тенденцию к увеличению. Розничная торговля очень чувствительна к доходам населения. Мы видим глубокий провал в 2015 (90,9%) и 2022 (94,5%) годах, когда люди переходили в режим жесткой экономии. Однако цифры 2024 года (108,1%) говорят о «потребительском буме» — люди снова начали активно тратить деньги.

Грузооборот является слабым звеном. Показатель грузооборота восстанавливается медленнее всего. В 2022 году он упал до 93,7% и к 2024 году едва вышел в стагнацию (100,8%). Это прямое следствие разрыва логистических цепочек с Европой и необходимости перенаправлять потоки на Восток, что требует времени и новой инфраструктуры. Экономика ЕАЭС демонстрирует высокую адаптивность. К 2024 году произошел переход от «выживания» к росту, подкрепленному высокими инвестициями и внутренним спросом. Однако логистика (грузооборот) остается фактором, сдерживающим еще более быстрый рост.

Чтобы углубить понимание, можно перейти от общих цифр к структурному анализу. Если мы посмотрим на таблицу как на единый механизм, можно выделить три ключевых этапа «жизни» экономики ЕАЭС за это десятилетие: 1) этап Шоковой Адаптации (2015–2016). В этот период экономика столкнулась с двойным ударом: падением цен на энергоресурсы и началом санкционного давления. Критической точкой является то, что инвестиции просели до 92,7%, а розничная торговля — до рекордных 90,9%. Это классический признак кризиса потребления, когда население резко сокращает расходы. Положительным моментом является, что сельское хозяйство (102,9% и 104,5%) стало «подушкой безопасности», не дав экономике уйти в глубокое пике;

2) период «Ковидной» волатильности (2020–2021). Здесь мы видим классический V-образный отскок, в 2020 году синхронное падение всех показателей (кроме сельского хозяйства) из-за локдаунов. В 2021 году мощный восстановительный рост. Нужно обратить внимание на инвестиции (106,9%) и торговлю (107,8%) — это эффект отложенного спроса и господдержки; 3) этап трансформации и «Перегрев» (2023–2024). Текущий этап характеризуется структурным сдвигом. Экономика растет не за счет экспорта сырья (грузооборот стагнирует на уровне 100,8%), а за счет внутреннего производства и стройки. Инвестиционный бум показатель 110,3% в 2023 году — это аномально высокое значение для развивающихся экономик. Оно говорит о том, что идет массовое строительство новых логистических путей на Восток и создание производств, заменяющих импорт. Риск перегрева рост розничной торговли (108,1%) при ВВП в 104,4% может указывать на то, что спрос населения растет быстрее, чем возможности производства, что обычно ведет к инфляции.

Резюмируя, можно сказать, что ВВП растет на 4,4%, а грузооборот лишь на 0,8% (в 2024 году), на первый взгляд кажется парадоксом. Обычно эти показатели идут рука об руку: больше производим — больше возим. Однако в текущей ситуации в ЕАЭС этот разрыв объясняется глубокой структурной трансформацией экономики. Основными причинами являются изменение «плеча» и географии перевозок. Раньше значительная часть грузооборота приходилась на отработанные маршруты в сторону Европы (трубопроводы, железные дороги в западном направлении). Проблема заключается в том, что переориентация на Восток и Юг (Китай, Индия, Иран) требует создания новой инфраструктуры. В результате старые маршруты стоят или недозагружены, а новые (например, коридор «Север — Юг») пока не обладают достаточной пропускной способностью, чтобы «переварить» прежние объемы в тонно-километрах. С другой стороны, замещение импорта внутренним производством влияет на снижение грузооборота. Раньше товар мог проделывать путь в тысячи километров от границы до потребителя. В рамках импортозамещения товары начинают производиться ближе к конечному потребителю внутри стран ЕАЭС.

Экономическая активность (производство и продажа) растет, но физическое расстояние, которое преодолевает товар, сокращается. Это снижает статистический показатель грузооборота, который измеряется в тонно-километрах.

Состояние ЕАЭС за последнее десятилетие можно охарактеризовать одним словом — адаптивность. Союз прошел путь от амбициозного интеграционного проекта до механизма коллективного выживания и структурной перестройки в условиях жесткого внешнего давления. Далее следует анализировать производство продукции сельского хозяйства (табл. 2).

Таблица 2

Производство продукции сельского хозяйства (млн. долларов США)

Показатели	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2024 к 2015 %**
ЕАЭС	**1073884**	**99640**	**114392**	**112715**	**118053**	**119937**	**137972**	**163942**	**135039**	**137579**	**128,1**
Армения	1 978	1 828	1 882	1 928	1 853	1 774	1 944	2 489	2 547	2 606	131,8
Беларусь	8 329	7 752	9 333	9 236	9 881	9 248	10 292	12 062	11 106	11 349	136,3
Казахстан	14 981	10 818	12 553	13 048	13 528	15 411	17 721	18 253	16 710	17 816	118,9
Кыргызстан	3 055	2 824	3 028	2 977	3 166	3 226	3 834	4 260	4 348	4 540	148,6
Россия	79 041	76 418	87 596	85 526	89 625	89 920	104181	126879	100326	101267	128,1

*Расчеты автора. По данным Статистический ежегодник Евразийского экономического союза; Евразийская экономическая комиссия. – Москва: 2025. – 426 с.

В таблице 2 приведено объем сельскохозяйственного производства в долларовом эквиваленте. Сельское хозяйство ЕАЭС — это на 73,6% продукция Российской Федерации. Второе место занимает Казахстан (12,9%), третье — Беларусь (8,2%). Это означает, что любые изменения в российском агросекторе определяют общую динамику всего союза. Несмотря на кризисы, за 10 лет все страны показали существенный рост в долларовом выражении, лидером роста является Кыргызстан (+48,6%) самый высокий показатель в союзе. Страна

планомерно наращивала объемы, практически не имея резких просадок. Беларусь (+36,3%) показывает стабильный рост, подчеркивающий экспортную ориентацию их сельского хозяйства. Армения (+31,8%) и Россия (+28,1%) показывают уверенный рост выше четверти от базового объема. Казахстан (+18,9%) самый скромный рост в процентном соотношении, что связано с высокой волатильностью (сильная зависимость от климатических условий и курсовых скачков тенге).

Как показывают данные таблицы 2, 2022 год стал историческим максимумом для всех стран. Общий объем производства ЕАЭС достиг $163,9 млрд. Причинами являются высокие мировые цены на продовольствие и временное укрепление национальных валют к доллару, что "раздуло" показатели в этой валюте. Сельхозсектор ЕАЭС демонстрирует устойчивость даже после "перегретого" 2022 года, объемы 2024 года ($137,6 млрд) значительно превышают уровень 2015 года ($107,4 млрд). Самым динамично развивающимся малым рынком стал Кыргызстан, а самым стабильным крупным — Беларусь. Мы видим снижение показателей в долларах по сравнению с 2022 годом (особенно у России — со 126 до 101 млрд). Важно понимать это не значит, что стали производить меньше продовольствия — скорее, это результат ослабления курса рубля и других валют к доллару (табл. 3).

Таблица 3

Индексы объема сельскохозяйственного производства (в процентах к предыдущему году)

Годы / Страны	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
ЕАЭС	**102,2**	**104,5**	**102,9**	**99,9**	**103,6**	**102,1**	**98,7**	**110,4**	**99,3**	**99,3**
Армения	108,4	96,2	97,6	92,8	96,2	103,2	99,2	101,6	100,0	102,2
Беларусь	97,5	103,3	104,2	96,7	102,9	104,4	96,0	103,6	101,1	103,4
Казахстан	103,4	105,4	103,0	103,5	100,9	105,7	97,8	109,1	91,7	113,6
Кыргызстан	106,2	103,1	102,4	102,7	102,6	101,0	95,2	107,3	100,6	106,3
Россия	102,1	104,8	103,0	99,8	104,3	101,3	99,3	111,3	100,2	96,7

*Расчеты автора. По данным Статистический ежегодник Евразийского экономического союза; Евразийская экономическая комиссия. – Москва: 2025. – 426 с.

Данные таблицы 3 раскрывают внутреннюю «кухню» сельского хозяйства ЕАЭС. Если общие экономические показатели (ВВП, инвестиции) часто зависят от политики и санкций, то сельхозпроизводство — это сочетание технологий, климата и господдержки.

Россия и Казахстан определяют общую динамику ЕАЭС, так как обладают самыми большими посевными площадями. Россия показывает феноменальный 2022 год (111,3%), что было связано с рекордным урожаем зерновых. Однако 2024 год (96,7%) демонстрирует спад — это результат сложнейших погодных условий (заморозки весной и заливные дожди в период уборки). Сельское хозяйство Казахстана демонстрирует самую высокую волатильность. Падение в 2023 году до 91,7% вызвано не просто засухой, а критическим дефицитом поливной воды в трансграничных бассейнах. Взрывной рост 2024 года (113,6%) — это результат благоприятного гидрологического режима. Таким образом, динамика агрорынка Казахстана фактически является индикатором качества управления водными ресурсами в регионе. Беларусь демонстрирует наиболее ровные показатели. Несмотря на небольшие просадки в 2018 и 2021 годах, страна быстро возвращается к росту. Показатель 2024 года (103,4%) говорит о высокой технологичности сектора, который меньше зависит от капризов природы благодаря развитому животноводству и мелиорации. Армения и Кыргызстан показывают рост в малых формах. Армения долгое время (2016–2019) сектор находился в стагнации (показатели ниже 100%). Однако с 2020 года ситуация стабилизировалась, и в 2024 году наметился уверенный подъем (102,2%). Кыргызстан показывает очень сильный 2024 год (106,3%). Для республики сельское хозяйство остается критически важным сектором, и такой рост свидетельствует об успешном расширении рынков сбыта внутри союза [11, с.227].

Важно заметить, что показатель ЕАЭС в 2023-2024 гг. держится на уровне 99,3%. Это не означает упадок. После аномально успешного 2022 года (110,4%), когда закрома были переполнены, удерживать такие же темпы роста физически невозможно. Экономисты называют это коррекцией к средним многолетним

значениям. Сельское хозяйство ЕАЭС стало более современным, но оно все еще сильно зависит от погоды в России и Казахстане. 2024 год стал годом «реабилитации» для Казахстана и Кыргызстана, в то время как Россия столкнулась с природными вызовами (рис. 1).

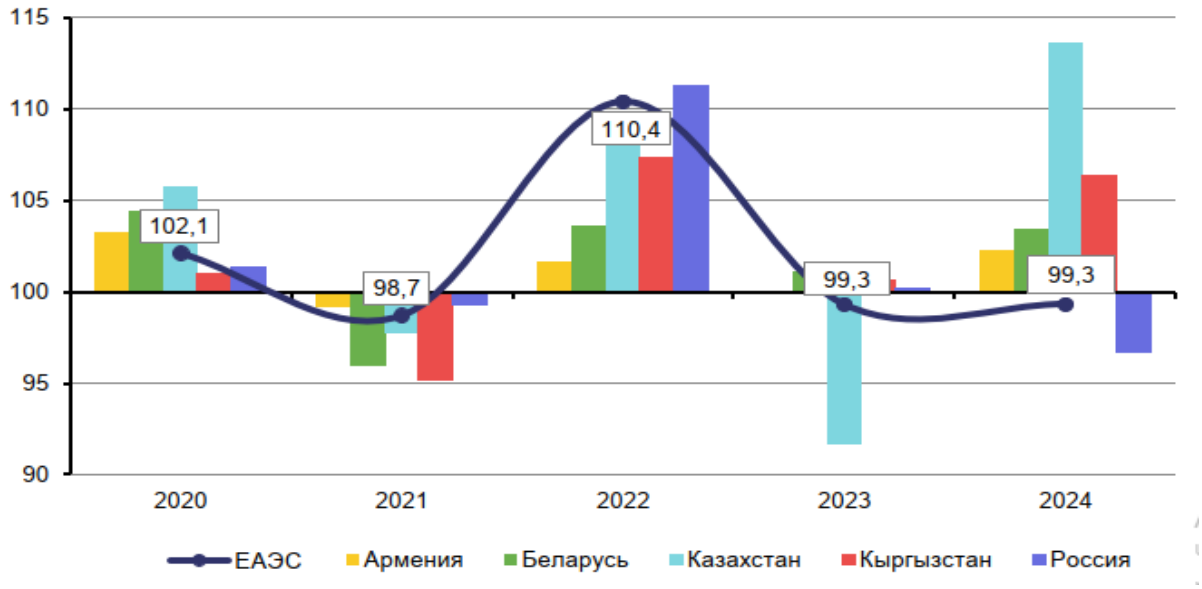

Рисунок 1 - Динамика производства продукции сельского хозяйства (в процентах к предыдущему году) [11]

Этот график наглядно иллюстрирует «пульс» аграрного сектора ЕАЭС за последние 5 лет. Главная особенность здесь — ярко выраженная цикличность и сильное влияние климатического фактора на ключевых игроков (Россию и Казахстан). Детальный анализ динамики ЕАЭС в целом показывает волнообразная устойчивость. Синяя линия (общий показатель ЕАЭС) показывает волнообразный характер развития. В 2021 году (98,7%) небольшой спад, вызванный последствиями пандемии и засухой в ряде регионов. В 2022 году (110,4%) «Золотой год» для союза, показывает резкий взлет за счет рекордных урожаев в России и Казахстане. 2023–2024 гг. (99,3%) стабилизация на уровне чуть ниже 100%. Это не кризис, а «эффект высокой базы» — после рекордов 2022 года удерживать такой же темп физически невозможно, происходит естественная рыночная коррекция.

Распределение объема производства продукции сельского хозяйства по государствам – членам ЕАЭС приведена на рисунке 2. Эти круговые диаграммы

отражают структуру аграрного рынка ЕАЭС и вклад каждой страны в «общий котел» за период с 2016 по 2024 год. Главная характеристика этой динамики — сохранение доминирующей роли России при постепенном увеличении веса центральноазиатских республик.

Рисунок 2 - Распределение объема производства продукции сельского хозяйства по государствам – членам ЕАЭС (в процентах к итогу) [11]

На рисунке 2 наглядно видно, что Россия остается безусловным аграрным гигантом Союза, однако её доля в общем объеме постепенно снижается: 76,7% (2016) → 75,0% (2020) → 73,6% (2024). Снижение доли почти на 3 процентных пункта не означает падения производства в РФ. Напротив, это говорит о том, что экономики партнеров по ЕАЭС (особенно Казахстана и Кыргызстана) растут опережающими темпами, постепенно диверсифицируя общий рынок союза. Казахстан демонстрирует самую динамичную экспансию на рынке ЕАЭС: 10,9% (2016) → 12,8% (2020) → 13,0% (2024). Рост доли более чем на 2% подтверждает статус Казахстана как второй крупнейшей житницы союза. Это результат масштабных инвестиций в растениеводство и освоения новых экспортных рынков. Беларусь демонстрирует удивительную стабильность своей доли, несмотря на огромную разницу в масштабах территорий**:** 7,8% (2016) → 8,0% (2020) → 8,2% (2024). Рост доли на фоне гигантов (РФ и КЗ) свидетельствует о крайне высокой интенсивности сельского хозяйства. Беларусь производит колоссальный объем продукции (особенно мясомолочной) на сравнительно

небольшой площади, стабильно удерживая около 8% всего рынка ЕАЭС. Кыргызстан увеличил присутствие с 2,8% до 3,3%. Это значительный относительный рост, связанный с развитием овощеводства и животноводства. Армения после небольшого проседания в 2020 году (до 1,5%), к 2024 году восстановила и нарастила долю до 1,9%.

Рынок становится более сбалансированным. Если в 2016 году на «четверку» партнеров РФ приходилось 23,3%, то к 2024 году их совокупная доля выросла до 26,4%. Рост долей Казахстана и Беларуси показывает, что внутри союза формируются мощные альтернативные центры производства, что критически важно для продовольственной безопасности при локальных неурожаях в РФ. Несмотря на геополитические и климатические потрясения, структура распределения остается монолитной. Резких перекосов не произошло, что говорит о зрелости аграрной интеграции внутри ЕАЭС (табл.4).

Таблица 4

Динамика объемов сельскохозяйственного производства в разрезе различных организационно-правовых форм хозяйствования (в сопоставимых ценах, % к базисному периоду)

	Всего		**В том числе**			
			растениеводство		**животноводство**	
	2023	**2024**	**2023**	**2024**	**2023**	**2024**
	Все категории хозяйств					
Армения	99,8	102,0	102,8	101,7	96,6	102,2
Беларусь	101,1	103,4	98,0	102,8	104,3	103,9
Казахстан	91,6	113,7	85,9	120,8	104,5	103,7
Киргизия	100,3	106,7	98,4	110,3	102,3	103,0
Россия	100,2	96,7	99,7	93,8	100,9	100,5
	Сельскохозяйственные организации					
Армения	106,1	130,0	108,8	174,9	105,5	119,8
Беларусь	102,0	105,2	97,4	107,2	104,7	104,1
Казахстан	85,1	138,3	77,4	155,1	112,1	109,6
Киргизия	109,9	141,3	95,2	159,5	126,0	130,5
Россия	101,5	97,6	100,2	93,2	103,0	102,5
	Крестьянские (фермерские) хозяйства, индивидуальные предприниматели и хозяйства населения					
Армения	99,3	99,8	102,7	99,6	95,6	99,9
Беларусь	98,3	97,8	98,6	97,8	94,2	96,7
Казахстан	94,8	103,7	90,9	105,4	102,1	101,6
Киргизия	100,1	105,8	98,5	109,3	101,8	102,1

Россия	98,3	95,4	99,1	94,4	97,1	96,9

*Расчеты автора. По данным Статистический ежегодник Евразийского экономического союза; Евразийская экономическая комиссия. – Москва: 2025. – 426 с.

В соответствии с данными таблицы 4 можно увидеть очень интересную картину — она показывает не просто «сколько выросло», а кто именно кормит страны ЕАЭС, и какая отрасль (растениеводство или животноводство) тянет показатели вверх или вниз.

Самые резкие скачки в таблице сосредоточены именно в растениеводстве. Это сектор с максимальным риском, который в 2024 году разделил страны на две группы. Триумфаторами являются Казахстан и Киргизия. После провального 2023 года (у Казахстана было 85,9%), в 2024 году произошел взрывной рост в растениеводстве — 120,8% в Казахстане и 110,3% в Киргизии. Это свидетельствует об отличном урожае после засушливого периода. Пострадавшим является Россия. Падение в растениеводстве до 93,8% в 2024 году подтверждает серьезность климатических ударов (заморозки и дожди), о которых мы говорили ранее.

В отличие от полей, фермы показывают гораздо более ровную динамику. Почти во всех странах ЕАЭС животноводство в 2024 году находится в «зеленой зоне» (выше 100%). Беларусь удерживает стабильные 103,9%, что подтверждает её статус «главной фермы» союза. Даже в России, несмотря на проблемы с урожаем, животноводство осталось в плюсе (100,5%), что не дало общему индексу сельхозпроизводства упасть еще сильнее.

Главный тренд — победа крупных агрохолдингов. Их аномальный рост (до 141,3% в Киргизии) объясняется тем, что крупный бизнес обладает капиталом для внедрения закрытых систем водооборота и капельного орошения. Мелкие хозяйства населения, не имеющие доступа к современным мелиоративным технологиям, оказываются беззащитны перед водным стрессом, что ведет к их вытеснению с рынка и изменению структуры аграрного сектора ЕАЭС [8, с.98].

Прогноз на основе текущих данных показывает, что сельское хозяйство ЕАЭС окончательно переходит от «традиционного» формата к высокотехнологичному промышленному производству. Вот как эти цифры отразятся на рынке в ближайшее время:

Усиление внутренней торговли. Разнонаправленные показатели (взлет в Казахстане и спад в России) активизируют товарооборот внутри Союза. Рекордные показатели растениеводства в Казахстане (120,8%) позволят ему занять более активную позицию на рынке Центральной Азии, компенсируя снижение сборов в России. Стабильность Беларуси (103,9%) продолжит закрывать дефицит молочной и мясной продукции в тех регионах России, где растениеводческая база пострадала от климата;

Продовольственная безопасность и цены. Несмотря на падение индексов в российском растениеводстве, системного кризиса не будет благодаря накопленным запасам прошлых сверхпродуктивных лет. Цены на овощи и зерновые могут быть волатильными из-за низких показателей частных хозяйств населения. Крупные агрохолдинги (показавшие рост в России 97,6% против 95,4% у фермеров) имеют больше ресурсов для хранения продукции и сглаживания сезонных скачков цен.

Технологический суверенитет. Аномальный рост сельхозорганизаций в Армении (130,0%) и Киргизии (141,3%) указывает на то, что в эти страны зашли крупные инвестиционные проекты (новые теплицы, автоматизированные фермы). Это снижает зависимость региона от импорта из «третьих стран» (например, овощей из Турции или Ирана).

Уход частника. Тенденция падения показателей у «хозяйств населения» (ниже 100% почти во всех странах) — это тревожный звонок для сельских территорий. Прогнозируется, что мелкие производители будут либо объединяться в кооперативы, чтобы выжить, либо окончательно вытесняться агрогигантами. Это потребует от государств ЕАЭС новых программ поддержки именно малого фермерства;

Переход к управлению "Виртуальной водой". В ближайшее десятилетие интеграция внутри ЕАЭС будет развиваться в сторону оптимизации размещения производств с учетом водного дефицита. Прогнозируется перенос наиболее водоемких производств в водообеспеченные регионы России и Беларуси, в то время как страны Центральной Азии сосредоточатся на высокостоимостных культурах с низким удельным водопотреблением. Это сформирует новую модель коллективной продовольственной безопасности, основанную на климатической адаптации

Подводя итог следует прогнозировать в 2025–2026 годах мы увидим «битву за эффективность». Выиграют те страны, которые быстрее переведут сельское хозяйство на рельсы автоматизации, так как климатические риски (как показал пример России и Казахстана) становятся главным фактором, который невозможно контролировать старыми методами.

Таким образом можно сделать вывод о том, что состояние экономики и АПК ЕАЭС за 10 лет доказал свою жизнеспособность. Пройдя через три крупных кризиса, союз перешел от сырьевой зависимости к модели инвестиционного роста (пик в 2023–2024 гг.). Экономика стала более автономной, опираясь на внутренний спрос и капитальные вложения. Данные по категориям хозяйств подтверждают: эпоха «огородов» уходит в прошлое. Основной прирост обеспечивают крупные сельскохозяйственные организации. Это делает сектор более технологичным, но ставит под угрозу традиционный уклад мелких фермеров. Несмотря на внешние ограничения, темпы роста инвестиций в основной капитал (110,3% в 2023 г.) остаются аномально высокими. Это фундамент для будущего: бизнес вкладывается в импортозамещение и создание новых цепочек добавленной стоимости внутри ЕАЭС. Отставание грузооборота от ВВП — это критическая точка. Экономика производит больше, но транспортная инфраструктура перестраивается медленнее. Успех интеграции в ближайшие 5 лет будет зависеть от того, насколько быстро удастся расширить «узкие места» на восточных и южных маршрутах. Опыт 2022–2024 годов показал, что растениеводство остается фактором риска (резкие скачки в Казахстане и спад

в РФ). Однако стабильное животноводство и развитие тепличных комплексов в Армении и Киргизии выступают стабилизаторами продовольственного рынка. ЕАЭС трансформировался из площадки для торговли ресурсами в единый производственно-инвестиционный контур, где промышленные технологии и крупные агрохолдинги становятся ключевыми гарантами стабильности.

Ретроспективный анализ подтверждает, что в основе будущей устойчивости агропродовольственного рынка ЕАЭС лежит переход от экстенсивного использования земель к стратегическому управлению водными ресурсами. В условиях нарастающей климатической волатильности (что наглядно демонстрируют колебания темпов роста в Казахстане и России в 2023–2024 гг.), вода становится таким же критическим активом, как инвестиционный капитал или логистическая инфраструктура.

Дальнейшее углубление интеграции потребует от государств-членов не только гармонизации торговых пошлин, но и формирования единой политики в сфере «виртуальной воды» — оптимизации размещения агропроизводства с учетом гидрологических лимитов регионов. Таким образом, продовольственная безопасность ЕАЭС до 2030 года будет определяться способностью союза трансформировать управление водными ресурсами из фактора риска в инструмент коллективной конкурентоспособности на глобальном рынке.

Список использованной литературы:

1. Алтухов А.И. Парадигма продовольственной безопасности России: монография / А.И. Алтухов. - М.: Фонд «Кадровый резерв», 2019. - С. 685 с.

2. Березина, Е.К. ЕАЭС расширяет международное сотрудничество: направление - Латинская Америка / Е.К. Березина, А.В. Торопыгина // Управленческое консультирование. - 2021. - № 3 (147). - С. 43-57. -ISSN 1726-1139.

3. Вартанова М.Л. Эффективность реализации продовольственного потенциала России и взаимной торговли на пространстве ЕАЭС в условиях экономической интеграции // Современный менеджмент: проблемы и

перспективы: Сборник статей по итогам XX Международной научно-практической конференции. В 2-х частях, Санкт-Петербург, 24–25 апреля 2025 года. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский государственный экономический университет, 2025. – С. 426-433. – EDN YUTZQR.

4. Винокуров Е., Ахунбаев А. и др. Питьевое водоснабжение и водоотведение в Центральной Азии. Алматы: Евразийский банк развития (ЕАБР), 2024.

5. Глазьев С. Ю. Перспективы развития ЕАЭС в условиях смены технологических и мирохозяйственных укладов // Научные труды Вольного экономического общества России. — 2023.

6. Добросоцкий В.И. Обеспечение продовольственной безопасности в странах Евразийского экономического Союза: мировой и региональные аспекты: монография/ В.И. Добросоцкий. – Москва: Одинцовский филиал МГИМО, 2019. – 128с.

7. Евразийская экономическая комиссия (ЕЭК). Статистический ежегодник ЕАЭС: Статистический сборник. — М.: ЕЭК, 2023.

8. Обзоры состояния сельского хозяйства в ЕАЭС**.** Аналитические записки Департамента агропромышленной политики ЕЭК за 2022–2024 гг.

9. Положение дел в области продовольственной безопасности и питания в мире: Повышение устойчивости к внешним воздействиям в целях обеспечения мира и продовольственной безопасности / ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП и ВОЗ. – 2024.

10. Рахимов К.К., Джоробекова А.Э. Гидродоверие в Центральной Азии// Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. 2025. Т.27. №1. С. 55-65

11. Статистический ежегодник Евразийского экономического союза; Евразийская экономическая комиссия. – Москва: 2025. – 426 с.

ҶАҲОНШАВӢ, НАЗАРИЯИ ГЕОПОЛИТИКАИ ОЛАМ ВА ТАШАБУССҲОИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР АРСАИ ҶАҲОНӢ.

Маҳмудова З.Р.

Муаллими калони кафедраи ҷомеашиносии

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

Мақола ба таҳлили раванди ҷаҳонишавӣ ҳамчун омили таъйирдиҳандаи низоми ҷаҳонӣ, назарияҳои асосии геополитика (аз ҷумла Хартленд, Римленд, тамаддунҳо ва низоми ҷаҳон-системавӣ) ва ташаббусҳои Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҳалли мушкилоти глобалӣ бахшида шудааст. Ташаббусҳои ӯ дар соҳаҳои оби тоза, ҳифзи пиряхҳо, рушди устувор ва сулҳи байналмилалӣ ҳамчун саҳми амалӣ дар равандҳои геополитикии муосир арзёбӣ мешаванд. Таҳлили мазкур барои мутахассисони геополитика, равобити байналмилалӣ ва шарқшиносон аҳамият дорад.

Калидвожаҳо: *ҷаҳонишавӣ, геополитика, назарияи олам, Эмомалӣ Раҳмон, ташаббусҳои ҷаҳонӣ, оби тоза, пиряхҳо, рушди устувор, сулҳ, Осиёи Марказӣ*

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ, ТЕОРИЯ МИРОВОЙ ГЕОПОЛИТИКИ И ИНИЦИАТИВЫ ЭМОМАЛИ РАХМОНА НА МИРОВОЙ АРЕНЕ.

Махмудова З.Р.

Старший преподаватель кафедры общественных наук

Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанде.

Данная статья посвящена анализу глобализации как фактора трансформации мировой системы, основным теориям геополитики (включая Хартленд, Римленд, цивилизационный подход и мир-системный анализ), а также инициативам Президента Таджикистана Эмомали Рахмона по глобальным проблемам. Его инициативы в сферах чистой воды, сохранения ледников, устойчивого развития и международного мира рассматриваются как практический вклад в современные геополитические процессы. Анализ представляет интерес для специалистов по геополитике, международным отношениям и востоковедению.

Ключевые слова: *глобализация, геополитика, теория мира, Эмомали Рахмон, глобальные инициативы, чистая вода, ледники, устойчивое развитие, мир, Центральная Азия*

GLOBALIZATION, THE THEORY OF WORLD GEOPOLITICS, AND THE INITIATIVES OF EMOMALI RAHMON ON THE GLOBAL STAGE.

Mahmudova Z.R.

Senior Lecturer at the Department of Social Sciences.

Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand

This paper analyzes globalization as a factor transforming the world system, the major theories of geopolitics (including Heartland, Rimland, civilizational approach, and world-systems analysis), as well as the global initiatives of the President of Tajikistan, Emomali Rahmon. His initiatives in the fields of clean water, glacier preservation, sustainable development, and international peace are assessed as a practical contribution to contemporary geopolitical processes. The analysis is of interest to specialists in geopolitics, international relations, and Oriental studies.

Keywords: *globalization, geopolitics, world theory, Emomali Rahmon, global initiatives, clean water, glaciers, sustainable development, peace, Central Asia*

Ҷаҳонишавӣ раванде мебошад, ки дар зери таъсири он фазоҳои гуногуни иҷтимоӣ марҳила ба марҳила ба низоми ягонаи ҷаҳонӣ табдил меёбанд. Ҷаҳонишавӣ ҳамчун раванди дигаргуншавии муносибатҳои ҷамъиятӣ дар зери таъсири омилҳои зерин вусъати тоза пайдо намудааст. Дар шароит тамоюлоти рушди фарҳанги ягонаи инсонӣ мушоҳида гардида, дар муносибат бо он мафҳумҳои “фарҳанги ҷаҳонӣ”, “маданияти глобалӣ”, “маданият” дар ҳоли тағйирёбӣ қарордошта ва ғайра. Бояд гуфт, ки ҷаҳонишавӣ дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX аз ҷониби муҳаққиқон бо воситаи мафҳуми “глобализатсия” мавриди истифода қарор дода мешавад. Тӯли солҳои охир глобализатсияи муносибатҳои байналхалқӣ ва глобализатсияи алоқаҳои аҳамияти хоссаеро дар худ нигоҳ медорад. Бояд гуфт, ки ташаккули раванди глобализатсия аз як қатор омилҳои асосӣ вобаста мебошад, ки онҳоро ба таври зайл нишон додан мумкин аст.

1. Омилҳои иқтисодӣ – мутаматказ гардидани сармояи ҷаҳонӣ дар давлатҳои алоҳида, ба роҳ мондани фаъолиятҳои иқтисодӣ берун аз ҳудудҳои миллӣ ташаккулёбии фазои ягонаи иқтисодӣ, ташаккулёбии бозорҳои ҷаҳонӣ ва ғайра.

2. Омилҳои сиёсӣ заиф гардидани устувории марзҳои давлатӣ ба осонӣ тағйири макон намудани шаҳрвандон, бе мушкилӣ интиқол ёфта молу маҳсулот, сармоя ва хизматрпасониҳо.

3. Омилҳои истеҳсолоти техникӣ – афзоиш ёфтани ҳаҷм ва миқёси истеҳсолот дар сатҳи байналхалқӣ амалӣ гардидани он, ба вуҷуд омадани воситаи нақлиёт ва алоқаи босифат, ки барои саривақт интиқол додани молу маҳсулот ва хизматрасониҳо шароити хуб фароҳам меоваранд.

4. Омили иттилоотӣ – ба тағйироти ҷиддӣ рӯ ба рӯ гардидани воситаҳои муошират ва усулҳои мубодилаи иттилоотӣ иқтисодию сиёсӣ, ки дар самти қабули қарорҳои фаврӣ ва ҳалли масъалаҳои истеҳсолӣ, илмию техникӣ ва тиҷоратӣ заминаи мусоид фароҳам меоварад.

5. Низоми муносибатҳои байналхалқӣ доимо дар зери таъсири як қатор омилҳо қарор гирифта пайваста ба дигаргуниҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ мегардад. Дар чунин шароит сиёсати хориҷии давлат аз стратегияҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва ҳарбӣ вобаста гардида, нақш ва мавқеи худро тағйир медиҳад. Гузашта аз ин нақши давлат дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ аз мавқеи ҷуғрофӣ, иқлим боигариҳои табиӣ ва имкониятҳои стратегӣ вобаста мебошад.[3]

Ҷаҳонишавӣ, аввалан, як раванди бисёрҷанбаи тағйирёбии сохтори муносибатҳои байнидавлатӣ мебошад, ки дар натиҷаи он вобастагии мутақобили ихтисодҳои миллӣ ва густариши ягонагии иттилоотӣ афзоиш меёбад. Аммо, набояд фаромӯш кард, ки ҷаҳонишавӣ дорои ҷанбаҳои геополитикии равшан мебошад: дар заминаи он манфиатҳои миллии давлатҳо ба тобхӯрӣ мерасанд ва ҷомеаи ҷаҳонӣ ба тавозуни нави қувваҳо гузар мекунад.

Дар ин бобат, муҳаққиқони муосир ду ҷараёни муқобили ҷаҳонишавиро қайд мекунанд: интегратсия ва дезинтегратсия. Аз як тараф, мо густариши иттифоқҳои байналмилалӣ, созишномаҳои савдо ва ҳамкории ихтисодиро мебинем. Аз тарафи дигар, мо ошкор мешавем, ки ҷаҳонишавӣ ба вуҷуд омадани мухолифатҳои нави геополитикиро низ ба бор меорад, ки он асосан дар сатҳи байниц маданиятӣ ва тамаддунӣ зуҳур менамояд.[4]

Дар чорчӯби мақолаи ҳозира, мафҳумҳои асосии «истиқлолияти давлатӣ», «манфиатҳои геополитикӣ» ва «амнияти байналмилалӣ» дар заминаи равандҳои глобализатсионӣ дида баромада мешаванд.

Ташаккули геополитика ҳамчун илм ба номи олимоне чун Ҳелфорд Маккиндер, Николас Спайкмен ва Алфред Маҳан алоқаманд аст.

Дар ибтидои асри XX, ҷуғрофидони британиёӣ Ҳ. Маккиндер назарияи асосии «Қалъаи замин» (Хартленд)-ро пешниҳод кард. Мувофиқи ин назария, назорати қалъаи марказии Авруосиё – ки минтақаҳои васеъи Федератсияи Русия

[3] Сангин Гулзод. «Фарҳанг сипари давлатдорӣ ва бунёди руҳи миллӣ аст» (сарлавҳа: Бархӯрди тамаддунҳо дар ҷаҳони глобализатсионӣ). – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2026.
[4] Назарияи бархӯрди тамаддунҳо. – С. Хантингтон. – СММ, 2021 (баррасии илмӣ).

ва нимҷазираи Ҳиндустонро дар бар мегирад – метавонад ба назорати тамоми ҷаҳон оварда расонад. Формулаи машхури Маккиндер чунин садо медод:

«Кас, ки Осиёи Шарқиро назорат мекунад, Римлендро назорат мекунад;

Кас, ки Римлендро назорат мекунад, Авруосиёро назорат мекунад;

Кас, ки Авруосиёро назорат мекунад, тақдири ҷаҳонро назорат мекунад».

Теоретики амрикоӣ Н.Спайкмен дар солҳои 1940 назарияи Маккиндерро такмил дода, аҳамияти минтақаи соҳилӣ ва ҷазиравии «Римленд» -ро таъкид намудааст. Спайкмен исбот кард, ки кишварҳои Авруосиёи ғарбӣ ва ҷанубӣ, инчунин Ҷопон, метавонанд дар ин минтақа ҳалкунанда бошанд. Теоремаи ӯ чунин буд: «Кас, ки Римлендро назорат мекунад, Авруосиёро назорат мекунад; кас, ки Авруосиёро назорат мекунад, сарнавишти ҷаҳонро назорат мекунад».[5]

Дар замони муосир, доктринаи Хантингтон махсусан эътироф шудааст. Ӯ дар китоби «Бархӯрди тамаддунҳо» (1996) пешгӯӣ карда буд, ки баъди анҷоми ҷанги сард, ноҳияҳои асосии низоъ дар сатҳи тамаддунӣ ҷойгир хоҳанд шуд. Хантингтон ба ҷаҳони муосир ба сифати мозаика аз тамаддунҳои гуногун – Ғарбӣ, Православӣ, Исломӣ, Хитойӣ, Ҳиндӣ ва ғайра – нигоҳ карда, гуфтааст, ки бархӯрди байни онҳо асоси геополитикаи садаи XXI-ро ташкил медиҳад.

Аз ин назария чунин хулоса бармеояд, ки Тоҷикистон, ки дар чорроҳаи тамаддунҳои Ғарб, Ислом, Эрон ва Осиёи Марказӣ ҷойгир шудааст, метавонад дар ин муносибатҳо нақши калидӣ бозад.

Осиёи Марказӣ ҳамчун дили Авруосиё (Хартленд) ҳанӯз ҳам дар канори асосии стратегии ҷаҳон мебошад. Пас аз барҳамхӯрии ИҶШС, мустақилияти давлатҳои нав ба як падидаи нави геополитикӣ табдил ёфт. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҷанубу шарқи Осиёи Марказӣ ҷойгир шудааст, бо марзҳои дароз дар ҳамсоягии Афғонистон ва Хитой, ҷойгоҳи беназири геополитикӣ дорад.

Бо вуҷуди он, ки Хитой, Русия ва давлатҳои Ғарбӣ барои нафт, газ ва нақлиёт мавқеъҳои худро дар ин минтақа мустаҳкам мекунанд, геополитикаи Осиёи Марказӣ якчанд асосҳои асосиро дорад:

[5] Сангин Гулзод. «Фарҳанг сипари давлатдорӣ ва бунёди руҳи миллӣ аст» (сарлавҳа: Бархӯрди тамаддунҳо дар ҷаҳони глобализатсионӣ). – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2026.

Захираҳои об: Осиёи Марказӣ яке аз минтақаҳои камбизоати об дар ҷаҳон аст. Қариб 60 фоизи оби минтақа дар Тоҷикистон ташаккул меёбад, ки ин амр ҷумҳуриро ба як бозигари стратегӣ дар дипломатияи об табдил медиҳад.

Амният: Таҳдидҳои муосири глобалии терроризм ифротгароӣ аз Афғонистон ин минтақаро фаро мегиранд ва ҳамкории минтақавиро талаб мекунанд.

Энергетика: Истиқлоли энергетикӣ ва рушди манбаъҳои барқароршаванда ба сиёсати асосии Тоҷикистон табдил ёфтааст.

Фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон на танҳо дохили ҷумҳурӣ, балки дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳам ҳамчун саҳми назарраси ҳалли мушкилоти умумибашарӣ арзёбӣ мешавад. Дар солҳои соҳибистиқлолӣ, бо дастгирии бевоситаи Президент, маҷмӯи ташаббусҳои байналмилалӣ ва резолютсияҳои СММ ба қабул расонида шуданд, ки мавзӯи об, экология, энергия, иқлим ва сулҳро дар бар мегиранд.

Бо ташаббусҳои бевоситаи Роҳбари давлат, масъалаҳои об дар тӯли чоряки аср дар рӯзномаи СММ ҷойгоҳи калидӣ гирифтанд. Пас аз эълони Соли байналмилалии оби тоза (2003) ва Даҳсолаҳои амали СММ дар самти об («Об барои ҳаёт» 2005-2015 ва «Об барои рушди устувор» 2018-2028), Президенти Тоҷикистон ташаббуси 6-уми глобалии ҷумҳуриро пешниҳод кард, ки дар соли 2022 бо пуштибонии 153 кишвари ҷаҳон қабул гардидааст.[6]

Барои анҷоми ин ташаббусҳо, як силсила конфронсҳои байналмилалии сатҳи баланд дар Душанбе гузаронида мешаванд, ки ба «Раванди оби Душанбе» машҳуранд. Ин раванд дар соли 2026 боз ҳам бештар мешавад, вақте ки конфронси навбатӣ мавзӯҳои трансмиллӣ ва идоракунии муштараки обро мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Дар заминаи гармшавии ҷаҳонӣ ва обшавии босуръати пиряхҳо (ки дар Тоҷикистон беш аз 1000 пирях комилан нобуд шудаанд), Президент Эмомалӣ Раҳмон дар самти ҳифзи криосфера як қатор ташаббусҳои ҷаҳониро пешниҳод

[6] Гузориши Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Ташаббусҳои ҷаҳонии Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи об ва иқлим». – Душанбе, 2024.

кард. Анҷоми боифтихот қабули резолютсияи «Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо» (2025) ва таъсиси Рӯзи ҷаҳонии пиряхҳо (21 март) буд.

Ин ташаббус на танҳо вазифаҳои глобалиро дар пешгирии фалокатҳои иқлимӣ муайян мекунад, балки ба таъсиси Маркази омӯзиш ва мониторинги пиряхҳо ва криосфераи Осиёи Марказӣ дар Душанбе мусоидат намудааст.

Дар чорчӯби рушди устувор, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гузариш ба иқтисоди сабз аҳамияти махсус медиҳад. Стратегияи миллии «Сабзонидани Тоҷикистон то соли 2040» тули солҳои охир ба амал бароварда шуда, соҳаҳои энергияи барқароршаванда (нерӯгоҳҳои обӣ ва офтобӣ), кишоварзии сабз ва саноати бепартовро дар бар мегирад.

Ин гузариш дар низоми энергетикӣ ифодаи худро дар роҳандозии лоиҳаҳои бузурги байналмилалӣ, аз қабили бунёди Нерӯгоҳи обии Роғун (яке аз бузургтарин дар Осиёи Марказӣ) ва нерӯгоҳҳои офтобӣ (200 МВт дар вилояти Суғд) меёбад.

Дар хати сулҳ ва амният, Президент Эмомалӣ Раҳмон сиёсати бисёрҷанба ва сулҳпарварона пеш мебарад, ки он дар эътирофи ӯ ҳамчун «Пешвои байналмилалии сулҳофар» дар сатҳи ҷаҳонӣ ифода ёфтааст. Роҳбари давлат дар ҳалли низоъҳои байниҳамсоягӣ, мубориза бо терроризм ва ифротгароӣ фаъол аст ва муҳимияти сиёсати «дарҳои кушода» -ро тавсия медиҳад.[7]

Ҷанбаи муҳими стратегияи сулҳ – дастгирии занон аст: дар доираи «Муколамаи занони Осиёи Марказӣ» форумҳо оид ба мавзӯи «Занон, сулҳ ва амният» барпо мешаванд, ки ҳалли осоиштаи низоъҳоро пуштибонӣ менамояд.

Аз нуқтаи назари назарияи классикии геополитика, ташаббусҳои ҷаҳонии Тоҷикистон якчанд функсияҳои стратегиро иҷро мекунанд:

1. Мустаҳкам намудани суверенитет: Таваҷҷӯҳ ба об ҳамчун захираи стратегӣ барои таҳкими истиқлолият ва ҳимоя аз кӯшишҳои беруна мусоидат мекунад.

[7] АМИТ «Ховар». «Ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои миллат дар соҳаи об». – Эътиборан 2024.

2. Тавозун дар низоми қудратҳои бузург: Бо роҳандозии платформаҳои байналмилалӣ дар соҳаи об ва экология, Тоҷикистон бо қудратҳои ҷаҳонӣ музокироти баробарро сурат медиҳад ва хатари ҷанги чандинҷонибаро коҳиш медиҳад.

3. Амнияти трансмиллӣ: Масъалаҳои энергетика, иқлим ва ифротгароӣ мураккабии ҷаҳонишавиро паймоиш карда, ҳамкории минтақавиро тақвият мебахшанд.

Хулоса, раванди ҷаҳонишавӣ дорои хусусиятҳои гуногун ва зиддияти амиқест, ки метавонад ҳам ба манфиати давлатхои миллӣ ва ҳам ба зидди онҳо равона карда шавад. Назарияҳои классикии геополитика (Хартленд, Римленд) ва назарияҳои муосир (бархӯрди тамаддунҳо) имконият медиханд, ки ҷойгоҳи динамикии Осиёи Марказӣ ҳамчун минтақаи стратегӣ ва бунёдӣ дар “дили” Авруосиё тавзеҳ дода шавад.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳон, ташаббусҳои Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи ҷаҳонӣ на танҳо ҳамчун вокуниш ба мушкилоти мубрами экологии замон, балки ҳамчун консепсияи нави муносибатҳои байналмилалӣ, ки дар он давлатҳои хурд низ метавонанд дар ҳалли масъалаҳои глобалӣ нақши калидӣ бозанд, арзёбӣ мешаванд.

Ба туфайли дипломатияи об, стратегияи ҳифзи пиряхҳо, рушди иқтисоди сабз ва фаъолияти сулҳпарварона, Ҷумҳурии Тоҷикистон исбот мекунад, ки барои ташаккули низоми нави глобализатсионӣ лозим нест, ки қудрати бузург бошанд. Калид дар дурбинии стратегӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои маҳаллӣ ва ҳамкории беминнат бо ҷомеаи байналмилалӣ мебошад. Дар ин самт, Пешвои миллат намунаи аълои сиёсатмадорӣ пешниҳод мекунад, ки дорои захираҳои беназири геополитикӣ буда, онҳоро ба фоидаи умумибашарӣ равона менамояд.

Рӯйхати адабиёт

1. Сангин Гулзод. «Фарҳанг сипари давлатдорӣ ва бунёди руҳи миллӣ аст» (сарлавҳа: Бархӯрди тамаддунҳо дар ҷаҳони глобализатсионӣ). – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2026.

2. Назарияи бархӯрди тамаддунҳо. – С. Хантингтон. – СММ, 2021 (баррасии илмӣ).

3. Гузориши Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Ташаббусҳои ҷаҳонии Эмомалӣ Раҳмон дар соҳаи об ва иқлим». – Душанбе, 2024.

4. АМИТ «Ховар». «Ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои миллат дар соҳаи об». – Эътиборан 2024.

5. Консулгарии генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Дипломатияи обӣ». – Чопи 1, 2024.

6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Истиқлоли энергетикӣ – Ҳадафи стратегии Тоҷикистон». – АМИТ «Ховар», 2024.

К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНЫХ РЕШЕНИЯХ ПО УПРАВЛЕНИЮ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.

Пулотова М.Х.

Старший преподаватель кафедры мировой экономики Института экономики и торговли Таджикского Государственного университета коммерции в городе Худжанде.

E-mail:m.pulotova72@gmail.com

Пулотов Т.И.

Менеджер класса С8 диджитал контента Emirates group, Дубай, ОАЭ

E-mail:m.pulotova72@gmail.com

В настоящей статье подчёркивается, что водные ресурсы играют главную роль в устойчивом развитии, являясь важным инструментом и ресурсом для различных секторов, использующих воду. Комплексный подход к управлению водными ресурсами имеет решающее значение для повышения

устойчивости к изменению климата. Так же подчёркивается, что Республика Таджикистан сталкивается с проблемой отсутствия комплексного интегрированного управления водным хозяйством и слабой правовой основой для успешного внедрения интегрированного управления водными ресурсами. В статье приводятся меры, для комплексного успешного внедрения управления водными ресурсами в республике Таджикистан.

Ключевые понятия: *водные ресурсы, комплексное интегрированное управление водными ресурсами, эффективное управление водными ресурсами*

БА МАСЪАЛАИ ҚАРОРҲОИ САМАРАНОК ДАР БОРАИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.

Пулотова М.Ҳ.

Муаллими калони кафедраи иқтисоди ҷаҳонии Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

e-mail: m.pulotova72@gmail.com

Пулотов Т.И.

Менеҷери дараҷаи С8 Контенти рақамии Emirates Group, Дубай, Аморати Муттаҳидаи Араб.

e-mail: m.pulotova72@gmail.com

Дар мақолаи мазкур таъкид шудааст, ки захираҳои обӣ дар рушди устувор нақши муҳим доранд ва ҳамчун абзор ва захираи муҳим барои бахшҳои гуногуни истифодаи обӣ хизмат мекунанд. Равиши муттаҳид ба идоракунии захираҳои обӣ барои баланд бардоштани устуворӣ ба тағирёбии иқлим муҳим аст. Инчунин, он набудани идоракунии ҳамаҷонибаи обро дар Тоҷикистон ва чаҳорчӯбаи заифи қонунгузорӣ барои татбиқи бомуваффақияти он таъкид мекунад. Дар мақола чораҳо барои татбиқи бомуваффақияти идоракунии ҳамаҷонибаи захираҳои обӣ дар Тоҷикистон тавсиф шудаанд.

Калидвожаҳо: *Захираҳои об̄, идоракунии ҳамаҷонибаи ҳамгирошудаи захираҳои об̄, идоракунии самараноки захираҳои об̄.*

ON THE ISSUE OF EFFECTIVE DECISION-MAKING IN THE MANAGEMENT OF WATER RESOURCES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Pulotova M.Kh.

Senior Lecturer of the World Economy Department, Institute of Economy and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand.

E-mail: m.pulotova72@gmail.com

Pulotov T.I.

C8 Digital Content Manager, Emirates Group, Dubai, UAE

E-mail: m.pulotova72@gmail.com

This article emphasizes that water resources play a key role in sustainable development, serving as an essential tool and resource for various water-using sectors. An integrated approach to water resources management is crucial for enhancing resilience to climate change. It also highlights that the Republic of Tajikistan still faces the challenge of a lack of comprehensive integrated water management and a weak legal framework for the successful implementation of integrated water resources management. The article outlines measures for the successful implementation of comprehensive water resources management in the Republic of Tajikistan.

Keywords*: water resources, integrated water resources management, climate change, efficient management of water resources.*

Водные ресурсы выполняют ключевую роль в устойчивом развитии, являясь важным инструментом и ресурсом для различных секторов, использующих воду. Таким образом, комплексный подход к управлению

водными ресурсами имеет решающее значение для повышения устойчивости к изменению климата. Республика Таджикистан по сей день сталкивается с проблемой отсутствия комплексного интегрированного управления водным хозяйством и слабой правовой основой для успешного внедрения интегрированного управления водными ресурсами. На наш взгляд для успешного внедрения КИУВР (Комплексное интегрированное управление водными ресурсами) можно было бы руководствоваться следующими пунктами управления водными ресурсами: [1, С.6].

Таблица№1

Рекомендации по КИУВР в Таджикистане

Рекомендации	**Пути выполнения**
Адаптация к изменению климата	Повышение эффективности механизмов прогнозирования и обеспечения готовности к стихийным бедствиям
Вопросы гидроэнергетики	Модернизация гидроэнергетической инфраструктуры, используемой для многоотраслевых целей, для повышения эффективности гидроэнергетики
Решение вопросов экономики и финансов	Улучшить правовую и административную базу для облегчения участия частных лиц и инвестиций в водном секторе
Сельское хозяйство	Внедрить водосберегающие и защитные экономические инструменты для ирригационной инфраструктуры
Промышленная инфраструктура	Развитие инженерно-экологических объектов городского землепользования и промышленного водопользования, увеличение их количества.
Сточные воды и водоснабжение	Улучшить учет и контроль за качеством и количеством сточных вод
Организация структур управления	Укрепление организаций бассейнового управления на всех уровнях управления водными ресурсами
Инструменты управления	Принять Национальную водную стратегию Республики Таджикистан

Источник: GWP Central Asia and the Caucasus (2025) Отчет о консультации с заинтересованными сторонами ЦУР. «Степень реализации ИУВР». Республика Таджикистан. p 6-7

Таджикистан, не имеющая выхода к морю страна, расположенная в Центральной Азии, богата водными ресурсами, создавая прочную основу для экономического и социального развития страны. Таджикистан не является исключением, когда речь идет об изменении климата и его негативном влиянии на страну, в том числе подверженности экстремальным явлениям.

Экстремальные явления, связанные с природными ресурсами, делают страну особенно уязвимой к воздействиям изменения климата. Водные ресурсы особенно страдают, в основном от стихийных бедствий, таких как наводнения и сели, что еще больше влияет на сельское хозяйство и, следовательно, на весь водный сектор. Они по-прежнему управляются на основе административных, а не гидрологических границ, что затрудняет для районов получение целостной картины качества и количества воды и, следовательно, потребностей водопользователей, а также окружающей среды [3, С.2]. КИУВР поможет улучшить текущую ситуацию в стране, не только чтобы избежать разрозненных политик и отраслевых подходов к управлению ресурсами, но и усилить взаимосвязь ресурсов, сосуществование и трансграничный характер водных ресурсов [2, С. 460]. КИУВР направлено на обеспечение устойчивой водной безопасности и содействие скоординированному развитию и управлению водными ресурсами и имеет несколько преимуществ, таких как содействие экономическому росту страны и устойчивому сельскому хозяйству, расширение участия всех в управлении, улучшение здоровья людей и, что не менее важно, усиление защиты окружающей среды. Однако ограниченные финансы и управление, старая инфраструктура и др. создают проблемы для успешной реализации принципов ИУВР в Таджикистане. Самое большое окно возможностей представляет собой взаимосвязь между водой и энергией, что критически важно, поскольку гидроэнергетика обеспечивает большую часть производства электроэнергии и основу для экономического развития и социального прогресса. Следовательно, совершенствование системы управления водными ресурсами является главным приоритетом для лиц, принимающих решения на национальном уровне, которые прилагают большие усилия для применения КИУВР по всей стране.

Эффективное управление водными ресурсами имеет решающее значение для Таджикистана. Изменение климата существенно влияет на экономику, общество и окружающую среду страны, демонстрируя важную роль воды в адаптации к изменению климата и в программе в области устойчивого развития

на период до 2030 года согласно самооценке страны, Таджикистан имеет средне-низкий статус внедрения КИУВР. Это самооценка, предоставленная ООН и ее Индексом ЦУР [4.С.4]. Это оценка общей эффективности каждой страны, при этом каждой цели придается равный вес. Оценка показывает положение страны между наихудшим возможным исходом (0 баллов) и целевым показателем (100 баллов). Две трети данных поступают из официальной статистики (как правило, ответственных агентств ООН), а одна треть — из нетрадиционной статистики, включая исследовательские центры, университеты и неправительственные организации.

Сельскохозяйственный сектор является водо- и энергоемким, и существует потребность в более скоординированных действиях между этими двумя взаимосвязанными секторами. Услуги водоснабжения в сельской местности и охват канализацией во многих городских районах все еще должны быть расширены до более чем трех миллионов человек в Таджикистане [5.]

Уязвимость к изменению климата подвергает Таджикистан и его водные ресурсы, а также все водопотребляющие отрасли экономики серьезной проблеме. Энергетический сектор не является исключением, так как является основным источником электроэнергии в стране. Постепенно возникающие изменения в водном потоке могут негативно повлиять на гидроэнергетическую инфраструктуру, повлияв на эффективность производства энергии, управление водохранилищами и сезонную доступность воды, в том числе для сельского хозяйства, которое является основой экономики страны. Комплексный подход к управлению водными ресурсами во всех соответствующих секторах может предложить необходимое решение.

Правительство Республики Таджикистан регулирует водные отношения на государственном и межгосударственном уровнях. Исполнительные органы, осуществляющие водную политику, а также осуществляющие управление использованием и охраной водных ресурсов в интересах отраслей экономики, водопотребителей и окружающей природной среды, представлены министерствами, государственными комитетами и учреждениями, что на наш

взгляд составляет слабую связь между водопотребителями и органами управления. Необходимо создать действенный подход «снизу вверх», позволяющий государству оперативно оценивать эффективность деятельности уполномоченных органов и возможность влияния на сообщества водопотребителей при принятии решений.

В виду вышенаписанного для осуществления КИУВР необходимо придерживаться следующих рекомендаций:

- Внедрить современные методы прогнозирования паводков и селей. Провести изучение и районирование селе- и паводкоопасных зон, четкое определение и обозначение их границ на картах. Проводить систематические учения с местным населением и руководством для повышения осведомленности и готовности к стихийным бедствиям. Разработать местные долгосрочные программы по отселению населения из потенциальных паводковых и селевых зон. Усилить межгосударственное сотрудничество по предупреждению и совместной борьбе с наводнениями и селями. Приступить к строительству инженерных берегоукрепительных сооружений на разрушенных паводками и селями прибрежных участках для предотвращения дальнейшего развития эрозионных процессов. Начать строительство новых гидропостов в необходимых местах для предотвращения паводков.

- Обеспечение гидроэнергетики для служения нескольким целям, таким как электроэнергия, ирригация, защита от наводнений, рыболовство, отдых, техническое и бытовое водоснабжение. Повышение эффективности использования вырабатываемой электроэнергии и ориентация на собственные ресурсы в долгосрочной инвестиционной политике. Модернизация и реконструкция всех существующих гидроэлектростанций и объектов энергосистемы. Укреплять сотрудничество на региональном и национальном уровнях в сфере развития водно-энергетических ресурсов Таджикистана. Внедрить политику, предусматривающую компенсацию за услуги и потери, связанные с регулированием стока для орошения в Центральной Азии;

- Обеспечить, чтобы все совместные усилия были сосредоточены на четком понимании основных принципов КИУВР (должным образом закрепленных в политике/стратегии, планах и законодательстве) и их практической реализации в Таджикистане. Принять Национальную водную стратегию Республики Таджикистан по развитию водного хозяйства. Улучшить национальную водную политику, включая ее финансово-экономические аспекты;

- Углубить институциональную реформу водного сектора ,продолжить работу по созданию бассейновых организаций и переходу на принципы КИУВР Продолжить переход от управления водными ресурсами в административных границах к бассейновому принципу Обеспечить институциональные изменения, которые неэффективны без усовершенствованных инструментов КИУВР, в частности, без разработки финансовых механизмов, обеспечивающих финансовую жизнеспособность институциональных структур (особенно на низовом уровне, где производится продукция на водной основе);

- Организация данных учета и контроля за количеством и качеством всех вод, особенно сточных и коллекторно-дренажных вод. Начать реконструкцию существующих и новых производственных лабораторий контроля качества сточных вод. Разработать и применять критерии качества воды для различных водопользователей на национальном и региональном уровнях. Применять дифференцированные и стимулирующие тарифы на водоснабжение населения. Максимально снизить потери воды, связанные с протечками из трубопроводной сети. Снизить тарифы на подачу воды. Реализация Государственной программы «Безопасная питьевая вода» и привлечение инвестиций для восстановления и развития инфраструктуры. Усилить возможности санитарно-эпидемиологической службы по контролю качества питьевой воды.

- Разделение политических и экономических функций управления водными ресурсами. Повышение эффективности распределения средств.

Список используемой литературы.

1. GWP Central Asia and the Caucasus (2025) Отчет о консультации с заинтересованными сторонами ЦУР 6.5.1. «Степень реализации ИУВР». Республика Таджикистан, С. 6-7.

2. Leck, H., Conway, D., Bradshaw, M., and Rees, J. (2025). Tracing the water-energy-food nexus: description, theory and practice. Geography Compass 9,

3. С. 445–460

4. The Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC) (2025) National Water Resources Management Tajikistan.

5. UNDP (2025) Проект Развития ООН. Аналитический обзор «Состояние и перспективы интегрированного управления водными ресурсами в Республике Таджикистан», С.4.

6. World Bank (2025) Tajikistan: Overview. Также доступно: https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/overview.

НАҚШИ МЕХАНИЗМҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ҲИФЗИ ПИРЯХҲО ВА ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ҲАМЧУН ТАККОНИ СОХТОРИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚА

Шерматова М. А.

муаллими калони кафедраи «Иқтисодиёт ва соҳибкорӣ»-и

Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд

Email: sh.munzifa@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таъсири равандҳои ҷаҳонишавӣ ва рақобати байналмилалӣ баррасӣ гардидаанд. Таваҷҷуҳи асосӣ ба такони сохторӣ ҳамчун механизми гузариш ба модели инноватсионӣ ва устувори иқтисодӣ равона шудааст. Нақши гидроэнергетика, захираҳои обӣ ва пиряхҳо ҳамчун омилҳои калидии рушди

устувор ва таъмини амнияти энергетикӣ таҳлил шудааст. Лоиҳаҳои стратегӣ, аз ҷумла НБО «Роғун», НБО «Норак» ва CASA-1000 ҳамчун воситаҳои муҳими тағйироти сохторӣ ва тақвияти ҳамгироии минтақавӣ арзёбӣ мегарданд. Ҳамчунин, аҳамияти механизмҳои молиявӣ, сармоягузорӣ ва "иқтисоди сабз" дар рушди устувори иқтисоди миллӣ нишон дода шудааст. Дар натиҷа, роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ ва диверсификатсияи манбаъҳои энергия пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: *иқтисоди миллӣ, такони сохторӣ, гидроэнергетика, захираҳои обӣ, пиряхҳо, амнияти энергетикӣ, сармоягузорӣ, НБО «Роғун», НБО «Норак», CASA-1000, иқтисоди сабз, рушди устувор, диверсификатсия, инфрасохтори энергетикӣ*

РОЛЬ ФИНАНСОВЫХ МЕХАНИЗМОВ В СОХРАНЕНИИ ЛЕДНИКОВ И ВОДНЫХ РЕСУРСОВ В УСЛОВИЯХ СТРУКТУРНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Шерматова М.А.

старший преподаватель кафедры «Экономика и предпринимательство» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанд

Email: sh.munzifa@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы развития экономики Республики Таджикистан в условиях воздействия процессов глобализации и усиления международной конкуренции. Основное внимание уделяется структурному импульсу как механизму перехода к инновационной и устойчивой модели экономики. Проанализирована роль гидроэнергетики, водных ресурсов и ледников как ключевых факторов устойчивого развития и обеспечения энергетической безопасности. Стратегические проекты, включая Нурекскую ГЭС, Рогунскую ГЭС и CASA-1000, оцениваются как важные инструменты

структурных преобразований и укрепления региональной интеграции. Также показана значимость финансовых механизмов, инвестиций и «зеленой экономики» в обеспечении устойчивого развития национальной экономики. В результате предложены основные пути повышения энергоэффективности и диверсификации источников энергии.

Ключевые слова: *национальная экономика, структурный импульс, гидроэнергетика, водные ресурсы, ледники, энергетическая безопасность, инвестиции, Рогунская ГЭС, Нурекская ГЭС, CASA-1000, зеленая экономика, устойчивое развитие, диверсификация, энергетическая инфраструктура*

THE ROLE OF FINANCIAL MECHANISMS IN THE PRESERVATION OF GLACIERS AND WATER RESOURCES IN THE CONTEXT OF STRUCTURAL TRANSFORMATION OF THE REGIONAL ECONOMY

Shermatova M. A.

Senior Lecturer, Department of Economics and Entrepreneurship

Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand

Email: sh.munzifa@mail.ru

The article examines the issues of economic development of the Republic of Tajikistan under the influence of globalization processes and increasing international competition. The main focus is on structural transformation as a mechanism for transitioning to an innovative and sustainable economic model. The role of hydropower, water resources, and glaciers as key factors of sustainable development and energy security is analyzed. Strategic projects, including the Nurek Hydropower Plant, Rogun Hydropower Plant, and CASA-1000, are assessed as important instruments of structural transformation and strengthening regional integration. The significance of financial mechanisms, investments, and the green economy in ensuring sustainable national economic development is also highlighted. As a result, key

approaches to improving energy efficiency and diversifying energy sources are proposed.

Keywords: *national economy, structural transformation, hydropower, water resources, glaciers, energy security, investment, Rogun Hydropower Plant, Nurek Hydropower Plant, CASA-1000, green economy, sustainable development, diversification, energy infrastructure*

Низоми иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он дар шароити муосир таҳти таъсири омилҳои мураккаби иқтисоди ҷаҳонӣ, аз ҷумла равандҳои ҷаҳонишавӣ ва шиддатёбии рақобати байналмилалӣ қарор дорад. Дар чунин шароит, масъалаи мутобиқсозии иқтисоди миллӣ ва минтақавӣ ба тағйироти беруна ва тақвияти устувории дохилӣ аҳамияти хосса пайдо менамояд.

Ин ҳолат зарурати ташаккули механизмҳои самараноки сиёсати сохториро ба миён меорад, ки ба баланд бардоштани қобилияти муқовимати иқтисод ба таъсироти беруна нигаронида шудаанд. Дар ин замина, нақши захираҳои обӣ ва пиряхҳо ҳамчун омили калидии рушди устувор ва таъмини амнияти иқтисодӣ махсусан муҳим мебошад

Аз нуқтаи назари методологӣ, таҳлили сохтори иқтисоди миллӣ ва хусусиятҳои рушди он асоси илмии татбиқи ислоҳоти сохториро ташкил медиҳад. Сиёсати давлатии иқтисодӣ ҳамчун воситаи муҳими танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ баромад намуда, имконият фароҳам меорад, ки тағйироти сохторӣ ба таври мақсаднок амалӣ гарданд. [1, С.120]

Такони сохторӣ ҳамчун раванд ба гузариш аз модели анъанавии иқтисодӣ ба модели инноватсионӣ ва устувор нигаронида шудааст. Дар ин раванд давлат ҳамчун субъекти калидии идоракунӣ, ташаббускор ва ҳамоҳангсози ислоҳот баромад мекунад. [11, С.57-83]

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар сохтори иқтисодиёти кишвар норасоии соҳаҳои баландтехнологӣ ба назар мерасад. Аз ин лиҳоз, рушди бахшҳои дорои арзиши иловашудаи баланд бояд самти афзалиятнок гардад. Дар идомаи таҳлил таъсири такони сохторӣ ба рушди иқтисодиёти миллӣ, махсусан дар бахши

энергетика, масъалаи сармоягузорӣ ба соҳаи гидроэнергетика ва инфрасохтори обӣ аҳамияти калидӣ пайдо менамояд. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бузурги обӣ ва иқтидори баланди гидроэнергетикӣ мебошад, ин самт ҳамчун яке аз омилҳои асосии рушди устувори иқтисодӣ баромад мекунад.

Сармоягузорӣ дар ин соҳа пеш аз ҳама ба сохтмон ва таҷдиди нерӯгоҳҳои барқи обӣ, навсозии инфрасохтори интиқоли барқ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои обӣ равона мегардад. Ин раванд имконият медиҳад, ки иқтидори мавҷудаи энергетикӣ пурратар истифода шуда, истеҳсоли нерӯи барқ афзоиш ёбад. Дар натиҷа, мушкилоти вобаста ба норасоии нерӯи барқ, махсусан дар фасли зимистон, тадриҷан коҳиш меёбад.[2, С. 98]

Дар ин раванд, гидроэнергетика ҳамчун яке аз самтҳои муҳими такони сохтории иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунад. Ин соҳа на танҳо манбаи асосии истеҳсоли нерӯи барқ ба ҳисоб меравад, балки ҳамчун омили стратегии рушди саноат, баланд бардоштани сатҳи амнияти энергетикӣ ва таҳкими мавқеи иқтисодии кишвар дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ хизмат мекунад. Иқтидори умумии гидроэнергетикии кишвар зиёда аз 527 млрд кВт/соат дар як сол арзёбӣ гардида, аз ин миқдор то имрӯз танҳо як ҳиссаи хурд мавриди истифода қарор дорад, ки ин ҳолат зарурати ҷалби сармоягузорӣ ва татбиқи технологияҳои муосирро ба таври ҷиддӣ таъкид менамояд.

Дар ин замина, сохтмони Нерӯгоҳи барқи обии «Роғун» ҳамчун яке аз лоиҳаҳои стратегӣ ва намунаи равшани такони сохторӣ баромад мекунад. Татбиқи пурраи ин лоиҳа имконият медиҳад, ки иқтидори истеҳсоли нерӯи барқ ба таври назаррас афзоиш ёбад ва Тоҷикистон ба яке аз истеҳсолкунандагони асосии энергияи тоза дар минтақа табдил ёбад. Ин нерӯгоҳ на танҳо ба таъмини эҳтиёҷоти дохилии кишвар мусоидат мекунад, балки заминаи муҳим барои рушди содироти нерӯи барқ низ фароҳам меорад.

Ҳамзамон, Нерӯгоҳи барқи обии «Норак» ҳамчун яке аз иншооти калидии системаи энергетикии кишвар нақши муҳими устуворкунанда дорад. Он то имрӯз қисми зиёди нерӯи барқи истеҳсолшавандаро таъмин намуда, ҳамчун сутуни асосии низоми энергетикии миллӣ хизмат мекунад. Навсозӣ ва таҷдиди

ин нерӯгоҳ имкон медиҳад, ки самаранокии он боз ҳам баланд гардида, мӯҳлати истифода ва устувории кори он барои даҳсолаҳои минбаъда таъмин карда шавад.

Дар баробари ин, лоиҳаи минтақавии CASA-1000 аҳамияти махсуси стратегӣ дорад. Ин лоиҳа имконият фароҳам меорад, ки нерӯи барқи изофавии кишварҳои дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ба бозорҳои Осиёи Ҷанубӣ содир карда шавад.

Лоиҳаи CASA-1000 (Central Asia–South Asia Electricity Transmission Project) – ин лоиҳаест, ки интиқоли нерӯи барқи изофавии кишварҳои дорои иқтидори бузурги гидроэнергетикӣ — Тоҷикистон ва Қирғизистон — ба кишварҳои дорои норасоии энергия, аз ҷумла Афғонистон ва Покистонро пешбинӣ мекунад. Иқтидори умумии интиқоли нерӯи барқ дар доираи лоиҳа тақрибан 1300 МВт-ро ташкил медиҳад, ки тавассути технологияи хатҳои баландшиддати ҷараёни доимӣ (HVDC) амалӣ мегардад.[6, С.156]

Аз нуқтаи назари методологии такони сохторӣ, CASA-1000 ҳамчун механизми табдилдиҳандаи сохтори иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Зеро он на танҳо ба афзоиши содироти нерӯи барқ мусоидат менамояд, балки сохтори даромадҳои асъории кишварро диверсификатсия намуда, гузаришро аз модели иқтисодиёти ба истеъмоли дохилӣ нигаронидашуда ба модели иқтисодиёти содиротӣ ва транзитӣ таъмин мекунад.

Дар робита ба захираҳои обӣ ва пиряхҳо, бояд таъкид намуд, ки гидроэнергетикаи Тоҷикистон ба таври мустақим аз захираҳои обии пиряхӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, истифодаи самараноки ин захираҳо, дар баробари ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба инфрасохтори энергетикӣ, ба баланд бардоштани устувории экологӣ ва иқтисодӣ мусоидат менамояд. Ҳамин тавр, CASA-1000 на танҳо як лоиҳаи энергетикӣ, балки як механизми пайвасткунандаи сиёсати энергетикӣ, сиёсати обӣ ва сиёсати иқлимӣ мебошад.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, татбиқи лоиҳа ба ҷалби сармояи хориҷӣ, рушди инфрасохтори интиқоли барқ ва афзоиши самаранокии истифодаи иқтидори мавҷудаи гидроэнергетикӣ мусоидат мекунад. Ин раванд таъсири

мултипликативӣ дошта, ба рушди соҳаҳои саноатӣ, хизматрасонӣ ва бозори меҳнат таъсири мусбат мерасонад.

Ҳамзамон, аз нигоҳи геоиқтисодӣ, CASA-1000 метавонад сатҳи ҳамгироии иқтисодии минтақавиро баланд бардорад ва вобастагии мутақобилаи кишварҳоро дар соҳаи энергетика тақвият диҳад. Ин омилҳо дар маҷмӯъ ба таҳкими заминаҳои такони сохторӣ дар иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ мусоидат менамоянд, ки дар натиҷа гузариш ба модели рушди устувор ва "иқтисоди сабз" суръат мегирад.

Дар шароити муосир, татбиқи сиёсати сохторӣ бидуни истифодаи механизмҳои молиявӣ ғайриимкон аст. Ба чунин механизмҳо буҷети давлатӣ, сармоягузории хусусӣ, грантҳо ва қарзҳои имтиёзнок дохил мешаванд.

Алалхусус, сармоягузорӣ ба соҳаи гидроэнергетика ва инфрасохтори обӣ имконият медиҳад, ки лоиҳаҳои калон амалӣ гарданд. Ин раванд на танҳо истеҳсоли нерӯи баркро зиёд мекунад, балки ба рушди соҳаҳои дигар низ таъсири мусбат мерасонад.

Дар баробари ин, истифодаи механизмҳои молиявии "сабз" барои ҳифзи пиряхҳо аҳамияти муҳим дорад. Барномаҳои байналмилалӣ ва фондҳои иқлимӣ метавонанд ба коҳиши таъсири тағйирёбии иқлим мусоидат намоянд.

Рушди энергетика таъсири мултипликативӣ дошта, ба рушди саноат, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ мусоидат мекунад. Таъмини устувори нерӯи барқ метавонад истеҳсоли саноатиро зиёд намуда, барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ замина фароҳам оварад.[7, С.63-76]

Дар сатҳи минтақавӣ, аз ҷумла дар вилояти Суғд, гузариш аз модели аграрӣ-саноатӣ ба индустриалӣ-аграрӣ зарур мебошад. Ин раванд тақвияти соҳибкорӣ ва рушди инфрасохторро талаб мекунад.

Бо вуҷуди пешравиҳо, як қатор мушкилот боқӣ мемонанд, аз ҷумла норасоии барқ дар фасли зимистон, талафоти техникӣ ва сатҳи пасти диверсификатсияи манбаъҳои энергия.

Барои бартараф кардани ин мушкилот чанд роҳҳои кӯтоҳ ва амалии асосӣ ҳастанд:

- Диверсификатсияи манбаъҳои энергия: зиёд кардани истифодаи неруи офтобӣ, бодӣ ва хурдобӣ, то вобастагӣ аз як манбаъ кам шавад.
- Навсозии шабакаи барқ: коҳиш додани талафоти техникӣ тавассути иваз кардани хатҳои кӯҳна ва таҷҳизоти фарсуда.
- Самаранокии энергия: истифодаи таҷҳизоти каммасраф ва кам кардани исроф дар хонаҳо ва корхонаҳо.
- Идоракунии талабот: танзими истифодаи барқ дар вақти авҷи сарборӣ (масалан, тарифҳои вақти рӯз).
- Сармоягузорӣ ва идоракунии беҳтар: ҷалби сармоя барои сохтани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ ва беҳтар кардани идоракунии соҳа.

Ҳамин тариқ, механизмҳои молиявӣ ва сармоягузорӣ ҳамчун омили муҳими такони сохторӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад мекунанд. Рушди соҳаи захираҳои обӣ ва ҳифзи пиряхҳо метавонад ба таъмин намудани рушди устувор, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва мутобиқшавӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ мусоидат намояд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. – Душанбе, 2016. – С.120.
2. Барномаи рушди соҳаи энергетикаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – С. 98
3. Маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 150.
4. World Bank. *Tajikistan Energy Sector Review*. – Washington, 2022. – P. 87.
5. Asian Development Bank. *Water Resources Management in Central Asia*. – Manila, 2021. – P. 134.
6. International Energy Agency (IEA). *Hydropower Status Report*. – Paris, 2023. – P. 156.

7. Гёц Р. О перспективах долгосрочного экономического развития в России // Экономическая политика и политическая экономия: приложение к журналу «Politekonom». – Москва, 2000. – № 1. – С. 63–76.

8. Голубович В. И. *Экономическая история зарубежных стран*. – Москва: Дело, 2010. – С. 368.

9. Гончаров Ю., Долгоруков Ю., Бондаренко А. О формировании промышленной политики // Экономика Украины. –1999. – № 3. С. 31–36**.**

10. Дубенецкий Я. Н. Активная промышленная политика: безотлагательная необходимость // Проблемы прогнозирования. – 2003. – № 1. – С. 3–17.

11. Кириченко В. Рыночная трансформация экономики: теория и практика (спецкурс). Тема 4: Реальный сектор трансформируемой экономики: проблемы динамики и структурных изменений // Российский экономический журнал. – 2001. – № 4. – С. 57–83

ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ ЭҶОДӢ ВА ТЕХНИКИИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ ФИЗИКА

Ашурзода Д.А.

омӯзгори кафедраи методикаи таълими технологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

E-mail: d.kholov1983@mail.ru

Дар мақола масъалаи ташаккул додани маҳорати эҷодӣ ва техникии хонандагон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф барои ташаккул додани маҳорати эҷодӣ ва техникии хонандагон роҳу воситаҳои самарабахшро пешниҳод намуда аст.

Дар мақола доир ба ташаккул додани маҳорат ва малакаҳои касбӣ, эҷодкорона азхуд кардани дониш, истифодаи асбобҳои техникӣ, баланд

бардоштани шавқу завқи хонандагон ба омӯзиши фанни физика, малакаи иҷрои корҳои таҳқиқотӣ ва лоиҳавӣ, истифодаи босамари аёниятҳо ва воситаҳои техникии муосири таълим дар раванди дарс тавсияҳои методӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: *маҳорат, малака, эҷодкорӣ, салоҳият, сифати таълим, эҷодиёти техникӣ.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКИХ И ТЕХНИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ В ФИЗИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Ашурзода Д.А.

преподаватель кафедры методики преподавания технологии Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

E-mail: d.kholov1983@mail.ru

В статье рассматривается вопрос формирования творческих и технических навыков учащихся. Автор предлагают эффективные способы и средства для развития творческих и технических навыков учащихся. В статье даны методические рекомендации по формированию профессиональных навыков и умений, творческому усвоению знаний, использованию технических средств, повышению интереса учащихся к изучению физики, умению выполнять научно-исследовательские и проектные работы, эффективному использованию современных наглядных пособий и технических средств обучения в процессе занятий.

Ключевые слова: *умение, навыки, креативность, компетентность, качество образования, техническое творчество.*

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING CREATIVE AND TECHNICAL SKILLS OF STUDENTS IN PHYSICAL EDUCATION

Ashurzoda D.A.

lecturer of the department of methods of teaching technology of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav

E-mail: d.kholov1983@mail.ru

The article discusses the formation of students' creative and technical skills. The authors propose effective methods and tools for developing students' creative and technical skills. The article provides methodological recommendations for developing professional skills and abilities, creative assimilation of knowledge, the use of technical equipment, increasing students' interest in studying physics, the ability to perform research and project work, and the effective use of modern visual aids and technical teaching tools during classes.

Keywords*: ability, skills, creativity, competence, quality of education, technical creativity.*

Физика ҳамчун яке аз фанҳои нисбатан мураккаб дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ шинохта мешавад. Аз ин рӯ, яке аз вазифаҳои муҳими омӯзгор аз он иборат аст, ки тавассути истифодаи усул ва методҳои гуногуни таълимӣ шавқу рағбати хонандагонро нисбат ба омӯзиши ин фан баланд бардошта, мазмуну муҳтавои мавзуъҳоро дар сатҳи баланди илмию методӣ ба онҳо фаҳмонда диҳад.

Дар шароити муосир ба рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ аз ҷониби Ҳукумати кишвар таваҷҷуҳи махсус зоҳир мегардад. Бо мақсади такмили сатҳи таълим ва рушди ин самтҳо солҳои 2020–2040 ҳамчун «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон гардидааст.

Татбиқи самараноки ҳадафҳои ин барнома аз он вобаста аст, ки раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар асоси талаботи муосири илмию методӣ ба роҳ монда шавад. Зеро маҳз рушди фанҳои табиатшиносӣ

дақиқ ва риёзӣ заминаи асосии пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварро ташкил медиҳад. Дар ин замина, баланд бардоштани сифати таълими фанни физика аҳамияти хоса касб мекунад. Барои расидан ба ин ҳадаф зарур аст, ки хонандагон дар равияи фанҳои табиӣ бо сатҳи баланди дониш ва малака омода карда шаванд. Яке аз роҳҳои муассири ноил шудан ба ин мақсад ташаккул додани маҳорати эҷодӣ ва техникии хонандагон мебошад, ки ба рушди тафаккури мантиқӣ, қобилияти таҳлил ва фаъолияти мустақилонаи онҳо мусоидат менамояд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва озмоишӣ, таҳлили адабиёти методию таълимӣ, маводи маҷаллаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва инчунин омӯзиши таҷрибаи фаъолияти педагогии омӯзгорони муассисаҳои таълимии пойгоҳӣ имконият фароҳам оварданд, ки чунин хулосаҳо барорем:

- ҳарчанд масъалаи ташаккули маҳорати эҷодӣ ва техникии хонандагон тибқи муносибати босалоҳият ба таълим яке аз масъалаҳои мубрами низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ҳисоб меравад, аммо то ҳол ин самт ба таври кофӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифта аст ва таҳқиқоти мукаммал оид ба он хеле маҳдуд ба назар мерасад [4, 6];

- таҳлили маводи маҷаллаҳои тақризшавандаи илмӣ, дастуру васоити таълимӣ ва китобҳои дар солҳои охир нашршуда нишон медиҳад, ки масъалаи ташаккули маҳорати эҷодӣ ва техникии хонандагон асосан ба таври ҷузъӣ ва яктарафа баррасӣ гардидааст. Бо вуҷуди ин, дар корҳои илмии муҳаққиқон то ҳол низоми мушаххас ва мукаммали ташаккули ин гуна маҳоратҳо пурра ташаккул наёфтааст.

Маҳорати эҷодӣ дорои умумияти сохтории салоҳиятҳои касбӣ буда, аз ҷиҳати мазмун дорои хусусиятҳои фарқкунанда мебошад, ки онро мафҳуми «эҷодкорӣ» ифода менамояд. Эҷодкорӣ ҳамчун раванди тавлиди ғоя ва ё маҳсулоти нав дар натиҷаи фаъолияти эҷодкорона ва дигаргунсозандаи инсон арзёбӣ мегардад. Ин раванд бо фаъолияти маърифатӣ робитаи зич дошта, ҳамчун шакли инъикоси воқеияти объективӣ дар шуури инсон зуҳур мекунад. Ҳалли ҳар гуна масъалаи эҷодӣ одатан аз таҳия ва таҳлили системавии он оғоз ёфта, дар

шароити номуайянӣ ва маҳдудияти иттилоот ҷустуҷӯи роҳҳои наву ғайристандартиро талаб менамояд [2, 6].

Салоҳият ҳамчун маҷмӯи сифатҳои ба ҳам алоқаманди шахсият — дониш, маҳорат, малака ва намудҳои гуногуни фаъолият фаҳмида мешавад, ки ба иҷрои самараноки фаъолияти муайян равона гардидаанд. Босалоҳиятӣ бошад, сатҳи азхудкунӣ ва татбиқи амалии ҳамин салоҳиятҳоро ифода мекунад. Хусусияти муҳими муносибати босалоҳият ба таълим дар он аст, ки он самти амалии раванди омӯзишро тақвият бахшида, фаъолияти мустақилона ва таҷрибаи амалии хонандаро ҳамчун меъёри асосӣ меҳисобад. Ин ҳолат истифодаи технологияҳои муосири педагогӣ ва усулҳои инноватсионии таълимро тақозо менамояд [6].

Фанни физика барои ташаккули маҳорату малакаҳои касбӣ, рушди қобилияти эҷодкорона азхуд намудани дониш ва истифодаи самараноки воситаҳои техникӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Он дарки қонунҳои табиат, ташаккули тафаккури техникӣ ва ҷаҳонбинии илмии хонандагонро таъмин намуда, барои рушди маҳорати эҷодӣ ва техникии онҳо заминаи мусоид муҳайё месозад. Аз ин лиҳоз, омӯзгоронро зарур аст, ки сифати таълими фанни физикаро пайваста такмил дода, дар раванди таълим ба ташаккули шахсияти хонандагон, рушди қобилияти эҷодӣ ва ҷалби онҳо ба фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намоянд [1, 5].

Барои рушди маҳорати эҷодӣ ва техникии хонандагон дар раванди таълим иҷрои як қатор вазифаҳои муҳим зарур мебошад. Аз ҷумла, баланд бардоштани шавқу рағбати хонандагон ба омӯзиши фанни физика ва дигар фанҳои дақиқ риёзӣ; ташкили фаъолияти маҳсулнок ва эҷодкорона; ташаккули малакаҳои иҷрои корҳои таҳқиқотӣ ва лоиҳавӣ; рушди тафаккури мантиқӣ ва тасаввуроти фазоӣ; омӯзонидани асосҳои худомӯзӣ; нишон додани самти истифодаи амалии донишҳо дар фанни физика ва дигар фанҳои табиӣ; шинос намудани хонандагон бо нақш ва мавқеи физика дар фарҳанги умумибашарӣ ва робитаи он бо дигар илмҳо; инчунин ташаккули қобилияти фикрронии васеъ ва мустақил аз вазифаҳои асосии таълим ба ҳисоб мераванд [4].

Истифодаи самараноки воситаҳои аёнӣ ва технологияҳои муосири таълим дар раванди дарс ба шакл ва усулҳои пешниҳоди маводи таълимӣ, инчунин ба методикаи гузаронидани машғулиятҳо таъсири назаррас мерасонад. Чунин равиш имконият фароҳам меорад, ки хонандагон маводро беҳтар дарк намуда, фаъолияти маърифатии онҳо фаъол гардад. Ҳамзамон, қобилияти пайваст намудани донишҳои назариявӣ бо амалия рушд ёфта, замина барои ташаккули маҳорати эҷодӣ ва техникӣ ва афзоиши шавқу ҳавас ба омӯзиш муҳайё мегардад [6].

Яке аз шаклҳои самараноки ташкили фаъолияти эҷодии техникии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ маҳфилҳои фаннӣ ба шумор мераванд. Барои омӯзгор ё роҳбари маҳфил ин раванд аз интиқоли оддии дониш ба фароҳам овардани шароити мусоид барои омӯзиши фаъолона ва андӯхтани таҷрибаи амалӣ табдил меёбад. Барои хонандагон бошад, ин гузариш аз азхудкунии ғайрифаъолонаи иттилоот ба ҷустуҷӯи фаъолонаи он, рушди тафаккури интиқодӣ ва истифодаи дониш дар амалия мебошад [3].

Истифодаи методҳои ҷустуҷӯии ҳалли масъалаҳои эҷодии техникӣ дар рушди тафаккур ва ташаккули фаъолияти эҷодии хонандагони МТМУ аҳамияти хос дорад. Ин усулҳо ба устувор гардидани дониш, бедор шудани шавқу рағбат ба эҷодиёти техникӣ, васеъ гардидани ҷаҳонбинии илмӣ ва тарбияи ҳисси меҳнатдӯстӣ ва худшиносӣ мусоидат мекунанд. Илова бар ин, истифодаи чунин методҳо дар марҳилаҳои гуногуни дарс ба ташаккули фаъолияти амалӣ, рушди фикрронии мантиқӣ ва азхудкунии истилоҳоти илмӣ мусоидат намуда, хонандагонро водор месозад, ки дар асоси дониш ва малакаҳои худ масъалаҳои пешниҳодшударо таҳлил карда, роҳҳои самараноки ҳалли онҳоро мустақилона пешниҳод намоянд [6].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки истифодаи усул ва воситаҳои самараноки таълим, ташкили машғулиятҳо тибқи муносибати босалоҳият, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва ҷалби хонандагон ба фаъолияти эҷодию тадқиқотӣ аз ҷумлаи роҳҳои асосии ташаккули маҳорати эҷодӣ ва техникии хонандагони МТМУ ба ҳисоб мераванд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Мухаббатов Х.К. Ташаккули маҳорати эҷодӣ ва техникии донишҷӯёни равияи техникӣ ва технологӣ. [Матн] / Д.А. Холов, Х.Қ. Муҳаббатов // Паёми ДДҚ ба номи Носири Хусрав. – 2018. - №1/1 (51). - С. 180-183.

2. Мухаббатов Х.К. История развития политехнического образования в Республике Таджикистан / Х.К. Мухаббатов, Д. М. Дустов, Д.А. Холов // Вестник Педагогического университета. Серия 2: Педагогики и психологии, методики преподавания гуманитарных и естественных дисциплин. – 2020. – № 3(3). – С. 163-165.

3. Холов, Д.А. Эҷодиёт - асоси ташаккулёбии фаъолияти эҷодӣ-техникии омӯзгорони ояндаи равияи фанҳои табиӣ. [Матн] / Д.А. Холов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2022. - № 1/4 (104). - С. 114-120.

4. Холов, Д.А. Асосҳои методологӣ ва психологӣ – педагогии муносибати босалоҳият дар ташаккули маҳорати эҷодӣ ва техникии омӯзгорони ояндаи равияи фанҳои табиӣ. [Матн] / Д.А. Холов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2024. - № 1/3 (125).). - С. 320-328.

5. Холов, Д.А. Баланд бардоштани маҳорати педагогии омӯзгорони ояндаи равияи фанҳои табиӣ тавассути иҷрои корҳои мустақилона. [Матн] / Д.А. Холов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2024. - № 1/4 (128). - С. 295-304.

6. Маҷидов Ҳ. Асосҳои методии ташаккули маҳорати эҷодӣ ва техникии бакалаврҳои равияи фанҳои табиӣ. [Матн] / Маҷидов Ҳ., Ашурзода Д.А. //Дастури методӣ. – Душанбе: ҶДММ “Бебок”, – 104 с.

ОБ ОМИЛИ АСОСИИ ЗИНДАГИИ ПОЙДОР

Қурбонова Б.Ф.

ассистенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони
Донишкадаи иқтисод ва савдои
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд
E-mail: bihafiza07@gmail.com

Об омили бунёдии ҳаёти устувор аст, зеро тамоми равандҳои биологӣ, экосистемаҳо ва рушди иҷтимоию иқтисодӣ аз он вобастаанд. Он иқлими сайёраро танзим мекунад, дар фотосинтез ва мубодилаи моддаҳо иштирок мекунад ва мубодилаи гармӣ ва интиқоли маводи ғизоиро дар дохили организмҳо таъмин мекунад. Об дар табиат наботот ва ҳайвонотро нигоҳ медорад, эрозияи хокро пешгирӣ мекунад ва экосистемаҳои солимро ба вуҷуд меорад. Норасоии он барои гуногунии биологӣ оқибатҳои фалокатбор дорад.

Калидвожаҳо: *об, пирях, камшавии об, тағйирёбии иқлим, гармшавии глобалӣ, нақши об дар табиат.*

ВОДА — КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ДЛЯ УСТОЙЧИВОЙ ЖИЗНИ

Курбанова Б.Ф.
ассистент кафедры мировой экономики
Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанде
E-mail: bihafiza07@gmail.com

Вода — основной фактор устойчивой жизни, поскольку все биологические процессы, экосистемы и социально-экономическое развитие зависят от нее. Она регулирует климат планеты, участвует в фотосинтезе и метаболизме, обеспечивает теплообмен и транспорт питательных веществ в организмах. В природе вода поддерживает растения и животных, предотвращает эрозию почв и формирует здоровые экосистемы, а ее дефицит приводит к катастрофическим последствиям для биоразнообразия.

Ключевые слова: *вода, ледник, истощение водных ресурсов, изменение климата, глобальное потепление, роль воды в природе.*

WATER IS THE KEY FACTOR FOR SUSTAINABLE LIFE

Qurbonova B.F.

Assistant at the Department of World Economics, Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand

E-mail: bihafiza07@gmail.com

Water is a fundamental factor in sustainable life, as all biological processes, ecosystems, and socioeconomic development depend on it. It regulates the planet's climate, participates in photosynthesis and metabolism, and ensures heat exchange and nutrient transport within organisms. In nature, water sustains plants and animals, prevents soil erosion, and forms healthy ecosystems. Its deficiency has catastrophic consequences for biodiversity.

Keywords*: water, glacier, water resource depletion, climate change, global warming, role of water in nature.*

Об асосии ҳар як мавҷуди зинда аст ва бе он ҳеҷ зиндагии пойдор тасаввур намешавад.

Қисми зиёди вазни бадани инсон (тақрибан 60-70%) аз об иборат буда, ҳамаи ҷараёнҳои ҳаётӣ — аз ҳазм то мубодилаи моддаҳо — бо иштироки он сурат мегиранд. Инсон бе об танҳо чанд рӯз зиндагӣ карда метавонад, дар ҳоле ки об ҳарорати баданро танзим мекунад, моддаҳои заиро хориҷ месозад ва одамро аз бемориҳо эмин медорад.

Ҳастӣ ва рушди гулҳо, ҳайвонот ва растаниҳо пурра ба об вобаста аст, зеро фотосинтез ва дигар равандҳои табиӣ бидуни он ғайриимконанд. Дар китобҳои динӣ низ об яке аз чаҳор унсури муқаддас (об, хок, оташ, бод) шинохта шудааст, ки тамоми олам ба он ниёз дорад.

Растаниҳо аз хушкӣ пӯшида, фотосинтез суст мешавад ва аксари гуногуни биологӣ аз байн меравад. Хок фишор мегирад, эрозия зиёд шуда, хосиятҳои сершавии он вайрон мешавад.

Растаниҳо аз хушксолӣ мемиранд, зеро фотосинтез ва афзоиши онҳо бидуни об ғайриимкон аст — дар натиҷа биомасса аз байн меравад ва хок ферментҳоро аз даст медиҳад. Дар Тоҷикистон соли 2008 аз камобӣ зиёда аз 60 ҳазор гектар замин бе самара мондааст.

Ҳайвоноти ваҳшӣ аз ташнагӣ нобуд мешаванд, кӯлҳо хушк шуда, муттаҳидшавии зиндаҳо вайрон мешавад — ин туғёни пиряхҳо ва Таъсири камобӣ ба табиат

Гармшавии глобалӣ камобӣ ва хушксолӣ меорад, ки ба паҳншавии бемориҳо ва офатҳои табиӣ мусоидат мекунад.

Дар ҷаҳон солона садҳо километри мукааб об барои обёрӣ ва саноат сарф мешавад, аммо ифлосшавии он ба таҳдид табдил ёфтааст. Дар Тоҷикистон, ки кишвари кӯҳӣ аст, об манбаи асосии ободонӣ ва иқтисодӣ мебошад, вале бояд ҳифзи онро таъмин созем. Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон Даҳсолаи байналмилалии «Об барои ҳаёт»-ро пешниҳод карда, аҳамияти онро таъкид намуданд.

Камобӣ (норасоии об) оқибатҳои фоҷиабор барои экосистема ва мувозинати табиӣ дорад. Камобӣ (норасоии об) оқибатҳои харобкунанда барои экосистема ва мувозинати табиӣ дорад.

Мо, Тоҷикистониён аз сероб будани сарзамини бузургамон бояд ҳамеша ифтихор намоем. Тоҷикистон аз захираи об бой буда, қариб 7000 пирях, 155 кӯли гуногунҳаҷм, даҳҳо ҳазор чашмаҳои обии одию маъданӣ ва обанборҳои зиёд дорад. Ин маъхази бузург, ки одамро асос аст, об аст. Бе об зиндагӣ пойдор буда наметавонад.

Аз қадимулайём дар китобҳо об ҳамчун манбаи асосии ҳаёт дониста мешавад. Чор унсур дар ҳаёт муқаддасанд: об, хок, оташ, бод, ки тамоми мавҷудоти олам ба онҳо эҳтиёҷ доранд.

Ба ифодаи Умари Хайём:

Аз оташу обу боду хокем ҳама,

З-ин чор чу набванд ҳалокем ҳама.

Модоме, ки асоси зиндагии ҳамаи мавҷудоти олам обро медонем, пас вазифадорем, ин маъхази бузургро чун асоси ҳастӣ, чароғи равшанидиҳанда ва сарвати бебаҳои зиндагӣ эҳтиром намоем, онро ҳамеша тозаву озода нигоҳ дорем, нагузорем, ки нохалафе ин муъҷизоти бузургро ифлос гардонад, ба он ифлосиҳо партояд ё ягон амали носазоеро нисбати он раво бинад.

Зи ҷӯе, ки хурдӣ аз он оби пок,

Набояд фикандан дар он сангу хок,

Тоза нигоҳ доштани об ва муқаддас шумурдани он, гиромӣдонистани ҳар қатраи ин муъҷизаи бузург қарзи ҳар як инсони соҳибфарҳанг аст, зеро об на танҳо ҳамчун манбаи ободӣ, балки маъхази нуру рӯшноӣ маҳсуб меёбад.

Об бошад гавҳари қимматтар аз лаълу гуҳар,

Покии ҳар қатраи он покии хайрулбашар.

Зиндагиро аз ҳастии об асос аст. Мутаассифона, бархе аз инсонҳои беандеша дидаю дониста наҳру ҷӯйбор ва чашмасорро ифлос мегардонанд. Дар канори рӯду ҳавзҳопартовҳои маишӣ партофта онро ифлос мекунанд. Обро бе сарфаю сариштакорӣ истифода мебаранд, ки ин боиси ба саломатии аҳолӣ ва сокинони сайёра зиён расонидан хоҳад гардид. Ҳамин тариқ, тозаю озода нигоҳ доштани он, макрӯҳ накардани ҳар қатраи об вазифаи ҷонӣ ва муқаддаси ҳар як шахси мусалмон махсуб меёбад.

Хулоса, аз гуфтаи Пайғамбари бузург Расули Акрам «Об ҳақиқатан поккунанда ва асоси ҳастист, ки чизе онро наҷис нагардонад». Аз ин лиҳоз, обро эҳтиёт намуд ва инчунин онро покизаю мусаффо нигоҳ доштан зарур аст.

Бо мақсади аз таъсироти манфии инсон ва ҷомеа нигоҳ доштани табиат, махсусан, захираҳои обӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ -Пешвои муаззами миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз рӯзҳои аввали ба сари қудрат омадан ба масъалаҳои ҳифзи муҳити зисти кишвар, минтақа ва ҷаҳон таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда истодааст. Вобаста ба муҳиммияти масъалаҳои экологӣ бо тақозои замон

тайи солҳои соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ тағйироту иловаҳо ба аксари қонунгузориҳои ҳифзи табиат ворид карда шудаанд. Ҳамзамон дар ин самт беш аз 40 қонун дар бораи экология ва сарватҳои табиӣ қабул гардидааст.

Бо иқдом ва саҳмгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи марти соли 1993 дар якҷоягӣ бо роҳбарони давлатҳои Осиёи Марказӣ Фонди байналмилалии наҷоти баҳри Арал таъсис дода шуд. Соли 2002 бо мақсади ҳалли қазияи марбут ба об ва масоили экологии баҳри Арал дар шаҳри Душанбе ҳамоиши Сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ баргузор гардид, ки дар ин ҳамоиш раисии Фонди байналмилалии наҷоти баҳри Арал аз соли 2002 то соли 2008 ба уҳдаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вогузор карда шуд.

Об манбаи нахустин ва ногузири қонеъ гардондани талаботи асосии инсон, пеш аз ҳама барои ҳифзи саломатӣ, таъминоти ғизои безарар, тозагӣ ва нигоҳ доштани экосистемаҳо дар сайёраи мо мебошад.

Ба ибораи дигар, об манбаи ҳаёт ва ҷузъи асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад. Бинобар ин хеле зарур аст, ки об ҳамчун омили муҳиммтарини иҷтимоиву иқтисодӣ баррасӣ гардад ва дар чаҳорчӯбаи воқеияти имрӯзаи иҷтимоиву иқтисодӣ идора карда шавад.

14-уми декабри соли 2022 Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид бо пуштибонии 153 кишвари аъзо ташаббуси 5-уми байналмилалии Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар соҳаи обу иқлим пазируфт. Тибқи ин қатънома соли 2025 ҳамчун Соли байналмилалии ҳифзи пиряхҳо эълон карда шуд, ва аз оғози соли 2025 минбаъд ҳар сол рӯзи 21-уми март ҳамасола ҳамчун Рӯзи ҷаҳонии пиряхҳо таҷлил карда мешавад. Инчунин, мутобиқи ин қатънома Созмони Милали Муттаҳид таҳти ҳамоҳангии Дабири кулли ин созмон Фонди трастии мақсаднок, яъне Хазинаи байналмилалии мақсадноки эътимодро ҷиҳати ҳифзи пиряхҳо таъсис медиҳад.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарварии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ташаббусҳои экологии хислати ҷаҳонӣ дошта баромад

намуда, дар самти ҳифзи захираҳои табиии минтақавӣ ва ҷаҳонӣ саҳми босазои худро гузошта истодааст.

Мутобиқи ҳисоботи пешакӣ, то соли 2030 зиёдшавии истифодвбарии об дар Осиёи Марказӣ 15-20%-ро ташкил медиҳад. Агар боз камшавии ҷараёни дарёҳоро дар натиҷаи тағйирёбии иқлим ба ҳисоб гирем, вазъияти бавуҷудомада хатарбор мегардад. Аз ин рӯ, ин гавҳари табиатро бояд сарфакорона истифода бурд. Ташаббусҳои Сарвари хирадманди мо, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба ҷалб намудани таваҷҷуҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳаллу фасл ва дарёфти роҳу усулҳои рафъи мушкилоти вобаста ба об хеле муҳим ва саривақтианд.

Ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҷиҳати роҳандозии ҳамкории бештари ҷомеаи ҷаҳонӣ дар роҳи расидан ба рушди устувор дар соҳаи об заминаи мусоид фароҳам меоранд. Яке аз вижагиҳои санади нав ҳамгироии ҳадафу вазифаҳои марбут ба рушди иқтисодию иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист мебошад, ки се пояи асосии рушди устуворро ташкил медиҳад. Яке аз аҳдофи ҳадафҳои рушди устувор ба масъалаи таъмин намудани дастрасии ҳамагонӣ ба об ва беҳдошт бахшида шудааст. Ин ҳадаф, дар баробари зарурати таъмин намудани дастрасӣ ба оби тозаи ошомиданӣ ва беҳдошти масълаҳои сифати об, истифодаи самаранокии он, пиёдасозии мудирияти муштараки захираҳои об, ҳифзи экосистемаи об, инчунин, тавсеаи ҳамкорӣ ва ҳамёрӣ дар соҳаи обро дар бар мегирад. Тоҷикистон дар арсаи чаҳон чун кишвари пешоҳанг ва ташаббускори калидии мавзӯи об шинохта шудааст.

Мо аз иқдомҳои Президенти Тоҷикистон дар самти об истиқбол мекунем. Оре, об манбаи ҳастии ҳамаи мавҷудоти олам аст. Об захираи бузургест, ки воқеияти он ҷаҳону зиндагониро таровату зебоӣ ва сарсабзиву озодагӣ мебахшад. Ҳастии гулу гиёҳ, ҳайвоноту наботот, растаниву инсоният, хосса зиндагии осоиштаву ободӣ ва озодагиву пурбаракатӣ ҳама ба об вобастагӣ дорад. Обро инсон барои нӯшидан, омода намудани хӯрок, шустушӯи манзил, тозагии кӯчаҳо, обёрии заминҳо истифода мебарад. Инчунин одам бо роҳҳои обӣ завраку киштӣ ронда, ҳар гуна бор ва мусофиронро мекашонад. Оби шаршарадор турбинаҳоро

ба ҳаракат дароварда, ҷараёни электрикӣ ҳосил мекунад. Бо қувваи оби зиёд чархи санги осиёб, дастакҳои обҷувоз ҳаракат мекунанд.. Хулоса, кори ягон соҳаи саноат бе об пеш намеравад. Дар фабрикаву заводҳо обро барои тайёр кардани маҳлули рангҳо, оҳар додани матоъ, коркарди пӯст, тайёр кардани коғаз, собун, нонпазӣ, нӯшокиҳои гуногун истифода мебаранд. Инсон бе об зиндагӣ карда наметавонад. Ҳатто қисмати зиёди вазни бадани инсоният аз об иборат аст. Инсон дар тамоми лаҳзаҳои ҳаёташ аз об истифода мебарад. Об одамро аз ифлосию нопокӣ, аз бемориву дардҳо эмин мегардонад. Об сабзавоту наботот ва ҳайвонотро, ки инсон ҳамеша бо онҳо сарукор дорад, манбаи асосист. Ҳатто намии замин аз об аст, ки бе он ягон растанӣ ва гулу гиёҳ намерӯяд.

Мо,Тоҷикистониён аз сероб будани сарзамини бузургамон бояд ҳамеша бифахрем. Тоҷикистон аз захираи об бой буда, қариб 7000 пирях, 155 кӯли гуногунҳаҷм, даҳҳо ҳазор чашмаоби одию маъданӣ ва обанборҳои зиёд дорад. Дар Тоҷикистон дарёҳои Сир, Вахш, Зарафшон, Варзоб, Кофарниҳон, Панҷ ҷорӣ мешаванд ва онҳо на инки Тоҷикистонро, балки мамлакатҳои ҳамсоя Узбекистону Туркманистонро низ шодоб мегардонанд. Ду дарёи калоне, ки аз кӯҳҳои осмонбуси мо сарчашма мегиранд, баҳри Аралро, ки имрӯзҳо хушк шуда истодаасту дар минтақаи Осиёи миёна хисороти зиёд оварданаш мумкин аст, аз об пур мекунад. Бе об зиндагӣ пойдор буда наметавонад. Аз қадимулайём дар китобҳои динӣ низ об чун манбаи асосии ҳаёт дониста мешавад. Чор унсур дар ҳаёт муқаддасанд: об, хок, оташ, бод, ки тамоми мавҷудоти олам ба онҳо эҳтиёҷ доранд.

Об ҳасту ободӣ низ ҳаст мегӯянд дар урфият. Об аст, ки кулли мавҷудоти олам дар афзоишу рушду нумӯъ ва пояндагӣ қарор доранд. Об аст, ки инсон ҳатто дар дами марг қатрае аз он ошомида нафас рост мекунад. Об аст, ки гулу гиёҳ аз он рангу бӯй, таровату пояндагӣ мегиранд. Бе об ҳаёт маъно надорад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Муҳаббатов Холназар М –Об – манбаи ҳаёт. Душанбе: Ирфон, 2003, 146 саҳ.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «29» ноябри соли 2024, №627 “Стратегияи миллии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040”

3. Махзани электронӣ. - URL: https://www.tajmedun.tj/tj/nazare-ba/i-timoiyet/ob-

4. astu-ayet-poydor-ast(санаи мурочиат 1.04.2026)

5. Махзани электронӣ. URL: https://mfa.tj/tg/main/view/15188/ishtirok-dar-konfronsi-seyumi-bainalmilali-oid-ba-dahsolai-bainalmilalii-amal-ob-baroi-rushdi-ustuvor-2018-2028 (санаи мурочиат: 8.04.2026).

6. Махзани электронӣ. - URL: https://www.imoge.tj/intishorot/maqolaho/fazilat-o-va-mushkiloti-ob (санаи мурочиат: 11.04.2026).

ПОТЕНСИАЛИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН: АСОСИ РУШДИ УСТУВОР ВА РУШДИ ИҚТИСОДӢ

Мирзобаева А.Ш.

ассистенти кафедраи иқтисоди ҷаҳонӣ, факултети бизнес ва иқтисодиёти байналмилалӣ, Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

E-mail: mirzobaeva_01@mail.ru

Дар мақола нақши захираҳои обӣ ва пиряхҳо ҳамчун омили асосии рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Потенсиали табиӣ-захиравии кишвар, хусусиятҳои ташаккули захираҳои обӣ ва аҳамияти онҳо барои гидроэнергетика, кишоварзӣ ва саноат таҳлил мегардад. Ба пиряхҳо ҳамчун манбаи стратегии оби тоза ва осебпазирии онҳо дар шароити тағйирёбии иқлим диққати махсус дода шудааст. Масъалаҳои асосии истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, инчунин дурнамои рушди соҳаи хоҷагии об баррасӣ мешаванд. Зарурати ҷорӣ намудани

технологияҳои муосир, такмили идоракунӣ ва густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо*:захираҳои обӣ, пиряхҳо, Тоҷикистон, рушди устувор, гидроэнергетика, тағйирёбии иқлим, истифодаи об, рақобатпазирии иқтисодӣ, захираҳои табиӣ, экология, хоҷагии об*

ГИДРОРЕСУРСНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ТАДЖИКИСТАНА: ОСНОВА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И РОСТА ЭКОНОМИКИ

Мирзобаева А.Ш.

ассистент кафедры мировая экономика, факультета бизнеса и международной экономики, Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

E-mail: mirzobaeva_01@mail.ru

В статье рассматривается роль водных ресурсов и ледников как ключевого фактора устойчивого развития и повышения конкурентоспособности экономики Таджикистана. Анализируется природно-ресурсный потенциал страны, особенности формирования водных ресурсов и их значение для гидроэнергетики, сельского хозяйства и промышленности. Особое внимание уделяется ледникам как стратегическому источнику пресной воды и их уязвимости в условиях изменения климата. Рассматриваются основные проблемы рационального водопользования, а также перспективы развития водохозяйственного комплекса. Обосновывается необходимость внедрения современных технологий, совершенствования управления и расширения международного сотрудничества для обеспечения устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: *водные ресурсы, ледники, Таджикистан, устойчивое развитие, гидроэнергетика, изменение климата, водопользование,*

экономическая конкурентоспособность, природные ресурсы, экология, водохозяйственный комплекс.

HYDROPOWER RESOURSE POTENTIAL OF TAJIKISTAN: FOUNDATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND ECONOMIC GROWTH

Mirzobaeva A.Sh.

assistant of the department of world economy, faculty of business and international economics, Tajik state university of law, business and politics

E-mail: mirzobaeva_01@mail.ru

The article examines the role of water resources and glaciers as a key factor in ensuring sustainable development and enhancing the economic competitiveness of Tajikistan. It analyzes the country's natural resource potential, the formation of water resources, and their importance for hydropower, agriculture, and industry. Special attention is given to glaciers as a strategic source of freshwater and their vulnerability under climate change conditions. The main issues of rational water use and prospects for the development of the water management sector are discussed. The necessity of implementing modern technologies, improving governance, and expanding international cooperation to ensure sustainable economic growth is substantiated.

Keywords: *water resources, glaciers, Tajikistan, sustainable development, hydropower, climate change, water use, economic competitiveness, natural resources, ecology, water management.*

Таджикистан обладает уникальным природным потенциалом, который формирует фундамент его экономического развития. Одним из ключевых стратегических ресурсов страны являются водные ресурсы, значительная часть которых формируется благодаря ледникам. Республика занимает одно из ведущих мест в Центральной Азии по запасам пресной воды, что делает её

важным региональным игроком в вопросах водной безопасности. В условиях глобальных изменений климата, роста населения и усиления конкуренции за природные ресурсы роль водных ресурсов и ледников становится особенно значимой для обеспечения устойчивого развития и повышения конкурентоспособности экономики страны.

Таджикистан — горная страна, более 90% территории которой занимают горы. Именно здесь сосредоточено около 60% водных ресурсов всей Центральной Азии. Основными источниками воды являются реки, озёра, подземные воды и ледники. Крупнейшие реки, такие как Вахш, Пяндж, Зеравшан и Сырдарья, играют ключевую роль в обеспечении как внутреннего водопотребления, так и регионального водоснабжения.

Особое значение имеют ледники, которые служат естественными резервуарами пресной воды. В Таджикистане насчитывается более 8 тысяч ледников, крупнейшим из которых является ледник Федченко — один из самых длинных горных ледников в мире. Ледники аккумулируют воду в зимний период и постепенно высвобождают её летом, обеспечивая стабильный сток рек. [1, с. 88]

Водные ресурсы являются основой для развития ключевых отраслей экономики Таджикистана:

Гидроэнергетика:

Таджикистан обладает огромным гидроэнергетическим потенциалом, оцениваемым как один из крупнейших в мире. Реки страны обеспечивают возможность выработки дешёвой и экологически чистой электроэнергии. Гидроэлектростанции, такие как Нурекская и Рогунская, играют стратегическую роль в энергетической безопасности страны. Развитие гидроэнергетики способствует снижению зависимости от импорта энергоносителей и созданию экспортного потенциала.

Сельское хозяйство:

Аграрный сектор напрямую зависит от орошения. Водные ресурсы обеспечивают выращивание хлопка, зерновых культур, фруктов и овощей.

Рациональное управление водными ресурсами позволяет повысить урожайность и устойчивость сельского хозяйства к климатическим изменениям.

Промышленность:

Вода используется в различных производственных процессах, включая горнодобывающую и перерабатывающую промышленность. Наличие достаточных водных ресурсов способствует развитию индустриализации.

Экспортный потенциал:

Таджикистан может использовать свои водные ресурсы для экспорта электроэнергии в соседние страны, что усиливает его экономические позиции в регионе.

Ледники выполняют не только гидрологическую, но и климатическую функцию. Они регулируют температурный режим и водный баланс региона. Однако в последние десятилетия наблюдается ускоренное таяние ледников вследствие глобального потепления.

Сокращение ледников приводит к следующим последствиям:

- ✓ уменьшению водных запасов в долгосрочной перспективе;
- ✓ увеличению риска природных катастроф (селевые потоки, наводнения);
- ✓ ухудшению условий для сельского хозяйства и энергетики.

Таким образом, сохранение ледников становится важной задачей государственной политики и международного сотрудничества.

Для обеспечения устойчивого развития Таджикистану необходимо внедрение комплексного подхода к управлению водными ресурсами. Основные направления включают:

1. **Рациональное водопользование**. Снижение потерь воды в ирригационных системах, внедрение современных технологий орошения (капельное, дождевание) и повышение эффективности водораспределения.
2. **Институциональные реформы**. Создание эффективной системы управления водными ресурсами, включая законодательные и организационные меры.

3. **Инвестиции в инфраструктуру**. Модернизация гидротехнических сооружений, строительство новых водохранилищ и гидроэлектростанций.

4. **Международное сотрудничество**. Водные ресурсы Таджикистана имеют трансграничное значение, поэтому важно сотрудничество с соседними странами для предотвращения конфликтов и обеспечения устойчивого использования воды.

5. **Экологическая устойчивость**. Сохранение экосистем, предотвращение загрязнения вод и защита ледников. [2, с. 69]

6. Наличие значительных водных ресурсов даёт Таджикистану ряд конкурентных преимуществ:

7. **Энергетическое преимущество**: дешёвая электроэнергия снижает себестоимость продукции;

8. **Аграрный потенциал**: возможность развития экспортно-ориентированного сельского хозяйства;

9. **Инвестиционная привлекательность**: наличие ресурсов привлекает иностранные инвестиции;

10. **Региональная роль**: страна становится важным участником региональной водно-энергетической системы.

Однако для реализации этих преимуществ необходимо преодоление ряда проблем, таких как изношенность инфраструктуры, нехватка инвестиций и влияние климатических изменений.

Несмотря на значительный потенциал, Таджикистан сталкивается с рядом серьёзных вызовов:

1. **Климатические изменения** и таяние ледников;
2. **Неэффективное использование воды**;
3. **Техническое состояние гидросооружений**;
4. **Региональные водные споры**;
5. **Недостаток финансовых и технологических ресурсов**.

Решение этих проблем требует комплексного подхода и долгосрочной стратегии.

В перспективе Таджикистан может стать одним из лидеров в области водной энергетики и устойчивого управления водными ресурсами. Основные направления развития включают:

- завершение крупных гидроэнергетических проектов;
- внедрение инновационных технологий в сельском хозяйстве;
- развитие научных исследований в области гляциологии и водных ресурсов;
- участие в международных экологических инициативах.

Особое значение имеет развитие «зелёной экономики», где водные ресурсы играют ключевую роль.

Водные ресурсы и ледники являются стратегическим богатством Таджикистана и основой его устойчивого развития. Их рациональное использование способно обеспечить экономический рост, энергетическую независимость и повышение конкурентоспособности страны. В то же время сохранение ледников и эффективное управление водными ресурсами требуют активных действий на национальном и международном уровнях. [3, с. 68]

Таким образом, будущее Таджикистана во многом зависит от того, насколько эффективно страна сможет использовать и сохранить свои водные ресурсы, превратив их в ключевой фактор устойчивого развития и процветания экономики.

Таджикистан обладает уникальным природным потенциалом, который формирует фундамент его экономического развития. Одним из ключевых стратегических ресурсов страны являются водные ресурсы, значительная часть которых формируется благодаря ледникам. Республика занимает одно из ведущих мест в Центральной Азии по запасам пресной воды, что делает её важным региональным игроком в вопросах водной безопасности. В условиях глобальных изменений климата, роста населения и усиления конкуренции за природные ресурсы роль водных ресурсов и ледников становится особенно значимой для обеспечения устойчивого развития и повышения конкурентоспособности экономики страны.

Таджикистан — горная страна, более 90% территории которой занимают горы. Именно здесь сосредоточено около 60% водных ресурсов всей Центральной Азии. Основными источниками воды являются реки, озёра, подземные воды и ледники. Крупнейшие реки, такие как Вахш, Пяндж, Зеравшан и Сырдарья, играют ключевую роль в обеспечении как внутреннего водопотребления, так и регионального водоснабжения.

Особое значение имеют ледники, которые служат естественными резервуарами пресной воды. В Таджикистане насчитывается более 8 тысяч ледников, крупнейшим из которых является ледник Федченко — один из самых длинных горных ледников в мире. Ледники аккумулируют воду в зимний период и постепенно высвобождают её летом, обеспечивая стабильный сток рек. [1, с. 88]

Водные ресурсы являются основой для развития ключевых отраслей экономики Таджикистана:

Гидроэнергетика:

Таджикистан обладает огромным гидроэнергетическим потенциалом, оцениваемым как один из крупнейших в мире. Реки страны обеспечивают возможность выработки дешёвой и экологически чистой электроэнергии. Гидроэлектростанции, такие как Нурекская и Рогунская, играют стратегическую роль в энергетической безопасности страны. Развитие гидроэнергетики способствует снижению зависимости от импорта энергоносителей и созданию экспортного потенциала.

Сельское хозяйство:

Аграрный сектор напрямую зависит от орошения. Водные ресурсы обеспечивают выращивание хлопка, зерновых культур, фруктов и овощей. Рациональное управление водными ресурсами позволяет повысить урожайность и устойчивость сельского хозяйства к климатическим изменениям.

Промышленность:

Вода используется в различных производственных процессах, включая горнодобывающую и перерабатывающую промышленность. Наличие достаточных водных ресурсов способствует развитию индустриализации.

Экспортный потенциал:

Таджикистан может использовать свои водные ресурсы для экспорта электроэнергии в соседние страны, что усиливает его экономические позиции в регионе.

Ледники выполняют не только гидрологическую, но и климатическую функцию. Они регулируют температурный режим и водный баланс региона. Однако в последние десятилетия наблюдается ускоренное таяние ледников вследствие глобального потепления.

Сокращение ледников приводит к следующим последствиям:

- уменьшению водных запасов в долгосрочной перспективе;
- увеличению риска природных катастроф (селевые потоки, наводнения);
- ухудшению условий для сельского хозяйства и энергетики.

Таким образом, сохранение ледников становится важной задачей государственной политики и международного сотрудничества.

Для обеспечения устойчивого развития Таджикистану необходимо внедрение комплексного подхода к управлению водными ресурсами. Основные направления включают:

Рациональное водопользование. Снижение потерь воды в ирригационных системах, внедрение современных технологий орошения (капельное, дождевание) и повышение эффективности водораспределения.

Институциональные реформы. Создание эффективной системы управления водными ресурсами, включая законодательные и организационные меры.

Инвестиции в инфраструктуру. Модернизация гидротехнических сооружений, строительство новых водохранилищ и гидроэлектростанций.

Международное сотрудничество. Водные ресурсы Таджикистана имеют трансграничное значение, поэтому важно сотрудничество с соседними странами для предотвращения конфликтов и обеспечения устойчивого использования воды.

Экологическая устойчивость. Сохранение экосистем, предотвращение загрязнения вод и защита ледников. [2, с. 69]

Наличие значительных водных ресурсов даёт Таджикистану ряд конкурентных преимуществ:

Энергетическое преимущество: дешёвая электроэнергия снижает себестоимость продукции;

Аграрный потенциал: возможность развития экспортно-ориентированного сельского хозяйства;

Инвестиционная привлекательность: наличие ресурсов привлекает иностранные инвестиции;

Региональная роль: страна становится важным участником региональной водно-энергетической системы.

Однако для реализации этих преимуществ необходимо преодоление ряда проблем, таких как изношенность инфраструктуры, нехватка инвестиций и влияние климатических изменений.

Несмотря на значительный потенциал, Таджикистан сталкивается с рядом серьёзных вызовов:

- ✓ **Климатические изменения** и таяние ледников;
- ✓ **Неэффективное использование воды**;
- ✓ **Техническое состояние гидросооружений**;
- ✓ **Региональные водные споры**;
- ✓ **Недостаток финансовых и технологических ресурсов**.

Решение этих проблем требует комплексного подхода и долгосрочной стратегии.

В перспективе Таджикистан может стать одним из лидеров в области водной энергетики и устойчивого управления водными ресурсами. Основные направления развития включают:

- завершение крупных гидроэнергетических проектов;
- внедрение инновационных технологий в сельском хозяйстве;
- развитие научных исследований в области гляциологии и водных ресурсов;
- участие в международных экологических инициативах.

Особое значение имеет развитие «зелёной экономики», где водные ресурсы играют ключевую роль.

Водные ресурсы и ледники являются стратегическим богатством Таджикистана и основой его устойчивого развития. Их рациональное использование способно обеспечить экономический рост, энергетическую независимость и повышение конкурентоспособности страны. В то же время сохранение ледников и эффективное управление водными ресурсами требуют активных действий на национальном и международном уровнях. [3, с. 68]

Таким образом, будущее Таджикистана во многом зависит от того, насколько эффективно страна сможет использовать и сохранить свои водные ресурсы, превратив их в ключевой фактор устойчивого развития и процветания экономики.

Список использованной литературы

1. Asian Development Bank. Tajikistan: Country Water Assessment. – Manila: ADB, 2019.

2. Food and Agriculture Organization. Irrigation in Central Asia in Figures: AQUASTAT Survey. – Rome: FAO, 2020.

3. Intergovernmental Panel on Climate Change. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

4. Негматов Н., Хайдаров Д. Водные ресурсы Таджикистана и их использование. – Душанбе: Дониш, 2018.

5. United Nations Development Programme. Climate Change and Glacier Melt in Tajikistan. – New York: UNDP, 2021.

6. World Bank. Tajikistan: Water Sector Note. – Washington, DC: World Bank, 2020.

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА: РОЛЬ ЛЕДНИКОВ И ГОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЧНОГО СТОКА

Хасанова Н.Х.

ассистент кафедры мировой экономики Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде.

Таджикистан обладает одним из крупнейших в Центральной Азии скоплений ледников: более 14 000 ледников общей площадью около 8 041 км² формируют основу пресноводных ресурсов бассейнов рек Амударья и Сырдарья. В данной статье исследуется современное состояние ледников и горных источников Таджикистана, анализируются тенденции их деградации под воздействием климатических изменений, а также оцениваются последствия для водообеспеченности нижележащих территорий. На основе данных дистанционного зондирования, полевых наблюдений и гидрологических измерений установлено, что за период 1960–2020 гг. ледники утратили около 20–30% своей площади. Результаты исследования подчёркивают необходимость комплексного управления водными ресурсами и стратегий адаптации к изменению климата.

Ключевые слова: *ледники, водные ресурсы, Таджикистан, изменение климата, речной сток, Центральная Азия.*

ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН: НАҚШИ ПИРЯХҲО ВА МАНБАЪҲОИ КӮҲӢ ДАР ТАШАККУЛИ ҶАРАЁНИ ДАРЁҲО

Ҳасанова Н.Х.

ассистенти кафедраи назарияи иқтисоди Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

Тоҷикистон яке аз бузургтарин марказҳои ҷамъшавии пиряхҳо дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад, ки зиёда аз 14 000 пиряхро дар бар мегирад ва масоҳати умумии онҳо тақрибан 8 041 км²-ро ташкил медиҳад. Ин захираҳои криосфера манбаи асосии оби ширин барои ҳавзаҳои дарёҳои Амударё ва Сирдарё буда, ҳаёти миллионҳо одамонро дар минтақа таъмин мекунанд. Дар таҳқиқоти мазкур ҳолати кунунии пиряхҳо ва манбаъҳои кӯҳии Тоҷикистон баррасӣ гардида, тамоюлҳои коҳишёбии пиряхҳо таҳти таъсири тағйирёбии иқлим таҳлил карда мешаванд, инчунин таъсири онҳо ба дастрасии захираҳои об дар минтақаҳои поёноб арзёбӣ мегардад. Бар асоси маълумоти тасвирҳои моҳворагӣ, мушоҳидаҳои саҳроӣ ва ченкуниҳои гидрологӣ муайян карда шудааст, ки дар давраи солҳои 1960–2020 пиряхҳо тақрибан 20–30% масоҳати худро аз даст додаанд. Натиҷаҳо зарурати фаврии татбиқи идоракунии ҳамгирои захираҳои об ва таҳияи стратегияҳои мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлимро дар минтақа таъкид менамоянд.

Калидвожаҳо: *пиряхҳо, захираҳои об, Тоҷикистон, тағйирёбии иқлим, ҷараёни дарёҳо, Осиёи Марказӣ.*

WATER RESOURCES OF TAJIKISTAN: THE ROLE OF GLACIERS AND MOUNTAIN SOURCES IN THE FORMATION OF RIVER RUNOFF

Khasanova N.Kh.

assistant Lecturer, Department of World Economy

Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand

Tajikistan holds one of the largest concentrations of glaciers in Central Asia, with over 14,000 glaciers covering approximately 8,041 km². These cryosphere resources serve as the primary source of freshwater for the Amu Darya and Syr Darya river basins, sustaining millions of people across the region. The present study examines the current state of Tajikistan's glaciers and mountain springs, analyzes trends of glacial retreat under the influence of climate change, and assesses the implications for water availability in downstream territories. Based on satellite imagery data, field observations, and hydrological measurements, it is established that over the period 1960–2020, glaciers lost approximately 20–30% of their area. The results underscore the urgent need for integrated water resource management and climate adaptation strategies in the region.

Keywords: *glaciers, water resources, Tajikistan, climate change, river runoff, Central Asia.*

Таджикистан — горная страна, расположенная в самом сердце Центральной Азии, занимает особое место в глобальном водном балансе региона. Более 93% территории страны составляют горы, а высочайшие хребты — Памир и Тянь-Шань — служат аккумуляторами огромных запасов льда и снега. По данным Академии наук Республики Таджикистан, на территории страны насчитывается свыше 14 000 ледников суммарной площадью около 8 041 км², что составляет более 60% всех ледниковых запасов Центральной Азии [1].

Ледники Таджикистана являются главными источниками питания крупнейших рек региона — Амударьи и Сырдарьи, от которых зависит водоснабжение более 60 миллионов человек в пяти государствах. Наряду с ледниками, горные источники и подземные воды формируют значительную часть годового стока. В условиях нарастающего изменения климата деградация ледникового покрова становится одной из наиболее острых экологических и социально-экономических проблем Таджикистана и всего Центральноазиатского региона [2].

Цель настоящей работы — провести комплексный анализ современного состояния водных ресурсов Таджикистана с акцентом на ледниковые и родниковые источники, оценить динамику их изменения и обозначить приоритетные направления адаптационной политики в сфере водопользования.

Материалы и методы. Исследование основано на комплексном применении следующих методов и источников данных:

1. Дистанционное зондирование Земли (ДЗЗ): анализ космических снимков Landsat (1977–2023) и Sentinel-2 для мониторинга площадных изменений ледников и снежного покрова.

2. Полевые гляциологические наблюдения: экспедиционные материалы Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии АН РТ за 2005–2022 гг.

3. Гидрологические данные: многолетние ряды наблюдений гидрологических постов Комитета по охране окружающей среды РТ и базы данных Глобального каталога ледников (GLIMS/RGI 6.0).

4. Климатические данные: реанализ ERA5 (ECMWF) и данные метеостанций Агентства по гидрометеорологии РТ для оценки температурных трендов и режима осадков.

Статистическая обработка данных проводилась с применением методов регрессионного анализа и трендовой экстраполяции. Для картографирования использовались ГИС-пакеты QGIS и Google Earth Engine.

Результаты и обсуждение. Ледниковая система Таджикистана включает несколько крупных горных массивов. Памир является крупнейшим ледниковым регионом страны: здесь сосредоточено более 60% от общей площади оледенения. Крупнейший ледник страны и один из наибольших горных ледников мира — ледник Федченко — имеет длину 77 км и площадь около 651 км². Значительное оледенение отмечается также в хребтах Гиссарском, Зеравшанском и Туркестанском, принадлежащих системе Тянь-Шаня [3].

Анализ разновременных космических снимков показал устойчивую тенденцию к сокращению ледникового покрова. За период 1960–2020 гг. суммарная площадь ледников уменьшилась приблизительно на 20–30%, причём

темпы деградации ускорились в конце XX — начале XXI века. Средняя скорость отступания ледников по данным наблюдений составляет 10–20 метров в год, хотя для отдельных малых ледников этот показатель достигает 30–50 м/год [4].

Горные источники и подземные воды

Горные источники (родники) представляют собой второй по значимости компонент водообеспечения горных районов Таджикистана. Общее число зарегистрированных источников превышает 30 000, их суммарный дебит оценивается в 1,5–2,0 км³/год [5]. Источники классифицируются по типу питания: снего-ледниковые, инфильтрационные и смешанные. Особое место занимают термальные и минеральные источники (Ходжа Оби Гарм, Шаамбары, Обигарм), имеющие рекреационное и медицинское значение.

Установлено, что дебит ряда родников снизился на 15–25% за последние 30 лет, что коррелирует с уменьшением площади питающих их ледников и изменением режима зимних осадков. Данная тенденция непосредственно угрожает водоснабжению малых высокогорных сёл, где родники являются единственным источником питьевой воды.

Влияние изменения климата

По данным реанализа ERA5, среднегодовая температура воздуха на Памире за период 1950–2020 гг. возросла на 1,2–1,8 °C, что существенно превышает среднемировой показатель потепления. Это обусловливает ускоренное таяние ледников в летний период и одновременное снижение их аккумуляции в зимний. Прогнозные расчёты по сценариям RCP 4.5 и RCP 8.5 (IPCC AR6) свидетельствуют о том, что к 2100 году площадь оледенения Таджикистана может сократиться на 50–80% от современного уровня [6].

В краткосрочной перспективе усиленное таяние ведёт к временному увеличению речного стока — феномену «пика воды» (peak water). Однако после прохождения этого пика, по расчётам специалистов, ожидается долгосрочное снижение ледниковой составляющей стока, что создаёт серьёзные риски для ирригации, гидроэнергетики и питьевого водоснабжения в Центральной Азии.

Выводы.

1. Таджикистан располагает уникальным потенциалом водных ресурсов криосферного происхождения: более 14 000 ледников обеспечивают питание крупнейших рек Центральной Азии.

2. За последние 60 лет площадь оледенения сократилась на 20–30%; темпы деградации ледников ускоряются под влиянием регионального потепления, превышающего среднемировой уровень.

3. Дебит горных родников снизился на 15–25%, что непосредственно сказывается на водообеспечении высокогорных населённых пунктов.

4. Прогнозы по сценариям RCP 4.5/8.5 указывают на возможную утрату 50–80% ледникового покрова к 2100 году, что создаёт критические риски водообеспечения для всего региона.

5. Необходима разработка и реализация комплексной региональной стратегии адаптации к изменению климата, включающей системный мониторинг состояния ледников, модернизацию ирригационной инфраструктуры и трансграничное сотрудничество в сфере управления водными ресурсами.

Список использованной литературы

1. Шульц В.Л. Реки Средней Азии.-Л.:Гидрометеоиздат, 1965. — 692 с.
2. Савоськин И.Н., Кузьмиченок В.А. Ледниковые ресурсы Таджикистана и их изменение под влиянием климата // Лёд и Снег. — 2010. — № 1 (109). — С. 15–22.
3. Pieczonka T., Bolch T. Region-wide glacier mass budgets and area changes for the Central Tien Shan between ~1975 and 1999 using Hexagon KH-9 imagery // Global and Planetary Change. — 2015. — Vol. 128. — P. 1–13
4. Farinotti D. et al. A consensus estimate for the ice thickness distribution of all glaciers on Earth // Nature Geoscience. — 2019. — Vol. 12. — P. 168–173.
5. Нурматов Н.Н. Подземные воды Таджикистана: ресурсы и перспективы использования. — Душанбе: Дониш, 2012. — 280 с.

6. IPCC, 2021: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report. Cambridge University Press. — 2391 p.

ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОКАЗАНИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ

Рахимова О.Х.

ассистент кафедры финансы и кредит ИЭТ ТГУК

rahimovaoqilakhon@gmail.com

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты функционирования рынка банковских услуг в условиях рыночной экономики. Автор выделяет ключевые особенности системы оказания услуг населению, такие как динамичность, территориальная сегментация, высокая скорость оборота капитала и специфика личного контакта. Особое внимание уделено анализу проблем, препятствующих эффективному обслуживанию клиентов: длительным срокам рассмотрения заявок, высокому проценту отказов по кредитам, недостаточной финансовой грамотности населения и дисбалансу банковской инфраструктуры в регионах Таджикистана. В работе обосновывается необходимость государственного регулирования и внедрения инновационных подходов для повышения качества банковских продуктов и формирования лояльности потребителей.

Ключевые слова: *рынок услуг, банковские услуги, коммерческие банки, кредитование, финансовая грамотность, государственное регулирование, качество услуг, Республика Таджикистан.*

ХУСУСИЯТҲО ВА МУШКИЛОТИ ПЕШНИҲОДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ БА АҲОЛӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРӢ

Раҳимова О.Х.

ассистенти кафедраи молия ва қарзи ДИС ДДТТ

rahimovaoqilakhon@gmail.com

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ баррасӣ шудаанд. Муаллиф хусусиятҳои асосии низоми хизматрасонӣ ба аҳолӣ, аз қабили динамизм, сегментатсияи ҳудудӣ, суръати баланди гардиши сармоя ва хусусияти тамоси шахсиро нишон медиҳад. Таваҷҷуҳи махсус ба таҳлили мушкилоте, ки ба хизматрасонии самарабахши мизоҷон монеъ мешаванд, равона шудааст: муҳлати тӯлонии баррасии дархостҳо, фоизи баланди радкунии қарзҳо, сатҳи нокифояи саводнокии молиявии аҳолӣ ва нобаробарии инфрасохтори бонкӣ дар минтақаҳои Тоҷикистон. Дар мақола зарурати танзими давлатӣ ва татбиқи равишҳои инноватсионӣ барои баланд бардоштани сифати маҳсулоти бонкӣ ва ташаккули вафодории истеъмолкунандагон асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: *бозори хизматрасонӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, бонкҳои тиҷоратӣ, қарздиҳӣ, саводнокии молиявӣ, танзими давлатӣ, сифати хизматрасонӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

FEATURES AND PROBLEMS OF PROVIDING BANKING SERVICES TO THE POPULATION IN A MARKET ECONOMY

Rakhimova O.Kh.

Assistant of the Department of Finance and Credit IET TSUC

rahimovaoqilakhon@gmail.com

The article examines the theoretical and practical aspects of the banking services market in a market economy. The author identifies the key features of the service delivery system to the population, such as dynamism, territorial segmentation, high capital turnover, and the specifics of personal contact. Particular attention is paid to the analysis of problems hindering effective customer service: long application processing times, high loan rejection rates, insufficient financial literacy of the population, and the imbalance of banking infrastructure in the regions of Tajikistan.

The paper substantiates the need for state regulation and the introduction of innovative approaches to improve the quality of banking products and build consumer loyalty.

Keywords: *services market, banking services, commercial banks, lending, financial literacy, state regulation, quality of service, Republic of Tajikistan.*

Рыночная экономика наряду с рынком товаров, предполагает и создание условий для эффективного функционирования рынка услуг. В этих условиях рынок услуг нами рассматривается как сфера обмена услугами, которые являются результатом труда организаций и предприятий непроизводственной сферы экономики страны. Поэтому систему оказания банковских услуг населению мы относим к составным элементам данного рынка.

Рынок услуг существует в единстве с товарным рынком, является одной из его разновидностей, развивающейся в рамках о общих законов и подчиняющейся законам рыночной экономики. Вместе с тем он имеет ряд специфических черт, обусловливающих особый подход к предпринимательской и маркетинговой деятельности, направленной на обеспечение удовлетворения спроса на услуги населения, организаций и предприятий. Обобщая особенности рынка услуг, мы выделяем следующие особенности системы оказания банковских услуг населению:

1. динамичность рыночных процессов, которая учитывает характер спроса и предложения на банковские услуги под влиянием фактора времени и структуры оказываемых услуг банковской сферы;

2. сегментация по территориальному признаку, которая зависит от характеристики территории, охваченной рынком банковских услуг, и учитывает формы их предоставления, спрос и условия функционирования банковских организаций;

3. локальный характер, который приобретает четкую пространственную форму и учитывает влияние социально-экономической характеристики территории;

4. достаточно высокая скорость оборота капитала, которая способствует развитию банковского бизнеса;

5. специфика процесса оказания услуги, обусловленная личным контактом производителя и потребителя;

6. достаточно высокая степень дифференциации услуг, которая связана с диверсификацией, персонификацией и индивидуализацией спроса на банковские услуги на основе инновационного развития банковской сферы;

7. сложностью определения результата деятельности по оказанию банковской услуги, так как ожидаемый результат трудно заранее определить, он может быть определен только после потребления услуги и эффективного использования диверсификации ассортимента услуг, совершенствования коммуникационной политики, применения современных методов прогнозирования спроса, развития системы мониторинга спроса и др.

Рынок услуг в различных отраслях сферы услуг развит неодинаково. Если в системе социально-бытового обслуживания, общественного питания, торговле, в рекреационной сфере рыночные отношения получили наибольшее развитие и формируют эффективный механизм удовлетворения общественных потребностей, то в других отраслях, таких как культура, здравоохранение, образование рыночные отношения не только имеют свою специфику, но и ограниченные возможности. Поэтому в качестве важнейшего инструмента рассматриваем активное государственное вмешательство в процесс производства и потребления услуг.

Выделяя роль государственного вмешательства в развитии той или иной сферы деятельности, надо иметь в виду, что ни одну из отраслей экономики не минует это вмешательство. Государство реализует налоговую политику и использует запретительно-разрешительные рычаги применительно к любой отрасли.

Вместе с тем переход к рыночным отношениям вызвал потребность в банке-партнере, экономически заинтересованном в улучшении функционирования обслуживаемых субъектов экономики, в банке, который,

используя финансовые ресурсы населения и организаций, способствовал бы их рациональному использованию, как самих предприятий, так и экономики и частного бизнеса. Этими банками являются коммерческие банки. Основная их задача - это стимулирование развития рыночной среды, посредством внедрения форм кредитования, финансирования и расчетов, способствующих ускорению оборачиваемости оборотных средств, повышению рентабельности и др.

В условиях рыночной конкуренции коммерческие банки ведут постоянный поиск новых форм делового партнерства и обслуживания клиентов. Действующие коммерческие банки не всегда соответствуют своему названию, поскольку не базируются на коммерческом кредите, который связывает субъекты рыночных отношений с банками по линии движения товаров.

Кроме того, структура пассивных и активных операций не соответствует общепринятым понятиям о коммерческом банке в зарубежных странах. Считаем целесообразным возрождение вексельного обращения, и сделать обязательной покупку коммерческими банками государственных ценных бумаг. Именно вексельное обращение в сочетании с регулированием норм резервирования обеспечивает достаточно полное регулирование деятельности коммерческих банков.

На наш взгляд, развитие банковских услуг на основе функционирования системы коммерческих банков в различных районах республики позволяет перейти от вертикальных кредитно-финансовых связей в торговле кредитными ресурсами на основе горизонтальных связей.

В этих условиях особо важным является выявление проблем, связанных с оказанием банковских услуг, что имеет большое значение для организации эффективного обслуживания клиентов на основе взаимодействия с ними и устранения этих проблем за счет своих преимуществ.

Для решения этих проблем, в первую очередь следует выявить принципиальные недостатки банковских услуг, т.е. те недостатки, которыми эти услуги обладают по своей сути и устранение которых невозможно. К ним относятся:

1. Проверка качества залога, выплата основной суммы кредита и начисленных процентов. Известно, что кредиты предоставляются заемщикам на условиях платности, возвратности и срочности, т.е. банк должен быть уверен, что в будущем заемщик будет получать достаточный доход.

2. Проверка заемщика, которая занимает длительный срок, что, разумеется, вызывает недовольство у лица, подавшего заявку на кредит. Это недовольство имеет экономическую составляющую - за время ожидания кредита необходимый заемщику товар мог исчезнуть из продажи, могли пройти сроки реализации проекта или измениться цены.

3. Отказ в выдаче кредита, если предоставленные потенциальным заемщиком гарантии оцениваются банком как недостаточные, что влечет за собой неудовлетворенность клиентов, которые из-за этого отказываются от реализации важных для них проектов. Этот недостаток присущ кредитным услугам по самой их природе, поскольку заемщик не может единовременно, и сразу же расплатиться за предоставленные ему денежные средства. Необходимость откладывать взимание платы на будущие периоды обуславливает право банков отказывать в кредите, если в способности заемщика производить эти выплаты возникают серьезные сомнения.

Основным инструментом сокращения срока ожидания и повышения числа положительных решений по заявкам на кредиты служит увеличение их стоимости, т.е. банк страхует себя от рисков невозврата, закладывая стоимость этой страховки в величину процентной ставки или скрытых платежей. Именно по такой модели функционируют банки, специализирующиеся на выдаче необеспеченных потребительских кредитов, процент отказов по которым крайне невелик, а сравнительно небольшая величина кредита в сочетании с грамотно продуманным механизмом расчета процентных платежей не дает заемщику задуматься о его реальной высокой стоимости. Заемщики в этом случае удовлетворены быстрым сервисом и легким получением кредита.

Инновационным методом разъяснения этой проблемы потенциальным заемщикам является проведение рекламной кампании с целью донести до своих

клиентов информацию о том, что, отказывая в кредите в случае недостаточной платежеспособности лица, подавшего заявку, банк на самом деле заботится о его благополучии и не хочет вынуждать его ежемесячно выплачивать в счет погашения кредита слишком большие для его дохода суммы. Данный подход служит хорошим примером добросовестного отношения банка к своим клиентам, и мог бы способствовать формированию в сознании потребителей образа банка, как серьезной, ответственной по отношению к своим заемщикам финансовой организации.

Анализ отзывов потребителей банковских услуг в Республике Таджикистан и ее областях и районах показывает, что наряду со стоимостью, сроки рассмотрения заявки и процент отказов являются для них важнейшими факторами, обуславливающими качество банковского кредитного продукта, в связи с тем, что банковский продукт представляет собой комплекс банковских услуг, каждая из которых, в свою очередь, состоит из набора взаимосвязанных и взаимообусловленных банковских операций.

Основным средством решения этой проблемы могло бы стать четкое указание для каждого банковского продукта, какие услуги, входящие в его состав, являются основными, а какие - вспомогательными. При этом стоимость основных услуг включалась бы в стоимость единого банковского продукта, а вспомогательные услуги оплачивались бы отдельно.

Этот недостаток объективно обуславливается комплексным характером банковского продукта и заметен в случае кредитных услуг. Инструментом противодействия этому недостатку является требование к банкам обнародовать эффективную процентную ставку, которая включает в себя как номинальную процентную ставку, так и прочие платежи.

Потребление банковских услуг требует определенного уровня подготовки потребителя. Для понимания структуры конкретного банковского продукта и его цены, а также для ведения переговоров с представителем банка необходимо достаточно хорошо представлять себе специфику банковских услуг и принципы ценообразования на них, и, как следствие, понимание размера затрат,

которые понесет пользователь в связи с обслуживанием кредита. Поэтому банковские сотрудники дают в этом случае лишь самую общую информацию, которая в большинстве случаев оказывается либо недостаточной, либо неверно интерпретируется клиентом. При этом, хотя эта проблема имеет уже законодательную природу, ставки налога на доход, полученный по банковским вкладам, нередко отличаются от ставок налога на прочие виды дохода, о чем вкладчики часто не знают.

Поэтому для решения этой проблемы возможны два основных пути:

1. Потенциальный потребитель банковских услуг может обратиться к профессиональному консультанту (банковскому или кредитному брокеру), который сможет подобрать для него банковский продукт с оптимальными параметрами.

2. Повышение финансовой грамотности населения. Организация и проведение специальных курсов для населения республики по специальной программе и создание условий для получения консультаций в режиме онлайн и др.

Следующей проблемой являются риски, связанные с недобросовестностью провайдера. К числу этих рисков, на наш взгляд, в первую очередь относятся следующее:

- некорректное ценообразование на банковский продукт [1, с.81], т. е. завышение стоимости банковского продукта;
- принудительное формирование у заемщика ложной лояльности по отношению к банку [2, с.480].

Еще одной проблемой является практика оказания банковских услуг, при которой получение полноценного доступа к банковским продуктам для ряда физических и юридических лиц затруднено. Сюда относятся:

1. Недостаточное развитие банковской инфраструктуры, сопровождаемое дисбалансом размещения банков и их филиалов по областям и районам Таджикистана, в связи, с чем население не может получить банковские услуги по месту своего проживания.

2. Кроме того, по крупным кредитам решения зачастую принимаются не на месте, а в головном офисе банка, что существенно удлиняет срок ожидания.

На основе вышеизложенного и изучения опыта оказания банковских услуг населению Республики Таджикистан, а также опыта других зарубежных стран нами выявлены нижеследующие проблемы [6, с.29]:

1. проблемы, связанные с сущностью банковских услуг;
2. проблемы, обусловленные недобросовестностью банков;
3. проблемы, связанные с институциональной средой банковской деятельности в Республике Таджикистан.

На наш взгляд, в целом эти проблемы отражаются в восприятии качества банковских услуг потребителями и влияют на оценку ими того банка, услугами которого они воспользовались.

В целом оказание банковских услуг связано с рядом проблем, причем часть этих проблем обуславливается не качеством работы банков, а самой сущностью банковских услуг и институциональной средой оказания банковского обслуживания населения Республики Таджикистан. Важно заметить, что конкурентоспособность банка на рынке обуславливается тем, насколько эффективно он учитывает недостатки банковского продукта в соответствии с запросами своих клиентов и повышает качество банковского продукта. При этом ряд наборов услуг, оказываемых банками, не воспринимается их потребителями (например, расчетно-кассовое обслуживание для юридических лиц и ведение зарплатных счетов для физических лиц).

Таким образом, можно сформулировать вывод о том, что рост качества оказываемых банковских услуг населению в экономике связан не только с повышением эффективности деятельности банков, но и с развитием институциональной среды в стране, обусловленным целенаправленными действиями государства.

Список используемой литературы

1. Котляров И.Д. Особенности маркетинга кредитных продуктов // Финансовый журнал. 2012. № 2. С. 81 - 88

2. Котляров И.Д. Лояльность и повторяющиеся покупки // Маркетинг и маркетинговые исследования. № 6. 2010. С. 480 – 486

3. Лаврушин, О. И. Банковское дело: современная система кредитования : учебное пособие / О. И. Лаврушин, О. Н. Афанасьева. — 10-е изд., стер. — Москва : КноРус, 2025. — 358 с.

4. Проценко, А. В. Цифровая трансформация рынка банковских услуг // Вестник экономики. — 2024. — №2. — С. 234-237.

5. Рахимов, З. А. Эффективность розничных банковских услуг в условиях рыночной экономики / З. А. Рахимов // Экономика и финансы Таджикистана. — 2024. — № 3 (58). — С. 42–50.

6. Раджабов Р.К., Ятимов Х.М. Проблемы развития банковского обслуживания национальной экономики. Душанбе: Ирфон, 2003. С. 29;

7. Рахимов З.А. Инвестиционная деятельность банковской системы в условиях рынка. Душанбе: Ирфон, 2002. С. 110

ДАРЁҲО ВА ТИПИ ҒИЗОГИРИИ ДАРЁҲОИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ

Хабилова М.А.

докторанти PHD, курси якуми ихтисоси

геоэкология ва идоракунии истифодабарии табиат,

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

E-mail: khabilova00@inbox.ru

Дар мақолаи мазкур бори нахуст тавсифи умумии дарёҳои Тоҷикистони Шимолӣ нишон дода шудааст. Тоҷикистони Шимолӣ дар қисмати шимолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгир шуда, ҳудуди онро аз шимол қаторкӯҳи Қурама ва

дар ҷануб қаторкӯҳи Туркистон муайян менамояд. Шабакаи гидрографии ин минтақа ба ҳавзаи дарёи Сир мансуб мебошад. Тоҷикистони Шимолиро ба ду ноҳияи гидрографӣ ҷудо намуда, дар картасхема ҳудуди онҳоро нишон дода шудааст. Типи ғизогирии дарёҳо барои муайян намудани режими ҷоришавии онҳо зарурият дорад, зеро мавсими серобӣ ва камобии дарёҳо ба соҳаҳои энергетика, кишоварзӣ ва бехатарии ҳудудҳо аз офатҳои табиӣ таъсири назарраси худро мерасонад. Дар мақола типи ғизогирии дарёҳо ва ҳатто рӯдҳои хурдтарини Тоҷикистони Шимолӣ дар картасхема муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо. *Дарё, типи ғизогирии дарёҳо, гидрография, режими ҷоришавии дарё, ҳавзаи дарё, сой, қаторкӯҳ.*

РЕКИ И ТИПЫ ПИТАНИЯ РЕК СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА.

Хабилова М.А.

докторант PhD 1-го курса специальности «Геоэкология и управление природопользованием»,Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

E-mail: khabilova00@inbox.ru

В данной статье впервые представлено общее описание рек Северного Таджикистана. Северный Таджикистан расположен в северной части Республики Таджикистан, его границы определяются Кураминским хребтом на севере и Туркестанским хребтом на юге. Гидрографическая сеть этого региона относится к бассейну реки Сырдарья. Северный Таджикистан разделен на два гидрографических района, границы которых показаны на карте. Тип речного питания необходим для определения их водосборного режима, поскольку сезоны высокого и низкого уровня воды в реках оказывают существенное влияние на энергетический сектор, сельское хозяйство и безопасность территорий от стихийных бедствий. В статье на карте обозначены типы питания рек и даже самых мелких ручьев Северного Таджикистана.

Ключевые слова: *река, тип речного питания, гидрография, режим речного стока, речной бассейн, река, горный хребет.*

RIVERS AND TYPES OF RIVER FEEDING IN NORTHERN TAJIKISTAN.

Khabilova M.A.

1st-year PhD student in the specialty "Geoecology and Nature Resource Management", Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov

E-mail: khabilova00@inbox.ru

This article presents the first general description of the rivers of Northern Tajikistan. Northern Tajikistan is located in the northern part of the Republic of Tajikistan, its borders being defined by the Kurama Range in the north and the Turkestan Range in the south. The hydrographic network of this region belongs to the Syr Darya River basin. Northern Tajikistan is divided into two hydrographic regions, the boundaries of which are shown on the map. The type of river feeding is necessary to determine their catchment regime, since high and low water seasons in rivers have a significant impact on the energy sector, agriculture and the safety of territories from natural disasters. The article shows on the map the types of water supply for rivers and even the smallest streams in Northern Tajikistan.

Key words*: river, type of river feeding, hydrography, river flow regime, river basin, river, mountain range.*

Ба захираи обӣ маҷмӯи оби дарёҳо, кӯлҳо, обанборҳо ва пиряхҳо дохил мешаванд. Тоҷикистон дар саргаҳи ташаккулёбии обҳои минтақаи Осиёи Марказӣ ҷойгир буда, дар ҳудуди он бештари обҳои минтақаи Осиёи Марказӣ сарчашма мегирад. Омили асосии пайдоиши оби кӯлу дарёҳо дар кишвар ин мавқеи географӣ, релйеф, шароити иқлимӣ ва захираи пиряху барфҳои кӯҳсор ба ҳисоб мераванд.

Саҳми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташаккулёбии гидрографияи Осиёи Марказӣ хеле бузург мебошад. Мувофиқи маълумотҳои дар адабиётҳои илмӣ оварда шуда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 947 дарёи аз 10км зиёд дарозӣ дошта, мавҷуд мебошанд.

Системаи дарёии Тоҷикистон ба се ҳавза тақсим мешавад; Ҳавзаи дарёи Сир- дар шимол, ҳавзаи дарёи Зарафшон- дар марказ, ҳавзаи дарёи Ому- дар ҷануб мебошад. Қисми зиёди дарёҳои Тоҷикистон ба ҳавзаи Баҳри Арал тааллуқ доранд. Алалхусус дарёи Сир низ ба ин ҳавза тааллуқ дорад. Тоҷикистони Шимолӣ дорои шабакаи мураккаби гидрографӣ мебошад, ки асоси онро ҳавзаи

дарёи Сир ташкил медиҳад. Ин минтақа бо захираҳои обии худ ҳам барои кишоварзӣ ва ҳам барои энергетика нақши муҳим мебозад. Тамоми дарёҳои Тоҷикистони Шимолӣ ба ҳавзаи дарёи Сир мансуб мебошанд.

Расми 4. Дарёи Сир

Дарёи Сир калонтарин дарёи Тоҷикистони Шимолӣ мебошад. Дарёи Сир марзи ноҳияро ба ду қисм ҷудо намуда, аз шарқ ба ғарб ҷорӣ мешавад. Сир аз силсилакӯҳҳои Тёншон ибтидо мегирад. Сир аз силсилаи каторкӯҳҳои Тиён-Шон ибтидо мегирад: сарчашмаи Сир дарёи Норин буда, он аз мавзеи баландтеппаҳои фароху тахт (сиртҳо)-и Тиён-Шони дарунӣ сар мешавад. Сарчашмаи асосии рӯди Норин Қумтор буда, аз барфҳои бисёрсола ва пиряхи Петрови кӯҳистони Оқшийрак ибтидо мегирад. Баъди ба ҳам омехтани рӯдҳои Норин ва Қародарё дар ҳудуди водии Фарғона ин дарё ба худ номи Сирро мегирад; дарозиаш аз саргаҳи Норин 3019 км мебошад. Тӯли Сир дар ҳудуди

шимоли Тоҷикистон 195 км аст. Баъд аз ҳамроҳ шудани дарёи Қародарё ва Норин дарё ном Сирро мегирад. Дарозии дарёи Сир аз саргаҳаш Норин 3019км-ро ташкил намуда, танҳо 195км-и он аз ҳудуди Тоҷикистон мегузарад. Дар доираи шаҳри Хуҷанд паҳноии дарёи Сир то 160м мерасад. Ҳавзаи обғундории Сирдарё асосан ба қисми ғарбии силсилакӯҳҳои Тёншон ва нишебиҳои қаторкӯҳи Олой ва нишебиҳои шимолии қаторкӯҳи Туркистон мансуб аст. Масоҳати обғундории Сирдарё 219000 километр мураббаъ мебошад.

Режими ҷоришавӣ ва ҳаҷми оби дарёҳо бевосита ба ғизогирии онҳо вобастагии зич дорад. Вобаста ба иқлим, релйеф ва мавқеи географӣ, дарёҳо метавонанд аз якчанд манбаъ ғизо гиранд.

Дарёҳои Тоҷикистон аз ҷиҳати ғизогирӣ ба 4 тип ҷудо карда мешавад;

- Пиряхию барфӣ
- Барфию пиряхӣ
- Барфию боронӣ
- Омехта

Ғизогирии дарёи Сир барфию пиряхӣ аст. Серобии дарёи Сир дар моҳи июл ва камобии он дар моҳҳои декабр, январ ба назар мерасад. Дарёи Сир якчанд шохобҳо хурду калон дорад. Шохобҳое, ки аз соҳили чап ҷорӣ мешаванд, Исфара, Ҳоҷабақирғон, Оқсу, Бюрган, Басманда мебошанд. Онҳо аз нишебиҳои шимолии қаторкӯҳи Туркистон ибтидо мегиранд. Шохобҳои соҳили рости дарё Косонсой, Гонасой, Чодаксой аст, ки оби аксари онҳо барои обёрӣ сарф шуда, то ба дарёи Сир рафта намерасанд. Аслан резишгоҳи дарёи Сир баҳри Арал мебошад. Солҳоест, ки оби дарёи Сир то ба Арал омада намерезад. Аз сарчашмаҳои хаттӣ маълум аст, ки дарёи Сир ҳанӯз дар замонҳои қадим чунин номҳо ба монанди Танаис, Яксарт, Ҳашарт, Сайҳун дошт. Дар мувофиқа ба гуфтаҳои фавқуззикра дар чорчӯбаи Тоҷикистони Шимолӣ ду ноҳияи гидрогеологӣ ҷудо карда мешавад.

Ноҳияи гидрогеологии Қурама

Ноҳияи гидрогеологии Туркистон

Расми 2. Ноҳияҳои гидрогеологии Тоҷикистони Шимолӣ

Ба ноҳияи гидрогеологии Қурама нишебии ҷанубии қаторкӯҳи Қурама дохил мешаванд. Дар ин ноҳияи гидрогеологӣ дарёҳои калон мавҷуд нестанд. Чунки ин қаторкӯҳ чандон баланд нест. Аз ин хотир дар баландиҳои он барфу пиряхҳо захира намешаванд ва баҳорон барфҳои мавсимӣ зуд об мегарданд. Дар ноҳияи гидрогеологии Қурама якчанд сойҳо, ба монанди Гудос, Понғоз, Қаромазор, Ӯткансой ба назар мерасанд. Аксари ин сойҳо аз борон ва барфҳои мавсимӣ ғизо гирифта, дар мависми камобӣ баъзан хушк мешаванд. Сойҳои номбаршуда барои обёрии хоҷагиҳои ноҳияҳои Ашт ва Мастчоҳ васеъ истифода мешавад.

Ба ноҳияи гидрогеологии Туркистон шохобҳои соҳили чапи дарёи Сир дохил мешаванд. Ба онҳо дарёи Исфара, Ҳоҷабақирғон, Исфана, Оқсу, Ширинсой, Шаҳристонсой дохил мешаванд.

Дарёи Исфара яке аз шохобҳои калонтарини дарёи Сир маҳсуб меёбад. Дарёи Исфара аз нишебиҳои шимолии қаторкӯҳи Туркистон сарчашма мегирад. Баъд аз ҳамроҳшавии дарёи Карафшин ва Кишанбеч дарё номи Исфараро мегирад. Дарозии дарёи Исфара 107км буда, ҳавзаи обғуншавиаш 3111км^2 мебошад. Манбаи ғизогирии дарёи Исфара яхобаҳо, барфҳои мавсимӣ ва обҳои зеризаминӣ мебошад. Аз сабаби он ки дар ҳавзаи дарё ҷинсҳои кӯҳии нисбатан нарм бисёранд ва ҳодисаи фарсоиш шиддатнок аст, ҷинсҳо тез вайрон мешаванд. Барои ҳамин оби дарё лойолуд ва хира мебошад.

Дарёи Ҳоҷабақирғон дуюмин шохоби калонтарини дарёи Сир ба шумор меравад. Ин дарё дар ҳудуди ноҳияи Лайлаки Ҷумҳурии Қирғизистон ва ноҳияи

Бобоҷон Ғафуров ҷойгир шудааст. Дарозии дарёи Ҳоҷабақирғон 116 км мебошад. Масоҳати ҳавзааш 2151 км^2 буда, майдони обғункуниаш 2361 км^2 аст [6, с.289]. Рӯди Ҳоҷабақирғон аз нишебиҳои шимолии қаторкӯҳи Туркистон сарчашма мегирад. Баъд аз ба дарёи Лайлак ҳамроҳ шудани рӯди Қизбола дарё номи Ҳоҷабақирғонро мегирад. Манбаи ғизогири дарё пиряхию барфӣ мебошад. Дар ҳавзаи дарёи Ҳоҷабақирғон 73 пирях ба ҳисоб гирифта шудааст. Саргаҳ ва миёначараёни дарё дар марзи Қирғизистон ва поёнҷараёни он дар марзи Тоҷикистон воқеъ гардидааст. Дар рафти ҳаракат дарё водиҳои тангу баландро ҳосил мекунад. Аз сарчашма то резишгоҳ дарё се воҳиди геоморфологиро ҳосил мекунад; баландкӯҳӣ, миёнакӯҳӣ ва ҳамворӣ. Рӯди Ҳоҷабақирғон якчанд шохобҳои хурду калон дорад. Ба монанди Оқсу, Қаросу, Ҷетикӯпрук, Қизбола, Лайлак, Пулодқудуқ, Бирксу, Ҷавпая, Хорасанг ва ғайраҳо мебошанд. Оби дарёи Ҳоҷабақирғон пурра ба обёрӣ истифода мешавад.

Дарёи Оқсу аз барфҳои мавсимӣ ва пиряхҳои нишебии шимолии қаторкӯҳи Туркистон сарчашма мегирад. Умуман гидрографияи дарёи Оқсу ба дарёҳои ҳамшафати худ-Исфара ва Ҳоҷабақирғон шабоҳат дорад. Болооби водии дарё бо фирну пирях пӯшида шудаанд. Маҷрои дарё аз ҷинсҳои моренагӣ иборат мебошад. Дарёи Оқсу дар болооби худ Сардала ном дорад. Дарозии дарёи Оқсу 117 км буда, маосҳати ҳавзаи обғункуниаш 2171 км^2 мебошад. Дарёи Оқсу асосан дар марзи Қирғизистон воқеъ буда, қад-қади сарҳади он ба Тоҷикистон ҷорӣ мешавад. Шохобҳои Оқсу- Даҳкатсу, Раутдин, Чақирғозӣ, Андарак ба шумор мераванд. Дарёи Оқсу ғизогирии пиряхию барфӣ дошта, манбаи асосии он яхобаҳо, барфҳои мавсимӣ ва обҳои зерзаминӣ мебошад.

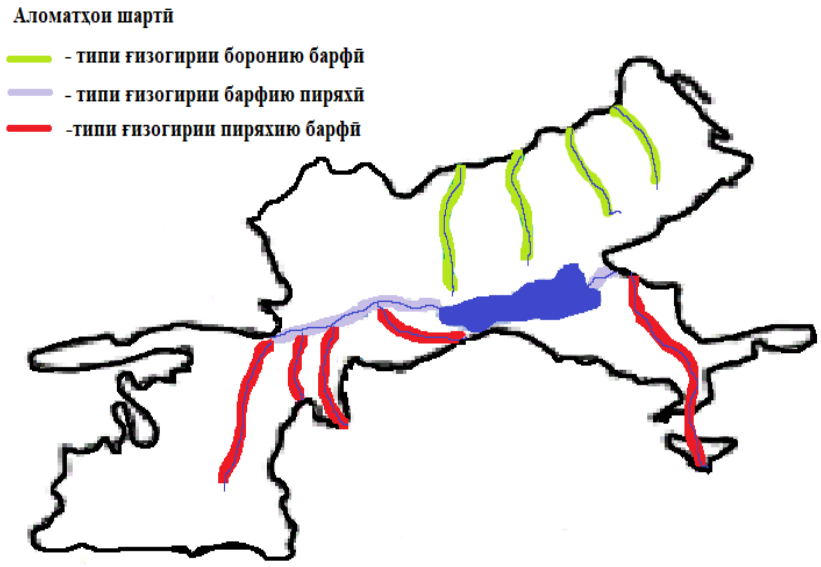

Расми 3. Картасхемаи типи ғизогирии дарёҳои Тоҷикистони Шимолӣ

Дар ноҳияи гидрогеологии Туркистон боз дарёчаҳои хурд ё ин ки сойҳо мавҷуд ҳастанд. Ба монанди Исфана, Шаҳристонсой ва Ширинсой мебошанд.

Дарёчаи Исфана аз қаторкӯҳи Туркистон дар байни дарёҳои Оқсу ва Ҳоҷабақирғон мутавозӣ ҷорӣ мешавад. Масоҳати ҳавзаи дарёчаи Исфана 518 км^2 буда, дарозии он 68 км аст.

Ширинсой (Янгиқирик) аз нишебиҳои шимолии қаторкӯҳи Туркистон оғоз мешавад. Дар сарчашма сой Янгиарик ном дорад. Дар поён рӯд номи Ширинсойро мегирад. Ширинсой хосияти мавсимӣ дошта, дар баҳорон оби сой зиёд мешавад, дар моҳҳои сармо мехушкад.

Шаҳристонсой номи дигари он Шӯрбулоқсой мебошад. Ин рӯд низ аз қаторкӯҳи Туркистон сарчашма гирифта, дарозии он 92 км мебошад, Майдони ҳавзааш бошад 712 км^2 аст.

Ҷадвали1. Типи ғизогирии дарёҳои Тоҷикистони Шимолӣ.

№	Номгӯи дарёҳо	Типи ғизогирӣ
1	Сирдарё	Барфию пиряхӣ
2	Исфара	Пиряхию барфӣ
3	Ҳоҷабақирғон	Пиряхию барфӣ
4	Оқсу	Пиряхию барфӣ
5	Исфана	Пиряхию барфӣ
6	Ширинсой	-
7	Шаҳристонсой	-

8	Гудос	Борон ва барфҳои мавсимӣ
9	Қаромазор	Борон ва барфҳои мавсимӣ
10	Ӯткансой	Борон ва барфҳои мавсимӣ
11	Понғоз	Борон ва барфҳои мавсимӣ

Типи ғизогирии дарёҳо ба режими ҷоришавии онҳо таъсири назарраси худро расонад. Масалан дарёҳое, типи ғизогирии пиряхию барфӣ доранд, дар фасли зимистон камоб ва дар фасли тобистон сероб мешаванд. Дарёҳое, ки типи ғизогирии барфию пиряхӣ доранд, баръакс дар фасли зимистон сероб ва дар фасли тобистон камоб мегардад. Донистани типи ғизогирии дарёҳо пеш аз ҳама ба соҳаи энергетика, яъне сохтани нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар дарёҳои пиряхӣ манфиатбахш ҳастанд, зеро онҳо дар фасли тобистон энергияи зиёд ҳосил мекунанд. Инчунин дар соҳаи кишоварзӣ, барои обёрии заминҳо дарёҳои типи ғизогириашон барфӣ мувофиқ аст, зеро серобии онҳо дар давраи нашв ба назар мерасанд ва барои бехатарии минтақаҳои аҳолинишини баландкӯҳӣ аз рӯйи серобшавии оби дарёҳо муайян менамоем.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар” 16.12.2025, шаҳри Душанбе.

2. АЛАМШОЕВА М. М. истифодабарии технологияҳои иттилоотии рақамӣ барои омӯзиши пиряхҳо ва захираҳои об //фурӯғи илм Учредители: Высшая аттестационная комиссия при Президенте Республики Таджикистан. – №. 4. – С. 63-72.

3. Атлас таджикиской ССР, Душанбе-Москва, 1968г.

4. Мусоев З.М,Қаландаров А.А., Наимов Ҳ, «Глятсиология», Душанбе-2020.

5. Муҳаббатов Х.М, Раҳимов М.Р, Географияи Тоҷикистон, китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ, Душанбе, Маориф ва фарҳанг, 2011с.

6. Раҳимӣ Ф., Муҳаббатов Х., Ниёзов А.С., Аброров Ҳ., “Об, илм ва рушди устувор” Душанбе-2018.

7. Самбаев Н. С. Современное гидроэкологическое состояние нижнего течения реки Сырдарья и использование ее ресурсов стока //Астраханский вестник экологического образования. – 2017. – №. 2 (40). – С. 50-55.

8. Чембарисов Э. И., Рахимова М. Н. Река Сырдарья: Гидрология и Гидроэкология //Монография.–Ташкент: Изд.«Voris-nashriyot. – 2024. – С. 9-27.

НАҚШИ БОНКИ ҶАҲОНӢ ДАР КОҲИШИ КАМБИЗОАТӢ ДАР КИШВАРҲОИ РӮ БА ТАРАҚҚИОВАРДА

Алибоева Ф.Р.

магистранти курси 2 ихтисоси 250103 - Иқтисоди ҷаҳонии

Донишкадаи иқтисод ва савдои

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

Ин мақола нақши ин ниҳодро дар мусоидат ба субот ва рушди иқтисодии ҷаҳонӣ, инчунин дахолати Бонки Байналмилалӣ ба рафъи бӯҳронҳои молиявӣ, камбизоатӣ ва нобаробарӣ меомӯзад. Оқибатҳои эҳтимолии сиесати бонки Ҷаҳонӣ ва дахолат ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва роҳҳои ҳалли мушкилоти марбут ба устувории иҷтимоӣ ва экологӣ бештар таҳлил карда мешаванд. Ниҳоят, мақола нақш ва ваколати Бонки Байналмилалӣ ва оқибатҳои ин тағиротро барои самаранокии онҳо дар ҳалли мушкилоти иқтисодии ҷаҳонӣ таҳқиқ мекунад. Тадқиқот нишон медиҳад, ки гарчанде ки ин институт дар мусоидат ба субот ва рушди иқтисодии ҷаҳонӣ самаранок буд, сиесати Бонки Байналмилалӣ ва дахолат барои бадтар кардани нобаробарӣ ва расонидани зарар ба муҳити зист танқид карда шуд. Бо вуҷуди ин, бонки Ҷаҳонӣ муҳимтарин ниҳод дар иқтисоди ҷаҳонӣ боқӣ мемонад ва таҳлил аҳамияти идомаи талошҳо барои ҳамкорӣ ва идоракунии байналмилалиро барои ҳалли мушкилоте, ки ҷаҳони муосир дучор меояд, таъкид мекунад.

Вожахои калидӣ*: иқтисоди ҷаҳонӣ, рушд, камбизоатӣ, нобаробарӣ, дахолат, институт, ҳамкорӣ, бӯҳрони молиявӣ, ташкилот.*

РОЛЬ ВСЕМИРНОГО БАНКА В СНИЖЕНИИ БЕДНОСТИ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ

Алибоева Ф.Р.,

магистрантка 2 курса специальности 250103 – Мировая экономика Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанде

В этой статье исследуется роль этого института в содействии глобальной экономической стабильности и развитию, а также вмешательства Международного Банка в преодоление финансовых кризисов, бедности и неравенства. Более анализируется потенциальные последствия политики Всемирного банка и вмешательства для развивающихся стран и способы, с помощью которых решаются проблемы, связанные с социальной и экологической устойчивостью. Наконец, в статье исследуется роль и мандат Международного банка, а также последствия этих изменений для их эффективности в решении глобальных экономических проблем. Исследование показывает, что, хотя данный институт был эффективен в содействии глобальной экономической стабильности и развитию, политика Международного Банка и вмешательство подвергались критике за усугубление неравенства и нанесение ущерба окружающей среде. Тем не менее, Всемирный банк остается важнейшим институтом в глобальной экономике, и анализ подчеркивает важность продолжения усилий по международному сотрудничеству и управлению для решения проблем, с которыми сталкивается современный мир.

Ключевые слова: *мировая экономика, стабильность, развитие, бедность, неравенства, вмешательство, институт, сотрудничество, финансовый кризис, организация.*

THE ROLE OF THE WORLD BANK IN SOLVING GLOBAL PROBLEMS

Aliboeva F.R.,

master degree 2nd course, speciality 250103 – World economy at the Institute of Economics and Trade Tajik State University of Commerce in Khujand.

This article explores the role of this institution in promoting global economic stability and development, as well as the International Bank's intervention in overcoming financial crises, poverty and inequality. The potential effects of the World Bank's policies and interventions on developing countries and the ways in which social and environmental sustainability issues are being addressed are analyzed in more detail. Finally, the article examines the role and mandate of the International Bank, as well as the implications of these changes for their effectiveness in solving global economic problems. The study shows that although the institution has been effective in promoting global economic stability and development, the International Bank's policies and interventions have been criticized for exacerbating inequality and damaging the environment. Nevertheless, the World Bank remains the most important institution in the global economy, and the analysis highlights the importance of continuing international cooperation and governance efforts to address the challenges facing the modern world.

Keywords. *world economy, stability, development, poverty, inequality, intervention, institution, cooperation, financial crisis, organization.*

Relevance. The relevance of the article lies in the study of the role of the World Bank's role in addressing global challenges, analyzing policies and interventions, and the implications of historical evolution and changes in mandates for their effectiveness in promoting global economic development, stability, and development. The relevance of the article is also reflected in the potential implications of these institutions' policies and activities for developing countries and their efforts to promote social and environmental sustainability.

Introduction.

The International Bank, or the World Bank, has become an important player in the global economy, tasked with solving economic and financial problems around the world. As the world faces growing challenges of poverty, inequality, and environmental degradation, the World Bank's role in promoting global economic stability and development is becoming increasingly important. However, the effectiveness of the World Bank's policies and activities to address these issues has been criticized, and concerns have been raised about the potential negative impact of the activities on developing countries and the environment. This article examines the role of the World Bank in ensuring global economic stability and development, the intervention of crises, poverty and inequality, as well as the possible consequences of the organization's policies for developing countries. It will also examine how the World Bank addresses issues of social and environmental sustainability, as well as the historical evolution of its role and mandate in addressing global economic challenges. By analyzing these factors, the article provides a better understanding of the World Bank's impact on the global economy and the challenges it faces in ensuring sustainable and inclusive economic growth. At the same time, the World Bank remains the most important institution of the global economy, authorized to promote economic stability and development. The organization's actions have played a crucial role in supporting infrastructure development, promoting trade, and providing financial assistance to countries in need. The World Bank's interventions during the financial crisis also played an important role in preventing global economic instability. The International Bank was established after the Second World War in order to contributing to global economic stability and development. The International Bank, also known as the World Bank, focuses on providing financing and technical assistance to developing countries, while the IMF is responsible for developing international monetary cooperation, facilitating international trade and stabilizing exchange rates. Together, the two organizations are working to achieve the United Nations Sustainable Development Goals, which aim to eradicate poverty, promote social inclusion, and protect the environment. The International Bank has been criticized over the years for its policies

and interventions, with some arguing that the World Bank promotes neoliberal economic policies that exacerbate inequality and harm the environment. Nevertheless, the World Bank remains the most important institution in the global economy, providing a platform for international cooperation and dialogue. The purpose of this article is to provide a balanced view of the role of international institutions by analyzing both successes and failures in solving global economic problems. Ultimately, the purpose of this article is to contribute to a better understanding of the role of international institutions in promoting global economic stability and development, as well as the need for continued efforts at international cooperation and governance. The World Bank's mission is to support the global economy. This literature review will review scientific papers and articles on the role and functions of the World Bank.

In the book "The International Bank for Reconstruction and Development: fundamentals, Methods, estimates", the authors Bates and Ferguson consider the main aspects of the activities of the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD). The authors draw attention to the fact that the IBRD has two main functions: providing financial assistance and technical expertise to developing countries. In addition, the authors note that the IBRD is an important source of financing for the construction of large infrastructure projects such as roads, bridges and power plants[8]. The International Monetary Fund (IMF) is also an important player in the global financial scene. In his book "The International Monetary Fund: Crisis and Reform," White analyzes the work of the IMF and the challenges it faces. The author emphasizes that one of the main functions of the IMF is to provide financial assistance to countries during economic crises.

In addition, White points out the need to reform the IMF and increase the role of developing countries in its management. According to Cangiano and Cui (2021), the World Bank has been successful in promoting economic growth and development in developing countries through financial assistance, technical support, and policy advice.

[8] Bates, R. H., & Ferguson, J. (1981). The political economy of international organizations. In International organization: A reader (pp. 125-143). Routledge.

The study claims that the intervention The World Bank's investment in infrastructure and trade has played a crucial role in stimulating economic growth, especially in low-income countries[9]. However, other scientists have criticized the World Bank's policies and actions, arguing that the policies have contributed to environmental degradation and exacerbated inequality. For example, Roberts and Parks argue that the World Bank's forestry policy has proved ineffective in protecting the environment and has harmed the livelihoods of local communities.

In addition, some scientists have expressed concern about the potential negative impact of the World Bank's intervention on developing countries. For example, Ghosh and Yamarik argue that the promotion of free trade policies by the World Bank may exacerbate income inequality in developing countries. Despite this criticism, the World Bank remains the most important institution in the global economy. Scientists emphasize the importance of continued international cooperation and governance efforts to ensure that the World Bank's intervention promotes sustainable and inclusive economic growth. Like Elasha et al. suggest that the World Bank should take into account the social and environmental impacts of its activities and ensure their compliance with sustainable development goals. Also in the article "The International Bank for Reconstruction and Development and its role in development of the Global economy" by Kuznetsova explores the role of the IBRD in supporting economic development and poverty reduction in various countries around the world. The author notes that the IBRD is an important tool for ensuring economic growth and reducing inequality in various regions of the world. In addition, the author emphasizes the need for the IBRD to cooperate with other organizations and governments in order to achieve common goals.

Thus, research and scientific articles devoted to the International Bank emphasizes the importance of the organization's role in the global economy, especially in supporting financial stability and economic development in different countries of

[9] International Monetary Fund. (2021). About the IMF. Retrieved from https://www.imf.org/en/About

the world. In addition, the authors point to the need to improve and reform the organization in order to more effectively address the challenges of the modern global economy.

Results. The World Bank is addressing social issues through various interventions and initiatives aimed at promoting inclusive economic growth, poverty reduction, and social protection. Some of the ways in which the World Bank is addressing social issues include:

- Poverty reduction: The World Bank implements programs, aimed at reducing poverty worldwide. One example is the Poverty Reduction Strategy Papers (PRSPs), which are being developed by countries in collaboration with the World Bank and other stakeholders. PRSPs provide a framework for identifying the needs of the poor and the most effective ways to address those needs.

- Social protection: The World Bank is working to create social protection systems that can provide protection for vulnerable groups, including the poor, the elderly, and those affected by natural disasters. These programs aim to provide support for basic needs such as food and shelter, as well as access to health care and education. Gender equality: The World Bank has recognized the importance of promoting gender equality and has developed a number of initiatives aimed at achieving this goal. These include programs aimed at increasing women's access to education, improving their economic opportunities, and encouraging their participation in decision-making processes.

- Labor Market policy: The World Bank is working to promote policies that support job creation and decent work. This includes initiatives aimed at improving the quality of workplaces, ensuring the protection of workers' rights, and supporting entrepreneurship and small businesses. In general, the World Bank is addressing social issues through a number of activities and initiatives aimed at promoting sustainable and inclusive economic growth. These efforts have It is crucial in the fight against poverty, inequality and other social problems, and is essential for achieving the United Nations Sustainable Development Goals.

The World Bank helps developing countries through various programs and projects aimed at supporting economic growth and social development. Here are some of the ways in which the World Bank provides assistance:

Grants: The World Bank provides various forms of financial support, such as loans, grants, and guarantees, to developing countries. These funds can be used to finance a number of projects, such as infrastructure development, support for agriculture, and strengthening health and education systems.

Technical assistance: The World Bank provides technical assistance to developing countries, helping them build capacity and develop necessary skills for effective implementation of development programs. This may include providing support for policy development, project planning and management, and organizational structure strengthening.

Knowledge sharing: The World Bank has extensive knowledge and experience on a range of development issues and shares this knowledge with developing countries through various channels. This may include providing access to research and data, facilitating mutual learning and knowledge sharing, and organizing conferences and seminars.

Building partnerships: The World Bank works closely with Governments, civil society organizations, and the private sector to create partnerships that support development goals. This may include collaboration on specific projects or initiatives, such as those aimed at reducing poverty or promoting sustainable development.

Conclusion

Overall, this article highlights the importance of international cooperation and dialogue in addressing the challenges facing the global economy and the need to continue efforts to reform and accountability in the activities of these institutions. As the world continues to undergo rapid changes, the International Bank will need to adapt its policies and activities to address emerging challenges and promote sustainable development. The World Bank was established in 1944 to ensure the stability of the global financial system. Since then, the World Bank has become a key player in managing the global economy. The World Bank provides financial assistance to States

facing economic difficulties and helps strengthen their financial systems. In addition, the International Bank provides advisory support to countries on economic policy issues and promotes macroeconomic stability. In addition, the study highlights the importance of analyzing the potential impacts of World Bank policies and activities on developing countries, as well as assessing how these institutions address social issues and environmental sustainability. Thus, the study aims to provide insight into the historical evolution of the roles and mandates of these institutions, as well as the implications of these changes for their effectiveness in solving global economic problems. Overall, the study provides a comprehensive analysis of the role, interventions, and policies of the World Bank. It highlights their importance in the global economy and acknowledges the criticism that has been leveled against the organization. The study concludes that continuous efforts are needed to ensure that this institution effectively solves the economic and financial problems facing the world today.

List of sources used:

1. Bates, R. H., & Ferguson, J. (1981). The political economy of international organizations. In International organization: A reader (pp. 125-143). Routledge.

2. International Monetary Fund. (2021). About the IMF. Retrieved from https://www.imf.org/en/About

3. Cangiano, M., & Cui, X. (2021). The World Bank and economic development: New evidence on the role of lending. Journal of Development Economics, 148, 102611.

4. Elasha, B. O., Hamza, M. A., & Alhosany, A. E. (2014). Environmental sustainability and the role of the World Bank in promoting sustainable development. Environmental Development, 11, 1-10.

5. Ghosh, S., & Yamarik, S. (2015). Do World Bank projects exacerbate income inequality in developing countries? Applied Economics Letters, 22(9), 748-753.

6. Roberts, J. T., & Parks, B. C. (2013). A climate of injustice: Global inequality, North-South politics, and climate policy. MIT Press.

7. Кузнецова, Э. (2018). Группа Всемирного банка и ее роль в развитии мировой экономики. Серия: Экономика, (4), 99-108.

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ БА РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдулло-зода С.Ф.

магистранти курси дуюми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳонии

Донишкадаи иқтисод ва савдои

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

E-mail: Safinakhon.zade@gmail.com

Муаллифон дар мақолаи худ қайд намудаанд, ки барои баланд бардоштани самаранокии идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ, беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ ва механизми ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба минтақаҳои кишвар инфрасохтори рушдёфтаи сармоягузорӣ лозим аст. Бинобар ҳамин барои ташаккулёбии пурра ва такмилёбии доимии он таҳия ва тадбиқ намудани маҷмӯи тадбирҳо оид ба рушди инфрасохтори махсуси сармоягузорӣ зарур мебошад.

Калидвожаҳо: *сармоягузорӣ, фазои сармоягузорӣ, иқтисодиёт, сармояи хориҷӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, инфрасохтори сармоягузорӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ.*

РОЛЬ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИИ ТОРГОВЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдулло-Зода С.Ф.

магистрант второго курса специальности мировой экономики Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанд.

E-mail: Safinakhon.zade@gmail.com

В своей статье авторы отметил, что для повышения эффективности управления инвестиционной деятельностью, улучшения инвестиционной среды и механизма привлечения иностранных инвестиций в регионы страны необходима развитая инвестиционная инфраструктура. Поэтому для его полного формирования и постоянного совершенствования необходимо разработать и внедрить комплекс мер по развитию специализированной инвестиционной инфраструктуры.

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционный климат, экономика, иностранные инвестиции, инвестиционная деятельность, инвестиционная инфраструктура, инвестиционные проекты.*

THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdullo-zoda S.F.

2nd-year master's student in the specialty "World Economy" at the Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand

E-mail: Safinakhon.zade@gmail.com

The authors noted in his article that in order to improve the efficiency of investment management, improve the investment environment and the mechanism for attracting foreign investment to the regions of the country, a developed investment infrastructure is needed. Therefore, for its full formation and continuous improvement,

it is necessary to develop and implement a set of measures for the development of specialized investment infrastructure.

Keywords: *investments, investment climate, economy, foreign investments, investment activity, investment infrastructure, investment projects.*

Дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ҷалби сармояи хориҷӣ ба бахши хусусии иқтисодиёт аҳамитят аввалиндараҷа додаанд, ки дар тараққиёти иқтисодиву иҷтимоии онҳо саҳми назаррасро доро мебошад. Бинобар ҳамин баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дошта ба рушди иқтисодии кишвар нақшӣ асосиро дар бар мегирад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз дар шароити иқтисоди бозорӣ қарор дорад ва рӯз то рӯз комёбиҳои зиёд ба даст оварда истодааст. Гузаштан ба иқтисоди бозорӣ ба бисёр корхонаву ташкилотҳои ҷумҳурӣ таъсири зиёд мерасонад, ва онҳо ба ҷалби сармояи хориҷӣ эҳтиёҷ пайдо менамоянд. Сиёсати сармоягузорӣ яке аз қисмҳои марказии низоми бозорӣ ба ҳисоб меравад. Мафҳуми сиёсати сармоягузорӣ дар назар одӣ менамояд, лекин он ниҳоят мураккаб буда, нозукиҳои худро доро мебошад. Агар аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурӣ сиёсати сармоягузорӣ дуруст ба роҳ монда шавад ин ба пешравии иқтисодиёт ва беҳтар гардидани муносибатҳои тиҷоратию иқтисодии кишвар оварда мерасонад.

Солҳои охир кишварҳои зиёде тавонистанд муҳити дурусти сармоягузориро ба вуҷуд оваранд, ки дар натиҷа ба рушди иқтисодии баландсуръат даст ёфта ва ба гурӯҳи кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон ворид гарданд. Барои як кишвари рӯ ба рушд омӯхтани таҷрибаи онҳо ва истифодаи таҷрибаҳои дурусти ин кишварҳо, дар мади аввал мебошад. Ҳамчунин, дарки дурусти ҷойгоҳи кишвари худ, гузоштани ҳадафҳои мушаххас ҷиҳати ислоҳи вазъ, таҳия ва амалисозии сиёсати дуруст барои ба вуҷуд овардани як муҳити созандаи иқтисодӣ, вазифаи ҳар як мамлакати амалкунанда вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

Фазои сармоягузорӣ маҷмӯи омилҳои хусусияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ, руҳӣ, иқтисодӣ, молиявӣ, андозӣ, табиӣ, ҷуғрофӣ ва сохториву ташкили дошта, ки ба

ҷалби сармоя мусоидат мекунад. Муҳаққиқони илми иқтисодӣ оид ба мафҳуми «фазои сармоягузорӣ» ақидаҳои гуногунро баён намудаанд, вале ҳамаи инҳо дар ақидаи худ шароитҳои ҷалби сармоягузориро номбар мекунанд. Дар маърӯзаи Бонки ҷаҳонӣ оид ба фазои сармоягузорӣ омадааст: «Фазои сармоягузорӣ ин маҷмӯи омилҳои гуногуне, ки имконияти ширкатро муайян намуда ва барои ташаккулёбии амалишавии маҳсулнокии сармоягузорӣ, фароҳам овардани ҷойи корӣ нав ва васеъ намудани фаъолияти худ ҳавасманд менамояд»[1, С.32].

Яке аз сарчашмаҳои муҳимтарини тараққиёти соҳаҳои ҳар як мамлакат ҷалби сармоягузории хориҷӣ ё дохилӣ мебошад. Бинобар ҳамин барои баланд бардоштани сатҳи муносибатҳои тиҷоратию иқтисодии кишвар ва сатҳи зиндагии аҳолӣ сармояи дохилӣ ва сармояи хориҷӣ зарур мебошад. Аз рӯи назария сармоягузорӣ ин маҷмӯи манбаҳои иктисодиёт, ки ба такрористеҳсоли воситаҳои асосии истеҳсолот равона карда шуда аст. Ҷараёни ҷалбнамоии сармоягузории хориҷӣ барои баромадан аз бӯҳрони иқтисодӣ, васеъгардонии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ дар ҷумҳурӣ ҳаётан зарур ҳисобида шуда ба рушди муносибатҳои тиҷоратию иқтисодии мамлакат нақши аввалиндараҷаро дорад. Дар замони муосир ягон давлате нест, ки аз сармоягузории хориҷӣ истифода набарад. Мувофиқи назарияи олимони соҳаи иқтисодӣ сармоя худ ин, маҷмӯи воситаҳои молиявиеро дар бар мегирад, ки дар ҷараёни истеҳсолот арзишашон меафзояд. Чигунае ки ба мо маълум аст, сармоя яке аз омилҳои асосии истеҳсолот ҳисобида мешавад. Аз ин бар меояд, ки сармоя ҳамчун омили истеҳсолот дар рушди иқтисодии кишвар нақши калидиро мебозад.

Фаъолияти сармоягузорӣ яке аз омилҳои пешбарандаи рушди иқтисодии кишвар ба ҳисоб меравад. Ҷалби сармоягузорӣ ба иқтисодиёт нақши муҳимро мебозад, зеро онҳо ба рушди иқтисодӣ, такмили технология ва такмили ихтисоси кормандон мусоидат менамояд. Сармоягузорӣ дар иктисодиёти ҳар як мамлакат нақши хеле муҳимро дорад, зеро бе онҳо ҳалли ягон проблемаи иқтисодию иҷтимоӣ, инчунин проблемаҳои таъмини амнияти давлат ғайриимкон мебошад. Бояд дар мадди назар дошт, ки сармоягузорӣ ҳамеша барои фаъолияти оянда кор

мекунад ва чун қоида, барои ноил шудан ба ҳадафи мушаххас пешбинишуда дар ҳама гуна соҳаи фаъолияти инсон равона карда шудааст. Аз рӯи таъинот, сармоягузориҳоро ба мустақим ва ғайримустақим ҷудо менамоянд, ки дар хоҷагии ҷаҳон тамоми мамлакатҳо бештар ба ҷалби сармоягузории мустақим ҳавасманданд[2, С.271].

Барои ноил гардидан ба нишондиҳандаҳои болозикр дар стратегияи миллии рушд, марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025) амал мекунад. Дар марҳилаи мазкур якбора зиёдшавии ҳаҷми сармоягузорӣ дар бахши воқеӣ ва инфрасохтор ҳамчун заминаи асосӣ барои рушди иқтисодиёт мегардад. Афзоиши ҳаҷми сармоягузориҳо тавассути ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ва маблағҳои пасандозҳои дохилӣ ба даст меояд, ки барои рушди муносибатҳои тиҷоратию иқтисодии мамлакат нақши калидиро мебозад. Ин дар ҳолати баланд шудани сатҳи рақобатпазирӣ ва ҷолибияти сармоягузории иқтисодиёт, мустаҳкам гаштани суботи макроиқтисодӣ, инчунин рушди самаранок ва амиқи бахши молиявӣ ба вуқӯъ мепайвандад. Афзалияти муҳим дар ин марҳила татбиқи стратегияи амнияти энергетикӣ буда, ҳадафи он баланд бардоштани фаъолият ва суръатнок будани рушди соҳаи энергетикӣ дар шароити талаботи афзоянда аз ҷониби аҳолӣ ва иқтисодиёт ҳисобида мешавад [3, С.89].

Сармояи хориҷӣ ва дар баробари он ташкилотҳои хориҷӣ фаъолияти худро дар бозор зиёд намуда маблағ барои фаъолгардонии механизми бозор, ки дар навбати худ ҳавасмандии кардрҳои маҳаллиро дар такмили ихтисос ва омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба тараққиёти кишвар оварда мерасонад, таъсири мусбӣ мерасонад дар бар мегирад. Ҳамин тариқ вазъи маҷмӯи сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷӣ хеле муҳим аст ва он пеш бурдани сиёсати сармоягузориро талаб мекунад. Ҷалби сармоя хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ ва истифодаи самараноки он бо мақсади тағйири сохтор ва таҷдиду такмили сохтори хоҷагии халқӣ Тоҷикистон яке аз ҷиҳатҳои муҳимтарини ислоҳоти иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ҳамин ҷалби сармояи хориҷӣ яке аз мишкилотҳои асосӣ дар сиёсати берунаи иқтисодии мамлакат табдил ёфтааст.

Дар бозори байналмилалии сармоя яке аз воситаҳои самараноки рақобат барои сармоягузорӣ таъмини инфрасохтор мебошад, ки ба сармоягузорон дар амалисозии лоиҳаҳои мушаххаси сармоягузорӣ кам кардани хароҷотро таъмин менамоянд. Дар байни ин хизматрасониҳо дастгирии иттилоотии раванди сармоягузорӣ ҳамчун яке аз воситаҳои самараноки дастгирии давлатии раванди ҷалби сармоя ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими ҷалбкунандаи сармояи хориҷӣ ин иқлими мусоиди сармоягузорӣ мебошад, ки якчанд омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад.

Аз рӯи чунин иқлим сармоягузор, бозори муйаяни сармоягузориро интихоб карда метавонад. Ба таври дигар иқлими мусоид бояд нишондиҳандаи тараққиёти инфрасохтори бозорӣ ва иҷтимоӣ, қонунгузорӣ, имтиёзҳо, минтақаҳои имтиёзноки иқтисодӣ, вазъи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ва ғайра дошта бошад, ки аз тарафи кишвар ҷорӣ карда мешавад. Дар он давлате, ки чунин иқлим ҷорӣ шуда бошад сармоя зуд аз бозори ҷаҳонӣ ба ҳамон мамлакат ҳаракат мекунад. Роҳу воситаҳои гуногуни муайянкунии ҷолибияти кишварро ба ҳисоб гирифта низоми омилҳои муайянкунандаро пешкаш намудан мумкин аст, ки ба таври зерин гурӯҳбандӣ мешаванд: - муҳити сиёсӣ – ҳуқуқӣ; - муҳити иқтисодӣ; - инфрасохторҳо; - муҳити иҷтимоӣ – фарҳангӣ. Инчунин омилҳоеро мебояд ҷудо кард, ки ба кишвар ба таври табиӣ дода мешаванд, ба монандӣ: захираҳои табии, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, қишр, шароитҳои иқлимӣ ва ғайра мебошанд[4, С.138].

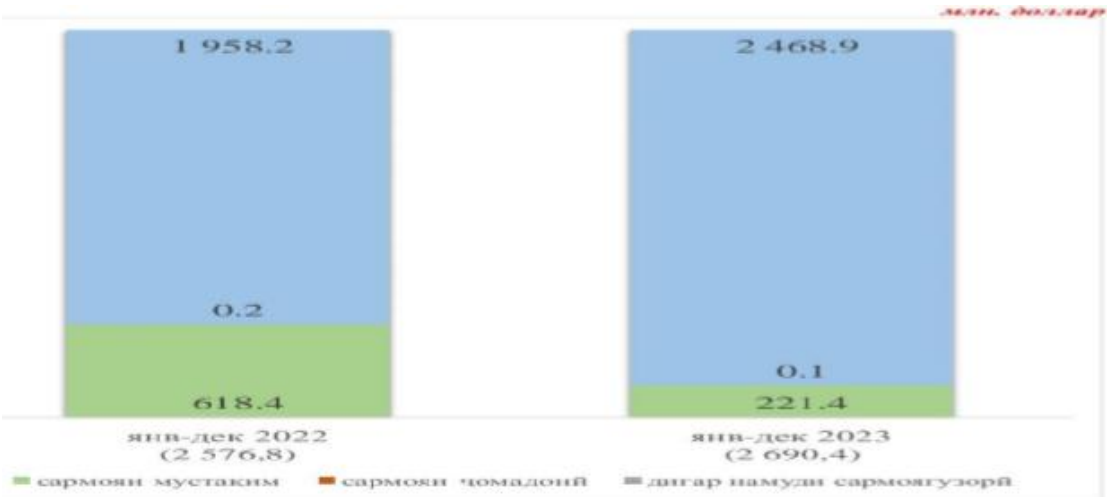

Расмӣ - 1.Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2022 – 2023

Дар таҳлилҳои расми 1 маълум гашт, ки дар моҳҳои январ – декабри соли 2023 воридотисармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 690,4 млн. долларро ташкил додааст, ки ин нишодиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 ба ҳаҷми 113,6 млн. доллар ё 4,4 фоиз зиёд аст. Афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ асосан аз ҳисоби дигар намуди сармоягузорӣ ба ҳаҷми 510,7 млн. доллар ё 26,1 фоиз таъмин шудааст. Дар ин давра, воридоти сармояи мустақими хориҷӣ 221,4 млн. долларро ташкил додааст ва нисбат ба соли 2022 дар ҳаҷми 397,0 млн. доллар ё 64,2 фоиз коҳиш ёфтааст (ниг. ба расми 1).

Диаграммаи 1. - Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2022 аз рӯи соҳаҳо (млн. доллар)[5].

Диаграммаи 2. - Воридоти сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 аз рӯи соҳаҳо (млн. доллар) [6]

янв-дек соли 2023

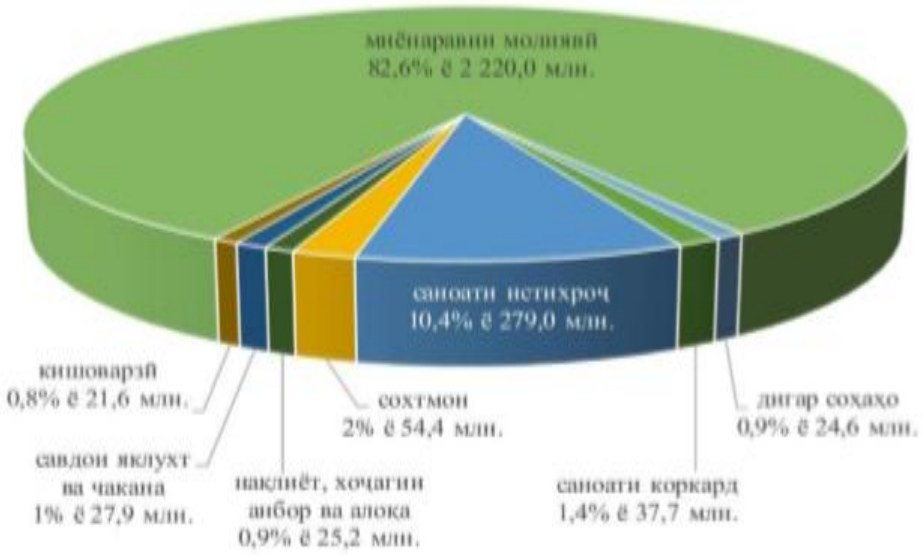

Аз рӯи таҳлилҳои диаграммаи 1 ва 2 муайян шуд, ки дар моҳҳои январ – декабри соли 2023 воридоти сармояи хориҷӣ асосан ба соҳаҳои миёнаравии молиявӣ 2 220,0 млн. доллар, саноати истихроҷ – 279,0 млн. доллар, сохтмон – 54,4 млн. доллар, саноати коркард – 37,7 млн. доллар, савдои яклухт ва чакана – 27,9 млн. доллар, нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа – 25,2 млн. доллар, кишоварзӣ – 21,6 млн. доллар ва 24,6 млн. доллар ба дигар соҳаҳо равона шудааст. Дар соли 2022 ҳиссаи миёнаравии молиявӣ – 53 фоиз, саноати истихроҷ – 25 фоиз, саноати коркард – 8 фоиз ва сохтмон – 7 фоизро аз ҳаҷми умумии воридоти сармояи хориҷӣ ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2023 яъне ҳиссаи миёнаравии молиявӣ ба 82,6 фоиз, саноати истихроҷ - 10,4 фоиз, саноати коркард - 1,4 фоиз ва сохтмон - 2 фоиз расидааст. Аз инҷо бар меояд, ки афзоиши воридоти сармояи хориҷӣ дар моҳҳои январ – декабри соли 2023 нисбат ба ҳамин давраи соли 2022 асосан аз ҳисоби миёнаравии молиявӣ дар ҳаҷми 861,7 млн. доллар ё 63,4 фоиз зиёд гардидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ бо кишварҳои зиёди дунё, ки ба сифати воридкунандаи сармоя баромад карда ба ҳар васила кушиш мекунанд, ки ба иқтисодиёти худ ҳаҷмҳои гуногуни сармоягузориҳои хориҷиро ҷалб намоянд, бояд ба рақобат тоб оварда тавонад.

Вобаста ба ин кишварҳо дар худ фазои мусоиди сармоягузориро фароҳам меоваранд, ки омили муҳими ҳаракати байналхалқии сармоя гардида, объекти омӯзиши доираи васеи олимон ва муҳақиқон дар соҳаи иқтисодиёт мегардад.

Аз ин лиҳоз гуфтан бамаврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ тамоми кушишу талошҳои худро равона намуда, инфрасохтор, ҷолибият ва умуман иқлими мусоид ҷиҳати ҷалби сармояи хориҷӣ ва бевосита сармояи мустақими хориҷиро дар амалия татбиқ намуда истодааст, то соҳаи саноатро ҳамчун соҳаи афзалиятнок дар иқтисодиёти мамлакат нишон диҳад. Аммо дар баробари ин бояд таъкид дошт ки масъалаи идоранамоии сармояи хориҷӣ, самаранок ва мақсаднок истифода бурдани он масъалаи ҳалталаб ва асосии замони муосир ба ҳисоб меравад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Доклад о мировом развитии. Улучшение инвестиционного климата в интересах всех слоев населения. Всемирный банк. 2004 год. 32 с.

2. Саидмуродов Л.Ҳ., Мирбобоев Р.М., Сафаров Б.Г. ва дигарон. Иқтисодиёти ҷаҳон ва муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ. Душанбе-2021. 271-с.

3. Стратегияи миллии Рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе-2016.- 89-с.

4. Саидмуродова М.А. Продовольственная безопасность основа обеспечения экономической безопасности страны / М.А. Саидмуродова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2014. – №2/3 (135). –С.138-141.

5. Ҳамроев, М. И. Сармоягузориҳои хориҷӣ дар низоми муосири муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ / М. И. Ҳамроев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – No. 1(35). – P. 425-437.

6. Ҳисоботи сармоягузориҳои хориҷӣ. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон:http:// www.gki.tj

7. Чернышев А.А. Государственная поддержка инвестиционных проектов в промышленности по программе проектного финансирования/ Чернышев А.А.//Экономические стратегии. - 2016. - №7(141). - С. 164-173.

ОМИЛХОИ ТАЪСИРКУНАНДА БАРОИ РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдулло-зода С.Ф.

магистранти курси дуюми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳонии

Донишкадаи иқтисод ва савдои

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд.

E-mail: Safinakhon.zade@gmail.com

Мавзӯи «Омилхои таъсиркунанда барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба омӯзиши омилҳои асосие равона шудааст, ки ба пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар таъсир мерасонанд. Дар ин замина, мавқеи ҷуғрофӣ, захираҳои табиӣ, вазъи демографӣ, сатҳи рушди соҳаҳои иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ ва робитаҳои байналмилалӣ ҳамчун унсурҳои калидӣ баррасӣ мегарданд. Рушди устувори кишвар аз истифодаи самараноки захираҳо, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолӣ, такмили инфрасохтор ва ҷалби сармоягузорӣ вобастагии зич дорад. Ҳамзамон, масъалаҳои муҳоҷирати меҳнатӣ, рушди нерӯи инсонӣ ва диверсификатсияи иқтисод ҳамчун самтҳои муҳими пешрафти минбаъда таъкид мешаванд. Ҳамин тавр, таҳлили ҳамаҷонибаи ин омилҳо барои муайян намудани дурнамои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмини рушди устувори он аҳамияти муҳим дорад.

Калидвожаҳо: *рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, омилҳои иқтисодӣ, захираҳои табиӣ, демография, муҳоҷирати меҳнатӣ, бозори меҳнат, инфрасохтор, сармоягузорӣ, сиёсати давлатӣ, рушди устувор, гидроэнергетика, савдои хориҷӣ, сатҳи зиндагӣ, нерӯи инсонӣ.*

ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНО - ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдулло-Зода С.Ф.

магистрант второго курса специальности мировой экономики

Института экономики и торговли

Таджикского государственного университета коммерции в г.Худжанде.

E-mail: Safinakhon.zade@gmail.com

В данной работе рассматриваются основные факторы социально-экономического развития Республика Таджикистан. Анализируются природно-географические, демографические, экономические, политические и социальные условия, влияющие на развитие страны. Особое внимание уделяется роли гидроэнергетических ресурсов, трудовой миграции, а также уровню развития инфраструктуры и человеческого капитала. Отмечается, что, несмотря на наличие значительного природного и трудового потенциала, экономика страны во многом зависит от внешних факторов и требует дальнейшего совершенствования институциональной среды. В работе делается вывод о необходимости комплексного подхода к развитию, направленного на устойчивый экономический рост и повышение качества жизни населения.

Ключевые слова: *социально-экономическое развитие, экономика, демография, гидроэнергетика, трудовая миграция, инфраструктура, природные ресурсы, инвестиции, уровень жизни, государственная политика, устойчивое развитие.*

FACTORS OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdullo-zoda S.F.

2nd-year master's student in the specialty "World Economy" at the Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce in Khujand

E-mail: Safinakhon.zade@gmail.com

This study investigates the determinants of socio-economic development in the Republic of Tajikistan within the context of contemporary economic transformations. The research focuses on the analysis of key macroeconomic and structural factors, including human capital, natural resources, investment activity, institutional frameworks, and infrastructure development. Particular emphasis is placed on persistent challenges such as labor migration, unemployment, income inequality, and regional imbalances. The paper employs a comprehensive analytical approach to assess the impact of these factors on national development. Furthermore, it identifies strategic priorities and policy recommendations aimed at enhancing sustainable economic growth and improving the overall quality of life. The results of the study provide valuable insights for policymakers and contribute to the academic discourse on development economics.

Keywords: *socio-economic development, economic growth, development determinants, human capital, labor migration, investment policy, institutional development, sustainable growth, regional disparities*

Социально-экономическое развитие Республики Таджикистан представляет собой сложный и многогранный процесс, обусловленный совокупностью взаимосвязанных факторов, включающих экономические, социальные, природные и институциональные аспекты. В условиях глобализации и трансформации мировой экономики особую значимость приобретает способность государства эффективно использовать внутренние ресурсы и адаптироваться к внешним вызовам. Для Таджикистана, как страны с переходной экономикой, данная задача остается одной из приоритетных, поскольку устойчивый экономический рост напрямую связан с повышением уровня жизни населения и социальной стабильностью.

Одним из ключевых факторов развития является человеческий капитал, который определяет уровень производительности труда и инновационного потенциала страны. Качество образования, доступ к здравоохранению и профессиональная подготовка населения играют важную роль в формировании конкурентоспособной рабочей силы. Вместе с тем значительная часть трудоспособного населения Таджикистана вовлечена в трудовую миграцию, что оказывает двойственное влияние на экономику: с одной стороны, денежные переводы мигрантов поддерживают внутренний спрос и благосостояние домохозяйств, с другой — происходит отток квалифицированных кадров, что замедляет развитие отдельных отраслей.

Не менее важным фактором является природно-ресурсный потенциал страны. Таджикистан обладает значительными гидроэнергетическими ресурсами, а также запасами полезных ископаемых и сельскохозяйственными угодьями. Эффективное использование этих ресурсов способно обеспечить устойчивый экономический рост и повысить экспортный потенциал государства. Однако ограниченность финансовых и технологических возможностей сдерживает их полноценное освоение, что требует активного привлечения инвестиций и внедрения современных технологий.

Инвестиционная активность выступает важнейшим драйвером экономического развития, поскольку способствует модернизации производственных мощностей, созданию новых рабочих мест и развитию предпринимательства. Несмотря на определённые положительные тенденции, инвестиционный климат в стране всё ещё нуждается в совершенствовании, включая повышение прозрачности экономической среды, защиту прав инвесторов и снижение административных барьеров. В этом контексте особую роль играет институциональная среда, которая определяет эффективность государственного управления, уровень правовой защищённости и степень доверия со стороны бизнеса и общества.

Значительное влияние на развитие оказывает состояние инфраструктуры, включающей транспортную, энергетическую и социальную составляющие.

Развитая инфраструктура способствует интеграции регионов, снижению издержек производства и повышению доступности услуг для населения. В последние годы в Таджикистане реализуются масштабные проекты в области энергетики и транспортных коммуникаций, однако уровень инфраструктурного обеспечения, особенно в отдалённых регионах, остаётся недостаточным, что ограничивает экономические возможности страны.

Вместе с тем социально-экономическое развитие Таджикистана сопровождается рядом системных проблем, среди которых можно выделить высокий уровень безработицы, значительную зависимость от внешних экономических факторов, ограниченную диверсификацию экономики и наличие региональных диспропорций. Эти факторы сдерживают темпы роста и требуют комплексного подхода к их решению.

Перспективы дальнейшего развития страны во многом связаны с проведением эффективной государственной политики, направленной на развитие человеческого капитала, стимулирование инвестиционной активности, диверсификацию экономики и укрепление институциональной базы. Важным направлением является также повышение роли инноваций и внедрение современных технологий, что позволит повысить конкурентоспособность национальной экономики.

Таким образом, социально-экономическое развитие Республики Таджикистан определяется совокупностью факторов, находящихся в тесной взаимосвязи. Рациональное использование имеющегося потенциала, наряду с проведением последовательных реформ, способно обеспечить устойчивый экономический рост, повышение уровня жизни населения и укрепление позиций страны в мировой экономике.

Республика Таджикистан вступила в XXI век в сложных условиях внутренних социально экономических и внешнеполитических проблем. Распад СССР повлёк за собой развал единой экономической системы, нарушил устоявшиеся торгово-промышленные связи со странами ближнего и дальнего зарубежья. Разразившаяся в Таджикистане гражданская война, нанесла

огромный экономический ущерб стране. Массовый отток русскоязычного населения на историческую родину стал причиной потери большого числа высококвалифицированных кадров во всех отраслях экономики и социальной сферы Республики Таджикистан. Среди покинувших Таджикистан людей в результате гражданской войны, были врачи, инженеры, учителя, управленцы промышленных предприятий, агрономы, рабочие и многие кадры социально-экономического сектора Республики Таджикистан.

В условиях военного противостояния различных политических и радикальных сил, экономической разрухи, правового нигилизма и кризиса власти, когда стоял вопрос о существовании самого таджикского государства, когда мало кто решался возглавить страну и вывести её из политического и социально-экономического кризиса и принести мир и согласие народу Таджикистана, историческую роль сыграла личность Эмомали Рахмона, который взял на себя огромную ответственность за судьбу таджикского народа.

Поистине судьбоносной стала 16-я сессия Верховного Совета, проходившая 16 ноября 1992 года, она заложила фундамент под строительство нового таджикского государства. Была заложена правовая база для строительства и дальнейшего развития всех структур государственной власти. На сессии было избрано новое политическое руководство, и по воле народных депутатов, ответственность за руководство молодым независимым государством - Таджикистана была возложена на избранного Председателя Верховного Совета Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

Феномен избранного, после принятия 6 ноября 1994 года президента Республики Таджикистан заключался в том, что за относительно короткий срок Эмомали Рахмон смог привести таджикский народ к миру и национальному единству и начать преобразование страны в новых политических и геополитических обстоятельствах, введя Таджикистан в один ряд с другими государствами международного сообщества. Его инициативы, провозглашённые с высоких трибун международных организаций были услышаны, приняты и реализованы в конкретных программ. В их числе программа снижения бедности,

реализация транспортной коммуникации страны, обеспечение энергетической безопасности, продовольственной программы развития промышленности, борьба с транснациональной преступностью – наркотиками, экстремизмом, терроризмом и незаконной миграцией людей и других видов преступных деяний.

В своём выступлении Президент Таджикистана Э. Рахмон на встрече с деятелями науки и образования страны 30 мая 2024 года, указал на важность научно- исследовательских и образовательных работ в деле развития страны во всех сферах общественной и экономической жизни государства. Было отмечено, что с окончанием гражданской войны и губительных его последствий, Таджикистан, постепенно, начиная с 2000 года, стал выходить из экономической рецессии. Благодаря проводимой Президентом и Правительством Республики Таджикистан политики, созидания и возрождения национального самосознания и социально –экономического планирования и реализации принимаемых мер по повышению уровня благосостояния населения Таджикистана были достигнуты не малые успехи. Проводя анализ социального и экономического положения страны, было указано на улучшении качества жизни населения страны.

В своём выступлении Президент Республики Таджикистан указал на то, что в период с 2000 по 2020 годы, на данном историческом отрезке времени руководство страны планомерно увеличило финансирование для укрепления материально-технической базы отечественной науки. Было выделено 1 млрд 607 млн сомони, усовершенствована структура Национальной академии наук.

В период независимости в различных социально-экономических сферах страны, в том числе в сфере науки и образования, за счет государственного бюджета и иностранных инвестиций было реализовано более 1400 государственных инвестиционных проектов на сумму 36 миллиардов сомони.

В настоящее время в стране реализуются еще 724 государственных инвестиционных проекта на общую сумму 152 миллиарда сомони, из которых десятки проектов направлены на отрасль науки.

За этот период уровень жизни населения страны постепенно улучшился, а уровень бедности был снижен с 83-х процентов в 1999 году до 21,2 процента в

2023 году. В период независимости средняя продолжительность жизни населения поднялась с 70 до 76,3 лет. Население страны с 5,5 млн человек в 1991 году по состоянию на 1 января 2024 года достигло 10,3 млн человек, то есть увеличилось почти вдвое. В последние десятилетия прирост населения ежегодно составляет в среднем 2,3 процента, что является самым высоким показателем.

Эти показатели являются ярким свидетельством улучшения уровня и качества жизни населения в стране.

Однако было отмечено, что в условиях роста народонаселения и его жизненно важных потребностей, необходимо интенсифицировать производство материальных благ, создать необходимую производственную базу с новыми рабочими местами, подготовить новые молодые профессиональные кадры с учётом требований современных мировых тенденций. Создание высокотехнологической экономики в период десятилетия индустриализации страны. Анализ статистических данных, приведённых Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном наглядно показывают о возрастающей потребности в новых производственных мощностях и необходимости создания новых рабочих мест, что решило бы многие социальные проблемы населения. В частности, было отмечено, что в советское время в Таджикистане действовало 358 промышленных предприятий с 33 тысячами рабочих мест.

За годы независимости реализация планов и программ развития отрасли промышленности позволила построить и сдать в эксплуатацию более 3-х тысяч 500 промышленных предприятий с 88 тысячами рабочих мест.

Обращая внимание на важность научно- исследовательской работы и подготовки научных и отраслевых специалистов было отмечено о многоплановости проводимых мер по повышению уровня подготовки научных и педагогических кадров. В частности, Президент Республики Таджикистан указал следующее: «Мы уделяем первостепенное внимание вопросам образования и науки и за более чем 30 лет независимости построили более 3900 общеобразовательных учреждений, в том числе учреждения нового типа, а именно гимназии, лицеи и колледжи, а также университеты и институты».

До обретения независимости в стране действовало 13 высших учебных заведений и обучались 65 000 студента, а сейчас это число достигло 47, а количество студентов в них превысило 220 тысяч человек. То есть, и количество высших учебных заведений, и студентов увеличилось почти в четыре раза.

При поддержке Правительства страны с 2001 по 2019 годы в структуре Национальной академии наук, путём реорганизации были созданы новые научно-исследовательские учреждения – институты по водным вопросам, гидроэнергетике и экологии, экономике и демографии, философии, политологии и права, Агентство по ядерной и радиационной безопасности, научный центр Хатлона, Центр изучения Абуали ибн Сино при Институте философии, политологии и права.

В выступлении Президента Республики Таджикистан – Эмомали Рахмона перед деятелями науки и представителями таджикской интеллигенции, необходимо понять посыл - логической закономерностью роста экономики и повышения уровня социального обеспечения населения страны на данном этапе является интенсификация работы в сфере образования и науки, подготовки новых профессиональных отраслевых специалистов, проведения «Культурной революции», целью которой являются прорывные задачи в социально – экономическом развитии Республики Таджикистан.

Список использованной литературы

1. Абрюгина М.С. Экономический анализ торговой деятельности. Уч. пособие М.: Издательство «Дело и сервис»,2005

2. Абчук В.А. Коммерция: учебник, Европейский институт экспертов, СПб.: Издательство Михайлова В.А.,2002

3. Андреев В.К. Правовое регулирование предпринимательской деятельности. М.: Издательство «Дело и сервис»,2007

4. Бакшинскас Ю.В. Правовое регулирование предпринимательской деятельности. М.: Издательство «Дело и сервис», 2007.

5. Калинина А.Э. Интернет-бизнес и электронная коммерция: Учебное пособие - Волгоград: Изд-овВолГУ, 2006.

6. Клейникова В.Г. Оптовая торговля. Учет и налогообложение. М.: Дис, 2003.

7. Крутик А.Б., Пименова А.Л. Введение в предпринимательство: Учебное пособие. С-Петербург: Политехника, 2003.

8. Молоткова Н.В., Соседов Г.А. Организация, технология и проектирование коммерческих предприятий: Учебное пособие. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2004.

WATER AND GLACIER ECONOMY: MODELING, ECONOMIC ANALYSIS AND DIGITAL METHODS UNDER CLIMATE CHANGE CONDITIONS

Sharipova B.U.

First-year master's student in the program "World Economy"

Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand

E-mail: msharipova72@gmail.com

The transformation of glacier systems under climate change has significantly affected the availability and economic value of water resources. In mountainous countries such as Tajikistan, where glaciers form the primary source of freshwater, these changes create both opportunities and long-term risks. This paper examines water and glacier economy through modeling approaches, economic analysis, and digital technologies. The study emphasizes the importance of integrating innovation and policy for sustainable water management.

Keywords: *water resources, glaciers, economic modeling, climate change, digital technologies, Tajikistan.*

ВОДНАЯ И ЛЕДНИКОВАЯ ЭКОНОМИКА: МОДЕЛИРОВАНИЕ, ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ЦИФРОВЫЕ МЕТОДЫ В УСЛОВИЯХ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА

Шарипова Б.У.

магистрантка первого курса специальности 2501030 -«Мировая экономика» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в Худжанде.

E-mail: msharipova72@gmail.com

Изменение климата оказывает значительное влияние на ледники и водные ресурсы, особенно в горных странах, таких как Таджикистан. В статье рассматриваются экономические аспекты водных и ледниковых ресурсов, методы моделирования и цифровые технологии управления.

Ключевые слова: *водные ресурсы, ледники, экономика, моделирование, климат.*

ИҚТИСОДИЁТИ ОБ ВА ПИРЯХҲО: ТАМСИЛЛАБАНДӢ, ТАҲЛИЛИ ИҚТИСОДӢ ВА УСУЛҲОИ РАҚАМӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ

Шарипова Б.У.

магистранти курси якуми ихтисоси -"Иқтисодиёти ҷаҳон"-и Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд

E-mail: msharipova72@gmail.com

Тағйирёбии иқлим ба захираҳои обӣ ва пиряхҳо таъсири назаррас мерасонад. Дар мақола масъалаҳои иқтисодӣ, моделсозӣ ва технологияҳои рақамӣ дар идоракунии захираҳои об баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: *захираҳои обӣ, пиряхҳо, иқтисод, моделсозӣ, иқлим*

Water resources are increasingly recognized as a strategic economic asset rather than merely a natural resource [4, p. 21]. This shift is particularly relevant for countries with glacier-dependent hydrological systems.

Tajikistan is one of such countries, where a significant portion of freshwater originates from glaciers [2, p. 67]. Climate change has disrupted the stability of these systems, creating long-term uncertainty in water availability [1, p. 42].

As a result, effective water management requires the integration of economic analysis, modeling tools, and digital technologies.

Climate Change and Glacier Dynamics: The accelerated melting of glaciers is one of the most visible consequences of global climate change [1, p. 15]. Initially, this process increases river flow, but over time it leads to a reduction in water reserves.

This creates economic risks, particularly for agriculture and hydropower sectors. Seasonal variability in water supply increases production uncertainty and raises management costs [5, p. 33].

Economic Role of Water Resources:Water is a key factor of production across multiple sectors. In Tajikistan, agriculture consumes the largest share of water, while hydropower dominates electricity production [6, p. 40].

Efficient allocation of water resources is essential for maintaining economic stability. Poor management may lead to reduced productivity and increased financial losses [4, p. 28].

Modeling in Water and Glacier Economy: Modern economic and environmental challenges require the use of advanced modeling approaches. Hydrological models simulate glacier melting and water flow, while economic models evaluate resource allocation [3, p. 88].

Scenario analysis allows policymakers to estimate future risks and develop adaptive strategies. For example, reduced glacier volume can be translated into economic losses in agriculture and energy sectors.

Digital Technologies in Water Management: Digital technologies significantly improve the monitoring and management of water resources. Tools such as geographic information systems, satellite monitoring, and artificial intelligence enable accurate data collection and forecasting [3, p. 102].

The implementation of these technologies in Tajikistan remains limited but has strong potential for development.

Table 1. Economic Impact of Glacier Melting

Sector	Short-term Effect	Long-term Effect
Agriculture	Increased water supply	Water shortage
Energy	Higher output	Reduced generation
Economy	Temporary growth	Instability

Policy Recommendations: To address water-related challenges, governments should adopt integrated strategies. These include investment in infrastructure, digital technologies, and institutional development [2, p. 74].

International cooperation is also essential, particularly in managing transboundary water resources.

Water and glacier resources are critical for sustainable development. Climate change poses significant risks, but modern tools such as modeling and digital technologies provide effective solutions.

A comprehensive approach combining economic, technological, and policy measures is necessary to ensure long-term sustainability.

References

1. Intergovernmental Panel on Climate Change. *Climate Change Report*. Geneva, 2021.

2. World Bank. *Water Resource Management in Central Asia*. Washington, 2020.

3. UNESCO. *World Water Development Report*. Paris, 2022.

4. Organisation for Economic Co-operation and Development. *Water Economics and Policy*. Paris, 2019.

5. Food and Agriculture Organization. *Climate Change and Water*. Rome, 2021.

6. Asian Development Bank. *Water Sector in Tajikistan*. Manila, 2020.

ТАҲЛИЛИ МАРЖИНАЛИИ ХАРОҶОТ БО МАҚСАДИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАКУНӢ

Ваҳобова М.

магистранти курси 1 ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити

ДИС ДДТТ

Дар мақола масъалаҳои таҳлили «харoҷот – ҳаҷм – фоида» (Cost-Volume-Profit Analysis) ва нақши даромади маржиналӣ дар шароити муосири иқтисодӣ баррасӣ мегарданд. Таъкид мешавад, ки даромади маржиналӣ ҳамчун фарқияти байни даромади фурӯш ва харoҷоти тағйирёбанда асоси муҳими идоракунии фоида ва қабули қарорҳои идоракунӣ ба шумор меравад. Инчунин мафҳуми маблағи рӯйпӯшкунӣ, нуқтаи безарарӣ ва усулҳои ҳисобкунии онҳо таҳлил карда мешаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки истифодаи таҳлили «харoҷот – ҳаҷм – фоида» ба беҳтар шудани банақшагирӣ, идоракунии харoҷот ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *даромади маржиналӣ, харoҷот, фоида, нуқтаи безарарӣ, таҳлили CVP, маблағи рӯйпӯшкунӣ, баҳисобгирии идоракунӣ.*

МАРЖИНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЗАТРАТ С ЦЕЛЬЮ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Вахобова М.

магистрант 1-го курса специальности «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит»

ИЭТ ТГУК

В статье рассматриваются вопросы анализа «затраты – объем – прибыль» (Cost-Volume-Profit Analysis) и роль маржинального дохода в современных экономических условиях. Подчеркивается, что маржинальный доход как разница между выручкой от продаж и переменными затратами является ключевым инструментом управления прибылью и принятия управленческих решений. Также анализируются понятие суммы покрытия, точка безубыточности и методы их расчета. Результаты исследования показывают, что использование CVP-анализа способствует улучшению планирования, управлению затратами и повышению эффективности деятельности предприятий.

Ключевые слова: *маржинальный доход, затраты, прибыль, точка безубыточности, CVP-анализ, сумма покрытия, управленческий учет.*

MARGINAL COST ANALYSIS FOR THE PURPOSE OF MANAGEMENT DECISION-MAKING

Vakhobova M.

1st-year Master's student in the specialty "Accounting, Analysis and Audit"

IET TSUC

The article examines the Cost-Volume-Profit (CVP) analysis and the role of marginal income in modern economic conditions. It emphasizes that marginal income, defined as the difference between sales revenue and variable costs, is a key tool for profit management and managerial decision-making. The concepts of contribution margin, break-even point, and their calculation methods are also analyzed. The research results show that the application of CVP analysis improves planning, cost management, and enhances the efficiency of enterprise operations.

Keywords: *marginal income, costs, profit, break-even point, CVP analysis, contribution margin, management accounting.*

Дар шароити муосири иқтисодӣ яке аз мақсадҳои асосии фаъолияти корхонаю ташкилотҳо ин ба даст овардани фоида ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз тибқи стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ усулҳои муосири бахисобгирии хароҷот ва муайянкунии даромади корхона истифода бурда мешаванд, аз он ҷумла усули даромади маржиналӣ. Даромади маржиналӣ - ин фарқияти байни даромади корхона аз фурӯши маҳсулот, кор ва хадамот ва маблағи хароҷоти тағйирёбанда мебошад.

Маблағи рӯйпӯшкунӣ - ҳангоме, ки даромади маржиналӣ хароҷоти доимиро рӯйпӯш мекунад ва фоида боқӣ мемонад. Агар маблағи рӯйпӯшкунӣ манфӣ бошад, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки даромад аз фурӯши маҳсулот ҳатто хароҷоти тағйирёбандаро рӯйпӯш карда наметавонад. Ҳар як намуди истеҳсоли маҳсулот метавонад ба корхона зарар оварад. Даромади маржиналӣ - ин фарқият байни даромади корхона аз фурӯши маҳсулот (кор ва хадамот) ва маблағи хароҷоти тағйирёбанда [1;С.34].

Сатҳи рӯйпӯшкунӣ - ин даромади маржиналӣ барои як воҳиди маҳсулот, яъне фарқияти байни нархи фурӯш ва хароҷоти истеҳсолӣ баробар мебошад. Даромади маржиналӣ (фоидаи маржиналӣ, саҳм дар пӯшонидани хароҷоти доимӣ, маблағи пӯшониш, маржаи умумӣ) унсури калидии таҳлили боҳамалоқамандии «хароҷот – ҳаҷми истеҳсолот – фоида» ба шумор меравад ва дар воқиф будан оид ба бизнес ва идоракунии фоида ҷои намоёнро ишғол мекунад. Меъёри (сатҳи) даромади маржиналӣ дар худ таносуби даромади маржиналиро бар даромад аз фурӯш ифода сохта, бо фоиз тасвир мегардад:

$$\% \text{ Md} = \text{Md} * \text{S} * 100\% \qquad (1.)$$

Бо бузургии қиёсӣ меъёри даромади маржиналӣ ҳамчун таносуби даромади маржиналӣ ба як воҳиди маҳсулот ($md_{\text{воҳид}}$) ва нархи фурӯши як воҳиди маҳсулот ($p_{\text{воҳид}}$) ҳисоб карда мешавад:

$$\% \text{ md} = md_{\text{воҳид}} / p_{\text{воҳид}} * 100\% \qquad (2.)$$

Маблағи рӯйпӯшкунӣ – ҳангоме, ки даромади маржиналӣ хароҷоти доимиро рӯйпӯш мекунад ва фоида боқӣ мемонад. Агар маблағи рӯйпӯшкунӣ манфӣ бошад, ин аз он шаҳодат медиҳад, ки даромад аз фурӯши маҳсулот ҳатто

хароҷоти тағйирёбандаро рӯйпӯш карда наметавонад [2;С.67]. Ҳар як намуди истеҳсоли ин намуди маҳсулот метавонад ба корхона зарар оварад. Таҳлили боҳамалоқамандии нишондиҳандаҳои хароҷот, ҳаҷми истеҳсолот ва фоида (Cost – Volume - Ptofit analysis) яке аз қисматҳои асосии баҳисобгирии идоракунӣ ба шумор меравад. Дар таҷрибаи ватании баҳисобгирӣ он ҳамчун таҳлили «хароҷот - ҳаҷм - фоида» ё таҳлили безарарӣ маълум мебошад. Таҳлили бо ҳам алоқамандии нишондиҳандаҳои хароҷот, ҳаҷми истеҳсолот ва фоида ба муайянсозии сатҳи безарарии истеҳсолот асос ёфтааст. Ин нишондиҳанда барои муайянсозии даромад ва зарари потенсиалӣ, муайян намудани нархи фурӯши маҳсулот, ҳалли масъалаҳое, ки ба ҳаҷми истеҳсоли фурӯши маҳсулот, тағйирёбии таркиби хароҷот, навъҳои маҳсулот ва ғайраҳо вобастаанд, истифода карда мешавад. Бинобар ин, таҳлили бо ҳам алоқамандии «хароҷот - ҳаҷми истеҳсолот - фоида» номида шуда, он бо ҳисоб намудани нуқтаи безарарӣ асос ёфтааст.

Ҳангоми банақшагирии фаъолиятҳои истеҳсолӣ, таҳлили «хароҷот -ҳаҷм - фоида” аксар вақт истифода бурда мешавад [3;С.23].

Таҳлили «хароҷот - ҳаҷми истеҳсолот - фоида» таҳлили рафтори хароҷот аст, ки ба муносибати хароҷот, даромад, истеҳсол ва фоида асос меёбад. Ин як воситаи идоракунии банақшагирӣ ва назорат аст. Натиҷаи ин таҳлили ба менеҷерон барои нақшаи кӯтоҳдмуддат ва қабул кардани қарорҳо ёрӣ мерасонад.

Алоқаманди «хароҷот-ҳаҷм – фоида» бештар бо формула ё графика ифода кардан осонтар аст. Дар ҷадвали поён робитаи байни даромад, хароҷот, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот ва зарар нишон дода шудааст.

Ин алоқаманди бо формулаи зерин ифода карда мешавад: Даромадҳо аз фурӯш (ДФ) = хароҷоти тағйирёбанда (В) + хароҷоти доимӣ (А) + фоида (Ф).

ё:

$$PQ = v * Q + F + P_r \quad (5)$$

ки дар он ҷо:

Р - нархи фурӯш аст;

Q - ҳаҷми истеҳсолот;

v - хароҷоти тағйирёбанда дар як воҳиди истеҳсолот;

F - хароҷоти доимӣ;

Pr - фоида.

Асоси ин усул муқоисаи даромади фурӯш бо ҳаҷми хароҷоти тағйирёбанда мебошад. Натиҷаи ин мукоисаро даромади маржиналӣ меноманд [4;С.34]. Дар амалия даромади марҷиналиро чун фарқияти даромади фурӯш (ба ғайр аз ААИ ва аксизҳо) ва хароҷоти тағъйирёбанда муаяйн мекунанд. Даромади маржиналӣ бояд хароҷоти доимиро рӯйпӯш карда фоидаро таъмин кунад. Ин нишондиҳандаро одатан *маблағи рӯйпӯшкунӣ* меноманд.

Дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ ба хулоса омадем, ки такмили усулҳои тақсимоти хароҷот ба доимӣ ва тағйирёбанда, гурӯҳбандии хароҷотҳои ғайримустақим оиди ҷойҳои ташкил ва марказҳои ҷавобгарӣ, ҳалли масъалаҳо ва қабули қарорҳо дар замони муосир имконияти усули нави ҳисобкунии натиҷахои молиявиро пешкаш кард.

Адабиёти истифодашуда:

1. Анчёр А. Управленческий учет: принципы и практика: Пер. с англ./Под. ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. – М.: Финансы и статистика, 2002. - 952с.

2. Атикинсон Э.А., Банкер Р.Д., Каплан Р.С., Янг М.С. Управленческий учет, 3 - издание.: пер.с англ. - М.: Издательский дом «Вильямс», 2005 - с: ил. - 874с.

3. Бороненкова С.А. Управленческий анализ. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 384 с.

4. Бланк И. А. Финансовый менеджмент. – Киев: Ника-центр, 2008. –523 с.

5. Барышев С.Б. Диагностика управленческого учета. Монграфия. – М.: Издательство – торговая корпорация «Дашкова и К», 2007 . -182 с.

6. Бобоев М.У. Баҳисобгирии идоравӣ: масъалаҳои амалӣ ва ҳалли онҳо. Дастури таълимӣ . Душанбе «Ирфон» - 2012с. 195с.

МУАММОҲОИ МУБРАМИ ДАРОМАДИ МАРЖИНАЛӢ ЧУН АСОСИ ТАҲЛИЛИ ИДОРАВӢ

Ваҳобова М.

магистранти курси 1 ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДИС ДДТТ

Мақолаи мазкур ба таҳлили масъалаҳои мубрами даромади маржиналӣ ҳамчун асоси таҳлили идоравӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ бахшида шудааст. Дар он нақши таҳлили «харочот – ҳаҷм – фоида», нуқтаи безарарӣ ва даромади маржиналӣ дар қабули қарорҳои идоракунӣ баррасӣ мегардад. Таъкид мешавад, ки баҳисобгирии идоравӣ ҳамчун системаи муҳими иттилоотӣ барои роҳбарони корхона имконият медиҳад, ки қарорҳои асоснок дар бораи нарх, ҳаҷми истеҳсол ва харочот қабул намоянд. Ҳамчунин аҳамияти таҳлили маржиналӣ дар банақшагирӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхона нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: *даромади маржиналӣ, баҳисобгирии идоравӣ, нуқтаи безарарӣ, харочот, фоида, таҳлили «харочот–ҳаҷм–фоида», идоракунии корхона.*

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАРЖИНАЛЬНОГО ДОХОДА КАК ОСНОВЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Вахобова М.

магистрант 1-го курса специальности «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит» ИЭТ ТГУК

Данная статья посвящена актуальным вопросам маржинального дохода как основы управленческого анализа на производственных предприятиях.

Рассматривается роль анализа «затраты – объем – прибыль», точки безубыточности и маржинального дохода в принятии управленческих решений. Подчеркивается, что управленческий учет как важная информационная система позволяет руководству принимать обоснованные решения относительно цен, объемов производства и затрат. Также показано значение маржинального анализа в планировании и повышении эффективности деятельности предприятия.

Ключевые слова: маржинальный доход, управленческий учет, точка безубыточности, затраты, прибыль, анализ «затраты–объем–прибыль», управление предприятием.

CURRENT ISSUES OF MARGINAL INCOME AS A BASIS OF MANAGERIAL ANALYSIS

Vakhobova M.

1st-year Master's student in the specialty "Accounting, Analysis and Audit"

IET TSUC

This article is devoted to the current issues of marginal income as a basis of managerial analysis in manufacturing enterprises. It examines the role of cost–volume–profit analysis, break-even point, and marginal income in managerial decision-making. It is emphasized that management accounting, as an important information system, enables managers to make well-founded decisions regarding pricing, production volume, and costs. The importance of marginal analysis in planning and improving enterprise efficiency is also highlighted.

Keywords: marginal income, management accounting, break-even point, costs, profit, cost–volume–profit analysis, enterprise management.

Дар шароити муосир масъалаи даромади маржиналӣ ва нуқтаи безарарӣ, бештар дар корхонаи истеҳсолӣ мақоми муҳимро ишғол мекунад. Роҳбари

муассиса дар амалия бояд бисёр қарорҳоро оиди кам кардани хароҷот ва тарзи идоракунии онро қабул кунад. Ҳар як қарор дар бораи нарх, хароҷоти корхона, ҳаҷм ва таркиби фурӯши маҳсулот, барои натиҷаҳои молиявии корхона хеле зарур мебошад. Яке аз воситаҳои пуриқтидори идоракунандагон дар муайян кардани нуқтаи безарарӣ усули таҳлили истеҳсолот ё таҳлили таносуби "хароҷот - ҳаҷм - фоида" мебошад, ки яке аз масъалаҳои баҳисобгирии идоравист [1;С.45]. Баҳисобгирии идоравӣ ҳамчун ҷузъи таркибии маҷмӯи ахборотии корхона ҳисоб меёбад. Маълумотҳое, ки аз қисми ҷудогонаи корхонаи истеҳсолӣ ирсол мешаванд, самаранокии идоракунии фаъолияти истеҳсолиро таъмин менамояд. Ҳисобгирии идоравӣ вазифадор аст, ки чунин маълумоҳоро барои роҳбарони дараҷаҳои гуногуни маъмурияти корхона тайёр намояд ва он асоси қабули дурусти қарордодҳои идоравӣ гардад. Мазмун ва мундариҷаи ҳисобгирии идоравӣ аз мақсади идоракунӣ бар меояд ва он вобаста аз тағйирёбӣ манфиат ва мақсадҳои пешгузошта тағйир ёфтанаш мумкин аст. Пайдоиши ҳисобгирии идоравӣ бо ҳисобгирии калкулятсионӣ вобастагӣ дорад ва аз ин ҷо моҳияти онро ҳисобкардани хароҷоти истеҳсолӣ, ки ба даврaҳои гузашта ё, ки пешоянда таалуқ доранд бо таснифотҳои гуногун ташкил менамояд. Самаранокии фаъолияти истеҳсолии корхона дар натиҷаи муқоиса намудани хароҷотҳои ҳақиқӣ ва хароҷотҳои меъёрӣ муайян карда мешавад. Ҳисобгирии идоравӣ ҳамаи маълумотҳое, ки ба қисмҳои ҷудогонаи истеҳсолот таалуқ дорад ҷамъ намуда онро гурӯҳбандӣ ва мутақобилагузорӣ менамояд, ки мақсад аз он аниқ ва равшан намудани натиҷаҳои кори ҳар як қисми истеҳсолӣ ва ҳиссаи онҳо дар гирифтани фоидаи умумии корхона мебошад [2;С.33]. Моҳияти ҳисобгирии идоравӣ аз маҷмӯи нишонаҳое, ки онро ҳамчун системаи мукаммали ахбори назоратии корхона нишон медиҳад, муқаррар карда мешавад. Яъне пуррагии таъминоти ахборот ва муайян намудани мақсади асосӣ дар амал истифода намудани қонунҳои иқтисодии объективии ҷамъият, таъсири таъғирёбии шароитҳои дохилӣ ва беруна, рафти ҷараёни ҳисобгирӣ. Ҳамин тариқ моҳияти ҳисобгириро ҳамчун системаи ҳисобгирии хароҷот ва даромад, меъёргузорӣ ба нақшагирӣ, назорат ва таҳлили фаъолияти хоҷагӣ, ки барои қабули қарорҳои фаврии

идоракунӣ ва ҳалли муамоҳои дар пеш истодаи корхона равона карда истодааст шуморидан мумкин аст. Менеҷерон оиди нархи фурӯш, хароҷоти доимӣ ва тағйирёбанда, ба дасторӣ ва истифодабарии захираҳоро қарор қабул мекунад. Агар онҳо пешгӯиҳои дурусти зинаҳои даромад (фурӯш) ва хароҷотро дода натавонанд хулосаи онҳо метавонад зарар ё ин, ки ба оқибатҳои барҳамхӯрӣ оварда расонад. Одатан ин хулосаҳо хусусияти кӯтоҳмуддатро доранд: чанд воҳид маҳсулот бояд истеҳсол кард, чанд нафар коргар гирифтан, иваз намудани нарх, хароҷоти зиёдати барои реклом. Аммо он хулосаҳои дарозмуддат ба монанди бунёди сех ё хариди таҷҳизот дар асоси таҳлили муносибати хароҷот, ҳаҷм ва фоида ба инобат гирифта мешавад [3;С.56].

Ҳамин тавр, саҳми худро дар пӯшонидани хароҷот ва пас аз он дар ташаккули фоидаи умумӣ ҳар як воҳиди маҳсулот мегузорад. Аз график дида мешавад, ки як қисми даромад, ки аз фурӯши ҳар як воҳиди маҳсулот ба даст меояд, аввалан барои пӯшонидани хароҷоти тағйирёбанда сафарбар карда шуда, он ҳиссае, ки пас аз даромад аз фурӯш баъди пӯшонидани хароҷоти тағйирёбанда боқӣ мемонад, даромади марҷиналиро ташкил медиҳад.

Инак, усули интихобшудаи баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот на танҳо ба андозаи арзиши аслии маҳсулот ва натиҷаи молиявӣ, инчунин ба тартиби ҳисоб намудаи фоида (зарар) таъсир мерасонад.

Бартарии инъикоси графикиии боҳамалоқамандии нишондиҳандаҳои безарарӣ, даромади маржиналӣ ва фоида аз он иборат мебошад, ки барои қабули қарори идоракунӣ оид ба нишондиҳандаҳои хароҷот, даромад, нарх ва фоида иттилооти дақиқ пешниҳод менамояд. Барои дастрасӣ ба фоидаи максималӣ корхона бояд иттилооти релевантӣ оид ба хароҷотро дошта, бинобар ин усули ташаккулёбии арзиши аслии маҳсулот, ки дар асоси он қарорҳои идоракунии асоснок қабул карда мешаванд, интихоб намояд [4;С.23].

Хулоса: аз ин лиҳоз боиси қайд аст, ки таҳлили маржиналии истеҳсоли маҳсулот барои қабули қарори иқтисодии асоснок оид ба баланд бардоштани фоиданокии корхона мусоидат менамояд. Инчунин таҳлили маржиналӣ барои

банақшагирӣ ва пешгӯи кардани фаъолияти ташкилот ёрӣ мерасонад, ки оиди мубрам будани мавзӯи тадқиқотӣ шаҳодат медиҳад.

Адабиёти истифодашуда:

1. Раҳимов С.Х. Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит, дастури таълимӣ (маҷмӯи лексияҳо), Душанбе, Ирфон - 2011, 268с.

2. Раҳимов С.Х. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ, дастури таълимӣ (маҷмӯи лексияҳо), Душанбе, Ирфон -2011. 204с.

3. Савицкая Г.В. Анализ эффективности деятельности предприятия: методологические аспекты. – М.: Новое знание, 2007. – 160 с.

4. Стоянова Е.С. Финансовый менеджмент: теория и практика / Е.С. Стоянова, Т.Б. Крылова. – М.: Перспектива, 2008. – 655 с.

5. Суйц В.П. Управленческий учет: учебник. М.: Высшее образование, 2007. – 371с.

6. Управленческий учет. Учебное пособие с практическими заданиями Бишкек 2001. – 256с.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Рахимова Ф.Х.

магистрант 1-го курса специальности «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит»

ИЭТ ТГУК

frahimova3010@mail.ru

В данной статье рассматриваются актуальные вопросы, состав и порядок формирования финансовой отчетности организации. Раскрыто содержание финансовой отчетности как базы для проведения анализа финансового состояния организации. Представлена процедура составления

финансовой отчетности, охарактеризована структура и подчеркнута значимость финансовых показателей, являющихся базой для проведения финансового анализа организации. Перечислены все формы бухгалтерской отчетности.

Ключевые слова: *финансовая отчетность, формирование финансовой отчетности организации, анализ финансового состояния, порядок составления финансовой отчетности, финансовые показатели.*

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАШАККУЛИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗИИ ИҚТИСОДИЁТ

Раҳимова Ф.Х.

магистранти курси 1-уми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити ДИС ДДТТ

frahimova3010@mail.ru

Дар ин мақола масъалаҳои ҷорӣ, таркиб ва тартиби таҳияи ҳисоботи молиявии ташкилот баррасӣ карда мешаванд. Мазмуни ҳисоботи молиявӣ ҳамчун асос барои таҳлили вазъи молиявии ташкилот ифшо карда мешавад. Тартиби тартиб додани ҳисоботи молиявӣ пешниҳод карда, сохтор тавсиф карда шуда, аҳамияти нишондиҳандаҳои молиявӣ, ки асоси таҳлили молиявии ташкилот мебошанд, таъкид карда мешавад. Ҳама шаклҳои ҳисоботи молиявӣ номбар шудаанд.

Калидвожаҳо: *ҳисоботи молиявӣ, тартиб додани ҳисоботи молиявии ташкилот, таҳлили вазъи молиявӣ, тартиби тартиб додани ҳисоботи молиявӣ, нишондодҳои молиявӣ.*

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL REPORTING IN THE CONTEXT OF ECONOMIC DIGITALIZATION

Rahimova F.Kh.

1st-year Master's student in the specialty "Accounting, Analysis and Audit"

IET TSUC

frahimova3010@mail.ru

This article discusses current issues, the composition and procedure for the formation of the financial statements of the organization. The role and significance of financial statements for analytical purposes is emphasized. The contents of the financial statements as the basis for the analysis of the financial condition of the organization are disclosed. The procedure for preparing financial statements is presented, the structure is described and the importance of financial indicators, which are the basis for conducting financial analysis of the organization, is emphasized.

Keywords: *financial statements, formation of financial statements of the organization, analysis of the financial condition, the procedure for preparing financial statements, financial indicators.*

Цифровизация финансовой отчетности становится важным фактором повышения эффективности финансового управления, прозрачности деятельности предприятий и повышения доверия со стороны инвесторов и международных организаций.

В условиях современной экономики – финансовая отчетность выступает основным поставщиком информации о финансово-хозяйственной деятельности организации и позволяет различным заинтересованным пользователям оценить целесообразность и перспективы построения деловых взаимоотношений с той или иной организацией, а также оценивать и прогнозировать риски.

Согласно статье 2 Закона РТ «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности», финансовая отчетность - совокупность информации, отражающей

состояние и результаты финансовой деятельности организаций на основе показателей бухгалтерского учета в соответствии с национальными или международными стандартами [1, с.15].

В теоретической и методологической литературе существуют различные определения финансовой отчетности, приведем некоторые из них. В таблице 1 систематизированы основные трактовки понятия финансовой отчетности предприятия.

Таблица 1 - Современные подходы к определению сущности понятия «финансовая отчетность»

Автор	Определение
М. Чумаченко	Финансовая отчетность – публичная система определенным способом сгруппированной информации, методология и методика которой определены запросами основных экономических участников рыночной среды (инвесторов, кредиторов, собственников, других финансовых учреждений, транснациональных корпораций) [8,с.201].
М.А. Вехелина	Финансовая (бухгалтерская) отчетность – это систематизированная информация, отражающая результаты хозяйственной деятельности экономического субъекта за отчётный период, необходимая для анализа его финансовой деятельности и прогнозирования его финансового состояния на ближайшую перспективу.
Н.Р. Добровская	Финансовая отчетность как экономическая категория выражает совокупность общественно-экономических отношений, возникающих между субъектами хозяйствования по поводу раскрытия и использования информации о состоянии и результатах деятельности предприятия для принятия решений по формированию, распределению и использованию ограниченных экономических ресурсов [5,с.166].
М.А. Рябова, Д.Г. Айнуллова	Финансовая отчетность представляет собой единую систему данных об имущественном и финансовом положении предприятия и результатах его деятельности [10,с.214].
В.П. Астахов	Бухгалтерская отчетность – это свод взаимосвязанных показателей, представляемых в соответствующим образом утвержденных формах итогов работы предприятия за истекший отчетный период [4,с.820].
А.Н. Азрилиян	Бухгалтерская отчетность – единая система данных об имущественном и финансовом положении организации и о результатах ее хозяйственной деятельности, составляемая на основе данных бухгалтерского учета по установленным формам [2,с.15].

Анализ экономической литературы позволил выявить отсутствие единой трактовки понятия финансовой отчетности предприятия. Однако можно

отметить, что практически все понятия финансовой отчетности схожи, поэтому можем выделить несколько основных сходств:

− во-первых, финансовая отчетность — это единая система показателей;

− во-вторых, это показатели, которые отражают финансовое положение организации;

− в-третьих, финансовая отчетность составляется на основе данных бухгалтерского учета.

Целью предоставления финансовой отчетности является применение данных для принятия эффективных управленческих решений.

Основными задачами финансовой (бухгалтерской) отчетности являются [6, с.22]:

1) формирование полной и достоверной информации о деятельности организации и ее имущественном положении для предоставления этой информации внутренним пользователям финансовой (бухгалтерской) отчетности;

2) предоставление необходимой информации внутренним и внешним пользователям информации;

3) предотвращение негативных результатов финансово-хозяйственной деятельности организации и выявление внутрихозяйственных резервов с целью обеспечения ее финансовой устойчивости.

Финансовая отчетность предприятия содержит информацию [11, с.54]:

– об активах, обязательствах и собственном капитале предприятия за отчетный период;

– о доходах и расходах предприятия за отчетный период;

– об изменениях капитала предприятия за отчетный период;

– о движении денежных средств предприятия за отчетный период.

Объем, формы и порядок составления финансовой отчетности субъектов публичного интереса, предусматриваются в соответствии с международными стандартами и требованиями законодательства Республики Таджикистан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности.

В соответствии с МСФО (IAS) 1 " Представление финансовой отчетности" состав финансовой отчетности должен включать в себя:

- ❖ Отчет о финансовом положении,
- ❖ Отчет о прибылях и убытках,
- ❖ Отчет о совокупном доходе,
- ❖ Отчет об изменениях собственного капитала,
- ❖ Отчет о движении денежных средств,
- ❖ Примечания к финансовой отчетности

Система документооборота. Система бухгалтерского учета на предприятии представляет собой документированную систематизированную информацию о его деятельности и составление на ее основе финансовой отчетности. Каждый факт хозяйственной деятельности должен быть оформлен первичным учетным документом. Всю систему документов делят на два вида: 1) первичные документы, которые отражают каждый факт совершения хозяйственной операции; 2) сводные документы, содержащие обобщающие сведения о ряде операций.

Схема документооборота состоит из следующих элементов: первичные документы, учетные регистры, бухгалтерская и налоговая отчетность, график документооборота, хранение документов. Движение первичных документов в бухгалтерском учете регламентируется графиком документооборота, также закрепленным в учетной политике предприятия

При формировании финансовой отчетности в соответствии с требованиями к ней необходимо соблюдать следующие условия [3, с.75]:

- ➢ отражать факты хозяйственной жизни на основании достоверных первичных документов (накопительных, группировочных ведомостей);
- ➢ отражать за отчетный период все хозяйственные операции и результаты инвентаризации;
- ➢ обеспечить совпадение данных синтетического и аналитического учета.

Учетный процесс за период делится на три части (рис.1):

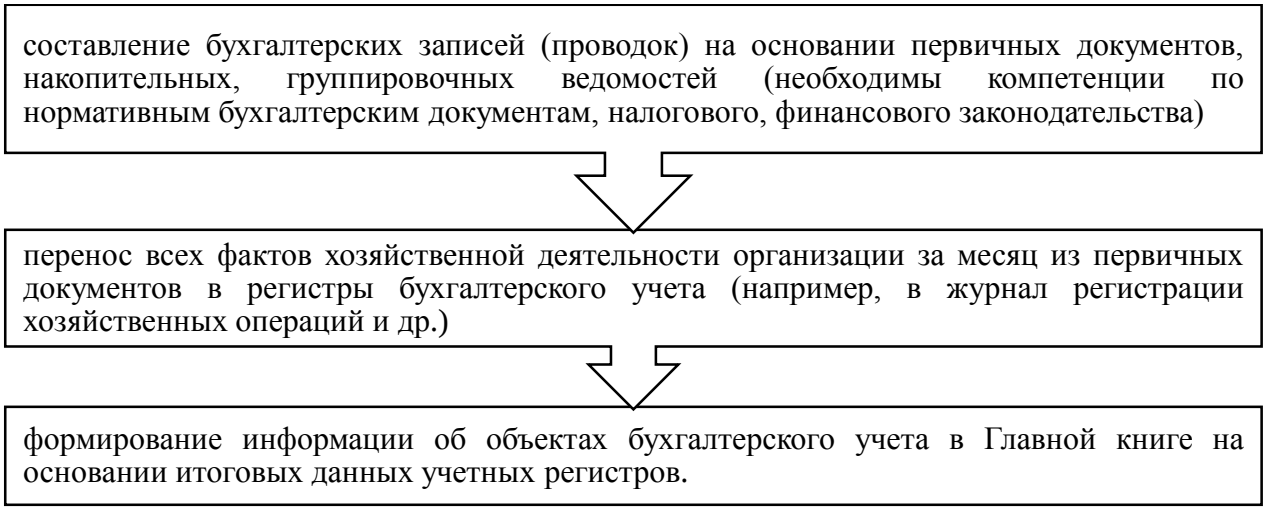

Рисунок 1. Учетный процесс на предприятии

В конце отчетного периода по всем счетам подсчитываются дебетовые и кредитовые обороты, сальдо. Часть бухгалтерских счетов закрываются в конце года. Показатели Главной книги (обороты по дебету и кредиту счетов, остатки) используются для составления бухгалтерской отчетности, предварительно убедившись в точности и полноте этих показателей. Для этого обычно используют различные приемы, в частности записи по счетам Главной книги проверяют следующим образом:

- сравнивают величину оборотов по каждому синтетическому счету с итогами первичных документов;

- сравнивают между собой обороты и остатки по счетам синтетического учета;

- сверяют обороты и остатки по каждому синтетическому счету с соответствующими показателями аналитического учета.

Для сверки данных аналитического и синтетического учета, а также для сравнения оборотов и остатков по всем синтетическим счетам составляют оборотно-сальдовые ведомости отдельно по всем синтетическим и аналитическим счетам, объединяемым одним синтетическим счетом. Проверка учетных записей на синтетических счетах осуществляется по итогам оборотно-

сальдовой ведомости. Имеющиеся в ней три пары суммовых колонок должны содержать дебетовые и кредитовые итоги, отражающие равенство друг другу:

- сальдо на начало периода по дебету и кредиту должны быть равны друг другу;
- обороты за период по дебету и кредиту должны быть равны между собой;
- сальдо на конец периода по дебету и кредиту также должны быть равны друг другу.

Отсутствие равенства в какой-либо паре колонок означает ошибку в проводках или в расчетах. Равенство остатков и оборотов свидетельствует о правильности записей на счетах бухгалтерского учета.

Этапы формирования финансовой отчетности *[9, с.56]*.

Для получения достоверных сведений финансовой отчетности и своевременного ее формирования проводится подготовительная работа, осуществляемая в рамках основной деятельности бухгалтерской службы экономического субъекта. Алгоритм выполнения подготовительной работы предполагает реализацию определенных этапов.

В рамках реализации первого этапа проводится проверка наличия, полноты и своевременности сдачи в бухгалтерию предприятия первичных документов структурными подразделениями, подотчетными лицами, а также устанавливается соответствие данных первичных учетных документов сведениям бухгалтерского учета.

На втором этапе осуществляется инвентаризация имущества и финансовых обязательств предприятия, далее полученные результаты отражаются в системе бухгалтерского учета до 31 декабря отчетного периода.

Инвентаризация активов и обязательств важнейший этап подготовки к формированию бухгалтерской отчетности. Инвентаризация необходима для обеспечения достоверности данных учета и отчётности. На этой основе проверяется и документально подтверждается наличие, состояние и оценка имущества.

Порядок и сроки проведения инвентаризации имущества, активов и обязательств определяются руководителем организации, за исключением случаев, когда проведение инвентаризации обязательно (ч. 2 ст. 16 Закона «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности»).

При проведении третьего этапа происходит уточнение оценки статей актива баланса и отражение в учете результатов переоценки объектов основных средств.

В ходе четвертого этапа проводится проверка записей на счетах бухгалтерского учета: контролируется правильность отражения хозяйственных операций на счетах бухгалтерского учета, проводится проверка правильности проводок и первичных документов. В случае нахождения ошибок следует внести поправки, а также в случае утери запросить дубликат первичного документа у контрагента. Затем подсчитываются обороты и выводится сальдо по всем счетам. Как уже было отмечено, для установления соответствия данных аналитического и синтетического учета составляются оборотно-сальдовые ведомости, одинаковые значения остатков и оборотов свидетельствуют о правильном ведении записей на счетах бухгалтерского учета.

В рамках пятого этапа проводится проверка всех операций, соответствие их учетной политике. В случае нахождения неточностей или ошибок вносятся поправки. Также на данном этапе начисляют налоги и сборы.

На шестом этапе проводится реформация баланса, то есть осуществляется списание прибыли (убытка), полученной компанией за прошедший финансовый год. Реформацию проводят 31 декабря, после того как в учете отразят последний факт хозяйственной жизни. Реформация баланса осуществляется в два этапа:

1. Закрываются счета, на которых в течение года учитывались доходы и расходы компании.

2. Финансовый результат, полученный за год, включают в состав нераспределенной прибыли или непокрытого убытка последней записью отчетного года.

На седьмом этапе происходит формирование отчета о финансовом положении (бухгалтерский баланс) и других форм отчетности. Отчет о финансовом положении экономического субъекта составляется в соответствии с записями Главной книги.

После составления отчетности проводится проверка взаимоувязки между показателями с целью установления ошибок. В формах финансовой отчетности подчистки и помарки запрещаются. Исправления ошибок допустимы только при наличии оговорок, подтверждаемых лицами, подписавшими данные формы отчетности. При этом необходимо указывать дату исправления. После подписания руководителем экономического субъекта финансовая отчетность считается составленной.

Список использованнолй литературы

1. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Действующий закон. Дата принятия: 25 марта 2011 года // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, г.Душанбе, №702.-15 с.

2. Азрилиян, А. Н. Большой бухгалтерский словарь/ Авт. и сост.: М. Ю. Агафонова и др.; под ред. А. Н. Азрилияна. - М.: Ин-т новой экономики, 1999. - 569 с.

3. Асканова О.В. Финансовая отчётность: Учебное пособие для студентов экономических направлений всех форм обучения / Рубцовский индустриальный институт. – Рубцовск, 2023. – 75 с

4. Астахов, В. П. Бухгалтерский (финансовый) учет: Учебное пособие. / Астахов В. П. - Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2003. – 832 с.

5. Добровская Н.Р. Сущностное значение и трактовка финансовой отчетности как ведущей экономической категории // научно-производственный журнал "Бизнес-навигатор". - 2019. - №2(52). - С.166

6. Донцова Л.В. Анализ финансовой отчетности: практикум /Л.В. Донцова, Н.А. Никифорова. – М. - Изд.: Дело и сервис, 2014.- 224с.

7. Мошкова Т.А. Бухгалтерская (финансовая) отчетность в системе финансового менеджмента: учеб. пособие / Т.А. Мошкова. – Самара: Изд-во Самарского университета, 2018. – 185 с.

8. Осадчий, Э.А., Ахметшин, Е.М., Амирова, Е.Ф., Бочкарева, Т.Н., Газизянова, Ю.Ю., Юмашев А.В. Финансовая отчетность предприятия как информационная база для принятия решений в условиях трансформирующейся экономики // European Research Studies Journal. - Volume XXI, Issue 2. – 2018. – С. 339-350.

9. Пайтаева К.Т. Порядок формирования финансовой отчетности организации: статья / К.Т.Пайтаева, М.А.Сулаева // Journal of Economy and Business, vol.12-2 (58), 2019. –С.153-156.

10. Рябова, М.А. Бухгалтерская (финансовая) отчетность: учебное пособие / М.А, Рябова, Д.Г. Айнуллова. – Ульяновский государственный технический университет. – Ульяновск: УлГТУ. – 2011. – 214 с.

11. Фатхутдинов Р.А. Управленческие решения: Учебник. 5–е издание, переработанное и дополненное. – М.: Инфра-М, 2017. – 314 с.

АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН

Обидов Д.И.

магистрант 2-огокурса специальности «Мировая Экономика» ИЭТ ТГУК

obidov_daler2002@mail.ru

Статья посвящена анализу роли и перспектив развития свободных экономических зон как важного инструмента государственной экономической политики. Рассматриваются изменения модели функционирования СЭЗ в условиях цифровизации, глобальной конкуренции и новых требований современной экономики. Подчеркивается, что эффективность зон определяется не только налоговыми и таможенными льготами, но и качеством

инфраструктуры, уровнем цифровизации, интеграцией в цепочки создания стоимости и технологической устойчивостью. Также анализируются проблемы и ограничения СЭЗ, включая слабый макроэкономический эффект и недостаточную связь с местной экономикой. Перспективы развития связаны с переходом к цифровой, «зеленой» и логистически ориентированной модели.

Ключевые слова: *свободные экономические зоны, экономическая политика, цифровизация, инвестиции, инфраструктура, устойчивое развитие, цепочки стоимости, конкурентоспособность.*

ТАҲЛИЛ ВА ДУРНАМОИ РУШДИ МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДӢ

Обидов Д.И.

магистранти курси 2-юми ихтисоси иқтисодиёти ҷаҳонии ДИС ДДТТ

obidov_daler2002@mail.ru

Мақола ба таҳлили нақш ва дурнамои рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ (МОИ) ҳамчун воситаи муҳими сиёсати иқтисодии давлатӣ бахшида шудааст. Дар он тағйирёбии модели фаъолияти МОИ дар шароити рақамисозӣ, рақобати ҷаҳонӣ ва талаботи нави иқтисоди муосир баррасӣ мегардад. Таъкид мешавад, ки самаранокии минтақаҳо на танҳо аз имтиёзҳои андозию гумрукӣ, балки аз сатҳи инфрасохтор, рақамисозӣ, ҳамгироӣ ба занҷирҳои арзиш ва устувории технологӣ вобаста аст. Инчунин мушкилот ва маҳдудиятҳои фаъолияти МОИ, аз ҷумла набудани таъсири макроиқтисодии устувор ва робитаи суст бо иқтисоди маҳаллӣ таҳлил шудаанд. Дурнамои рушди онҳо бо гузариш ба модели муосири рақамӣ, «сабз» ва логистикӣ алоқаманд дониста мешавад.

Калидвожаҳо: *минтақаҳои озоди иқтисодӣ, сиёсати иқтисодӣ, рақамисозӣ, сармоягузорӣ, инфрасохтор, рушди устувор, занҷири арзиш, рақобатпазирӣ.*

ANALYSIS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF FREE ECONOMIC ZONES

Obidov D.I.

2nd-year Master's student in the specialty "World Economy"

IET TSUC

obidov_daler2002@mail.ru

The article is devoted to the analysis of the role and development prospects of free economic zones as an important tool of state economic policy. It examines the transformation of SEZ models under conditions of digitalization, global competition, and new requirements of the modern economy. It is emphasized that the effectiveness of SEZs depends not only on tax and customs incentives but also on infrastructure quality, digitalization level, integration into value chains, and technological sustainability. The study also highlights key challenges, including limited macroeconomic impact and weak linkages with the local economy. The future development of SEZs is associated with a shift toward digital, green, and logistics-oriented models.

Keywords: *free economic zones, economic policy, digitalization, investment, infrastructure, sustainable development, value chains, competitiveness.*

Свободные экономические зоны занимают заметное место в системе инструментов государственной экономической политики. Их значение определяется тем, что в рамках ограниченной территории государство может предложить инвестору более благоприятный режим ведения бизнеса, ускорить развитие инфраструктуры, сконцентрировать производство и создать условия для роста экспорта. Однако современный анализ показывает, что эффективность СЭЗ определяется уже не только налоговыми и таможенными льготами, но и их способностью обеспечивать технологическое обновление, формировать

устойчивые хозяйственные связи и создавать долгосрочную добавленную стоимость.

По оценке ЮНКТАД, в мире насчитывается более 5 тысяч специальных экономических зон, и конкуренция между ними постоянно усиливается. Это означает, что сама модель зоны меняется. Если раньше главным преимуществом считались низкие издержки и фискальные послабления, то сегодня на первый план выходят качество инфраструктуры, скорость административных процедур, цифровые сервисы, экологические стандарты и интеграция в национальные и международные цепочки создания стоимости. Следовательно, перспективы развития СЭЗ напрямую связаны с их переходом к более сложной и современной модели функционирования.

Анализ показывает, что СЭЗ сохраняют ряд важных преимуществ. Во-первых, они позволяют быстрее концентрировать ресурсы на приоритетных направлениях и тем самым создавать локальные центры роста. Во-вторых, зоны дают возможность опробовать упрощенные административные процедуры, механизмы «единого окна», ускоренное подключение к инфраструктуре и специальные режимы сопровождения инвестора. В-третьих, при эффективном управлении СЭЗ становятся площадками для трансфера технологий, создания новых рабочих мест и развития промышленной кооперации. Именно поэтому многие государства рассматривают зоны как инструмент не только инвестиционной, но и промышленной политики.

Одновременно необходимо учитывать и ограничения. Не каждая зона дает реальный макроэкономический эффект. Часто наблюдается разрыв между заявленными и фактическими результатами: зарегистрированные резиденты не всегда создают устойчивое производство, инвестиционные обещания не всегда превращаются в выпуск конкурентоспособной продукции, а льготы могут снижать бюджетную отдачу без достаточного роста производительности. Существенной проблемой остается анклавность, когда СЭЗ слабо взаимодействуют с местными поставщиками, университетами и малым бизнесом, а значит не формируют заметного мультипликативного эффекта.

Перспективное развитие СЭЗ требует перехода к новым критериям эффективности. Оценивать зоны необходимо не только по числу резидентов и объему привлеченных инвестиций, но и по фактическому выпуску продукции, экспортной выручке, производительности труда, доле локализации, количеству устойчивых рабочих мест и степени технологической модернизации. Все более важными становятся также экологические и социальные показатели, поскольку международные рынки предъявляют к производству более высокие требования.

Одним из главных направлений дальнейшего развития становится цифровизация зон. Современная СЭЗ должна обеспечивать электронный документооборот, прозрачные процедуры регистрации, цифровое таможенное сопровождение, онлайн-мониторинг проектов и быстрое взаимодействие бизнеса с государственными органами. Чем выше уровень цифровой инфраструктуры, тем привлекательнее зона для инвестора и тем ниже его транзакционные издержки. Поэтому будущее СЭЗ тесно связано с развитием цифрового государства и качеством административного сервиса.

Не менее важна экологическая модернизация. Сегодня конкурентоспособность зоны все чаще зависит от энергоэффективности, рационального использования ресурсов, обращения с отходами и внедрения экологических стандартов. «Зеленые» зоны получают дополнительные преимущества на внешних рынках и лучше соответствуют долгосрочным целям устойчивого развития. Для стран Центральной Азии этот аспект имеет особое значение, поскольку региону необходимо одновременно наращивать промышленный потенциал и повышать экологическую устойчивость экономики.

Еще одним перспективным направлением является усиление логистической функции СЭЗ. В условиях изменения евразийских торговых маршрутов возрастает значение сухих портов, приграничных терминалов, складских и распределительных центров. Зоны, встроенные в международные транспортные коридоры, способны совмещать производственную, транзитную и сервисную функции. Это особенно важно для стран Центральной Азии,

поскольку их географическое положение создает возможности для превращения СЭЗ в узлы межрегиональной торговли и промышленной кооперации.

Таким образом, анализ показывает, что свободные экономические зоны сохраняют высокий потенциал как инструмент модернизации, но их перспективы зависят от качества институциональных реформ. СЭЗ нового поколения должны опираться на отраслевую специализацию, цифровое управление, экологическую устойчивость, развитие человеческого капитала и глубокую связь с национальной экономикой. Только в этом случае свободная экономическая зона становится не временным механизмом льгот, а полноценным центром роста и международной конкурентоспособности.

Список использованной литературы

1. UNCTAD. World Investment Report 2019: Special Economic Zones. Geneva, 2019.

2. UNCTAD. Trade Preferences Outlook 2024. Geneva, 2024.

3. UNCTAD. World Investment Report 2024: Investment Facilitation and Digital Government. Geneva, 2024.

4. Asian Development Bank. Uzbekistan: Country Partnership Strategy (2024–2028).

5. National Company “KAZAKH INVEST”. Special Economic Zones in Kazakhstan.

6. National Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Материалы по деятельности СЭЗ.

7. National Investment Agency under the President of the Kyrgyz Republic. Tax incentives and free zones.

ТАКОМУЛИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ТАЪМИНИ САМАРАНОКИИ ИНФРАСОХТОРИ БОНКИИ МУОСИР

Агзамова А.А.

магистранти курси 2-юми ихтисоси 250104-молия ва қарзи ДИС ДДТТ дар ш. Хуҷанд

Худойдотова Ф.З.

магистранти курси 2-юми ихтисоси 250104-молия ва қарзи ДИС ДДТТ дар ш. Хуҷанд

Дар ин мақола ҳолати кунунии инфрасохтори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, масъалаҳои асосии марбут ба бозоргирӣ ва тақсимоти дороиҳо дар шароити ноустувории макроиқтисодӣ муайян карда мешаванд. Муаллифон усулҳои оптимизатсияи сохтори сармояи бонкӣ ва ҷорӣ намудани воситаҳои нави молиявиро барои баланд бардоштани устувории муассисаҳои қарзӣ меомӯзанд. Таваҷҷӯҳи махсус ба нақши рақамисозии хизматрасониҳои молиявӣ ҳамчун омиле барои коҳиш додани харочоти амалиётӣ ва афзоиш додани дастрасии мардум ба хизматрасониҳои бонкӣ равона карда мешавад.

Як қатор чораҳо барои такмил додани доираи танзимкунанда ва қоидаҳои дохилии бонкҳо пешниҳод карда мешаванд, ки ҳадаф доранд хатари молиявиро кам карда, иқтидори сармоягузории соҳаро тақвият бахшанд. Таъкид мешавад, ки идоракунии муассири захираҳои молиявӣ заминаи муосирсозии инфрасохтори бонкӣ мебошад, ки дар давраи дарозмуддат рушди иқтисодӣ ва истиқлолияти молиявии ҷумҳуриро таъмин хоҳад кард.

Калидвожаҳо: *захираҳои молиявӣ, инфрасохтори бонкӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, идоракунии сармоя, ликвидӣ, низоми бонкӣ, рақамигардонии молия.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ СОВРЕМЕННОЙ БАНКОВСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Агзамова А.А.

магистрант 2-го курса по специальности 250104 – финансы и кредит ИЭТ ТГУК в г. Худжанде

Худойдотова Ф.З.

магистрант 2-го курса по специальности 250104 «Финансы и кредит» ИЭТ ТГУК в г. Худжанде.

В статье рассматривается современное состояние банковской инфраструктуры Таджикистана, выявляются ключевые проблемы ликвидности и распределения активов в условиях макроэкономической нестабильности. Авторы исследуют методы оптимизации структуры банковского капитала и внедрение инновационных финансовых инструментов для повышения устойчивости кредитных организаций. Особое внимание уделяется роли цифровизации финансовых сервисов как фактора снижения операционных издержек и повышения доступности банковских услуг для населения.

Предложен комплекс мер по совершенствованию нормативно-правовой базы и внутренних регламентов банков, направленных на минимизацию финансовых рисков и укрепление инвестиционного потенциала сектора. Обосновано, что эффективное управление финансовыми ресурсами является фундаментом для модернизации банковской инфраструктуры, что в долгосрочной перспективе обеспечит экономический рост и финансовую независимость республики.

Ключевые слова: *финансовые ресурсы, банковская инфраструктура, Таджикистан, управление капиталом, ликвидность, банковская система, цифровизация финансов.*

IMPROVING THE MANAGEMENT OF FINANCIAL RESOURCES IN ENSURING THE EFFICIENCY OF MODERN BANKING INFRASTRUCTURE

Agzamova A.A.

2nd year Master's student, specialty 25010400 "Finance and Credit", Institute of Economics and Trade of Tajik State University of Commerce, Khujand.

Khudoydotova F.Z.

2nd year Master's student, specialty 25010400 "Finance and Credit", Institute of Economics and Trade of Tajik State University of Commerce, Khujand.

This article examines the current state of Tajikistan's banking infrastructure and identifies key issues related to liquidity and asset allocation amid macroeconomic instability. The authors explore methods for optimizing the structure of banking capital and the introduction of innovative financial instruments to enhance the resilience of credit institutions. Particular attention is paid to the role of the digitalization of financial services as a factor in reducing operating costs and increasing the accessibility of banking services to the population.

A set of measures is proposed to improve the regulatory framework and internal regulations of banks, aimed at minimizing financial risks and strengthening the sector's investment potential. It is argued that effective management of financial resources is the foundation for modernizing the banking infrastructure, which in the long term will ensure the republic's economic growth and financial independence.

Keywords: *financial resources, banking infrastructure, Tajikistan, capital management, liquidity, banking system, digitalization of finance.*

Инфрасохтори бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз бояд ба ҷузъи фаъоли бозори молиявии ҷаҳонӣ табдил ёбад, зеро ин омили муҳими устувории механизми иқтисодиёти миллӣ мебошад. Аммо ба бозори молиявии миллӣ на танҳо омилҳои иқтисодию сиёсӣ таъсир мерасонанд, балки омилҳои хусусияти

байналмилалӣ дошта таъсир мерасонад. Яъне вазъи инфрасохтори бонкӣ бештар аз омилҳои беруна вобастагӣ пайдо намуда, бӯрҳонҳое, ки дар бозори ҷаҳонӣ молиявӣ бавуҷуд меояд, бевосита акси худро дар бозори миллии молиявӣ меёбанд. Аз ин хусусияти инфрасохтори бонкӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ, миллӣ ва минтақавӣ баромада, чунин хулоса намудан мумкин аст, ки инфрасохтори бонкӣдар ҳамаи сатҳҳо хусусияти ягона дошта, таҳқиқ ва таҳлили он шакли маҷмӯии тамоми элементҳо ва сатҳҳои он ба мақсад мувофиқ мебошад.

Мувофиқи табиати иқтисодии инфрасохтори бонкӣ, моҳияти ин категорияи иқтисодӣ дар маҷмӯи хоси ҷамъ ва коркарди захираҳои молиявӣ байни минтақаҳо, соҳаҳо ва воҳидҳои алоҳидаи институтсионалӣ баромад мекунад, ки ин раванд дар асоси принсипҳои бозор ва рақобат ба роҳ монда мешавад. [1, 85-90] Яъне инфрасохтори бонкӣ воситаҳои пулиро аз нав тақсим намуда, истифодаи самараноки захираҳои молиявиро дар иқтисодиёт таъмин менамояд. Дар ин раванд тамоми қисматҳои идоракунии молиявӣ ба мисли пардохтпазирӣ, бозоргирӣ, боздеҳӣ, самаранокии молиявӣ нигоҳ дошта мешавад, ки дар умум нишондиҳандаҳои мусбии рушди иқтисодӣ баробар мекунанд.

Бо баробари таъмини рушди иқтисодӣ дар инфрасохтори бонкӣ аҳамияти махсус захираҳои пасандози аҳолӣ, ки дар бозори сармоя, пул ё қоғази қиматнок ҷамъ шудааст, дода мешавад, зеро истифодаи оқилонаи маблағҳои муваққатан озоди агентҳои иқтисодӣ хусусан аз они аҳолӣ яке аз самти муҳими механизми фаъолияти инфрасохтори бонкӣ мебошад. Дар ин ҷо дар раванди таҳлил диққати махсус ба мӯҳлати гардиши дороиҳо бо баҳисобгирии муддати истифодабарии онҳо дода мешавад.

Дар бозори сармоя азнавтақсимкунии сармоя ва гузариши онҳо ба дороиҳои дорои даромади баланд ҷараён мегирад. [2, 11] Дар ин раванд миёнаравони молиявӣ махсусан бонкҳои тиҷоратӣ дар иқтисодиёт барои ҷалби маблағҳои ғуншудаи муваққатан озоди аҳолӣ ва дигар агентҳои иқтисодӣ ба бозрои молиявӣ мусоидат менамояд. Ин дар навбати худ барои ташаккули иқтидори бузурги молиявии минтақа имконият медиҳад, ки ин дар ташкили муносибатҳои иқтисодии самаранок аҳамияти басо дорад.

Бозори молиявиро ҳамчун доираи амалишавии дороиҳои молиявӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ байни сармоягузорон-фурӯшандагон ва сармоягузорон-харидорони ин дороиҳо муайян намудан мункин аст. [3, 129] Мувофиқат инфрасохтори бонкӣ дар сифати механизми самараноки фаъолияти иқтисодӣ минтақа ё миллӣ баромад намуда, ҳамчун афзори мобилизатсияи захираҳои ва пасандози аҳолӣ, аз навтақсимоти оптималии ин захираҳоро таъмин менамояд.

Бояд қайд намоем, ки вазифаҳои инфрасохтори бонкӣ натанҳо дар сатҳи иқтисодиёти миллӣ дахл дорад, балки амалишавии самараноки онҳо дар сатҳи минтақаҳо низ муҳим мебошад. Иқтидори бозори молиявии мамлакат аз иқтидори бозорҳои молиявии минтақа ташаккул ёфта ин зинаҳо дар шакли бо ҳам вобастагӣ фаъолият мекунанд. Дар инҷо иқтидори бозори молиявии минтақавиро ҳамчун қобилияти минтақа дар ҷалби захираҳои муваққатан озоди агентҳои иқтисодӣ бо воситаи миёнаравии молиявӣ ва азнпав тақсимоти самараноки ин захираҳо муайян намудан мункин аст, ки ин яке аз омили мусбии рушди мӯътадили иқтисодиёти минтақа баромад мекунад.

Дар шароити муосири иқтисодии вилояти Суғд пасандози аҳолӣ дар сатҳи бояду шояд ба раванди сармоягузорӣ ҷалб карда намешавад. Яъне низоми бонкии муосир наметавонад, ки пасандози аҳолиро ба сармоягузориҳои мӯҳлатнок табдил диҳад. Бо баробари ин амалиётҳои пассивии бонкҳои тиҷоратиро низ бо пуррагӣ устувор ё дарозмуддат шуморидан ғайри имкон аст. Ин гуна вазъият аз вуҷуди якчанд омилҳои таъсирраон ба миён меояд, ки ба онҳо дохил мешаванд:

Нокифоягии рушди бозори қоғазҳои қимматнок дар минтақа новобаста аз он, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асоси институтсионалии фаъолияти бозори қоғазҳои қимматнок ташаккул дода шудааст то ҳол дар мамлакат ва дар минтақаҳои он бозори дуюминдараҷа амалан фаъолият намекунад. Ин бошад дар навбати худ ба раванди ташаккули тақсим ва азнавтақсими захираҳои молиявӣ таъсири худро мерасонад ва дар натиҷа самаранокии фаъолияти механизми инфрасохтори бонкӣ паст мегардад.

Боварии аҳолӣ ба бонкҳои тиҷоратӣ дар самти нигоҳбинии пасандозҳо дар сатҳи паст қарор дорад, ки дар натиҷа бонкҳо наметавонанд қисми зиёди пасандози аҳолиро ҷалб намоянд. Аҳолӣ бошад дар ин гуна вазъият пасандози худро ба он самте равона месозад, ки самаранокии иқтисодӣ дар он ҷо нисбатан паст мебошад. Ҳамчунин ин боиси афзоиши ҳаҷми “сармоягузориҳои ғайри фаъол” гашта, дар охири оқибат ба рушди иқтисодиёти минтақа таъсири манфӣ мерасонад.

Бозори молиявии вилояти Суғд хусусияти ба бонкҳо равонашударо дрост, ки дар бозори молиявии минтақа зиёда аз 95% дороиҳоро бонкҳо ташкил менамоянд. Ин маънои онро дорад, ки рушди бозори молиявии минтақа бевосита аз сектори бонкӣ вобаста мебошад. Агар дар сектори бонкӣ ҳолатҳои бӯҳронӣ ҳис карда шавад, ин ба тамоми механизми иқтисодиёти минтақа таъсир мерсонад, зеро бонкҳо сарчашмаи асосии захираҳои молиявӣ дар минтақа маҳсуб меёбад.

Инфрасохтори молиявӣ ва инноватсияҳо низ омили муҳими рушди бозори минтақавӣ баромад менамоянд, зеро дар шароити муосир айнан инфрасохтори иннаватсионии молиявӣ пояи асосии инфрасохтори бонкӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ бозори молиявии вилояти Суғд бо омилҳое, муайян карда мешавад, ки ба онҳо шарту шароити макроиқтисодӣ, сохтори бозори бонкӣ, базаи институтсионалӣ, инфраструктураи технологӣ, сиёсати давлатӣ дар ин бозор, муҳити сармоягузорӣ, сатҳи саводнокии молиявии аҳолӣ ва боварии он ба низоми бонкӣ дохил мешаванд ва ин омилҳо ба рушди мӯтадили инфрасохтори бонкӣ мусоидат менамоянд.

Ҳамин тавр иқтидори иқтисодии минтақа бо сармояи бонкии мувофиқ муайян карда мешавад. Таҳлили таъминнокии молиявии минтақа бо хизматрасониҳои бонкӣ нишон медиҳад, ки дар минтақа тамоюли ин нишондиҳанда мӯътадил намебошад. Захираи асосии бозори молиявии минтақа пеш аз ҳама пасандози аҳолии минтақа баромад намояд.

Таҳлили вазъи фаъолнокии молиявии минтақа нишон медиҳад, ки дар ин самт нишондиҳандаҳо мӯътадил мебошанд, ҳам дар ин самт баъзе камбудиҳо ҷой дорад.

Ҷадвали 1.

Фаъолнокии молиявии аҳолии минтақа (аз руи маълумотҳои филиали КВД БА Ҷумҳурии Тоҷикистон "Амонатбонк" дар вилояти Суғд ва ҶСП "Бонки Арванд"

Нишодиҳандаҳо	2014	2018	2020	2022	2024	дар соли 2024 нисбат ба соли 2014
Шумораи шартномаҳои қарзӣ ҳазор нафар	141,2	284,6	465,1	1216	2643,3	18,7м.
Маблағи қарзи додашуда ҳаз. смн, аз ҷумла	904,3	1388,8	17411,4	23445,0	25063,4	27,7м.
дарозмуддат	24.5	104.0	213,3	207,3	149,4	6,1м
кӯтоҳмуддат	879,8	1284,8	17198,1	23,237,7	24854	28,2м
Ҳаҷми қарзҳои мушкилситон	108,4	97,2	84,4	158,2	162,8	150,2
Пасандози аҳолӣ, аз ҷумла ҳаз. смн	14,5	18,9	28.4	41,1	43,6	3м.
дарозмуддат	0,9	2,2	3,8	4,4	4,7	5,2м.
кӯтоҳмуддат	13,6	16,7	24,6	36,7	38,9	2,9м.
Қабули амонатҳо ҳазор.смн		21,1	18,5	14,5		

Сарчашма: Ҳисоботҳои молиявии филиали КВД БА Ҷумҳурии Тоҷикистон "Амонатбонк" дар вилояти Суғд ва ҶСП "Бонки Арванд" барои солҳои мувофиқ; Омори солонаи вилояти Суғд, Сарраёсати Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, 2025-464с; Сомонаи расмии БМТ nbt/tj

Таҳлили вазъи фаъолнокии молиявии минтақа нишон медиҳад, ки дар ин самт нишондиҳандаҳо мӯътадил мебошанд, ҳам дар ин самт баъзе камбудиҳо ҷой дорад.

Маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки дар самти бастани шартномаҳои қарзӣ дар ниҳоди молиявию қарзӣ филиали КВД БА Ҷумҳурии Тоҷикистон "Амонатбонк" дар вилояти Суғд ва дар ҶСП "Бонки Арванд" дар давоми 10 соли охир 18,7 маротиба афзоиш ёфта, 141200 то 2643300 адад

расидааст. Яъне дар соли 2024 дар бозори қарзии минтақа зиёда 2,6 млн шартномаҳои қарзӣ ба маблағи 2,5 млрд смн. баста шудааст, ки аз фаъол шудани бозори қарзии минтақа шаҳодат медиҳад. Аммо таҳлили сохтори ин қарзҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки қисми асосии қарзҳои пешниҳоднамудаи бонкҳо қарзҳои кутоҳмуддат мебошанд, ки дар марҳилаи таҳлилшаванда 28, 2 маротиба афзоиш ёфтааст. Дар самти қарзҳои дарозмуддат бошад тамоюл каме суст буда, ҳамагӣ 0,06% маҷмӯъи қарзҳоро ташкил намудааст. Ин гуна вазъият, мувофиқи назарияи тақсимоти молиявӣ, аз номукамаллии инфрасохтори бонкӣ дарак медиҳад. Яъне, аз қобилияти бонкҳо дар табдили пасандози кӯтоҳмуддат ба сармоягузории дарозмӯддат омили муҳими рушди устуворӣ баромад мекунад. [4, 236] Тибқи модели Солоу рушди иқтисодӣ ба сарфи дониши сармоя такя менамояд. Агар дар иқтисодиёт ҳиссаи қарзҳои кӯтоҳмуддат зиёд бошад, сармоягузорӣ пойдории худро гум намуда, инфрасохтори бонкӣ аз омилҳои беруна хел ҳассос мегардад.

Аз ин ҷо хулоса намудан мумкин аст, ки дар иқтисодиёти минтақа, бинобар наёфтани бозори қоғазҳои қимматнок суғуртаи хавфҳои молиявӣ суст мегардад ва бонкҳо маҷбур мешаванд, ки танҳо қарзҳои кӯтоҳмуддат диҳанд. Аз ин афзоиши ҳаҷми қарзҳои мушкилситон дар бонкҳо низ шаҳодат медиҳад. Дар давраи 2014-2024 дар 2 бонке, ки маълумотҳои он мавриди таҳлил гашт, ҳаҷми қарзҳои мушкилситон зиёда аз 50% афзоиш ёфта, зиёда аз 1,6 млн сомониро ташкил намудааст.

Пасандозҳои аҳолӣ дар давраи мушоҳидашаванда 3 маротиба афзоиш ёфта 43,6 ҳазор сомонӣ расидааст. Ин нишондиҳанда ҳамагӣ 1,7% қарзҳои додашудаи бонкҳоро ташкил медиҳад. Ин таносуб нишон медиҳад, ки афзоиши қарзӣ бо афзоиши пасандози дохилӣ мутаносиб намебошад. Яъне манбаҳои асосии қарз на пасандози аҳолӣ, балки захираҳои дигари молиявӣ, ба мисли маблағҳои давлатӣ, пасандози шахсони ҳуқуқӣ ва қарзҳои хориҷӣ мебошад.

Мувофиқи назарияи тавозуни молиявӣ рушди устуворӣ қарздиҳӣ бояд ба афзоиши пасандозҳо такя намояд [5, 22]. Аммо ҳолати бавуҷудомада аз он, шаҳодат медиҳад, ки дар иқтисодиёти минтақа афзоиши хавфи ноустувории

бонкӣ аз ҳисоби вобастагии онҳо аз манбаъҳои беруна мушоҳида мешавад. Дар ин гуна шароит, мувофиқи консепсияи Х.Мински қарздиҳӣ бештар хусусияти спекулятивӣ пайдо намуда, устувории молиявии иқтисоди минтақа дар марҳилаи дарозмуддат заиф мегардад. [6, 115]

Сатҳи пасти пасандозҳои аҳолӣ дар сохтори портфели қарзии бонкҳои тиҷоратӣ онро нишон медиҳад, ки аҳолӣ ба бонкҳо эътимоди кофӣ надоранд ва пасандозҳоро берун аз низоми бонкӣ нигоҳ дошта мешавад. Ин ҳолат бо назарияи иқтисодиёти эътимодмувофиқат намекунад, ки аз норасоии эътимоди аҳолӣ низоми бонкӣ бар меояд.

Ҳамчунин суръати баланди афзоиши қарзҳо ва афзоиши сусти пасандози аҳолӣ далели он мебошад, ки новобаста аз он, ки давлат ва институтҳои он қарздиҳии бонкиро дастгирӣ мекунад, механизми бозорӣ то ҳол заиф арзёбӣ мегардад. Ин нишонаи доштани хусусияти иқтисодиёти транзитсионии вилояти Суғд мебошад.

Тавре, ки дар боло қайд гардид, яке аз вазифаи асосии бонкҳо табдили пасандоз ба сармоягузорӣ мебошад. Аммо, вазъи бозори молиявии минтақа нишон медиҳад, ки ин механизм амалан кор намекунад ва низоми бонкӣ бештар нақши тақсимкунандаи захираҳои молиявии берунаро иҷро мекунанд.

Пурсишҳои гузаронидашуда байни аҳолии минтақа ва маълумотҳои бонкҳои тиҷоратӣ нишон доданд, ки танҳо қисми хеле ками аҳолии минтақа ба бонк пасандоз мегузорад. Фаъолияти сармоягузорӣ ва пасандоздории аҳолии минтақа хеле дар сатҳи паст қарор дорад. Дар ин гуна шароит ҳавасманд намудани фаъолияти пасандоздории аҳолӣ ба мақсад мувофиқ аст. Барои ин пеш аз ҳама фоизҳои пасандозҳоро баланд намудан лозим аст. Баъдан тақвияти низоми суғуртаи пасандозҳо ва кафолати давлатӣ ба пасандозҳои дарозмӯҳлат низ аҳамияти калонро пайдо менамояд.

Мувофиқи модели И.Фишер қарорҳои пасандозӣ аз фоизҳои воқеъӣ вобаста мебошад. [7, 11] Бо баробари баланд намудани фоизи пасандоз, ҷорӣ гаштани маҳсулотҳои гуногуни пасандозии бонкҳо ва индексиякунонии онҳо аз руи сатҳи таваррум, усули муҳимми ҳавасманлкунии пасандози аҳолӣ мебошад.

Омӯзиши таҷрибаи Сингапур нишон медиҳад, ки озодкунӣ аз андоз барои фоизи пасандози даромӯҳлат, афзори муҳими ҳавасмандкунии пасандози аҳолӣ гаштааст. [8, 29] дар шароити инкишофи бозори қоғаҳҳои қимматнок бояд имтиёзҳои барои сармоягузории аҳолӣ ба қоғазҳои қимматнок ҷой доштанаш зарур аст.

Бо баробари ин диверсификатсияи воситаҳои сармоягузорӣ фаъолияти пасандозиии аҳолиро баланд мегардонад. Аммо дар ин ҷо як омили дигар низ ҷой дорад, ки ин ҳам бошад саводнокии молиявии аҳолӣ мебошад. Мувофиқи тадқиқотҳои ОЭСР (ТҲИР) баландбардодории саводнокии молиявии аҳолӣ ба афзоиши пасандозҳо дар иқтисодиёт оварда мерасонад. Аз ин рӯ татбиқ ва амалишавии барномаҳои минтақавии баланд нмудани саводнокии молиявӣ дар ин ҷо ба мақсад мувофиқ аст.

Бояд қайд намоем, ки миёнаравони молиявӣ ва хизматрасониҳои бонкӣ элементи муҳими фаъолияти самараноки механизми молиявӣ мебошад. Вилояти Суғд ҳамчун минтақаи дорои иқтидори рушди инфрасохтори бонкӣ дар вазъи мураккаб қарор дорад ва бояд дар самти рушди инфрасохтори молиявӣ, ҷаззобияти сармоягузорӣ чораҳои зарурӣ андешида шаванд, токи ин ба афзоиши иқтидори иқтисодии минтақа оварда расонад. Яке аз роҳи расидан ба ин ҳадаф тақвияти бозори бонкӣ мебошад. Бонкҳои тиҷоратии муосир тавонои ҷалби пасандози аҳолӣ бошанд, ки ин ба афзоиши иқтидори молиявии минтақа оварда мерасонад.

Дар вилояти Суғд ва дар маҷмӯъ дар иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиши шумораи бонкҳо мушоҳида мешавад. Ин маънои онро дорад, ки иқтидори молиявӣ тамоюли рушд дорад. Аммо пайгирии маҷрои молиявӣ ва ҳаракати сармоя дар ин бахши инфрасохтори бонкӣ муҳим мебошад, зеро ин барои рушди иқтисодиёти минтақа ва умуман иқтисодиёти миллӣ иқтидори бузургро тавлид менамояд.

Бо густариши бозори хизматрасонии бонкӣ низоми молиявии минтақа низ ба таври пайдарпай рушд меёбад, ки дар заминаи он инфрасохтори бонкӣ ташаккул ва тақвият меёбанд. Бонкҳо ҳамчун субъекти калидии низоми молиявӣ

баромад намуда, нақши асосиро дар ҷамъоварӣ ва муттамарказ намудани захираҳои молиявӣ, инчунин дар таъмини дигар иштирокчиёни механизми иқтисодӣ бо маблағҳои қарзӣ иҷро менамояд.

Аз ин рӯ, самаранокии механизми бозорҳои молиявӣ дар сурате таъмин мегардад, ки манфиат ва эҳтиёҷоти ҳамаи иштирокчиёни бозор ва инобат гирифта шуда, мушкилоти мавҷудаи онҳо ҳал карда шаванд, инфрасохтори мувофиқ ташакул ёбад ва танзими меъёриву ҳуқуқӣ ба таври мунтазам амалӣ гардад. Натиҷаи баландтарин дар ҳолате ба даст меояд, ки ҳамаи унсурҳои механизми фаъолияти бозорҳои молиявӣ таъсири ҳамоҳанг ва мукаммал расонида шавад.

Ҳамин тавр, таҳлили вазъи бозори молиявии вилояти Суғд нишон медиҳад, ки он ҳамчун омили муҳими рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа нақши калидӣ мебозад. Инфрасохтори бонкӣ қобилияти мобилизатсия ва тақсимоти захираҳои молиявиро фароҳам оварда, миёнаравони молиявӣ – махсусан бонкҳои тиҷоратӣ – дар равандҳои ҷалби пасандозҳои аҳолӣ ва табдили онҳо ба сармоягузории истеҳсолӣ нақши асосӣ доранд. Аз таҳлили ҷадвалҳо ва маълумоти эмпирикӣ бармеояд, ки дар давраи 2014–2024 шумораи шартномаҳои қарзӣ дар филиалҳои КВД БА “Амонатбонк” ва ҶСП “Бонки Арванд” беш аз 18 маротиба афзоиш ёфта, ҳаҷми қарзҳои додашуда ба 2,5 млрд сомонӣ расидааст. Бо вуҷуди ин, қисми зиёди қарзҳо кӯтоҳмуддат буда, қарзҳои дарозмуддат ва сармоягузории истеҳсолӣ нисбатан суст инкишоф ёфтааст. Ин ҳолат нишонаи номукаммалии инфрасохтори бонкӣ ва маҳдудияти самаранокии табдили пасандоз ба сармоя мебошад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки бозори молиявии минтақа хеле ба бонкҳо вобастагӣ дорад: зиёда аз 95% захираҳо тавассути онҳо идора мешаванд. Ин вобастагӣ метавонад дар шароити ногувори макроиқтисодӣ ё бӯҳронҳои системавӣ устувории иқтисодро ба хатар рӯ ба рӯ созад. Ҳамзамон, таҳқиқ нишон медиҳад, ки бозори қоғазҳои қимматнок дар минтақа ҳанӯз тавсеа наёфтааст ва имкониятҳои суғуртаи хавфҳои молиявӣ маҳдуд мебошанд, ки ба коҳиши самаранокии низоми молиявӣ ва афзоиши қарзҳои мушкилситон сабаб мегардад.

Дар баробари ин, сатҳи пасти пасандозҳои аҳолӣ ва паст будани эътимоди онҳо ба низоми бонкӣ нишонаи муҳимтарини заъфҳои институсионалӣ мебошад. Афзоиши қарздиҳӣ ба захираҳои беруна ва норасоии захираҳои дохилӣ метавонад хусусияти спекулятивии қарздиҳӣ ва ҳассосияти иқтисодиётро ба шокҳои беруна тақвият диҳад. Бо истифодаи назарияҳои Солоу, Мински ва Фишер нишон дода шуд, ки устувории рушди иқтисодӣ ба муносибати миёна байни қарздиҳӣ, пасандоз ва сармоягузорӣ такя мекунад. Дар ҳолати вилояти Суғд ин таносуб нопурра буда, рушди бозори молиявиро маҳдуд мекунад.

Ҳамин тавр таҳқиқот исбот намуд, ки бозори молиявии вилояти Суғд дорои иқтидори бузурги рушд мебошад, вале бартараф намудани маҳдудиятҳои сохторӣ ва институтсионалӣ, тақвияти бозори қоғазҳои қимматнок, баланд бардоштани эътимод ба низоми бонкӣ ва ҳавасмандкунии пасандозҳои дарозмуддат омили муҳими устувории иқтисодии минтақа мебошад. Раванди самараноки азнавтақсимкунии захираҳо ва рушди инфрасохтори молиявӣ имконият медиҳад, ки инфрасохтори бонкӣ на танҳо ҳамчун воситаи мобилизатсияи пасандозҳо, балки ҳамчун механизми таҳкими рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ дар минтақа амал намояд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Пенькова, К. В. Экономическая природа финансов / К. В. Пенькова // Анализ проблем в области экономики: сборник трудов студентов по материалам 5 - ой всероссийской научно-практической конференции, Иркутск, 16–18 февраля 2005 года. – Иркутск: Восточно-Сибирский институт экономики и права, 2005. – С. 86 (85-90).

2. Х.И. Ясир Механизм функционирования рынка капитала // Инновации и инвестиции. 2017. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mehanizm-funktsionirovaniya-rynka-kapitala (дата обращения: 12.1 1.2025).

3. Романенко Е. В., Пенькова Е. А. СУЩНОСТЬ И ВИДЫ ФИНАНСОВОГО РЫНКА // Экономика и социум. 2015. №1-4 (14). URL:

https://cyberleninka.ru/article/n/suschnost-i-vidy-finansovogo-rynka (дата обращения: 1.12.2025).

4. Бондарь, Т. Е. О необходимости переосмысления распределительной концепции сущности финансов / Т. Е. Бондарь // Сацыяльна-эканамічныя і прававыя даследаванні. – 2015. – № 2(40). – С.236 (234-243).

5. Нурыев Х. Г., Акмаммедов С. Появление классической экономической теории и ее развитие // Инновационная наука. 2024. №12-2-2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/poyavlenie-klassicheskoy-ekonomicheskoy-teorii-i-ee-razvitie (дата обращения: 2.12.2025).

6. Крегель Ян Теория Мински: международное финансирование развивающихся стран // Экономическая политика. 2018. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-minski-mezhdunarodnoe-finansirovanie-razvivayuschihsya-stran (дата обращения: 2.12.2025).

7. Нейман А. М. И. Фишер и его роль в развитии экономической теории и экономического анализа // Экономический анализ: теория и практика. 2003. №2. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/i-fisher-i-ego-rol-v-razvitii-ekonomicheskoy-teorii-i-ekonomicheskogo-analiza (дата обращения: 3.12.2025).

8. Марченко И. К. Мировой финансовый центр Сингапур // Электронный вестник Ростовского социально-экономического института. 2014. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mirovoy-finansovyy-tsentr-singapur (дата обращения: 2.12.2025).

ТАЪСИРИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ БА ТРАНСФОРМАТСИЯИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АНДОЗӢ

Валиев Ҳ.В.

магистранти курси 2-юми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд.

Дар мақола масъалаҳои таъсири иқтисодиёти рақамӣ ба рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф равандҳои рақамикунонии фаъолияти молиявӣ, автоматизатсияи баҳисобгирӣ ва ҳамгироии системаҳои иттилоотиро таҳлил намуда, нақши технологияҳои ERP, cloud accounting, Big Data ва Artificial Intelligence-ро дар такмили идоракунии молиявӣ нишон медиҳад. Дар мақола таъсири иқтисодиёти рақамӣ ба баланд шудани сатҳи шаффофият, дақиқӣ ва самаранокии ҳисоботдиҳӣ, инчунин коҳиш додани ихтилофҳои байни баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ асоснок карда шудааст. Ҳамчунин, масъалаҳои ташаккули муҳити ягонаи иттилоотӣ, идоракунии маълумот дар вақти воқеӣ ва мутобиқсозии ҳисоботдиҳӣ ба стандартҳои байналмилалӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар натиҷа муайян карда мешавад, ки трансформатсияи рақамӣ на танҳо равандҳои техникии баҳисобгирӣ ва андозбандиро такмил медиҳад, балки онҳоро ба воситаи муҳими идоракунии стратегӣ ва қабули қарорҳои самараноки иқтисодӣ табдил медиҳад.

Калидвожаҳо: *иқтисодиёти рақамӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, андозбандӣ, рақамикунонӣ, автоматизатсия, ERP-системаҳо, cloud accounting, Big Data, Artificial Intelligence, муҳити ягонаи иттилоотӣ, ҳисоботдиҳии электронӣ, шаффофияти молиявӣ, идоракунии молиявӣ, технологияҳои иттилоотӣ, стандартҳои байналмилалии ҳисоботдиҳӣ (IFRS).*

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА ТРАНСФОРМАЦИЮ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Валиев Х.В.

магистрант 2-ого курса специальности «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции г. Худжанда

В статье рассматриваются вопросы влияния цифровой экономики на развитие системы бухгалтерского учёта и налогообложения. Автор анализирует процессы цифровизации финансовой деятельности, автоматизации бухгалтерского учёта и интеграции информационных систем, а также раскрывает роль технологий ERP, cloud accounting, Big Data и Artificial Intelligence в совершенствовании финансового управления. В статье обосновывается влияние цифровой экономики на повышение уровня прозрачности, точности и эффективности отчётности, а также на сокращение различий между бухгалтерским и налоговым учётом. Кроме того, исследуются вопросы формирования единой информационной среды, управления данными в режиме реального времени и адаптации отчётности к международным стандартам. В результате установлено, что цифровая трансформация не только совершенствует технические процессы бухгалтерского учёта и налогообложения, но и превращает их в важный инструмент стратегического управления и принятия эффективных экономических решений.

Ключевые слова: *цифровая экономика, бухгалтерский учёт, налогообложение, цифровизация, автоматизация, ERP-системы, cloud accounting, Big Data, Artificial Intelligence, единая информационная среда, электронная отчётность, финансовая прозрачность, финансовое управление, информационные технологии, международные стандарты финансовой отчётности (IFRS).*

THE IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON THE TRANSFORMATION OF ACCOUNTING AND TAXATION

Valiev Kh.V.

2nd year Master's student majoring in "Accounting, Analysis and Audit" at the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand.

The article examines the impact of the digital economy on the development of accounting and taxation systems. The author analyzes the processes of digitalization of financial activities, automation of accounting, and integration of information systems, highlighting the role of ERP technologies, cloud accounting, Big Data, and Artificial Intelligence in improving financial management. The study substantiates the influence of the digital economy on increasing transparency, accuracy, and efficiency of reporting, as well as reducing discrepancies between accounting and tax accounting systems. In addition, the article explores the formation of a unified information environment, real-time data management, and the adaptation of reporting to international standards. The study concludes that digital transformation not only improves the technical processes of accounting and taxation but also turns them into an important tool for strategic management and effective economic decision-making.

Keywords: *digital economy, accounting, taxation, digitalization, automation, ERP systems, cloud accounting, Big Data, Artificial Intelligence, unified information environment, electronic reporting, financial transparency, financial management, information technologies, International Financial Reporting Standards (IFRS).*

Рушди иқтисодиёти рақамӣ яке аз омилҳои асосии тағйирёбии сифатии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ дар шароити муосир ба ҳисоб меравад. Рақамикунонӣ на танҳо воситаи автоматизатсияи равандҳои ҳисобдорӣ, балки асоси ташаккули модели нави идоракунии иттилоотии корхонаҳо мебошад, ки дар он маълумот дар вақти воқеӣ коркард ва истифода мешавад[10].

Иқтисодиёти рақамӣ бо истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ имконият медиҳад, ки тамоми равандҳои молиявӣ дар шакли электронӣ амалӣ гарданд. Дар ин замина, баҳисобгирии муҳосибӣ аз шакли анъанавии дастӣ ба низоми автоматиконидашуда ва ҳамгиро гузариш мекунад.

[10] World Bank. *Digital Economy Reports* [Электронный ресурс]. – Режими дастрасӣ: https://www.worldbank.org. – Санаи дастрасӣ: 11.02.2026.

Ин раванд ба баланд шудани сатҳи дақиқӣ, саривақтӣ ва шаффофияти иттилооти молиявӣ мусоидат менамояд[11].

Яке аз таъсирҳои муҳими иқтисодиёти рақамӣ ба низоми баҳисобгирӣ ин ташаккули муҳити ягонаи иттилоотӣ мебошад. Дар чунин муҳит ҳамаи маълумоти молиявӣ дар пойгоҳи ягона ҷамъоварӣ шуда, барои мақсадҳои гуногун — муҳосибӣ, андозӣ ва идоракунӣ — истифода мегардад. Ин равиш имконият медиҳад, ки такроршавии маълумот коҳиш ёфта, самаранокии коркарди иттилоот баланд гардад.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон низ раванди рақамикунонии соҳаи иқтисод ва андозбандӣ босуръат идома дорад. Ҷорӣ намудани низомҳои электронии ҳисоботдиҳӣ, истифодаи имзои электронии рақамӣ ва платформаҳои онлайнии андозбандӣ заминаи муҳим барои рушди баҳисобгирии муосир фароҳам овардааст[12].

Дар ин раванд, нақши технологияҳои ERP ва системаҳои абрӣ (cloud technologies) махсусан муҳим мебошад. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки тамоми равандҳои молиявӣ — аз сабти амалиёт то таҳияи ҳисобот — дар як низоми ягона ва дар вақти воқеӣ анҷом дода шаванд. Дар натиҷа, ихтилоф байни баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ ба таври назаррас коҳиш меёбад.

Аз нуқтаи назари назариявӣ, иқтисодиёти рақамӣ ба тағйирёбии консепсияи анъанавии баҳисобгирӣ оварда мерасонад. Агар дар модели классикӣ баҳисобгирӣ бештар ба сабти гузашта нигаронида шуда бошад, пас дар модели рақамӣ он ба воситаи таҳлили пешгӯишаванда ва дастгирии қарорҳои идоракунӣ табдил меёбад[13].

Илова бар ин, рақамикунонӣ ба такмили низоми андозбандӣ низ таъсири мустақим мерасонад. Мақомоти андоз бо истифодаи системаҳои электронӣ имконият пайдо мекунанд, ки назорат ва таҳлили маълумоти андозиро дар вақти

[11] IFRS Foundation. *Conceptual Framework for Financial Reporting* [Электронный ресурс]. – Режими дастрасӣ: https://www.ifrs.org. – Санаи дастрасӣ: 18.02.2026.
[12] Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. *Системаи электронии андозбандӣ* [Электронӣ]. – Режими дастрасӣ: https://www.andoz.tj. – Санаи дастрасӣ: 16.05.2026.
[13] Horngren C. *Management Accounting*. – London: Pearson, 2012. – 720 p.

воқеӣ анҷом диҳанд. Ин ҳолат сатҳи шаффофиятро баланд бардошта, хатари саркашӣ аз пардохти андозҳоро коҳиш медиҳад.

Дар баробари ин, бояд таъкид намуд, ки раванди рақамикунонӣ як қатор мушкилот низ дорад. Аз ҷумла, сатҳи нокифояи инфрасохтори рақамӣ, камбуди мутахассисони соҳибихтисос ва маҳдудияти дастрасӣ ба технологияҳои муосир метавонад раванди гузаришро суст намояд. Аз ин рӯ, татбиқи иқтисодиёти рақамӣ муносибати комплексӣ ва сиёсати давлатӣ талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун омили калидии рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ баромад мекунад, ки ба баланд шудани самаранокии идоракунӣ, шаффофияти иттилоот ва такмили механизмҳои назорати молиявӣ мусоидат менамояд.

Дар шароити муосир яке аз самтҳои муҳими таъсири иқтисодиёти рақамӣ ба низоми баҳисобгирӣ ин тағйирёбии тарзи ҷамъоварӣ ва коркарди маълумот мебошад. Агар дар низоми анъанавӣ маълумот асосан ба таври даврӣ (моҳона ё семоҳа) ҷамъбаст мегардид, дар муҳити рақамӣ бошад иттилоот пайваста ва дар реҷаи онлайн коркард карда мешавад. Ин ҳолат ба идоракунии молиявии корхона имконияти гирифтани маълумоти фаврӣ ва қабули қарорҳои оперативиро фароҳам меорад.

Илова бар ин, рақамикунонӣ ба тағйирёбии сохтори кори муҳосибон оварда мерасонад. Қисми зиёди амалиётҳои дастӣ тадриҷан ба системаҳои автоматиконидашуда мегузаранд, ки дар натиҷа нақши муҳосиб аз иҷрокунандаи амалиётҳои техникӣ ба таҳлилгари молиявӣ табдил меёбад. Ин тағйирот талаботи навро нисбат ба сатҳи касбии кормандони соҳаи баҳисобгирӣ ба миён меорад.

Яке аз натиҷаҳои муҳими иқтисодиёти рақамӣ ин баланд шудани сатҳи ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ мебошад. Дар системаҳои муосир маълумот танҳо як маротиба ворид карда шуда, баъдан барои таҳияи ҳисоботи гуногун истифода мешавад. Ин принсип бо номи “single data entry – multiple reporting” маъруф аст, ки асоси самаранокии низомҳои рақамии баҳисобгириро ташкил медиҳад.

Дар ин замина, истифодаи технологияҳои абрӣ (cloud accounting) аҳамияти махсус пайдо мекунад. Ин технологияҳо имконият медиҳанд, ки маълумоти молиявӣ дар серверҳои марказӣ нигоҳ дошта шуда, аз ҳар нуқтаи дастрасӣ коркард гардад. Ин равиш на танҳо самаранокии идоракуниро баланд мебардорад, балки сатҳи амнияти иттилоотиро низ беҳтар менамояд.

Аз нуқтаи назари андозбандӣ, иқтисодиёти рақамӣ ба рушди низоми назорати электронии андоз мусоидат мекунад. Мақомоти андоз дар бисёр кишварҳо, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба истифодаи платформаҳои электронӣ гузаштанд, ки имкон медиҳанд амалиётҳои андозӣ ба таври автоматикӣ таҳлил ва назорат карда шаванд. Ин раванд сатҳи шаффофияти муносибатҳои молиявиро баланд мебардорад ва хатари саркашӣ аз андозро коҳиш медиҳад.

Бояд қайд намуд, ки яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити рақамикунонӣ ин таъмини мутобиқати стандартҳои миллии баҳисобгирӣ бо талаботи байналмилалӣ мебошад. Ин мутобиқат имкон медиҳад, ки ҳисоботи молиявӣ на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар сатҳи байналмилалӣ низ фаҳмо ва муқоисашаванда бошад.

Дар маҷмӯъ, иқтисодиёти рақамӣ ба ташаккули модели нави баҳисобгирӣ ва андозбандӣ оварда мерасонад, ки дар он принсипҳои автоматизатсия, ҳамгироӣ, шаффофият ва таҳлили фаврӣ нақши асосӣ мебозанд. Ин модел ба баланд шудани самаранокии идоракунии молиявии корхонаҳо ва такмили низоми назорати давлатӣ мусоидат мекунад.

Дар доираи рушди иқтисодиёти рақамӣ, масъалаи интегратсияи системаҳои иттилоотии муҳосибӣ ва андозӣ аҳамияти махсус пайдо мекунад. Интегратсия маънои пайвастшавии функсионалии ҳамаи ҷараёнҳои иттилоотиро дорад, ки дар натиҷа як низоми ягонаи идоракунии маълумот ташаккул меёбад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки ҳамаи амалиётҳои молиявӣ аз марҳилаи ибтидоӣ то таҳияи ҳисобот дар як муҳит анҷом дода шаванд.

Дар ин замина, консепсияи “маълумоти ягонаи манбаъ” (single source of data) яке аз принсипҳои асосии иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи

ин консепсия, ҳамаи маълумоти муҳосибӣ ва андозӣ бояд аз як базаи ягона гирифта шуда, барои мақсадҳои гуногун бидуни дубора воридкунӣ истифода гардад. Ин равиш на танҳо хатогиҳоро коҳиш медиҳад, балки сатҳи эътимоднокии ҳисоботҳоро низ баланд менамояд.

Илова бар ин, рушди иқтисодиёти рақамӣ ба пайдоиши таҳлили интеллектуалии маълумот (data analytics) дар низоми баҳисобгирӣ мусоидат мекунад. Тавассути истифодаи алгоритмҳои таҳлилӣ ва системаҳои интеллектуалӣ имконият пайдо мешавад, ки тамоюлҳои молиявӣ пешгӯӣ карда шуда, қарорҳои идоракунӣ дар асоси маълумоти таҳлилшуда қабул шаванд.

Дар шароити муосир, истифодаи технологияҳои Big Data ва Artificial Intelligence низ ба системаи баҳисобгирӣ таъсири назаррас мерасонад. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки ҳаҷми бузурги маълумоти молиявӣ коркард шуда, намунаҳои пинҳонии иқтисодӣ ошкор карда шаванд. Дар натиҷа, сатҳи идоракунии хавфҳои молиявӣ ва андозӣ баланд мегардад.

Аз нуқтаи назари назариявӣ, иқтисодиёти рақамӣ консепсияи анъанавии баҳисобгириро ба модели динамикӣ табдил медиҳад, ки дар он маълумот на танҳо сабт мешавад, балки ҳамчун захираи стратегӣ барои идоракунӣ истифода мегардад. Ин тағйирот нақши муҳосибиро аз вазифаи сабткунанда ба вазифаи таҳлилгар ва машваратчии молиявӣ табдил медиҳад.

Дар сатҳи амалӣ бошад, ин раванд ба беҳтар шудани ҳамкории байни корхонаҳо ва мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад. Ҳисоботҳои электронӣ, платформаҳои онлайн ва системаи рақамии андозбандӣ имконият медиҳанд, ки мубодилаи маълумот зуд, дақиқ ва шаффоф анҷом дода шавад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки иқтисодиёти рақамӣ на танҳо сохтори техникии баҳисобгирӣ ва андозбандиро тағйир медиҳад, балки мазмун ва моҳияти онро низ ба сатҳи нав мебарорад, ки дар он иттилоот ҳамчун захираи асосии идоракунӣ баромад мекунад.

Илова бар ин, бояд таъкид кард, ки таъсири иқтисодиёти рақамӣ на танҳо дар сатҳи техникии коркарди маълумот, балки дар сатҳи идоракунии стратегӣ

низ зоҳир мегардад. Яъне, маълумоти баҳисобгирӣ дар муҳити рақамӣ ба манбаи асосии таҳлили иқтисодӣ ва пешгӯии рушди корхона табдил меёбад.

Дар ин замина, модели таъсири рақамикунонӣ ба низоми баҳисобгирӣ ва андозбандӣ чунин шакл мегирад:

Расми 1. Занҷираи табдили иттилоот дар муҳити рақамӣ (коркарди муаллиф)

Ин занҷира нишон медиҳад, ки иттилоот дигар танҳо барои ҳисобот истифода намешавад, балки ба унсури асосии идоракунии стратегӣ табдил меёбад.

Дар натиҷаи чунин тағйирот, сохтори анъанавии коркарди маълумоти муҳосибӣ низ дигаргун мегардад. Агар пештар маълумот аз ҷониби муҳосибон ба таври дастӣ ҷамъбаст мешуд, ҳоло он ба воситаи системаҳои интегратсионӣ ба таври худкор коркард мешавад. Ин раванд дар ҷадвали зер муқоиса карда мешавад:

Ҷадвали 1.

Трансформатсияи функсияҳои баҳисобгирӣ

Функсия	**Шароити анъанавӣ**	**Шароити рақамӣ**
Сабти амалиёт	Дастӣ	Автоматӣ
Гурӯҳбандӣ	Моҳона	Ҳаррӯза/онлайн
Ҳисоботдиҳӣ	Даврӣ	Реалӣ
Таҳлил	Маҳдуд	Интеллектуалӣ

Сарчашма: *коркарди муаллиф дар асоси маълумотои ҷамъоварда*

Ин ҷадвал нишон медиҳад, ки рақамикунонӣ на танҳо равандҳоро суръат мебахшад, балки сифати таҳлили иқтисодиро низ ба таври ҷиддӣ баланд мекунад.

Дар ин замина, нақши низоми ягонаи иттилоотӣ махсусан муҳим мебошад. Ин низом имкон медиҳад, ки ҳамаи маълумоти молиявӣ дар як платформа муттаҳид гардида, барои мақсадҳои гуногун истифода шавад. Сохтори чунин низомро метавон чунин тасвир намуд:

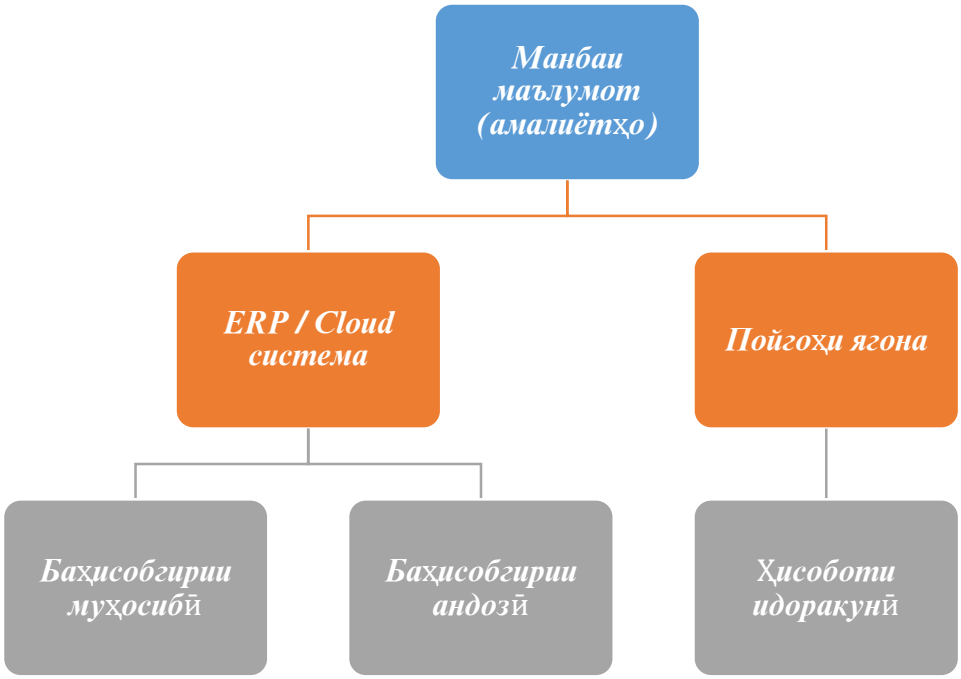

Расми 2. Системаи ягонаи иттилоотии корхона (коркарди муаллиф)

Ин модел нишон медиҳад, ки дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ дар сатҳи системаӣ амалӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, таъсири иқтисодиёти рақамӣ ба рушди низоми баҳисобгирӣ ва андозбандӣ дар баланд шудани сатҳи автоматизатсия, коҳиш додани фарқиятҳои ҳисоботӣ, беҳтар шудани сифати иттилоот ва тақвияти назорати молиявӣ ифода меёбад.

Иқтисодиёти рақамӣ ба рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ таъсири амиқ мерасонад. Пешрафти технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла платформаҳои ERP, ҳисобдорӣ абрӣ (cloud accounting), ва системаҳои

автоматиконидашуда, имконият медиҳанд, ки равандҳои молиявӣ ва андозӣ зуд, дақиқ ва шаффоф иҷро шаванд.

Трансформатсияи баҳисобгирӣ ва андозӣ дар шароити рақамӣ чанд самтро дар бар мегирад:

Автоматизатсия ва рақамикунонии равандҳо – сабти амалиётҳо ва таҳлили маълумот бе дахолати дастӣ ва бо хатогиҳои минималӣ анҷом мешавад.

Ҳамгироии системавӣ – маълумоти муҳосибӣ ва андозӣ аз як пойгоҳи ягонаи додаҳо (single data base) ҷамъоварӣ шуда, ихтилофҳои ҳисоботӣ коҳиш меёбанд.

Идоракунии иттилоот дар вақти воқеӣ – менеҷмент метавонад қарорҳоро бар асоси маълумоти фаврӣ ва таҳлили автоматиконидашуда қабул кунад.

Мутобиқсозӣ бо стандартҳои байналмилалӣ – рақамикунонӣ имконият медиҳад, ки ҳисоботдиҳӣ бо IFRS ва талаботи миллии андоз ҳамоҳанг карда шавад.

Баланд бардоштани шаффофият ва амнияти иттилоот – системҳои рақамӣ хавфи хато, таҳриф ва гум шудани маълумотро коҳиш медиҳанд ва сатҳи эътимоднокии маълумотро зиёд мекунанд.

Дар маҷмӯъ, иқтисодиёти рақамӣ на танҳо равандҳои анъанавии баҳисобгириро такмил медиҳад, балки ба трансформатсияи стратегӣ ва идоракунии самараноки молиявӣ мусоидат мекунад. Трансформатсияи рақамӣ имконият медиҳад, ки корхонаҳо ба модели ягонаи иттилоотии идоракунии рақамӣ гузаранд, ки дар он қарорҳои стратегӣ ва оперативӣ бо асоси маълумоти воқеӣ ва таҳлилҳои автоматиконидашуда қабул мешаванд.

Таҳқиқ нишон медиҳад, ки иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун омил асосии трансформатсияи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ амал мекунад. Пешрафтҳои технологӣ имкон медиҳанд:

- баланд бардоштани дақиқӣ ва шаффофият;
- коҳиш додани ихтилофҳои ҳисоботӣ;
- ҳамгироии пурраи маълумоти муҳосибӣ ва андозӣ;
- қабули қарорҳои стратегӣ ва оперативӣ дар вақти воқеӣ.

Ҳамин тавр, таҳаввулоти рақамӣ дар бахши баҳисобгирӣ ва андозӣ на танҳо вазифаҳои техникӣ, балки нақши стратегиро низ дар идоракунии иқтисодӣ ва рушди корхонаҳо таъмин менамояд.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Horngren C. *Management Accounting*. – London: Pearson, 2012. – 720 p.
2. IFRS Foundation. *Conceptual Framework for Financial Reporting* [Электронный ресурс]. – Режими дастрасӣ: https://www.ifrs.org.
3. World Bank. *Digital Economy Reports* [Электронный ресурс]. – Режими дастрасӣ: https://www.worldbank.org.
4. Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. *Системаи электронии андозбандӣ* [Электронӣ]. – Режими дастрасӣ: https://www.andoz.tj.

ТАКМИЛИ СИЁСАТИ БАҲИСОБГИРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НИЗОМИ ҲИСОБДОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ

Валиев Ҳ.В.

магистранти курси 2-юми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд.

Дар мақола масъалаҳои такмили сиёсати баҳисобгирӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ва нақши он дар баланд бардоштани самаранокии идоракунии молиявии корхона баррасӣ гардидааст. Муаллиф самтҳои асосии навсозии сиёсати баҳисобгириро, аз ҷумла мутобиқсозӣ ба стандартҳои байналмилалии ҳисоботдиҳӣ (IFRS), автоматизатсияи равандҳои ҳисобдорӣ, ҳамгироии маълумоти муҳосибӣ ва андозӣ, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои ERP, cloud systems, Big Data ва Artificial Intelligence таҳлил менамояд. Дар мақола аҳамияти ташаккули муҳити ягонаи иттилоотӣ, истифодаи системаҳои электронии андозбандӣ ва идоракунии маълумот дар

вақти воқеӣ асоснок карда шудааст. Ҳамчунин, таъсири рақамикунонӣ ба коҳиш додани хатогиҳои ҳисоботӣ, баланд бардоштани сатҳи шаффофият ва такмили назорати дохилӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Дар натиҷа муайян карда мешавад, ки такмили сиёсати баҳисобгирӣ ҳамчун омили муҳими трансформатсияи рақамии низоми ҳисобдорӣ баромад намуда, барои қабули қарорҳои стратегӣ ва рушди устувори корхонаҳо замина фароҳам меорад.

Калидвожаҳо: *сиёсати баҳисобгирӣ, иқтисодиёти рақамӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, андозбандӣ, рақамикунонӣ, автоматизатсия, ERP-системаҳо, cloud systems, Big Data, Artificial Intelligence, муҳити ягонаи иттилоотӣ, интегратсияи маълумот, ҳисоботдиҳии электронӣ, IFRS, идоракунии молиявӣ, назорати дохилӣ, технологияҳои рақамӣ.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТНОЙ ПОЛИТИКИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Валиев Х.В.

магистрант 2-ого курса специальности «Бухгалтерский учёт, анализ и аудит» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции г. Худжанда

В статье рассматриваются вопросы совершенствования учетной политики в условиях цифровой экономики и её роль в повышении эффективности финансового управления предприятием. Автор анализирует основные направления модернизации учетной политики, включая адаптацию к международным стандартам финансовой отчетности (IFRS), автоматизацию учетных процессов, интеграцию бухгалтерской и налоговой информации, а также внедрение технологий ERP, cloud systems, Big Data и Artificial Intelligence. В статье обоснована значимость формирования единой информационной среды, использования электронных систем налогообложения и управления данными в режиме реального времени. Также исследуется влияние

цифровизации на сокращение ошибок отчетности, повышение уровня прозрачности и совершенствование внутреннего контроля. В результате определяется, что совершенствование учетной политики выступает важным фактором цифровой трансформации системы учета и создает основу для принятия стратегических решений и устойчивого развития предприятий.

Ключевые слова: *учетная политика, цифровая экономика, бухгалтерский учет, налогообложение, цифровизация, автоматизация, ERP-системы, cloud systems, Big Data, Artificial Intelligence, единая информационная среда, интеграция данных, электронная отчетность, IFRS, финансовое управление, внутренний контроль, цифровые технологии.*

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING POLICY AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE ACCOUNTING SYSTEM IN THE DIGITAL ECONOMY

Valiev Kh.V.

2nd year Master's student majoring in "Accounting, Analysis and Audit" at the Institute of Economics and Trade of the Tajik State University of Commerce, Khujand.

The article examines the issues of improving accounting policy in the context of the digital economy and its role in increasing the efficiency of enterprise financial management. The author analyzes the main directions of accounting policy modernization, including adaptation to International Financial Reporting Standards (IFRS), automation of accounting processes, integration of accounting and tax information, as well as the implementation of ERP technologies, cloud systems, Big Data, and Artificial Intelligence. The article substantiates the importance of creating a unified information environment, using electronic taxation systems, and managing data in real time. It also examines the impact of digitalization on reducing reporting errors, increasing transparency, and improving internal control. As a result, it is concluded that improving accounting policy acts as an important factor in the digital

transformation of the accounting system and creates a basis for strategic decision-making and sustainable enterprise development.

Keywords: *accounting policy, digital economy, accounting, taxation, digitalization, automation, ERP systems, cloud systems, Big Data, Artificial Intelligence, unified information environment, data integration, electronic reporting, IFRS, financial management, internal control, digital technologies.*

Такмили сиёсати баҳисобгирӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ яке аз самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти молиявии корхона ба ҳисоб меравад. Сиёсати баҳисобгирӣ ҳамчун маҷмӯи принсипҳо, усулҳо ва қоидаҳое баромад мекунад, ки тартиби ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро муайян менамояд. Дар ҶДММ «Хуршед 777» зарурати навсозии ин сиёсат бо мақсади мутобиқшавӣ ба талаботи рақамикунонӣ ва ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ ба миён омадааст.

Самтҳои асосии такмили сиёсати баҳисобгирӣ

Навсозии сиёсати баҳисобгирӣ бояд ба се самти асосӣ равона карда шавад:

1. мутобиқсозӣ ба стандартҳои байналмилалӣ (IFRS);
2. ҷорӣ намудани принсипҳои баҳисобгирии рақамӣ;
3. ҳамгироии пурраи маълумоти муҳосибӣ ва андозӣ.

Ҷадвали 1.

Самтҳои такмили сиёсати баҳисобгирӣ

Самт	**Мазмун**	**Натиҷаи интизоршаванда**
Стандартҳои IFRS	мутобиқсозии ҳисобот	шаффофият
Рақамикунонӣ	автоматизатсияи равандҳо	суръат
Интегратсия	муҳосибӣ + андоз	ягонагии маълумот

Автоматизатсияи ҳисобдорӣ яке аз унсурҳои калидии сиёсати нави баҳисобгирӣ мебошад. Он имкон медиҳад, ки амалиётҳои молиявӣ бе дахолати дастӣ сабт ва коркард шаванд, ки дар натиҷа хатогиҳо кам ва самаранокӣ зиёд мегардад.

Расми 1. Модели автоматизатсияи ҳисобдорӣ

Ҷадвали 2.

Таъсири автоматизатсия ба фаъолияти муҳосибӣ

Нишондиҳанда	**Пеш аз автоматизатсия**	**Баъд аз автоматизатсия**
Вақти коркарди маълумот	зиёд	кам
Хатогиҳо	миёна	паст
Шаффофият	маҳдуд	баланд
Назорат	дастӣ	автоматӣ

Ҷорӣ намудани сиёсати рақамии баҳисобгирӣ

Сиёсати нави баҳисобгирӣ бояд унсурҳои зеринро дар бар гирад:

- истифодаи системаи ягонаи ERP;
- сабти электронии тамоми амалиётҳо;
- истифодаи форматҳои стандартии маълумот;
- нигоҳдории маълумот дар муҳити абрӣ;
- дастрасии назоратӣ дар реҷаи real-time.

Яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати такмилёфта ин бартараф намудани фарқият байни баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ мебошад. Ин тавассути ҷорӣ намудани модулҳои автоматии андоз ва алгоритмҳои табдили маълумот ба даст меояд.

Ҷадвали 3.

Самтҳои интегратсия

Самт	Тавсиф
Модулҳои андоз	ҳисобкунии автоматӣ
API интегратсия	мубодилаи маълумот
Data warehouse	базаи ягона
Reporting system	ҳисоботи муттаҳид

Сиёсати баҳисобгирии нав бе рушди захираҳои инсонӣ самаранок нахоҳад буд. Зарурати омӯзиши кормандон дар самти истифодаи ERP, cloud системаҳо ва таҳлили рақамӣ ба миён меояд.

Такмили сиёсати баҳисобгирӣ ва автоматизатсияи ҳисобдорӣ дар ҶДММ «Хуршед 777» шарти асосии гузариш ба модели рақамии идоракунии молиявӣ мебошад. Татбиқи системаи ERP, автоматизатсияи ҳисобҳои андозӣ ва ҳамгироии маълумот имкон медиҳад, ки сатҳи шаффофият баланд шуда, хатогиҳои ҳисоботӣ коҳиш ёбанд ва самаранокии идоракунии молиявӣ ба таври назаррас беҳтар гардад.

Такмили сиёсати баҳисобгирӣ дар шароити рушди босуръати иқтисодиёти рақамӣ ҳамчун омили стратегӣ ва муҳими рушди низоми ҳисобдорӣ амал мекунад. Иқтисоди рақамӣ на танҳо равандҳои анъанавии баҳисобгириро автоматизатсия мекунад, балки ба трансформатсияи стратегӣ ва идоракунии самараноки молиявӣ мусоидат менамояд. Полиси баҳисобгирӣ, ки маҷмӯи қоидаҳо, принсипҳо ва қарорҳои идоракунии низоми молиявӣ ва андозиро дар бар мегирад, вазифадор аст, ки низоми ҳисобдориро мутобиқ ба талаботи муосир ва стандартҳои байналмилалӣ созад, ҳамзамон шаффофият ва эътимоднокии иттилоотро таъмин намояд.

Муҳимтарин самтҳои такмили сиёсати баҳисобгирӣ дар иқтисодиёти рақамӣ инҳоянд: ҳамоҳангсозии стандартҳои дохилӣ ва байналмилалӣ, интегратсия ва автоматизатсияи равандҳо, баланд бардоштани шаффофият ва назорати дохилӣ, таҳлили хавфҳои молиявӣ ва андозӣ, ва дастгирии қабули қарорҳои оперативӣ ва стратегӣ. Ҳамоҳангсозии полис бо IFRS ва талаботи миллии андоз имкон медиҳад, ки маълумоти молиявӣ ҳам барои истифодаи дохилӣ ва ҳам барои мақомоти берунӣ эътимоднок ва шаффоф бошад.

Автоматизатсия ва ҷорӣ намудани алгоритмҳои таҳлилии AI ва Big Data сатҳи хатогиҳоро коҳиш дода, равандҳои ҳисобдориро зуд ва дақиқ мегардонад.

Такмили сиёсати баҳисобгирӣ инчунин идоракунии хавфҳоро беҳтар менамояд. Ин раванд ихтилоф ва хатогиҳо байни ҳисоботи муҳосибӣ ва андозиро кам мекунад, эътимоднокии маълумотро баланд мебардорад ва имконият медиҳад, ки таҳлили хавфҳои молиявӣ ва андозӣ пешакӣ анҷом дода шаванд. Маълумоти мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ ва миллии андоз барои менеҷмент ва сармоягузорон асоси қабули қарорҳои стратегӣ ва оперативӣ мегардад.

Таҷрибаҳои амалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ки ҷорӣ намудани низоми электронии андозбандӣ ва платформаҳои ERP сатҳи хатогиҳои ҳисоботдиҳиро то 30–40% коҳиш медиҳад, вақти таҳияи ҳисоботи молиявиро аз ҳафтаҳо ба чанд рӯз кам мекунад ва ҳамгироии маълумоти андозӣ ва молиявиро таъмин мекунад. Ин таҷриба нишон медиҳад, ки такмили сиёсати баҳисобгирӣ дар шароити рақамӣ на танҳо автоматизатсия, балки таҳаввули стратегиро низ таъмин мекунад ва имконият медиҳад, ки корхонаҳо ба модели ягонаи иттилоотии идоракунии рақамӣ гузаранд.

Дар маҷмӯъ, такмили сиёсати баҳисобгирӣ дар иқтисодиёти рақамӣ сатҳи шаффофият ва эътимоднокии иттилоотро баланд мебардорад, хавфи ихтилоф ва хатогиҳоро коҳиш медиҳад, ҳамгироии маълумоти андозӣ ва молиявиро таъмин мекунад, қобилияти қабули қарорҳои оперативӣ ва стратегиро беҳтар мекунад ва инкишофи технологияи рақамиро дар низоми идоракунии молиявӣ дастгирӣ менамояд. Аз ин рӯ, такмили сиёсати баҳисобгирӣ ҳамчун омили асосии трансформатсияи самараноки низоми ҳисобдорӣ нақши калидӣ дар рушди устувори корхонаҳо ва муассисаҳои иқтисодӣ мебозад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Валиев Ҳ. В. *Рушди назариявии мутобиқсозии баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозӣ дар иқтисодиёти рақамӣ*. Душанбе: ДДТТ, 2026. – 120 с.

2. Ҳамидов Ф. М. *Идоракунии молиявӣ ва баҳисобгирӣ дар замони рақамӣ*. Душанбе: Эҷод, 2022. – 150 с.

3. Раҳматзода С. А. *Баҳисобгирии андозӣ ва низоми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*. Душанбе: ТҶТ, 2021. – 200 с.

4. Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. *Системаи электронии андозбандӣ* [Электронӣ]. – Режими дастрасӣ: https://www.andoz.tj. – Санаи дастрасӣ: 16.05.2026.

5. Мирзоев Н. И. *Иқтисодиёти рақамӣ ва трансформацияи низоми ҳисобдорӣ*. Душанбе: Фан, 2023. – 180 с.

6. Саидов Ҷ. Т. *Идоракунии иттилоотии корхонаҳо ва автоматизатсия дар баҳисобгирӣ*. Душанбе: ТТЭ, 2022. – 140 с.

МУАММОҲОИ АСОСИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ САВДОИ ФОСИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Майнусов Дониш Фазлиддинович

ДЕКАНИ ФАКУЛТЕТИ СИЁСАТШИНОСИИ ВА МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ҲУҚУҚ, БИЗНЕС ВА СИЁСАТИ ТОҶИКИСТОН

почтаи электронӣ ***Donish-1987@mail.ru***

Майнусова Зарнигор Маҳмудовна

МУДИРИ МАРКАЗИ ОМӮЗИШИ ЗАБОНҲОИ ХОРИҶӢ ДОНИШКАДАИ ИҚТИСОД ВА САВДОИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИ ТИҶОРАТӢ ТОҶИКИСТОН

почтаи электронӣ mzarnigor1989mail.ru

Дар замони муосир табодули рақамӣ мунтазам соҳаҳои нав ба нави фаъолияти инсониро фарогирифта истодааст. Инчунин рушди технологияҳои нави «пешрафта» босуръати баланд амалӣ шуда истодааст, ки истифодаи дурусти онҳо рақобатнокии миллиро дар асри XXI муайян менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ чунин қайд намуданд, ки: “Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти нерӯи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳоӣ, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳолӣ, такмили

низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузорӣ ва тавсеаи иқтисодиёти рақамӣ диққати аввалиндарача диҳад. Шиддат гирифтани рақобати тичоратӣ миёни кишварҳо моро вазифадор месозад, ки дар самти пешгӯии хавфҳо ва коҳиш додани таъсири онҳо ба иқтисоди миллӣ, инчунин, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ тадбирҳои зарурӣ андешем”[14].

Дар форуми умумичаҳонии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи нишондиҳандаи хариди давлатии маҳсулоти пешрафтаи технологӣ дар байни 137 кишвар ҷойи хеле баланди 26-умро ишғол менамояд. Вале дар муқоиса бо арзёбии соли 2017 мавқеи Тоҷикистон аз ҷойи 20-ум паст шуд. Бахши рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчунин дар зинаи тавлид қарор дорад. Ин ҳолат низ бо амалан мавҷуд набудани дастрасии соҳибкорон ба алоқаи фарохмавҷ вобаста мебошад, ки рушди ҷараёни инноватсияро дар кишвар бозмедорад. Камтар аз 1% корхонаҳои мавҷуда хизматрасониҳои рақамиро пешниҳод менамоянд. Бо ҳамин сабаб амалан корхонае вуҷуд надорад, ки маҳсулоти контенти рақамӣ ва медиа истеҳсол намояд, ки ин аз ҷумла ба мураккабии гирифтани иҷозатнома барои истеҳсоли аудио-видео контент алоқаманд мебошад.

Технологияҳои имрӯза чунон босуръат рушд мекунанд, ки давлатҳо вақт надоранд, ки ба чунин рушд вокуниш нишон диҳанд ва онҳоро дар сатҳи қонунгузорӣ танзим кунанд. Дар баробари ин, бо мақсади танзими дурусти ҳуқуқии ҳар як соҳа, пеш аз ҳама, бояд дастгоҳи консептуалиро, ки асоси танзими ҳуқуқӣ мебошад, дар асл муайян мекунад, ки чиро ва бо чӣ танзим карда мешавад ва ки бо ёрии он маълумоти илмии ҳозиразамон тафсир карда мешаванд.

Солҳои охир дар саҳифаҳои адабиёти илмӣ ба масъалаи савдои фосилавӣ таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир карда мешавад. Ҳамзамон, ҳангоми омӯзиши мафҳуми савдои фосилавӣ феълан дарки он вуҷуд надорад ва дар паҳлӯи он мафҳумҳои "савдои электронӣ", "тиҷорати электронӣ" ва "бизеси электронӣ" истифода мешаванд[15].

[14] Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат,Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019 сол// http://prezident.tj/node/21975#rushon.

[15] Беспарточный Б.Д., Черкашин М.Д. Малый бизнес: теория и практика. Монография; Российский гос. социальный ун-т, Курский ин-т социального образования (фил.) РГСУ. Курск, 2010. 327 с.

Бояд қайд кард, ки таърифи "тиҷорати электронӣ"-ро бори аввал профессори менеҷменти системаҳои иттилоотӣ ва информатикаи Донишгоҳи Колумбия В. Звасс соли 1996 пешниҳод карда буд, ки дар ниҳоят ба классикӣ табдил ёфт. Ба андешаи ӯ, "тиҷорати электронӣ" ин табодули иттилооти тиҷоратӣ, эҷоди муносибатҳои корӣ, анҷом додани муомилоти тиҷоратӣ тавассути шабакаҳои телекоммуникатсионӣ, аз ҷумла муносибатҳои хариду фурӯш ва созишномаҳои байни ширкатҳо, инчунин равандҳои умумист, ки тиҷоратро дар дохили ширкатҳои алоҳида дастгирӣ мекунанд[16]. Яъне, муаллиф ба ҷанбаҳои тиҷоратии ин мафҳум тамаркуз кардааст. Истилоҳҳои "тиҷорати электронӣ", "савдои электронӣ" ва "бизнеси электронӣ" аз ҷониби муаллиф ҳамчун синоним истифода шудаанд. Ҳамин тариқ, аксари муаллифон ба ин ақида содиқанд, ки тиҷорати электронӣ фурӯши маҳсулоти моддӣ ва ғайримоддӣ ба таври электронӣ мебошад. Таносуби мафҳумҳои "тиҷорати электронӣ" ва "савдои электронӣ" робитаи наздики онҳоро нишон медиҳад. Бояд қайд кард, ки дар соҳаи ҳуқуқшиносӣ ин мафҳумҳо як маъно доранд ва аксари мушкилот барои фаҳмиши онҳо ҷанбаҳои забонии тарҷумаи истилоҳи "тиҷорати электронӣ" аз забони англисӣ мебошанд, ки мафҳуми " e-commerce" маъмултарин аст.

Технологияҳои интернетиро метавон ба ду категорияи асосӣ тақсим кард:

1) технологияҳои офлайнӣ-василаи паҳн кардани паёмҳое, ки иртиботи офлайнро таъмин мекунанд, яъне имкон медиҳад, ки асинхронияи назаррас дар мубодилаи паёмҳо (масалан, веб саҳифаҳо) таъмин гардад;

2) технологияи онлайнии муошрати синхронӣ дар вақти воқеӣ (масалан, конфронси аудио ва видео).

Проблемаҳои асосии танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон ин номутавозунӣ дар танзими давлатӣ ва худтанзимкунӣ, баъзан қонунӣ набудани таъсироти давлатӣ ба фазои виртуалӣ (Интернетӣ), камбудиҳо дар механизми муайян кардани иштирокчиёни савдои электронӣ, набудани муносибати якхела

[16] Авдейчикова Е.В. Современное состояние рынка удаленной торговли в России: тенденции и проблемы развития // Проблемы современной экономики. № 2 (46), 2013. С. 139-142.

дар муқаррар намудани ваколат ва қонунҳои татбиқшаванда дар ин самт мебошанд.

Яке аз мушкилоти ҷиддии савдои фосилавӣ дар Тоҷикистон сифати пасти хизматрасонӣ аст. Аксарияти соҳибкорон дар бораи дурнамои тиҷорат ва эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон фикр намекунанд, зеро онҳо рақиб надоранд ва аз ин рӯ, танҳо даромадро андеша мекунанд. Нақшаҳои тиҷоратие, ки шитобкорона таҳия карда шудаанд, тиҷорати асосии маркетинг ва логистикаро дар бар намегиранд. Бо пешбурди тиҷорати худ машғул шуда, соҳибкорон ба рушди инфрасохтори дохилӣ таваҷҷӯҳи дуруст зоҳир намекунанд.

Таъминоти фармоиш бояд якчанд рӯз ё ҳатто ҳафта пештар бояд сурат гирад. Бисёр ташкилотҳо мувофиқи принсипи "вақте ки онҳо фармоиш медиҳанд, мо мехарем" кор мекунанд. Гузашта аз ин, агар мол дар анбор набошад, ба муштарӣ чун қоида ҳатто занг намезанад. Муносибати таъхирнопазир ба дархост, хатогиҳо дар фармоиш, тӯл кашидани мӯҳлати таъминоту дастрасии мол, сифати пасти молҳо, кормандони беадаби ташкилот дар байни истеъмолкунандагон дар бораи савдои фосилавӣ андешаи номатлубро ба вуҷуд меоранд.

Мушкилоти дуввум сатҳи пасти омодагии соҳибкорон ба иштирок дар ҷараёни савдои фосилавӣ мебошад. Идоракунии бесифат ва бизнес-нақшаҳои мукаммал нагардида боиси талафоти калон ва ҷанбаҳои манфии сармоягузорӣ дар бахши савдои фосилавии Тоҷикистон мегардад. Дар Тоҷикистон шумораи ками ширкатҳои шакли ташкилӣ ва ҳуқуқӣ мавҷуданд, ки бо сохтори возеҳ, бизнес-нақшаи салоҳиятдор, стратегияи вуруди возеҳ ба бозор ва сиёсати оқилонаи маркетинг кор мекунанд. Аз ин рӯ, тибқи омор, дар Тоҷикистон аз даҳ мағозаи савдои фосилавӣ дар соли аввал танҳо як мағоза боқи мемонад ва аксари боқимондагон дар марҳилаи рукуд қарор доранд.

Аммо муаммоҳои асосии танзими ҳуқуқии савдои фосилавӣ ва хизмат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой надоштани баробарии вазъ дар танзими давлатӣ, қонунан мустаҳкам нанамудани таъсироти давлат дар фазои фосилавӣ (виртуалӣ), ҷой доштани камбудиҳо дар коркард ва таъмини механизмҳои муайянкунии иштирокчиёни савдои фосилавӣ, мавҷуд набудани муносибатҳои

ягона ва қонунгузории татбиқшаванда дар савдои фосилавӣ ва хизматрасонӣ мебошанд.

Дар ояндаи наздик соҳибкорони тоҷик низ дар соҳаи савдои фосилавӣ аз эҳтимол дур нест, ки бо ширкатҳои хориҷӣ рақобат кунанд. Танҳо даромади Amazon.com дар соли 2017 назар ба гардиши савдои фосилавӣ дар Русия қариб шаш маротиба зиёдтар аст.[17] Дар Аврупо ва Иёлоти Муттаҳидаи Амрико бисёр ширкатҳои савдои фосилавӣ мавҷуданд, ки даромади солонаашон 1 миллиард доллар (ИМА) аст, ки ба онҳо имкон медиҳад хароҷоти воҳидҳоро кам кунанд, ассортиментро дар як сол чаҳор маротиба навсозӣ кунанд ва 70 дарсади фурӯшро ташкил кунанд. Ин махсусан барои мағозаҳои савдои фосилавии Олмон дуруст аст. Гузашта аз ин, нархҳои ниҳоии онҳо, ҳатто бо назардошти таҳвил, нисбат ба нархҳои бозори Тоҷикистон 30-50% арзонтаранд, зеро онҳо бевосита ба хариди молҳои ғарбӣ дастрасӣ доранд. Тибқи натиҷаҳои соли 2017 ҳаҷми бастаҳо аз хориҷа 30 миллион дона буд, ки 21,6 миллионаш аз мағозаҳои хориҷӣ фармоиш дода мешавад.

Таҳлили систематикии санадҳои меъёрии ҳуқуқии кишвар ба мо имкон медиҳад то хулоса барорем, ки оид ба мафҳуми савдои фосилавӣ муқарароти мушаххас ҷой надорад (дар Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон (ба истиснои муқаррароти умумии моддаи 566 – фурӯши мол тибқи намунаҳо) ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 декабри соли 2004, № 72 “Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон” [18]) ва савдои фосилавӣ на ҳамчун як намуди алоҳидаи шартномаи хариду фурӯши чакана, балки танҳо ҳамчун як тарзи махсуси фурӯши мол баррасӣ мегардад. Дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурияти мустаҳкам карда шудани мафҳумҳои савдои электронӣ, савдои фосилавӣ, шартномаҳо ва аҳдҳои электронӣ, муомилоти электронӣ пеш омадааст. Аз рӯйи табиати ҳуқуқии худ савдои фосилавӣ ҳамчун як намуди ҷудогонаи муомилоти молу маҳсулот (хизмат), бо ташаккул ва рушди технологияҳои иттилоотӣ шаклҳои гуногуни фаъолияти тиҷоратиро ифода

менамояд, ва дар навбати худ аз тарзи ирсоли иттилоот оиди молу маҳсулот, хусусиятҳои истеъмолии он ба харидори эҳтимолӣ аз дигар намуди муомилоти тиҷоратӣ фарқ мекунад. Муқаррар карда мешавад, ки новобаста аз содда будани таснифоти савдои фосилавӣ ба шаклҳои алоҳида, ҳар яки онҳо як намуди алоҳидаи фаъолияти соҳибкорӣ мебошад, бо ташкили хариду фурӯш (хизматрасонӣ) ва ҷараёни тиҷорати дохилӣ махсусиятҳои худро дорост.

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо бо тариуи раъйпурсии умумихалқӣ аз 26 сентябри соли 1999, аз 22 июни соли 2003, аз 22 майи соли 2016 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http: // www.adlia.tj (санаи мурочиат: 06.03.2021 с.)
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат,Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019 сол// http://prezident.tj/node/21975#rushon.
3. Беспарточный Б.Д., Черкашин М.Д. Малый бизнес: теория и практика. Монография; Российский гос. социальный ун-т, Курский ин-т социального образования (фил.) РГСУ. Курск, 2010. 327 с.
4. Авдейчикова Е.В. Современное состояние рынка удаленной торговли в России: тенденции и проблемы развития // Проблемы современной экономики. № 2 (46), 2013. С. 139-142.
5. Кодекси мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 декабри соли 2022, 1918 // Ахбори Маҷлиси Оли ҶТ, 2022. – № 12. – Қисми 1-2.
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи савдои электронӣ» ” [Матн] аз 24 декабри соли 2022, № 1921// Махзани мутамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: URL: http: // www.adlia.tj (санаи мурочиат: 03.02.2023 с.).
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон 19 марти соли 2013, № 961 «Дар бораи матбуоти даврӣ ва дигар воситаҳои ахбори омма» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии

Тоҷикистон с. 2013, № 3, мод. 201; с.2016,№5, мод.365.

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи ҳимояи ҳуқуқи истеъмолкунандагон" [Матн] аз 9 декабри соли 2004, № 72 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2004, №12, қ.1, мод. 699.
9. Раҳимзода, М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ [Матн]: монография. / М.З. Раҳимзода. – Душанбе, 2018. – 392 с.

АНСАМБЛИ ДЕТЕКТОРҲОИ ДЕТЕРМИНӢ БАРОИ ОШКОРИ АНОМАЛИЯҲОИ МУҲОСИБӢ: НАТИҶАҲОИ ОЗМОИШИ АБЛЯТСИОНӢ

Абдуғафаров Муҳаммадҷон
магистранти бахши 2-юми ихтисоси
технология ва низоми иттилоотии ДИС ДДТТ
muhammad@babolo.net
Ҷалилзода Абдурашит Абдукамол
роҳбари илмӣ, н.и.и., дотсент,
директори МДТ Донишкадаи иқтисод ва савдои
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд
abdurashid_1988@mail.ru

Мақола ба масъалаи ошкори худкори аномалияҳо дар маълумоти муҳосибӣ бахшида шудааст, ки дар шароити афзоиши ҳаҷми қайдҳои муомилотӣ аҳамияти амалӣ пайдо мекунад. Нишон дода мешавад, ки истифодаи як усули ягонаи умумӣ аномалияҳои навъҳои гуногунро баробар ошкор карда наметавонад ва шумораи зиёди мусбатҳои бардурӯғро тавлид мекунад. Ҳамчун алтернатива равише пешниҳод мегардад, ки дар он ансамбли панҷ детектори детерминии махсусгардонидашуда истифода мешавад: детектори дубликат, детектори маблағи ғайримуқаррарӣ дар асоси modified z-score, детектори санаи нодуруст, детектори хатои ҳисоббарорӣ ва детектори инҳирофи Бенфорд. Натиҷаҳои озмоиши аблятсионӣ дар маҷмӯи синтетикии нишонагузошташуда нишон медиҳанд, ки чунин равиш нишондиҳандаи F1-ро аз 0,432 то 0,779 баланд мебардорад. Самаранокӣ, таҳлили хатоҳо, маҳдудиятҳо ва самтҳои такмили равиш муҳокима карда мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: ошкори аномалия, аудити муҳосибӣ, ансамбли детекторҳо, modified z-score, инҳирофи мутлақи медианӣ (MAD), қонуни Бенфорд, системаи бисёрагентӣ, озмоиши аблятсионӣ.

АНСАМБЛЬ ДЕТЕРМИНИРОВАННЫХ ДЕТЕКТОРОВ ДЛЯ ОБНАРУЖЕНИЯ УЧЁТНЫХ АНОМАЛИЙ: РЕЗУЛЬТАТЫ АБЛЯЦИОННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Абдугафаров Мухаммаджон
магистрант 2-го курса, специальность
информационные технологии и системы, ИЭТ ТГУК
muhammad@babolo.net
Джалилзода Абдурашит Абдукамол
научный руководитель, к.э.н., доцент,
директор Института экономики и торговли
Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанд
abdurashid_1988@mail.ru

Статья посвящена задаче автоматического обнаружения аномалий в учётных данных, которая приобретает практическое значение в условиях роста объёма транзакционных записей. Показано, что использование одного универсального метода не позволяет одинаково эффективно выявлять аномалии разных типов и порождает большое число ложных срабатываний. В качестве альтернативы предлагается подход, в котором используется ансамбль из пяти специализированных детерминированных детекторов: детектор дубликатов, детектор аномальной суммы на основе modified z-score, детектор неверной даты, детектор ошибки расчёта и детектор отклонения Бенфорда. Результаты абляционного исследования на размеченном синтетическом наборе показывают, что такой подход повышает показатель F1 с 0,432 до 0,779. Обсуждаются эффективность, анализ ошибок, ограничения и направления развития подхода.

Ключевые слова: обнаружение аномалий, аудит учёта, ансамбль детекторов, modified z-score, медианное абсолютное отклонение (MAD), закон Бенфорда, мультиагентная система, абляционное исследование.

AN ENSEMBLE OF DETERMINISTIC DETECTORS FOR ACCOUNTING ANOMALY DETECTION: ABLATION STUDY RESULTS

Abdugafarov Muhammadjon
2nd-year Master's student, specialty Information
Technology and Systems, IET TSUC
muhammad@babolo.net
Jalilzoda Abdurashit Abdukamol
scientific advisor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Director of the Institute of Economy and Trade of the
Tajik State University of Commerce in Khujand
abdurashid_1988@mail.ru

The article addresses the task of automatic anomaly detection in accounting data, which becomes practically significant as the volume of transaction records grows. It is shown that a single general-purpose method cannot detect anomalies of different types equally well and produces a large number of false positives. As an alternative, an approach is proposed that uses an ensemble of five specialized deterministic detectors: a duplicate detector, an unusual-amount detector based on a modified z-score, a wrong-date detector, a calculation-error detector, and a Benford-deviation detector. Ablation study results on a labeled synthetic dataset show that this approach raises the F1 score from 0.432 to 0.779. The effectiveness, error analysis, limitations, and directions for improvement are discussed.

Keywords: anomaly detection, accounting audit, ensemble of detectors, modified z-score, median absolute deviation (MAD), Benford's law, multi-agent system, ablation study.

Тибқи ҳисоботи Ассотсиатсияи экспертони сертификатсияшудаи тақаллуб (ACFE), ташкилотҳо ҳамасола ҳиссаи назарраси даромади худро дар натиҷаи тақаллуб ва хатоҳои баҳисобгирӣ аз даст медиҳанд [1]. Дар шароити рақамикунонии контури молиявӣ ҳаҷми қайдҳои муомилотӣ ба дараҷае афзудааст, ки тафтиши дастии онҳо аз ҷониби аудитор амалан имконнопазир мегардад. Аз ин рӯ, ошкори худкори аномалияҳо ба яке аз вазифаҳои калидии низомҳои иттилоотии муҳосибӣ табдил ёфтааст.

Дар адабиёти муосир барои ин вазифа усулҳои омӯзиши мошинӣ – ҷангали ҷудосозӣ (Isolation Forest) [2], омили маҳаллии каноршавӣ (Local Outlier Factor, LOF) [3] ва шабакаҳои autoencoder [4] – васеъ истифода мешаванд. Бо вуҷуди ин, истифодаи як усули ягонаи умумӣ дар амал ду камбудӣ дорад: аз як тараф, аномалияҳои навъҳои гуногунро яксон коркард мекунад ва, аз тарафи дигар, шумораи зиёди мусбатҳои бардурӯғ (false positives) тавлид мекунад.

Мақсади мақола – пешниҳод ва арзёбии таҷрибавии ансамбли панҷ детектори детерминии махсусгардонидашуда ҳамчун қабати аудити системаи бисёрагентии таҳлили маълумоти муҳосибӣ мебошад. Тавассути озмоиши аблятсионӣ саҳми чунин равиш нисбат ба хатти асоси яккадетектор баҳо дода мешавад.

Аномалияҳои муҳосибиро шартан ба чанд навъ ҷудо кардан мумкин аст: қайдҳои такрорӣ (дубликат), маблағҳои ғайримуқаррарӣ, санаҳои берун аз давраи ҳисоботӣ, хатоҳои ҳисоббарорӣ ва рақамҳои сунъан тавлидшуда. Ҳар навъ хосияти оморӣ ва аломатҳои худро дорад, бинобар ин усули ягона ҳамаи онҳоро баробар муассир ошкор карда наметавонад.

Равишҳои мавҷударо ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст. Гурӯҳи аввал усулҳои омӯзиши мошинианд, ки дар маҷмӯъҳои калони ширкатҳои саҳомӣ натиҷаҳои хуб нишон додаанд [5; 6]. Камбудии онҳо вобастагӣ ба ҳаҷми зиёди маълумоти таълимӣ ва душвории шарҳи қарор аст. Гурӯҳи дуюм усулҳои оморӣ ва детерминист, аз ҷумла таҳлили тақсими рақамҳои пешбар тибқи қонуни Бенфорд [7]. Бартарии асосии онҳо шаффофият ва тафтишшавандагист: ҳар нишонагузорӣ ба як қоидаи мушаххас асос меёбад, ки барои аудит зарур аст [8].

Фарқияти муҳим байни усулҳои назоратшаванда (supervised) ва назоратнашаванда (unsupervised) низ вуҷуд дорад. Усулҳои назоратшаванда ба маҷмӯи калони мисолҳои нишонагузошташуда ниёз доранд, ки дар амалияи ширкатҳои хурд ва миёна кам дастрасанд. Усулҳои назоратнашаванда ва оморӣ ин ниёзро надоранд, вале ҳассосияти онҳоро бодиққат танзим кардан лозим аст, то тавозуни байни дақиқӣ ва фарохрав нигоҳ дошта шавад. Барои аудит шаффофияти усул аҳамияти махсус дорад, зеро тибқи стандартҳои ISA 240 ва чорчӯби COSO ҳар хулоса бояд асоснок ва пайгиришаванда бошад [8].

Дар таҳқиқоти ҷорӣ усулҳои детерминӣ ҳамчун хатти асоси шаффоф интихоб шудаанд, ки дар оянда метавонанд бо детекторҳои омӯзиши мошинӣ пурра карда шаванд.

Равиши пешниҳодшаванда ба ҷои як усул ансамбли панҷ детекторро истифода мебарад, ки ҳар яке ба як навъи аномалия нигаронида шудааст.

Детектори якум қайдҳои такрориро аз рӯи маҷмӯи ширкат, ҳисоб, сана, маблағ ва тарафи муқобил муайян мекунад. Детектори дуюм маблағҳои ғайримуқаррариро тавассути modified z-score дар асоси инҳирофи мутлақи медианӣ (MAD) аз рӯи ҳар ҳисоб ошкор менамояд. Детектори сеюм санаҳои

берун аз давраи ҳисоботиро муайян мекунад. Детектори чорум майдонҳои ҳосилшударо аз нав ҳисоб карда, бо қимати сабтшуда муқоиса мекунад ва хатоҳои ҳисоббариро меёбад. Детектори панҷум тақсими рақамҳои пешбарро бо қонуни Бенфорд муқоиса карда, рақамҳои эҳтимолан сунъиро ошкор мекунад.

Истифодаи медиана ва MAD ба ҷои миёна ва инҳирофи стандартӣ детекторро устувортар мегардонад: худи қиматҳои канорӣ, ки маҳз ҳадафи ошкоркунанд, ба ҳисоби меъёр таъсири кам мерасонанд ва аз ин рӯ «худро пинҳон» карда наметавонанд. Қайд ҳамчун аномалия нишона мешавад, агар ҳадди ақал як детектор амал кунад, ва ҳар нишонагузорӣ бо далели мушаххас (номи детектор ва баҳои он) ҳамроҳ мегардад. Чунин тақсими вазифа байни детекторҳои махсус ифодаи амалии принсипи бисёрагентӣ дар сатҳи ошкоркунист.

Натиҷаи ансамбл ба тариқи дизъюнксия ҷамъбаст мешавад: қайд кофист, ки аз ҷониби ҳадди ақал як детектор нишона шавад. Чунин стратегия фарохравро баланд мебардорад, вале метавонад дақиқиро коҳиш диҳад, бинобар ин ҳадди ҳассосии ҳар детектор алоҳида танзим мешавад. Афзалияти муҳими равиш дар он аст, ки далели нишонагузорӣ – номи детектор, баҳои оморӣ ва рамзи муомилот – нигоҳ дошта мешавад ва ба қабати ҳисоботи система интиқол меёбад, ки тафтишшавандагии натиҷаро таъмин мекунад.

Барои арзёбӣ маҷмӯи синтетикии маълумот истифода шуд, ки се ширкат аз се соҳа, 24 моҳи ҳисоботӣ ва беш аз 17 ҳазор қайди муомилотиро дар бар мегирад. Ба маҷмӯъ панҷ навъи аномалия бо нишонагузории дақиқ (ground truth) ворид карда шуд, ки ҳиссаи онҳо тақрибан 9%-ро ташкил медиҳад.

Истифодаи маълумоти синтетикӣ дар ин марҳила бо ду сабаб асоснок мешавад. Аввалан, маълумоти воқеии муҳосибӣ махфӣ буда, дастрасӣ ба он бо нишонагузории аномалия маҳдуд аст. Дуюм, тавлиди синтетикӣ имкон медиҳад, ки навъ ва ҳиссаи аномалияҳо дақиқ идора шаванд, ки барои арзёбии назоратшаванда зарур аст. Маҳдудияти чунин равиш дар он аст, ки маълумоти синтетикӣ метавонад тамоми мураккабии амалияи воқеиро инъикос накунад,

бинобар ин санҷиши минбаъда дар маълумоти воқеии безараргардонидашуда пешбинӣ шудааст.

Сифати ошкоркунӣ бо нишондиҳандаҳои стандартии таснифот чен карда мешавад: дақиқӣ (precision) = TP / (TP + FP), фарохрав (recall) = TP / (TP + FN) ва F1 – миёнаи гармоникии онҳо. Дар ин ҷо TP шумораи аномалияҳои дуруст ошкоршуда, FP шумораи қайдҳои муқаррарии хато нишонашуда ва FN шумораи аномалияҳои аздастрафта мебошанд.

Барои санҷиши гипотезаи асосӣ озмоиши аблятсионӣ (E1) гузаронида шуд, ки дар он ду конфигуратсия дар маҷмӯи якхела муқоиса мешаванд: равиши пешниҳодшаванда – ансамбли панҷ детектори махсус – ва хатти асос – як z-score-и глобалӣ дар маҷмӯи ҳамаи муомилот бидуни тақсим аз рӯи ҳисоб. Фарқияти F1 байни онҳо саҳми равиши бисёрагентиро ифода мекунад. Барои такроршавандагӣ тамоми ҷараён бо тухмии тасодуфии собит (seed = 42) иҷро мешавад.

Ҷадвали 1 – Натиҷаҳои озмоиши аблятсионӣ (E1)

Конфигуратсия	**Дақиқӣ**	**Фарохрав**	**F1**
Хатти асос (як z-score-и глобалӣ)	0,37	0,52	0,432
Ансамбли панҷ детектори махсус	0,685	0,904	0,779

Натиҷаҳои озмоиши аблятсионӣ дар ҷадвали 1 оварда шудаанд. Гузариш аз як детектори глобалӣ ба ансамбли панҷ детектори махсус нишондиҳандаи F1-ро аз 0,432 то 0,779 баланд бардошт, ки беш аз 80% беҳбудиро ташкил медиҳад. Ин фарқият саҳми равиши бисёрагентиро дар сатҳи ошкоркунӣ тасдиқ мекунад.

Дар маҷмӯи пурра (се ширкат × 24 моҳ) система дақиқии 0,685, фарохрави 0,904 ва F1-и 0,779-ро нишон дод. Фарохрав аз рӯи навъи аномалия гуногун аст: беҳтарин натиҷаҳо барои инҳирофи Бенфорд (1,00) ва санаи нодуруст (0,97) ба даст омаданд, дар ҳоле ки хатоҳои ҳисоббарорӣ душвортарин навъ боқӣ монданд.

Таҳлили хатоҳо нишон медиҳад, ки сабаби асосии нисбатан паст будани дақиқӣ (0,685) детектори маблағи ғайримуқаррарӣ мебошад: баъзе муомилоти калони қонунӣ, масалан хариди яквақтаи захира, ба қиматҳои канорӣ шабоҳат доранд ва ҳамчун аномалия нишона мешаванд. Ин камбудиро бо танзими ҳассосии детектор ва ба назар гирифтани контексти ҳисоб коҳиш додан мумкин аст.

Натиҷаҳои бадастомада бо хулосаҳои адабиёт мувофиқанд: дар таҳқиқоти ошкори тақаллуби муҳосибӣ фарохрави баланд бо нархи дақиқии мӯътадил маъмул аст, зеро системаҳои аудит барои кам кардани хатари аздастдиҳии аномалия ба фарохрав афзалият медиҳанд [6; 9]. Дар ин замина F1-и 0,779 барои қабати детерминии шаффоф натиҷаи қаноатбахш ба ҳисоб меравад, хусусан ки он бидуни маълумоти таълимӣ ва бе «куттии сиёҳ» ба даст омадааст. Муқоисаи бевосита бо детекторҳои омӯзиши мошинӣ дар ҳамин маҷмӯъ ҳамчун қадами навбатии таҳқиқот ба нақша гирифта шудааст.

Маҳдудияти асосии таҳқиқот истифодаи маълумоти синтетикист; санҷиши минбаъда дар маълумоти воқеии безараргардонидашуда зарур аст. Ҳамчунин ҳамгироии детекторҳои омӯзиши мошинӣ (Isolation Forest, LOF) дар баробари усулҳои оморӣ метавонад дақиқиро баланд бардорад.

Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ансамбли детекторҳои детерминии махсус нисбат ба усули соддаи яккадетектор бартарии назаррас дорад: нишондиҳандаи F1 аз 0,432 то 0,779 боло рафт. Дар баробари ин, равиш шаффоф ва тафтишшаванда боқӣ мемонад, зеро ҳар нишонагузорӣ бо далели мушаххас асоснок мешавад. Чунин ансамбл метавонад ҳамчун қабати аудити системаи бисёрагентии таҳлили маълумоти муҳосибӣ хидмат кунад. Самтҳои минбаъдаи кор – ҳамгироии детекторҳои омӯзиши мошинӣ ва арзёбӣ дар маълумоти воқеӣ мебошанд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Association of Certified Fraud Examiners (ACFE). Occupational Fraud 2024: A Report to the Nations. – Austin, TX: ACFE, 2024.

2. Liu F.T., Ting K.M., Zhou Z.-H. Isolation Forest // IEEE International Conference on Data Mining (ICDM). – 2008. – P. 413–422.
3. Breunig M., Kriegel H.-P., Ng R., Sander J. LOF: Identifying Density-Based Local Outliers // ACM SIGMOD. – 2000. – P. 93–104.
4. Schreyer M., Sattarov T., Borth D. et al. Detection of Anomalies in Large-Scale Accounting Data using Deep Autoencoder Networks. – arXiv:1709.05254, 2017.
5. Bao Y., Ke B., Li B., Yu Y.J., Zhang J. Detecting Accounting Fraud in Publicly Traded U.S. Firms Using a Machine Learning Approach // Journal of Accounting Research. – 2020. – Vol. 58, No. 1. – P. 199–235.
6. West J., Bhattacharya M. Intelligent Financial Fraud Detection: A Comprehensive Review // Computers & Security. – 2016. – Vol. 57. – P. 47–66.
7. Nigrini M.J. Benford's Law: Applications for Forensic Accounting, Auditing, and Fraud Detection. – Hoboken: Wiley, 2012. – 330 p.
8. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). ISA 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements. – IFAC, 2021.
9. Issa H., Sun T., Vasarhelyi M.A. Research Ideas for Artificial Intelligence in Auditing // Journal of Emerging Technologies in Accounting. – 2016. – Vol. 13, No. 2. – P. 1–20.

ҲИСОББАРОРИИ ТАФТИШШАВАНДА ДАР АГЕНТҲОИ LLM ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲО

Абдуғафаров Муҳаммадҷон
магистранти бахши 2-юми ихтисоси
технология ва низоми иттилоотии ДИС ДДТТ
muhammad@babolo.net
Ҷалилзода Абдурашит Абдукамол
роҳбари илмӣ, н.и.и., дотсент,
директори МДТ Донишкадаи иқтисод ва савдои
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон дар ш. Хуҷанд
abdurashid_1988@mail.ru

Мақола ба масъалаи дурустӣ ва тафтишшавандагии ҳисоббарориҳои молиявӣ дар системаҳои асосёфта бар моделҳои калони забонӣ (LLM) бахшида шудааст. Қайд мегардад, ки моделҳои забонӣ дар вазифаҳои ададӣ ба ҳалюсинатсия майл доранд ва натиҷаи ноустувор медиҳанд, ки дар муҳосибот ва аудит қобили қабул нест. Ҳамчун ҳалли масъала намунаи истифодаи воситаҳо (tool use) баррасӣ мешавад, ки дар он модел нақша мекашад ва ҳисобҳои дақиқро ба воситаҳои детерминии берунӣ вогузор менамояд. Нишон дода мешавад, ки чунин тақсими вазифа дурустии комил ва пайгирии ҳар хулоса то манбаи аслиро таъмин мекунад. Натиҷаҳои таҷрибавӣ дар маҷмӯи синтетикии маълумот дурустии ҳисоббарории 1,00 ва тафтишшавандагии 1,00-ро тасдиқ мекунанд. Маҳдудиятҳо ва аҳамияти равиш барои аудит ва эътимод ба зеҳни сунъӣ муҳокима мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: моделҳои калони забонӣ, истифодаи воситаҳо, ҳисоббарории детерминӣ, тафтишшавандагӣ, ҳалюсинатсия, системаи бисёрагентӣ, таҳлили молиявӣ, Model Context Protocol.

ПРОВЕРЯЕМЫЕ ВЫЧИСЛЕНИЯ В LLM-АГЕНТАХ ПОСРЕДСТВОМ ВЫЗОВА ИНСТРУМЕНТОВ (TOOL USE)

Абдугафаров Мухаммаджон
магистрант 2-го курса, специальность
информационные технологии и системы, ИЭТ ТГУК
muhammad@babolo.net
Джалилзода Абдурашит Абдукамол
научный руководитель, к.э.н., доцент,
директор Института экономики и торговли
Таджикского государственного университета коммерции в г. Худжанд
abdurashid_1988@mail.ru

Статья посвящена вопросу точности и проверяемости финансовых вычислений в системах на основе больших языковых моделей (LLM). Отмечается, что языковые модели склонны к галлюцинациям в числовых задачах и дают неустойчивый результат, что неприемлемо в учёте и аудите. В качестве решения рассматривается паттерн вызова инструментов (tool use), при котором модель планирует, а точные вычисления делегирует внешним детерминированным инструментам. Показано, что такое разделение задач обеспечивает полную точность и прослеживаемость каждого вывода до первоисточника. Экспериментальные результаты на синтетическом наборе данных подтверждают точность вычислений 1,00 и проверяемость 1,00. Обсуждаются ограничения и значимость подхода для аудита и доверия к искусственному интеллекту.

Ключевые слова: большие языковые модели, вызов инструментов, детерминированные вычисления, проверяемость, галлюцинации, мультиагентная система, финансовый анализ, Model Context Protocol.

AUDITABLE COMPUTATION IN LLM AGENTS THROUGH TOOL USE

Abdugafarov Muhammadjon
2nd-year Master's student, specialty Information Technology and Systems, IET TSUC
muhammad@babolo.net
Jalilzoda Abdurashit Abdukamol
scientific advisor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Economy and Trade of the Tajik State University of Commerce in Khujand
abdurashid_1988@mail.ru

The article addresses the accuracy and verifiability of financial computations in systems based on large language models (LLM). It is noted that language models are prone to hallucination in numeric tasks and produce unstable results, which is unacceptable in accounting and auditing. As a solution, the tool-use pattern is examined, in which the model plans while delegating exact calculations to external deterministic tools. It is shown that this division of labor ensures full accuracy and traceability of every conclusion to its source. Experimental results on a synthetic dataset confirm a computation accuracy of 1.00 and auditability of 1.00. The limitations and significance of the approach for auditing and trust in artificial intelligence are discussed.

Keywords: large language models, tool use, deterministic computation, auditability, hallucination, multi-agent system, financial analysis, Model Context Protocol.

Моделҳои калони забонӣ (LLM) матни табииро равон коркард мекунанд, вале дар вазифаҳои ададӣ майл ба ҳалюсинатсия доранд: онҳо метавонанд рақами нодурустро бо эътимоди комил тавлид кунанд [1; 2]. Дар соҳаи муҳосибот ва молия ҷавоби «боварибахш, вале нодуруст» қобили қабул нест, зеро ҳар нишондиҳанда бояд дақиқ ва то манбаи аслӣ пайгиришаванда бошад.

Таҳқиқоти ReAct [3] ва Toolformer [4] нишон доданд, ки LLM метавонад функсияҳои берунаро даъват кунад ва ҳисобро ба онҳо вогузорад. Ин равиш имкон медиҳад, ки қувваи модел дар фаҳмиши забон бо дақиқии коди детерминӣ муттаҳид карда шавад.

Мақсади мақола – асоснок кардан ва арзёбии таҷрибавии намунаи истифодаи воситаҳо (tool use) барои ҳисоббарории молиявӣ дар системаи бисёрагентӣ мебошад, ки дар он модел нақша мекашад ва воситаҳои детерминӣ ҳисоб мекунанд. Таваҷҷӯҳи асосӣ ба ду нишондиҳанда равона шудааст: дурустии ҳисоббарорӣ ва тафтишшавандагии натиҷа.

Истифодаи мустақими LLM барои ҳисоббарории молиявӣ се мушкилоти бунёдӣ дорад. Якум, ҳалюсинатсия ва хатоҳои арифметикӣ: модел метавонад коэффисиенти молиявиро нодуруст ҳисоб кунад, вале онро боварибахш пешниҳод намояд. Дуюм, ноустувории натиҷа (non-determinism): як дархост дар даъватҳои гуногун метавонад рақамҳои гуногун диҳад. Сеюм, набудани пайгирии аудит: рақами додашударо то манбаи аслии он пайгирӣ кардан мумкин нест.

Барои ҳисоботи молиявии танзимшаванда, ки ба стандартҳои НСББ ва IFRS, инчунин ба талаботи аудит (ISA 240, COSO) тобеъ аст, ин се мушкилот хусусан ҷиддӣ мебошанд [5; 6]. Тафтишшавандагӣ (auditability) – яъне имкони пайгирии ҳар хулоса то далели аслӣ – талаботи асосии низомҳои иттилоотии молиявӣ ба ҳисоб меравад.

Мисоли мушаххас вазъиятро равшан мекунад. Агар аз модел хоҳиш карда шавад, ки коэффисиенти ликвидиро аз рӯи маблағҳои дороӣ ва уҳдадории ҷорӣ ҳисоб кунад, модел метавонад ҷавоберо бо рақами наздик, вале нодуруст диҳад, зеро арифметикаро на ҳисоб, балки «тахмин» мекунад. Дар ҳисоботи молиявӣ чунин хато метавонад ба қарори нодурусти идоракунӣ оварда расонад. Аз ин рӯ, дар ин соҳа на танҳо ҷавоби дуруст, балки имкони исботи дурустии он зарур аст.

Ноустувории натиҷа мушкилоти алоҳидаест. Азбаски тавлиди матн дар LLM хусусияти эҳтимолӣ дорад, як дархост дар даъватҳои такрорӣ метавонад қиматҳои каме фарқкунанда диҳад. Барои ҳисоботи молиявӣ, ки дар он такроршавандагӣ ва муқоисапазирӣ талаб карда мешавад, чунин рафтор номатлуб аст. Ҳамин тариқ, ҳалли масъала бояд ҳам дурустӣ ва ҳам устуворii натиҷаро таъмин кунад.

Дар намунаи пешниҳодшаванда ҳамоҳангсоз (orchestrator) дархости корбарро ба нақша табдил медиҳад ва вазифаҳоро байни агентҳо тақсим мекунад. Агенти таҳлил ҳисобҳои дақиқро худаш иҷро намекунад, балки воситаҳои детерминиро даъват менамояд: ҳисоби коэффисиентҳои молиявӣ, баҳои modified z-score, ҷамъбасти маблағҳо. Ин воситаҳо ҳамчун коди оддии санҷидашуда амалӣ мешаванд, ва модел танҳо нақшакашӣ ва тафсири натиҷаҳоро бар ӯҳда дорад.

Ҷараёни кор се марҳиларо дар бар мегирад. Аввал, модел дархости корбарро мефаҳмад ва нақшаи ҳисобро тартиб медиҳад. Сонӣ, воситаҳои дахлдор бо параметрҳои зарурӣ даъват мешаванд ва натиҷаи ададиро бармегардонанд. Дар охир, модел натиҷаҳои бадастомадаро тафсир мекунад ва ба забони фаҳмо ба корбар пешниҳод менамояд. Дар ин ҷараён модел дар ҳеҷ марҳила рақамро худаш ҳисоб намекунад.

Маҷмӯи воситаҳо ҳисоби коэффисиентҳои молиявӣ (ликвидӣ, даромаднокӣ, устуворӣ), баҳои modified z-score, ҷамъбасти маблағҳо аз рӯи ҳисобҳо ва даврaҳо ва санҷиши тавозуни дувумкайдиро дар бар мегирад. Ҳар восита як функсияи мустақили санҷидашуда буда, натиҷаи он аз даъвати модел вобаста нест.

Масалан, восита барои баҳои modified z-score маблағи муомилот, медиана ва MAD-и ҳисоби дахлдорро қабул карда, баҳои ададӣ ва рамзи муомилотро бармегардонад. Модел ин баҳоро тафсир мекунад, вале худи ҳисобро тағйир дода наметавонад. Чунин ҷудоӣ байни ҳисоб ва тафсир кафолат медиҳад, ки натиҷаи ададӣ ҳамеша як хел ва санҷидашаванда боқӣ мемонад.

Ҳар восита якҷоя бо қимат далели мушаххасро бармегардонад: рамзи муомилот, формулаи истифодашуда ва номи коэффисиент. Барои стандартизатсияи пайвасти модел ва воситаҳо протоколи Model Context Protocol (MCP) истифода мешавад [7]. Дар натиҷа ҳисоббарорӣ такроршаванда мегардад ва ҳар рақамро то манбаи он пайгирӣ кардан мумкин аст.

Барои арзёбии равиш озмоиши E3 гузаронида шуд. Воситаҳои детерминӣ маҷмӯи коэффисиентҳои молиявиро – ликвидӣ, даромаднокӣ ва устуворӣ – дар

маҷмӯи синтетикии маълумот аз нав ҳисоб карданд ва бо қиматҳои нишонагузошташуда (ground truth) муқоиса шуданд. Натиҷа: дурустии ҳисоббарорӣ ба 1,00 баробар аст, яъне ҳама коэффисиентҳо бе хато барқарор шуданд. Чунин натиҷа интизорӣ аст, зеро ҳисоб тавассути коди детерминӣ иҷро мешавад ва аз тахмини модел вобаста нест.

Тафтишшавандагӣ ҳамчун ҳиссаи хулосаҳое муайян мешавад, ки бо далели мушаххас (рамзи муомилот, баҳои z, номи коэффисиент) дастгирӣ карда шудаанд. Дар ҳисоботи ниҳоӣ ҳар хулоса чунин далел дошт, ки нишондиҳандаи тафтишшавандагиро ба 1,00 расонид. Ин маънои онро дорад, ки аудитор метавонад ҳар рақамро мустақилона аз нав тафтиш кунад.

Барои муқоиса, модели монолитии LLM бидуни воситаҳо рақамҳои боварибахш, вале тафтишнашавандаро тавлид мекунад: натиҷа аз даъват ба даъват тағйир меёбад ва далели аслӣ надорад. Муқоисаи пурраи миқдории он (E1b) иҷрои даъвати API-ро талаб мекунад ва дар марҳилаи минбаъда ба нақша гирифта шудааст. Натиҷаҳои ҷамъбастӣ дар ҷадвали 1 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1 – Муқоисаи модели монолитӣ ва агенти бо истифодаи воситаҳо

Меъёр	**Модели монолитии LLM**	**Агенти tool use**
Иҷрои ҳисоб	дар дохили модел	дар коди детерминӣ
Дурустии ҳисоббарорӣ	ноустувор	1,00
Такроршавандагӣ	паст	баланд
Тафтишшавандагӣ	нопурра	1,00
Далели мушаххас	нест	ҳаст

Истифодаи воситаҳо нақши LLM-ро аз «ҳисобкунак» ба «нақшакаш ва тафсиркунанда» иваз мекунад, ки тақсими дурусти вазифа байни модел ва коди детерминист. Модел дар он чизе, ки беҳтараш мекунад – фаҳмиши дархост ва

шарҳи натиҷа – истифода мешавад, ва ҳисоб ба ҷузъе вогузор мегардад, ки дурустии онро кафолат медиҳад.

Чунин равиш ба принсипҳои зеҳни сунъии шарҳшаванда (Explainable AI) [8] ва талаботи стандартҳои аудит мувофиқ аст: натиҷа на танҳо дуруст, балки асоснок ва пайгиришаванда мегардад. Ин барои ҷорӣ намудани зеҳни сунъӣ дар равандҳои танзимшавандаи молиявӣ, ки дар онҳо ҳар нишондиҳанда бояд тафтишшаванда бошад, аҳамияти амалӣ дорад.

Дар системаи бисёрагентӣ ин равиш бо назорати иловагӣ пурра мегардад: агенти мунаққид (критик) санҷида мебарояд, ки ҳар хулосаи ададӣ далели дахлдор дошта бошад. Ҳамин тариқ, тақсими вазифа на танҳо дар сатҳи як агент, балки дар сатҳи система таъмин мешавад, ки эътимоднокии умумиро баланд мебардорад.

Дар баробари ин, равиш маҳдудиятҳо дорад. Аввалан, фарогирии воситаҳо бояд пурра бошад: агар ягон ҳисоб восита надошта бошад, модел метавонад боз ба ҳисоби мустақим баргардад. Дуюм, худи воситаҳо бояд санҷида шаванд, зеро хатои код низ метавонад ба натиҷа таъсир расонад. Сеюм, муқоисаи пурра бо модели монолитӣ (E1b) ҳанӯз анҷом наёфтааст.

Барои ҳисоббарории молиявӣ истифодаи воситаҳои детерминӣ натиҷаҳои дақиқ, такроршаванда ва тафтишшавандаро таъмин мекунад, ки модели мустақили LLM кафолат дода наметавонад. Дурустии ҳисоббарорӣ ва тафтишшавандагӣ дар озмоиш ба 1,00 расиданд. Чунин равиш шарти зарурии эътимод ба зеҳни сунъӣ дар муҳосибот мебошад. Самтҳои минбаъда – анҷоми муқоиса бо модели монолитӣ ва густариши китобхонаи воситаҳо мебошанд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Cao Y., Chen Z., Pei C., Xu C., He B. Large Language Models in Finance: A Survey. – arXiv:2402.02315, 2024.

2. Xi Z. et al. The Rise and Potential of Large Language Model Based Agents: A Survey. – arXiv:2309.07864, 2023.

3. Yao S., Zhao J., Yu D. et al. ReAct: Synergizing Reasoning and Acting in Language Models // International Conference on Learning Representations (ICLR). – 2023.
4. Schick T. et al. Toolformer: Language Models Can Teach Themselves to Use Tools. – arXiv:2302.04761, 2023.
5. International Auditing and Assurance Standards Board (IAASB). ISA 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements. – IFAC, 2021.
6. Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission (COSO). Internal Control – Integrated Framework. – 2013.

ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФУНКСИЯҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Аваззода Саҳбо Аваз
магистранти курси дуюми ихтисоси 240103 – ҳуқуқи иқтисодӣ

Аннотатсия. *Мақола ба омӯзиши функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва шаклҳои амалисозии онҳо бахшида шудааст. Дар он аҳаммияти назариявӣ ва амалии механизмҳои ихтиёрӣ ва маҷбурии татбиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ таҳлил мегардад. Нақши ин шаклҳо дар таъмини қонуният, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ нишон дода шудааст.*

Калидвожаҳо: *ҷавобгарии ҳуқуқӣ, функсияҳо, шакли ихтиёрӣ, шакли маҷбурӣ, механизм, қонуният.*

Теоретические аспекты функций юридической ответственности в современных условиях

Аваззода Саҳбо Аваз
Магистрант второго курса специальности 240103 – Экономическое право

Аннотация. *Статья посвящена исследованию функций юридической ответственности и форм их реализации. Анализируется теоретическое и практическое значение добровольного и принудительного механизмов*

реализации юридической ответственности. Показана их роль в обеспечении законности, предупреждении правонарушений и укреплении правопорядка.

Ключевые слова: *юридическая ответственность, функции, добровольная форма, принудительная форма, механизм, законность.*

THEORETICAL ASPECTS OF THE FUNCTIONS OF LEGAL LIABILITY IN MODERN CONDITIONS

Avazzoda Sahbo Avaz

Second-Year Master's Student in Specialty 240103 – Economic Law

Abstract. *The article examines the functions of legal liability and the forms of their implementation. It analyzes the theoretical and practical significance of voluntary and compulsory mechanisms of legal liability realization. The role of these forms in ensuring legality, preventing offenses, and strengthening legal order is highlighted.*

Keywords: *legal liability, functions, voluntary form, compulsory form, mechanism, legality.*

Дар ҷомеаи муосир, ки равандҳои рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ, иқтисодӣ ва сиёсӣ бо суръати баланди дигаргуншавӣ тавсиф мешаванд, нақш ва аҳаммияти институтҳои ҳуқуқӣ низ пайваста афзоиш меёбад. Институтҳои ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи муҳими танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад намуда, барои таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, суботи иҷтимоӣ ва ҳифзи манфиатҳои давлату ҷомеа заминаи устувор фароҳам меоранд. Яке аз чунин институтҳои калидӣ дар низоми ҳуқуқӣ ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамчун унсури муҳими механизми танзими ҳуқуқӣ ва воситаи таъмини иҷрои меъёрҳои ҳуқуқӣ баромад мекунад. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ на танҳо ҳамчун ҷавоб ба ҳуқуқвайронкунӣ, балки ҳамчун воситаи пешгирии рафтори ғайриқонунӣ ва таҳкими қонуният низ аҳаммияти махсус дорад. Бо вуҷуди ин, бояд таъкид намуд, ки ҷавобгарии ҳуқуқӣ бе функсияҳои худ ва механизмҳои амалисозии онҳо наметавонад ҳамчун институти комил, мукаммал ва самаранок баррасӣ гардад. Маҳз функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мазмун, самт ва ҳадафҳои онро

муайян намуда, механизмҳои амалисозӣ бошад, воситаи татбиқи амалии ин функсияҳоро таъмин мекунанд. Дар ин замина, омӯзиши амиқи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, махсусан таҳлили функсияҳо ва шаклҳои амалисозии онҳо, аҳаммияти баланди назариявӣ ва амалиро доро мебошад. Зеро самаранокии низоми ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ аз он вобаста аст, ки то чӣ андоза механизмҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дуруст таҳия ва самаранок татбиқ мегарданд.

Қобили зикр аст, ки масъалаи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ то ҳол ба таври кофӣ ва ҳамаҷониба таҳқиқ нагардидааст. Ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ин масъала ҳанӯз пурра дар доираи таҳқиқоти комплексии илмӣ фаро гирифта нашудаанд, ки ин худ зарурати омӯзиши амиқтарро тақозо мекунад.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар тамоми марҳилаҳои рушди ҷомеа ва давлатдорӣ ҳамчун падидаи муҳими ҳуқуқӣ мавқеи устувор дошта, аҳаммияти худро гум накардааст. Хусусан дар шароити муосир, ки муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ зуд тағйир меёбанд, масъалаи риоя ва татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ мураккабтар мегардад. Ин ҳолат бозгӯкунандаи муҳимияти омӯзиш ва такмили институти функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мебошад.

Амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ва самаранокии онҳо ба сатҳ ва сифати қонунгузорӣ, инчунин ба дараҷаи иҷрои қонунҳо вобастагии зич дорад. Дар ин робита Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намудаанд, ки: «Таҳкими қонунияту тартиботи ҳуқуқӣ, пурзӯр намудани мубориза бар зидди ҷиноятқорӣ ва таъмини волоияти қонун яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Зеро пешрафти тамоми соҳаҳои ҳаёти кишвар ба суботу оромии ҷомеа ва таъмини волоияти қонун вобастагии мустақим дорад». [1].

Самаранокии ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба сатҳи татбиқи самараноки функсияҳои он вобастагии мустақим дорад. Зеро маҳз дар раванди амалисозии ин функсияҳо мақсадҳо ва принсипҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар амал таҷассум ёфта, натиҷаҳои

пешбинишудаи он таъмин карда мешаванд. Аз ин рӯ, масъалаи механизмҳо ва шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмии ҳуқуқшиносӣ ба шумор рафта, дорои аҳаммияти баланди назариявӣ ва амалӣ мебошад.

Қобили таъкид аст, ки барои таъмини самаранокии татбиқи ҳуқуқӣ на танҳо мавҷудияти худи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ муҳим мебошад, балки мавҷудияти шаклҳои амалисозии онҳо низ аҳаммияти калидӣ дорад. Маҳз тавассути ин шаклҳо функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ дар амал татбиқ гардида, механизмҳои таъсиррасонии ҳуқуқӣ самаранок фаъолият менамоянд. Дар ин замина метавон гуфт, ки бе мавҷудияти шаклҳои амалисозӣ татбиқи функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ хусусияти пурра ва воқеӣ пайдо карда наметавонад. Ҳамин тариқ, шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи асосии татбиқи онҳо баромад намуда, барои ба воқеият табдил додани ҳадафҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ нақши ҳалкунанда мебозанд. Дар сарчашмаҳои илмӣ вобаста ба мазмуну моҳият ва тафсири мафҳумҳои «амалисозӣ» ва «шакл» андешаҳои гуногун мавҷуданд. Мафҳуми «амалисозӣ», ки решааш ба забони лотинӣ мерасад, маънои ба воқеият табдил додан ё моддӣ гардонидани ягон падидаро ифода менамояд. Тибқи тафсире, ки дар «Луғати тафсирии забони русӣ» оварда шудааст, ин мафҳум бо истилоҳи «амалӣ сохтан» ҳаммаъно буда, худи феъли «амалӣ сохтан» маънои «ба амал баровардан» ё «ба воқеият даровардан»-ро ифода мекунад. [3, с.673].

Ҳамин тавр, дар натиҷаи таҳқиқ ва омӯзиши андешаҳои олимон метавон мафҳуми шаклҳои амалисозии ҷавобгарии ҳуқуқиро дар чунин шакл пешниҳод намуд: шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ гуфта, тарзу намудҳо ва механизмҳои иҷроиши функсияҳои алоҳидаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, ки дар натиҷаи он ба рафтори субъектони ҳуқуқ таъсири ҳуқуқӣ расонида шуда, функсия, принсипҳо ва мақсадҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ мавриди иҷроиш қарор мегиранд.

Азбаски функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ бо мақсадҳои ҷавобгарӣ робитаи зич доранд ва он ҳамзамон ба ҳайси меъёри таснифи функсияҳо

баромад мекунад, бинобар ин, шаклҳои амалисозии функсияҳо дар амалисозии мақсадҳо низ бетаъсир наемонад. Мақсади ҷавобгарии ҳуқуқӣ категорияи субъективӣ буда, дар тафаккури қонунгузор ва мақомоти ҳуқуқтатбиққунанда ташаккул меёбад, ки ҷавобгарии ҳуқуқиро муқаррар ва амалӣ менамоянд. Ҷавобгарии ҳуқуқӣ маҳсули инкишофи ҷомеа мебошад. Он зарурати батартибдарорӣ, танзимнамоии муносибатҳои ҷамъиятӣ, пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ, барқарор намудани муносибатҳои ҷамъиятӣ, тарбияи риоя ва эҳтироми қонунро ба вуҷуд меорад. Дар ин асос, ҷавобгарии ҳуқуқӣ чунин мақсадҳоро пайгирӣ менамояд: банизомдарорӣ, мустаҳкам намудани тартиботи ҷамъиятӣ ва инкишофи муътадили он; пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ бештар ду шакли асосии амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ – ихтиёрӣ ва маҷбурӣ – эътироф карда мешаванд. Бисёре аз муҳаққиқон ин таснифро асосӣ ва қобили қабул медонанд. Аз ҷумла, А.Ю. Трахтенберг ду шакли асосиро ҷудо мекунад: амалисозии ихтиёрӣ ва амалисозии маҷбурии ҷавобгарии ҳуқуқӣ. Дар навбати худ, А.В. Маркин ин равандро бо истилоҳҳои дигар – шаклҳои давлатӣ-ҳатмӣ ва ихтиёрӣ, инчунин мурофиавӣ ва ғайримурофиавӣ – тавсиф менамояд, ки дар асл ба ҳамон мазмуни асосӣ ишора мекунанд. Ин гуногунтаъбирҳо бештар бо сабаби набудани танзими ягонаи қонунгузорӣ вобаста ба шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ ба вуҷуд омадаанд. Аз ҳамин лиҳоз, дар илми ҳуқуқ мафҳумҳои «ҷавобгарии мусбӣ» ва «ҷавобгарии манфӣ» низ истифода мешаванд, ки мазмунан ба шаклҳои ихтиёрӣ ва маҷбурӣ баробар дониста мешаванд. Бо вуҷуди фарқияти номгузорӣ, муҳтавои онҳо як аст – иҷрои уҳдадориҳои ҳуқуқӣ ё бо ихтиёр, ё бо маҷбурияти давлатӣ. Шакли ихтиёрӣ асосан дар ҳолатҳое зоҳир мегардад, ки субъекти ҳуқуқӣ мустақилона ва бе дахолати давлат уҳдадориҳои худро иҷро менамояд. Шакли маҷбурӣ бошад, ҳангоми риоя

накардани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва бо дахолати мақомоти ваколатдор амалӣ мегардад.

Ҳамин тариқ таҳлили адабиёти дар ин самт таълифгардида нишон медиҳад, ки шаклҳои амалисозии функсияҳои ҷавобгарии ҳуқуқӣ асосан дар ду самт - ихтиёрӣ ва маҷбурӣ – ифода меёбанд. Гарчанде дар адабиёти илмӣ истилоҳҳои гуногун истифода шаванд ҳам, мазмуни онҳо як аст. Дар низоми ҳуқуқӣ нақши шакли ихтиёрӣ афзалтар мебошад, зеро он ба пешгирии ҳуқуқвайронкунӣ ва сарфаи захираҳои давлатӣ мусоидат мекунад. Аммо дар ҳолати риоя нашудани қонун, шакли маҷбурӣ ҳамчун воситаи ниҳоии таъмини қонуният ва барқарорсозии тартиботи ҳуқуқӣ истифода бурда мешавад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДА ШУДА:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз санаи 23 декабри соли 2022 [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: http://prezident.tj/node/19088 (санаи мурочиат: 10.10.2025).

2. Репетева О.Е. Правонарушения и юридическая ответственность в сфере труда: общетеоретический аспект. – Тольятти: ТГУ, 2009. – 298с.

3. Толковый словарь русского языка / Под ред. С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой. – М., 2003. – 1961с.

4.Трахтенберг А.Ю. Добровольная и принудительная формы реализации юридической ответственности / А.Ю. Трахтенберг // Достижения современных исследователей: Сборник статей Международного научно-исследовательского конкурса (г. Петрозаводск, 19 июня 2023 года). – Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.), 2023. – 297с.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ТАМОЖЕННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ И КАЧЕСТВА ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Бобочонов Пулод
магистрант 2-го курса специальности 960101- таможенное дело

В статье проведен анализ современного состояния таможенного обслуживания и качества таможенных услуг в Республике Таджикистан. Рассмотрены основные тенденции развития внешнеэкономической деятельности, состояние таможенной инфраструктуры, уровень цифровизации таможенных процессов и качество предоставляемых услуг. Выявлены факторы, оказывающие влияние на эффективность деятельности таможенных органов, а также основные проблемы, препятствующие повышению качества таможенного обслуживания. Предложены направления совершенствования таможенных услуг в условиях цифровой трансформации экономики и интеграции Республики Таджикистан в мировую торговую систему.

Ключевые слова: *таможенное обслуживание, таможенные услуги, внешнеэкономическая деятельность, таможенное оформление, качество услуг, электронное декларирование, единое окно, таможенный контроль, Республика Таджикистан.*

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ ХИЗМАТРАСОНИИ ГУМРУКӢ ВА СИФАТИ ХИЗМАТҲОИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бобоҷонов Пулод
магистранти курси 2-юми ихтисоси 960101 – кори гумрукӣ

Дар мақола таҳлили вазъи муосири хизматрасонии гумрукӣ ва сифати хизматҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст. Тамоюлҳои асосии рушди фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ҳолати инфрасохтори гумрукӣ, сатҳи рақамикунонии равандҳои гумрукӣ ва сифати хизматҳои пешниҳодшаванда баррасӣ гардидаанд. Омилҳое, ки ба самаранокии фаъолияти мақомоти гумрук таъсир мерасонанд, инчунин мушкилоти асосие, ки ба баланд бардоштани сифати хизматрасонии гумрукӣ монеа мешаванд, муайян карда шудаанд. Самтҳои такмили хизматҳои гумрукӣ дар шароити трансформатсияи рақамии иқтисодиёт ва ҳамгироии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми ҷаҳонии савдо пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: *хизматрасонии гумрукӣ, хизматҳои гумрукӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, барасмиятдарории гумрукӣ, сифати хизматҳо, эъломияи электронии гумрукӣ, равзанаи ягона, назорати гумрукӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

ANALYSIS OF THE STATE OF CUSTOMS SERVICE AND THE QUALITY OF CUSTOMS SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Pulod Bobojonov

Second-year Master's student, Specialty 960101 – Customs Affairs

This article analyzes the current state of customs service and the quality of customs services in the Republic of Tajikistan. The main trends in the development of foreign economic activity, the condition of customs infrastructure, the level of digitalization of customs processes, and the quality of services provided are examined. Factors influencing the efficiency of customs authorities, as well as the key challenges hindering the improvement of customs service quality, are identified. The study proposes directions for enhancing customs services in the context of the digital transformation of the economy and the integration of the Republic of Tajikistan into the global trading system.

Keywords: *customs service, customs services, foreign economic activity, customs clearance, service quality, electronic declaration, single window, customs control, Republic of Tajikistan.*

Развитие международной торговли и углубление интеграционных процессов оказывают существенное влияние на деятельность таможенных органов. В современных условиях таможенная служба выступает не только инструментом обеспечения экономической безопасности государства, но и важным элементом поддержки внешнеэкономической деятельности.

Для Республики Таджикистан, являющейся участником глобальных торгово-экономических процессов и членом Всемирной торговой организации, повышение качества таможенных услуг является одним из ключевых факторов формирования благоприятного инвестиционного климата и стимулирования внешней торговли.

В этой связи особую актуальность приобретает анализ состояния таможенного обслуживания, выявление существующих проблем и определение перспективных направлений его совершенствования.

После обретения государственной независимости таможенная система Республики Таджикистан прошла значительный путь организационного и институционального развития.

В настоящее время функционирует разветвленная сеть таможенных органов, включающая региональные таможенные управления, международные и внутренние пункты пропуска, а также специализированные подразделения таможенного контроля.

В Республике действует более двадцати международных пунктов пропуска, обеспечивающих таможенное оформление товаров и транспортных средств, перемещаемых через государственную границу.

Развитие внешнеэкономической деятельности оказывает непосредственное влияние на объем работы таможенных органов. Рост объемов международной торговли сопровождается увеличением количества таможенных

деклараций, транспортных средств и товаров, проходящих таможенный контроль.

Вместе с тем структура внешней торговли Республики Таджикистан характеризуется преобладанием импорта над экспортом, что оказывает влияние на формирование доходной части государственного бюджета и деятельность таможенных органов.

За последние годы наблюдается устойчивая тенденция роста объемов таможенных платежей и количества оформляемых грузовых таможенных деклараций, что свидетельствует о повышении роли таможенной службы в экономике страны.

Качество таможенных услуг представляет собой степень удовлетворения потребностей государства и участников внешнеэкономической деятельности при минимальных временных и финансовых затратах.

Основными критериями оценки качества таможенных услуг являются:

- скорость таможенного оформления;
- полнота и достоверность таможенного контроля;
- уровень собираемости таможенных платежей;
- доступность информации для участников ВЭД;
- качество консультирования;
- уровень цифровизации таможенных процедур;
- степень удовлетворенности участников ВЭД.

Проведенный анализ показывает, что в последние годы в деятельности таможенных органов Республики Таджикистан наблюдаются положительные изменения.

В частности, высокий удельный вес грузовых таможенных деклараций оформляется в установленные нормативные сроки. Одновременно снижается количество деклараций, содержащих ошибки, а также уменьшается доля критических ошибок, приводящих к дополнительному начислению таможенных платежей.

Положительное влияние на качество обслуживания оказывает повышение квалификации сотрудников таможенных органов и внедрение современных информационных технологий.

Вместе с тем сохраняются проблемы, связанные с качеством оформления документов участниками внешнеэкономической деятельности.

Наиболее распространенными недостатками являются:

- ошибки при заполнении таможенных деклараций;
- неправильное определение кодов ТН ВЭД;
- недостаточность документов для подтверждения заявленных сведений;
- ошибки при определении страны происхождения товаров;
- некорректное заполнение электронных форм документов.

Указанные недостатки увеличивают сроки таможенного оформления и приводят к дополнительным затратам как со стороны бизнеса, так и со стороны таможенных органов.

Одним из наиболее значимых факторов повышения качества таможенного обслуживания является внедрение современных информационных технологий.

В Республике Таджикистан активно внедряются:

- электронное декларирование;
- предварительное информирование;
- электронный документооборот;
- элементы системы управления рисками;
- система «Единое окно».

Электронное декларирование позволяет значительно сократить сроки оформления товаров и уменьшить влияние человеческого фактора на принятие решений.

Особое значение имеет внедрение системы «Единое окно», которая обеспечивает электронное взаимодействие между государственными органами и участниками внешнеэкономической деятельности.

Использование данной системы позволяет сократить количество необходимых документов, уменьшить административные барьеры и повысить прозрачность процедур.

Однако реализация проекта «Единое окно» еще не завершена. Ряд государственных структур продолжает использовать традиционные механизмы документооборота, что ограничивает эффективность функционирования системы.

К основным препятствиям относятся:

- недостаточная автоматизация отдельных государственных органов;
- несовершенство нормативно-правовой базы;
- ограниченные функциональные возможности программного обеспечения;
- проблемы использования электронной цифровой подписи;
- недостаточная подготовка технического персонала.

Результаты исследования позволили выделить основные факторы, оказывающие влияние на качество таможенного обслуживания.

Правовые факторы:

- несовершенство отдельных норм таможенного законодательства;
- необходимость дальнейшей гармонизации национального законодательства с международными стандартами.

Организационные факторы:

- сложность отдельных таможенных процедур;
- недостаточный уровень межведомственного взаимодействия.

Технологические факторы:

- недостаточный уровень автоматизации отдельных процессов;
- необходимость модернизации информационных систем.

Кадровые факторы:

- потребность в постоянном повышении квалификации сотрудников;
- необходимость развития системы управления компетенциями.

Антикоррупционные факторы:

- необходимость усиления внутреннего контроля;
- дальнейшее повышение прозрачности принимаемых решений.

Анализ показывает, что наибольшее влияние на качество таможенных услуг оказывают технологические и правовые факторы.

Для повышения качества таможенных услуг в Республике Таджикистан целесообразно реализовать следующие мероприятия:

- дальнейшее развитие системы электронного декларирования;
- завершение внедрения системы «Единое окно»;
- расширение применения автоматизированной системы управления рисками;
- совершенствование нормативно-правовой базы таможенного регулирования;
- развитие информационной инфраструктуры таможенных органов;
- внедрение международных стандартов качества таможенного обслуживания;
- совершенствование системы подготовки и переподготовки кадров;
- усиление антикоррупционных механизмов;
- расширение международного сотрудничества в таможенной сфере.

Реализация указанных мер позволит повысить эффективность деятельности таможенных органов и обеспечить более высокий уровень обслуживания участников внешнеэкономической деятельности.

Проведенное исследование показало, что таможенная служба Республики Таджикистан последовательно развивается в направлении цифровизации и совершенствования качества предоставляемых услуг.

Несмотря на достигнутые положительные результаты, сохраняются отдельные организационные, правовые и технологические проблемы, требующие дальнейшего решения.

Повышение качества таможенных услуг должно основываться на комплексном подходе, включающем модернизацию таможенных технологий, развитие кадрового потенциала, совершенствование законодательства и активное внедрение цифровых решений.

В долгосрочной перспективе реализация указанных мероприятий будет способствовать развитию внешнеэкономической деятельности, повышению конкурентоспособности национальной экономики, укреплению экономической безопасности государства и созданию благоприятной среды для международной торговли.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Таможенная служба при Правительстве Республики Таджикистан. Официальные статистические данные и отчеты о деятельности таможенных органов Республики Таджикистан. Душанбе, 2023–2025.
2. Таможенный кодекс Евразийского экономического союза. – Москва: Евразийская экономическая комиссия, действующая редакция.
3. Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Таможенный кодекс Республики Таджикистан. – Душанбе, действующая редакция.
4. Всемирная таможенная организация. Рамочные стандарты безопасности и облегчения мировой торговли (SAFE Framework of Standards). – Брюссель, 2021.
5. Всемирный банк. Исследования по упрощению процедур торговли и эффективности таможенного администрирования. – Вашингтон, различные годы.
6. Международный валютный фонд. Отчеты по экономике Республики Таджикистан и вопросам внешней торговли. – Вашингтон, 2022–2025.

Мундариҷа

1. ***Хушвахтзода Қ.Х.*** **- ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ВА КРИОСФЕРАИ ТОҶИКИСТОН: ЗАМИНАИ ИЛМӢ БАРОИ РУШДИ УСТУВОР... 13**

2. ***Ҳакимзода М.М., Негматова М.Н.*** **- ВОСИТАҲОИ АСОСӢ: БАҲИСОБГИРИИ РАҚАМӢ ВА БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ ОНҲО ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ..... 19**

3. ***Мирпочоев Д.А.*** **– ЭКОСИСТЕМА ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ: ВЫЗОВЫ И ВОЗМОЖНОСТИ ДЛЯ ТАДЖИКИСТАНА 25**

4. ***Мухитдинова Ш.С., Бобозода М., Алибоева Ф.Р.*** **– НАҚШИ БОНКИ ҶАҲОНӢ ДАР РУШДИ НЕРӮГОҲҲОИ БАРҚӢ -ОБИИ ТОҶИКИСТОН 33**

5. ***Абдулло-заде Н.Р.*** **– РУШДИ ИНСТИТУТҲОИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ 40**

6. ***Абдуллоева А.Т.*** **– ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЧИСТОЙ ВОДОЙ В УСЛОВИЯХ ТАЯНИЯ ЛЕДНИКОВ 49**

7. ***Даниярова М.М., Комилова Ф.А.*** **- МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН ЭМОМАЛИ РАХМОНА В СФЕРЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ 56**

8. ***Бухадиров Х.И.*** **- МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ АГРАРНОЙ СФЕРОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ: УРОКИ ФРАНЦИИ ДЛЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН 66**

9. ***Маджидов А.*** **- РАЦИОНАЛЬНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ ОСНОВА ПРОМИШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ. 79**

10. ***Исмоилова Д.М., Убайдуллоев У.*** **- БАНАҚШАГИРИИ ФАЪОЛИЯТИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО ҲАМЧУН ЗАМИНАИ ТАЪМИНИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО. 89**

11. ***Исмоилова Д.М., Убайдуллоев У.*** **- АҲАМИЯТИ МЕНЕҶМЕНТИ МОЛИЯВӢ БА ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОНИ ДОХИЛИВУ БЕРУНИИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КОРХОНАҲО. 102**

12.*Рахматова З.И., Қурбонбоев Х.Ш.* – ОҚИБАТҲОИ ИҶТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ КАСРИ БУҶЕТИ ДАВЛАТӢ ВА РОҲҲОИ ИДОРА НАМУДАНИ ОН 113

13.*Баратова Н.Б.* – ЦИФРОВИЗАЦИЯ ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИЙ НА РАЗВИТИЕ ЗЕЛЕНОЙ ЭКОНОМИКИ 123

14.*Ходжабекова Г.А.* – ВОЗДЕЙСТВИЕ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ТАЯНИЕ ЛЕДНИКОВ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН 130

15.*Арабова Р.Ғ.* – ТОҶИКИСТОН САРЗАМИНИ ПИРЯХҲО 140

16.*Коситова У.О., Ганиева М.А.* - КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ И ДИАГНОСТИКА СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЛИКВИДНОСТИ ОАО «БАНК ЭСХАТА» 152

17.*Саидова С.Н.* - НАҚШИ ЗАБОН, МАОРИФ ВА КОММУНИКАТСИЯИ БАЙНАЛМИЛЛАЛӢ ДАР ТАРҒИБИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАХОИ ОБӢ ВА ҲИФЗИ ПИРЯХҲО 164

18.*Саидова З.З.* - ВЛИЯНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО И ЛИЧНОСТНОГО СОЗНАНИЯ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И МЕЖДУНАРОДНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СФЕРЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ И ОХРАНЫ ЛЕДНИКОВ 176

19.*Гафурова Ф.К.* - ФОРМИРОВАНИЕ И ВНЕДРЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ТАДЖИКИСТАНА СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 182

20.*Шораджабова Ш.З.* – ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ 190

21.*Хафизова Р.А., Аюбзода М.* – РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ ДИНАМИКИ АГРОПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ РЫНКОВ ГОСУДАРСТВ ЕАЭС В КОНТЕКСТЕ ИНТЕГРАЦИОННОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ И УПРАВЛЕНИЯ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ 201

22.*Маҳмудова З.Р.* - ҶАҲОНШАВӢ, НАЗАРИЯИ ГЕОПОЛИТИКАИ ОЛАМ ВА ТАШАБУССҲОИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ДАР АРСАИ ҶАҲОНӢ. 221

23.*Пулотова М.Х., Пулотов Т.И.* – К ВОПРОСУ ОБ ЭФФЕКТИВНЫХ РЕШЕНИЯХ ПО УПРАВЛЕНИЮ ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН. 229

24.*Шерматова М. А.* – НАҚШИ МЕХАНИЗМҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ҲИФЗИ ПИРЯХҲО ВА ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ҲАМЧУН ТАККОНИ СОХТОРИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИНТАҚА 237

25.*Ашурзода Д.А.* – ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТИ ЭҶОДӢ ВА ТЕХНИКИИ ХОНАНДАГОН ДАР ТАЪЛИМИ ФИЗИКА..... 245

26.*Курбонова Б.Ф.* – ОБ ОМИЛИ АСОСИИ ЗИНДАГИИ ПОЙДОР..... 251

27.*Мирзобаева А.Ш.* – ПОТЕНСИАЛИ ЗАХИРАҲОИ ОБИИ ТОҶИКИСТОН: АСОСИ РУШДИ УСТУВОР ВА РУШДИ ИҚТИСОДӢ 259

28.*Хасанова Н.Х.* – ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА: РОЛЬ ЛЕДНИКОВ И ГОРНЫХ ИСТОЧНИКОВ В ФОРМИРОВАНИИ РЕЧНОГО СТОКА 270

29.*Рахимова О.Х.* - ОСОБЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ОКАЗАНИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ 277

30.*Хабилова М.А.* – ДАРЁҲО ВА ТИПИ ҒИЗОГИРИИ ДАРЁҲОИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ 286

31.*Алибоева Ф.Р.* – НАҚШИ БОНКИ ҶАҲОНӢ ДАР КОҲИШИ КАМБИЗОАТӢ ДАР КИШВАРҲОИ РӮ БА ТАРАҚҚИОВАРДА ... 295

32.*Абдулло-зода С.Ф.* – НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ БА РУШДИ МУНОСИБАТҲОИ ТИҶОРАТИЮ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН..... 304

33.*Абдулло-зода С.Ф.* – ОМИЛХОИ ТАЪСИРКУНАНДА БАРОИ РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН 313

34.*Sharipova B.U.* – WATER AND GLACIER ECONOMY: MODELING, ECONOMIC ANALYSIS AND DIGITAL METHODS UNDER CLIMATE CHANGE CONDITIONS 322

35.*Ваҳобова М.* - ТАҲЛИЛИ МАРЖИНАЛИИ ХАРОҶОТ БО МАҚСАДИ ҚАБУЛИ ҚАРОРҲОИ ИДОРАКУНӢ 326

36.*Ваҳобова М.* - МУАММОҲОИ МУБРАМИ ДАРОМАДИ МАРЖИНАЛӢ ЧУН АСОСИ ТАҲЛИЛИ ИДОРАВӢ 331

37.*Рахимова Ф.Х.* - КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ 335

38.*Обидов Д.И.* - АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН 345

39.*Агзамова А.А., Худойдотова Ф.З.* - ТАКОМУЛИ ИДОРАКУНИИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР ТАЪМИНИ САМАРАНОКИИ ИНФРАСОХТОРИ БОНКИИ МУОСИР 351

40.*Валиев Ҳ.В.* – ТАЪСИРИ ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ БА ТРАНСФОРМАТСИЯИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА АНДОЗӢ 363

41.*Валиев Ҳ.В.* – ТАКМИЛИ СИЁСАТИ БАҲИСОБГИРӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НИЗОМИ ҲИСОБДОРӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ 374

42. *Майюнусов Д., Майюнусова З.* МУАММОҲОИ АСОСИИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ САВДОИ ФОСИЛАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН 381

43.*Абдуғафаров Муҳаммадҷон., Ҷалилзода А.А.* АНСАМБЛИ ДЕТЕКТОРҲОИ ДЕТЕРМИНӢ БАРОИ ОШКОРИ АНОМАЛИЯҲОИ МУҲОСИБӢ: НАТИҶАҲОИ ОЗМОИШИ АБЛЯТСИОНӢ 387

44. *Абдуғафаров Муҳаммадҷон., Ҷалилзода А.А.* ҲИСОББАРОРИИ ТАФТИШШАВАНДА ДАР АГЕНТҲОИ LLM ТАВАССУТИ ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲО 394

45. *Аваззода Саҳбо Аваз.* ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ФУНКСИЯҲОИ ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР 401

46. *Бобочонов П.* АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ТАМОЖЕННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ И КАЧЕСТВА ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН 407

ЗАХИРАҲОИ ОБӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОЗОРИ МИНТАҚАВӢ ВА ҶАҲОНӢ

МАҶМУАИ МАҚОЛАҲОИ КОНФЕРЕНСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИЛМӢ-АМАЛӢ

22-апрели соли 2026

Муҳаррири матн: **Мирпочоев Д.А.**

Муҳаррири техникӣ: **Панфилова М.В.**

Ба матбаа 20.04.2026с супорида шуд. Қоғази офсет. Ба чоп имзо шуд 21.04.2026с. Андозаи 60х84 1/16. Ҷузъи чопӣ 11. Ҳуруфи Times New Roman. Супориши № 12. Теъдод 100 нусха

Матбааи Парки технологии ДДҲ БСТ
Хиёбони Исмоили Сомонӣ 169.